

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
ANABİLİM DALI

DİYARBAKIR SİVİL MİMARİSİNDE
TASARIM ÖĞESİ OLARAK SU YAPILARI
(Havuz, Selsebil, Serdab)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. İsmail AYTAÇ

HAZIRLAYAN
Pınar GÜRHAN KILIÇ

ELAZIĞ-2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ BİLİM DALI

DİYARBAKIR SİVİL MİMARİSİNDEN TASARIM ÖĞESİ OLARAK SU
YAPILARI

(Havuz, Selsebil, Serdab)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. İsmail AYTAÇ

HAZIRLAYAN
Pınar GÜRHAN KILIÇ

Jürimiz, .../.../2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezi başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Diyarbakır Sivil Mimarisinde Tasarım Ögesi Olarak Su Yapıları
(Havuz, Selsebil, Serdab)****Pınar GÜRHAN KILIÇ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı****Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı****Elazığ – 2016, Sayfa: XXIX + 304**

Bu araştırmada, Güneydoğu Anadolu'nun stratejik bir mevkiinde bulunan ve tarihi süreç içerisinde kesintisiz iskâna uğramış Diyarbakır'ın, sivil mimarisinde tasarım görevi bulunan su öğeleri incelenmiştir. “Diyarbakır Sivil Mimarisinde Tasarım Ögesi Olarak Su Yapıları (Havuz, Selsebil ve Serdab)” isimli tezin temel amacı, Diyarbakır mimarisinde işlevsel ve sanatsal boyutuyla uygulandığı mekânlara karakter kazandıran havuz, selsebil ve serdabları belirlemektir. Bu amaçla yola çıkılan çalışmamızda Diyarbakır'ın, sivil mimarisinde tasarım görevi bulunan su öğeleri bir bütün halinde değerlendirilerek, Anadolu su mimarisi içerisinde kendine özgü yerinin ortaya konması hedeflenmiştir. Çalışma neticesinde Diyarbakır sivil mimarisindeki su öğelerinin tespiti yapılarak, sanat tarihi bilim disiplini içerisinde evler, hanlar, köşk ve kamu yapılarında görülen havuzlar, selsebiller ve serdablar detaylı olarak hem malzeme, hem teknik hem de süsleme açısından değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamız süresince Suriçi mahalle ve sokaklarında yaşanan olumsuz olaylardan ötürü çalışmamız içerisinde yer alan bazı öğeler ve bunun tamamlayıcısı olan yapılar zarar görmüştür. Eserlerin zarar görmeden önce tarafımızca incelenerek, bilim dünyasına kazandırılması ve bilgilerin gelecek nesillere aktarılabilir hale

getirilmesitezimizin önemini artırmıştır. Yaptığımız bu çalışmanın Diyarbakır'ın kültür birikimine bir nebze olsun katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

Çalışma beş temel konu başlığı doğrultusunda yapılmıştır. Birinci bölümde Diyarbakır'ın tarihi ve coğrafyası, ikinci bölümde ise Türk Mimarisinde su yapılarının kavramı ve tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Diyarbakır'da su kaynaklarından yola çıkarak suyolları tespit edilip kente ne zaman girdiği ve Diyarbakır konut mimarisinde avlu, eyvan ve serdab odalarında vazgeçilmez bir unsur olan havuzlar ve yazlık köşklere karşımıza çıkan su öğeleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, çalışmamız boyunca yaklaşık 225 adet konuta ulaşılmış fakat önemli örnek olarak 26 yapının su öğelerine yer verilmiştir. Toplamda 31 havuz, 2 selsebil ve 3 serdaptan meydana gelen 36 adet su öğesi malzeme, teknik özellikleri, süsleme ve tarihlendirme yönünden benzer bir anlatımla ve ayrıntılı bir biçimde ele alınarak incelenmiştir. Aynı zamanda havuzlarda süsleme unsuru olarak kullanılan 2 havuz taşma çanağına ve 3 havuz boşaltma haznesine de havuzlar incelenirken yer verilmiştir. Su öğelerinin yanında yer alan su kuyularına da değinilmiş fakat katalog kısmında yer verilmemiştir. Beşinci bölümde ise ulaşılan bu su öğeleri kendi aralarında daha önceden yapılan tipolojiler kaynak alınarak hem plan bakımından hem de konum bakımından tipolojilerine ayrılıp bir kaynak oluşturulmuştur.

Son olarak Diyarbakır sivil mimarideki su öğeleri kent, bölge ve ülke genelindeki örneklerle karşılaştırılarak sonuçlandırılmıştır. Bu çalışma Diyarbakır sivil mimarisinin tarihi ve kültürel geçmişine ışık tutacak önemli veriler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Su Kaynakları, Havuz, Selsebil, Serdab.

ABSTRACT

Master Thesis

**Design Elements As Water Structures in Diyarbakır Civil Architecture
(Pool, salsabil, Serdab)**

Pınar GÜRHAN KILIÇ

The University Of Fırat

The Institute Of Social Science

Department of Islamic History and Arts

Turkish and Islamic Art History Department

Elazığ – 2016,Page: XXIX + 304

This research examines the aqua elements, which have a design function in the civil architecture of city of Diyarbakır, which are opened for continuous development throughout history and situated in the strategic location of Southeast Anatolia. The main objective of the Master Thesis, titled as "Pools, Cold Water and Public Foundation in Diyarbakır Civil Architecture" is to determine pool, salsabil and cold waters, which acquire character to the spaces with functional and artistic dimension in the Diyarbakır architecture. However, we have encountered with salsabil element not with foundation in the civil architecture of Diyarbakır during our study in the master thesis, titled as "Pools, Cold Water and Public Foundation in Diyarbakır Civil Architecture".

The objective of this study is to assess the aqua elements which function as design in the civil architecture of Diyarbakır as a whole and present its unique position in the Anatolian aqua architecture of Diyarbakır. As a result of the study, aqua elements of the Diyarbakır civil architecture has been determined and houses, public houses, pavilion and pools, salsabils and fountains in the public structures have been assessed in terms of material, technique and decoration within the framework of art history discipline.

The study has been conducted on five main topics. First of them is when it entered into the city by specifying the aqueducts from the water sources in Diyarbakır;

secondly water elements which we have encountered in the pools and summer houses, which are the indispensable factors in the yard, iwan and cold water rooms in the residence architecture of Diyarbakır. In the third section, approximately 225 houses have been reached during our study but only water elements of the 26 structures have been given as an important sample. 36 water elements, consisting of 31 pools, 2 salsabil and 3 cold water in total, have been examined by addressing in detail with same expression method in terms of material, technical features, decoration and date. At the same time, 2 pool overthrow pots and 3 pool drain tanks used as a decoration element in the pools have been given as example while examining the pools. Water wells beside the water elements have been addressed but it is not specified in the catalogue part again. In the third section, these water elements have been categorized according to the typologies in terms of plan and location by taking previous typologies, which have been conducted themselves, as a resource and a resource has been created.

Finally, water elements in civil architecture of Diyarbakır were compared with the samples in the city, region and country. This study contains important data that will shed light on the historical and cultural background of Diyarbakır's civil architecture.

Keywords: Diyarbakır, Aqueducts, Pool, salsabil, Serdab.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖNSÖZ	XI
KISALTMALAR	XIII
ÇİZİM LİSTESİ	XIV
FOTOĞRAF LİSTESİ	XVIII
TABLO LİSTESİ	XXVII
HARİTA LİSTESİ	XXVIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİYARBAKIR TARİHİNE VE COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ	7
1.1. Diyarbakır'ın Coğrafyası	7
1.2. Şehre Verilen İsimler	8
1.3. Tarihsel Süreç İçinde Diyarbakır	10

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SU MİMARİSİ	13
2.1. Suyun İnsan Hayatındaki Önemi	13
2.2. Su Kanalı - Su Kemer, Çeşme, Hamam, Havuz, Sebil, Selsebil, Serdap, Şadırvan, Su Kuyusu Kavramı ve Bu Yapıların Türk Mimarisindeki Gelişimi	14
2.2.1. Su Kanalı-Su Kemer Mimarisi ve Gelişimi	14
2.2.2. Çeşme Kavramı ve Gelişimi	15
2.2.3. Hamam Kavramı ve Gelişimi	17
2.2.4. Havuz Kavramı ve Gelişimi	19
2.2.5. Sebil Kavramı ve Gelişimi	20
2.2.6. Selsebil Kavramı ve Gelişimi	22
2.2.7. Serdap Kavramı ve Gelişimi	24
2.2.8. Şadırvan Kavramı ve Gelişimi	25
2.2.9. Su Kuyusu Kavramı ve Gelişimi	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİYARBAKIR SU KAYNAKLARININ TARİHİ VE DİYARBAKIR'DA SU MİMARİSİ	27
3.1. Diyarbakır Su Kaynakları	27
3.1.1. Diyarbakır'da Cumhuriyet Öncesi Su Kaynakları	29
3.1.1.1. Diyarbakır Sur İçi Su Kaynakları	29
3.1.1.1.1. Diyarbakır İç Kale Suyu (Kal'a Suyu)	29
3.1.1.1.1.1. Arbedaş	30
3.1.1.1.1.2. Çift Kastal (Arslanlı Çeşme)	31
3.1.1.1.1.3. Hz. Süleyman Camii ve 27 Sahabe Türbesi Muslukları	31
3.1.1.1.2. Ayn Zeliha (Aynzele, Ayn-ı Zülal Suyu, Balıklı Göl) Suyu	31
3.1.1.1.3. Şakkülacuz Suyu	33
3.1.2. Diyarbakır Sur Dışından Getirilen Sular	33
3.1.2.1. Hamravat Suyu	33
3.1.2.2. Kaynar Tepe Suyu (İbrahim Bey Suyu, Tala Suyu)	35
3.1.2.3. Ali Pınar Kaynağı	36
3.1.2.4. Karacadağ Suyu	36
3.1.3. Diyarbakır'da Cumhuriyet Sonrası Suyun Tarihçesi	37
3.1.3.1. Bazalt Tabakanın Altında Bulunan Doğal Su Koridorları	37
3.1.3.2. Diyarbakır Kent Sularının Tahliyesi	38
3.2. Diyarbakır'da Su Mimarisi	38
3.2.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Havuzlar	39
3.2.1.1. Diyarbakır Evlerinde Havuz	39
3.2.1.1.1. Diyarbakır Evlerinde Havuz Sistemi	40
3.2.1.2. Diyarbakır Köşklerinde Havuz	43
3.2.1.3. Diyarbakır Hanlarında Havuz	44
3.3. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Selsebiller	45
3.3.1. Diyarbakır Saraylarında Selsebiller	45
3.3.2. Diyarbakır Köşklerinde Selsebiller	46
3.4. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Serdaplar	46
3.4.1. Diyarbakır Evlerinde Serdablar	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KATALOG-DİYARBAKIR SİVİL MİMARİ YAPILARINDA SU ÖĞELERİ 48

4.1.Cemil Paşa Konağı Havuzu	48
4.2. Süleyman Nazif Evi (Sait Paşa Konağı) Havuzu.....	53
4.3.Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu	58
4.4. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet Binası Havuzu	62
4.5. Behram Paşa Konağı Havuzu	64
4.6. Deng Bej Evi Havuzu	67
4.7. Esmâ Ocak Evi Havuzu	69
4.8. Ziya Gökalp Evi Havuzu	71
4.9. Mehmet Uzun Evi Havuzu	73
4.10. Mahmut Artış Evi Havuzu (Eski Barolar Binası).....	76
4.11. İzzettin Damar Evi Havuzu (Cizrelioğlu Konağı)	78
4.12. Şirin Tunç Evi Havuzu	80
4.13. İskender Paşa Konağı Havuzu	82
4.14. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Havuzu	85
4.15. Muharrem Erim Evi Havuzu.....	86
4.16. Zinciriye Konağı Havuzu.....	88
4.17. Hürrem Sultan Konağı Havuzu.....	91
4.18. Diyarbakır Kültür Turizm ve Musiki Derneği (DİKTUMDER) Binası Havuzu... 93	
4.19. Gazi Köşkü (Semanoloğlu Köşkü) Havuzu	95
4.20.Erdebil Köşkü Havuzu.....	98
4.21.Pamuk Köşkü Havuzu	100
4.22.Hasan Paşa Hanı Havuzu.....	103
4.23. Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı) Havuzu.....	107
4.24.Sülüklü Han (Kazancılar Hanı) Havuzu	109
4.25. Eski PTT Binası Havuzu.....	111
4.26.Yedinci Kolordu Komutanlık Binası Havuzu.....	113

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DEĞERLENDİRME 115

5.1. Tasarım Ögesi olarak Havuz.....	115
5.1.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Havuz Tipolojisi	116

5.1.1.1. Plan Özelliklerine Göre Havuzlar	116
5.1.1.1.1. Kare Planlı Havuzlar.....	121
5.1.1.1.2. Dikdörtgen Planlı Havuzlar	121
5.1.1.1.3. Sekizgen Planlı Havuzlar.....	121
5.1.1.1.4. Yuvarlak Planlı Havuzlar.....	122
5.1.1.1.5. Elips Planlı Havuzlar	122
5.1.1.1.5.1. Geniş Elips Planlı Havuzlar	122
5.1.1.1.5.2. Dar Elips Planlı Havuzlar.....	123
5.1.1.2. Buldukları Yere Göre (Konumlarına) Havuzlar.....	123
5.1.1.2.1. Avluda bulunan Havuzlar	123
5.1.1.2.2. Eyvanda bulunan Havuzlar	123
5.1.1.2.3. Hem Avlu Hem de Eyvanda Bulunan Havuzlar	124
5.1.1.3. Diyarbakır Havuzlarında Malzeme ve Teknik	124
5.1.1.4. Diyarbakır Havuzlarında Süsleme.....	125
5.2. Tasarım Ögesi olarak Selsebil Ögesi	126
5.2.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Selsebil Tipolojisi	126
5.2.1.1. Plan Özelliklerine Göre Selsebiller	127
5.2.1.1.1. Kaynaktan Rampa ile Akan Selsebiller	127
5.2.1.1.2. Kaynaktan Oluk ile Akan Selsebiller.....	128
5.2.1.2. Buldukları Yere Göre (Konumlarına) Selsebiller.....	128
5.2.2. Selsebillerde Malzeme ve Teknik	130
5.2.3. Selsebillerde Süsleme.....	131
5.3. Tasarım Ögesi olarak Serdâb	131
5.3.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Serdap Tipolojisi.....	132
5.3.2. Plan Özelliklerine Göre Serdaplار	132
5.3.2.1. Kademeli Serdâb Havuzu	132
5.3.2.2. Tek Tekneden Oluşan Serdâb Havuzu	133
5.3.3. Serdaplarda Malzeme ve Teknik.....	133
5.3.4. Serdaplarda Süsleme	133
SONUÇ	135
EKLER	140
ÇİZELGELER.....	141

FOTOĞRAFLAR	194
HARİTALAR.....	281
KAYNAKÇA.....	294
ÖZGEÇMİŞ	304

ÖNSÖZ

Tez çalışmamız, Diyarbakır'da yapılmış diğer çalışmalardan farklı olarak sivil mimarinin bütününe değil, Diyarbakır konut mimarisinde tasarım görevi gören su öğelerinden havuzlar, selsebiller ve serdabların günümüze ulaşanlarının bir kısmının tespiti ve Diyarbakır'ın su kaynaklarını kapsamaktadır. Kataloğa il merkezindeki örnekler alınırken değerlendirme ve sonuç kısmına ilçelerdeki ve diğer yakın illerdeki eserler de dâhil edilmiştir. Su öğeleri belli amaçlar için tasarlanan özel alanlarda bulunmaktadır. Bundan dolayı farklı şekil ve konumlarda tasarlanmış plan, mimari ve süsleme açısından ele alınarak incelenmiştir. Arşivlerden ve yayınlardan yararlanma konusunda sadece Diyarbakır değil, Türkiye çapında ileri gelen kütüphaneler taranmıştır. Saha çalışmaları il genelinde yapılmış, ağırlıklı olarak Sur ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Yöre halkından da önemli bilgiler alınmıştır. Yapıların fotoğrafları çekilmiş, planları çizilmiş ve plan, mimari, süsleme özelliklerine göre değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışması değerli hocam Doç. Dr. İsmail AYTAÇ'ın yönetiminde gerçekleştirilmiştir. 01.12.2014-01.12.2015 tarihleri arasında Doç. Dr. İsmail AYTAÇ'ın yürütmüş olduğu 114K562 Nolu "Diyarbakır Sivil Mimarisinde Havuzlar, Serdablar ve Sebiller" isimli, TÜBİTAK tarafından "1002-Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı" kapsamında yürütülen proje ile beraber çalışılmıştır. TÜBİTAK-SOBAĞ'a vermiş olduğu maddi destekten dolayı teşekkür ederiz.

Değerli hocam'ın Diyarbakır'da bu güne dek detaylı araştırma yapılmamış bir konu olan su öğeleri hakkında çalışma yapmamı önermesi ve konunun önemini belirtmesi çalışmamızın hazırlanmasında etkili olmuştur. Geniş bilgi birikimi, yol göstericiliği ve tecrübesiyle çalışmam süresince desteğini ve yardımını esirgemeyen, fikriyle beni yönlendirerek çalışmam boyunca hoşgörüsü ve anlayışıyla bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. İsmail AYTAÇ'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Uzakta olmasına rağmen bizden yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER'e hürmeti bir borç biliriz. Diyarbakır Köşkleri üzerine çalışma yapan Dicle Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Aysel YILMAZ'a, Diyarbakır konut

mimarisi üzerine çalışmaya yapan Yakınoğu Üniversitesi Öğretim Görevlisi Yüksek İç Mimar Ve Çevre Tasarımcısı Hilmi OKUTAN'a, Mardin Su Yapıları üzerine çalışma yapan Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç.Dr.İrfan YILDIZ'a, Mardin Köşkləri üzerine çalışma yapan Dicle Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Doç.Dr.Neslihan DALKILIÇ ve Mardin Artuklu Üniversitesi Öğretim Görevlisi Murat ÇAĞLAYAN'a Diyarbakır Köşkləri üzerine çalışma yapan Pınar ÇİFTÇİ'ye çalışmalarını benimle paylaştıkları için teşekkürlerimi sunuyorum.

TUBİTAK-SOBAG'a ve değerli çalışanlarına, bilgi veyaknaklarından yararlandığım Diyarbakır Valiliği Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Uygulama Merkezine, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi KUDEB'e, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Alan Yönetimi Başkanlığı'na, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kuruluna, Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğüne, Diyarbakır Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü'ne, DİSKİ'ye, Diyarbakır Yazma Eserler Kütüphanesine, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesine, Diyarbakır Mimarlar Odasına, Diyarbakır Makine Mühendisleri Odasına ve Diyarbakır Jeoloji Mühendisleri Odasına teşekkür ederim. Ayrıca çizim arşivlerine ulaşmam konusunda yardımını esirgemeyen Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu çalışanı Mimar Yılmaz AKKUZU'ya, birim koordinatörüm Mustafa TEMEL'e, teknik anlamda destek veren mesai arkadaşım Mesut YAVUZ, Zafer LAÇİN'e, çalışmamızda yer alan tüm su öğelerinin çizimlerini üstlenen Mimar Serhat SINIGA'ya ve Makine Mühendisi Melike CAPRAS'a teşekkürü borç bilirim.

Yaptığım bu çalışmamda emek paylaşımı noktasında sorumluluklarımı üstlenen ve saha çalışmalarımnda beni yalnız bırakmayan eşim Baran KILIÇ'a, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, anlayışıyla beni her zaman dinleyen babam Yusuf GÜRHAN'a, sevgisini ve dualarını esirgemeyen annem Kıymet GÜRHAN'a, canım abim ve canım ablama, yüksek lisans yapmam konusunda bana ön ayak olan yengem Nazife GÜRHAN'a sonsuz teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
Bknz.	: Bakınız
DİKTUMDER	:Diyarbakır Kùltür, Turizm ve Musiki Derneği
DKVKK	: Diyarbakır Kùltür Varlıklarını Koruma Kurulu
Fak.	: Fakùlte
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TKSMK.	: Topkapı Saray Mùzesi Kùtùphanesi
Ünv.	: Üniversite
v.d.	: ve diğerleri
y.y.	: Yùzyıl
yay.	: Yayınları

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Eflatunpınar Tapınağı Havuzu	141
Çizim 2. İç Kale Su Dağılım	141
Çizim 3. İç Kale Suyunun Dağılımı	142
Çizim 4. Arbedaş	142
Çizim 5. Çift Kastal (Aslanlı Çeşme)	143
Çizim 6. Ayn Zeliha Suyu Çizimi	143
Çizim 7. Ayn Zeliha Suyu Çizimi.....	144
Çizim 8. Tabakhane	144
Çizim 9. Şakülacuz Suyu	145
Çizim 10. Kaynar Tepe Suyu	145
Çizim 11. Ali Pınar Su Kaynağı.....	146
Çizim 12. Diyarbakır Çevresinde Yeraltı Su Durumu İle Topografik Terselme İlişkilisini Gösteren Jeomorfolojik Evrim Modeli	146
Çizim 13. Diyarbakır Konut Mimarisinde Avlu ve Mekân İlişkisi	147
Çizim 14. Behram Paşa Konağı Havuz Sistemi Çizimi (Melike Çapras'dan).....	148
Çizim 15. Behram Paşa Konağı Havuz Sistemi Kesit Çizimi (Melike Çapras'dan)	149
Çizim 16. Günümüzde Modern Fıskiye Sistemi	150
Çizim 17. Arşimed Vidası.....	150
Çizim 18. Tulumba Sistemi Çizimi.....	151
Çizim 19. Sarayın Dört Eyvanlı Divanhanesinin Planı ve Selsebil Kesiti.....	151
Çizim 20. Sarayın Dört Eyvanlı Divanhanesinin Planı ve Selsebil Kesiti.....	152
Çizim 21. Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü 1 Nolu Havuz Plan ve Kesiti	153
Çizim 22. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 ve 3 nolu Havuzları Plan ve Kesiti	154
Çizim 23. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümünde Yer Alan Havuz Boşaltma Haznesi	155
Çizim 24. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Havuz Boşaltma Haznesi, 1999	155
Çizim 25. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuz Plan ve Kesiti	156
Çizim 26. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü, 1953 (Doğan Erginbaş'tan)	156
Çizim 27. Cemil Paşa Konağı, 1999 (Orhan Cezmi Tuncer'den).....	157
Çizim 28. Süleyman Nazif Evi Selamlık Bölümü 1Nolu Havuz Plan ve Kesiti.....	158
Çizim 29. Süleyman Nazif Evi Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz Plan ve Kesiti.....	158

Çizim 30. Süleyman Nazif Evi Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuzu Plan ve Kesiti.....	159
Çizim 31. Süleyman Nazif Evi, Konakta Dört Ayrı Havuz Bulunur (Orhan Cezmi Tuncer'den).....	160
Çizim 32. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Plan ve Kesiti	161
Çizim 33. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Taşma Çanağı	161
Çizim 34. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdab Ögesi	162
Çizim 35. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdab Odasında Yer Alan Serdab Ögesi (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999)	162
Çizim-36. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu	163
Çizim 37. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Planı.....	163
Çizim 38. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet Binası Havuzu Plan ve Kesiti	164
Çizim 39. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet Binası Havuzu Su Fıskiyesi.....	164
Çizim 40. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet inasıHavuzu (Orhan Cezmi Tuncer'den)	165
Çizim 41. Behram Paşa Konağı Havuz Plan ve Kesiti	165
Çizim 42. Behram Paşa Konağı Su Kuyusu.....	166
Çizim 43. Behram Paşa Konağı (Doğan Erginbaş'tan)	166
Çizim 44. Behram Paşa Konağı (Orhan Cezmi Tuncer'den).....	166
Çizim 45. Dengbej Evi Havuz Plan ve Kesiti	167
Çizim 46. Dengbej Evi Havuzu Su Kadehi.....	167
Çizim 47. Esmâ Ocak Evi Havuz Plan ve Kesiti	168
Çizim 48. Esmâ Ocak Evi Havuzu Su Kadehleri.....	168
Çizim 49. Esmâ Ocak Evi Havuzu, 1999 (Orhan Cezmi Tuncer'den)	169
Çizim 50. Ziya Gökalp Müze Evi, 1999 (Orhan Cezmi Tuncer'den).....	169
Çizim 51. Ziya Gökalp Müze Evi (Doğan Erginbaş'tan)	170
Çizim 52. Mehmet Uzun Evi Havuzu Plan ve Kesiti.....	170
Çizim 53. Mehmet Uzun Evi Çizimi (Orhan Cezmi Tuncer'den)	171
Çizim 54. Mehmet Uzun Evi Çizimi.....	171
Çizim 55. Mehmet Uzun Evi Havuzu Su Kadehi Detayı.....	172
Çizim 56. Mahmut Artış Evi Havuz Çizimi.....	172
Çizim 57. Mahmut Artış Evi Havuz Boşaltma Haznesi Çizimi.....	173
Çizim 58. İzzettin Damar Evi 1 Nolu Havuz (Hilmi Okutan'dan,2003)	173

Çizim 59. İzzettin Damar Evi (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999).....	174
Çizim 60. Şirin Tunç Evi (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999).....	174
Çizim 61. Şirin Tunç Evi Boşaltma Haznesi (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999).....	174
Çizim 62. İskender Paşa Konağı Havuzu.....	175
Çizim 63. İskender Paşa Konağı Havuzu Su Kadehi.....	175
Çizim 64. İskender Paşa Konağı Havuz Taşma Çanağı.....	175
Çizim 65. İskender Paşa Konağı Serdab Çizimi.....	176
Çizim 66. İskender Paşa Konağı (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999).....	176
Çizim 67. İskender Paşa Konağı (Doğan Erginbaş'tan,1953).....	177
Çizim 68. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Havuz Çizimi.....	177
Çizim 69. Muharrem Erim Evi Havuz Çizimi.....	178
Çizim 71. Muharrem Erim Evi Havuzu Su Fıskiyesi.....	178
Çizim 72. Zinciriye Konağı Havuz Plan ve Kesiti.....	179
Çizim 73. Hürrem Sultan Konağı Havuz Plan ve Kesiti.....	179
Çizim 74. Hürrem Sultan Konağı Havuzu Su Fıskiyesi Çizimi.....	180
Çizim 75. DİKTUMDER Binası Havuz Plan ve Kesiti.....	180
Çizim 76. Gazi Köşkü Planı (Pınar Çiftçi'den,2011).....	181
Çizim 77. Gazi Köşkü Sebil Ve Havuz Plan ve Kesiti.....	182
Çizim 78. Gazi Köşkü Sebil Ve Havuz Kesiti.....	183
Çizim 79. Gazi Köşkü Havuz ve sebil Kesiti (Hilmi Okutan'dan,2003).....	183
Çizim 80. Gazi Köşkü Selsebilen Görünümü, (Hilmi Okutan'dan).....	184
Çizim 81. Gazi Köşkü'nün Restitüsyon Çizimi.....	184
Çizim 82. Erdebil Köşkü Planı,1991.....	184
Çizim 83. Erdebil Köşkü Havuzu Plan ve Kesiti.....	185
Çizim 84. Pamuk Köşkü Planı.....	185
Çizim 85. Pamuk Köşkü Selsebilli Eyvan Kesiti.....	186
Çizim 86. Pamuk Köşkü Selsebilli Havuz Plan ve Kesiti.....	186
Çizim 87. Hasan Paşa Hanı Havuz Plan ve Kesiti.....	187
Çizim 88. Hasan Paşa Hanı Küçük Havuz Plan ve Kesiti.....	187
Çizim 89. Hasan Paşa Hanı Havuz Kadehi.....	188
Çizim 90. Hasan Paşa Hanı Vaziyet Planı (Türkan Kejanlı,2011).....	188
Çizim 91. Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı) Havuz Plan ve Kesiti.....	189
Çizim 92. Deliller Hanı Vaziyet Planı (Türkan Kejanlı'dan,2011).....	189
Çizim 93. Sülüklü Han Kuyu Kesiti.....	190

Çizim 94. PTT Binası Havuz Plan ve Kesiti.....	190
Çizim 95. PTT Binası Havuzu Su Kadehi	191
Çizim 96. Yedinci Kolordu Komutanlık Binası Havuzu Plan ve Kesiti.....	191
Çizim 97. Yedinci Kolordu Komutanlık Binası, Özden Gökhan Baydaş'tan)	192
Çizim 98. Şerife Dal Evi Havuz Taşma Çanağı (Hilmi Okutan'dan,2003)	192
Çizim 99. Selsebilli Eyvanların Genel Çizimi (Çağlayan,2010)	193
Çizim 100. Ali Ank Evi Havuz Taşma Çanağı, (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999).....	193

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1. Sur İçi Havadan Görünüş.....	194
Fotoğraf 2. Körtik Tepe Kazı Alanı	194
Fotoğraf 3. Çayönü Kazı Alanı, 2015.....	194
Fotoğraf 4. Matrakçı Nasuh Kara Amid Tablosu	195
Fotoğraf 5. Eflatunpınar Tapınağı Havuzu	195
Fotoğraf 6. Agra'daTaç Mahal	195
Fotoğraf 7. Hz. Mevlana (k.s.) ile Şemseddin-i Tebrizi'nin (k.s.) havuz başı Minyatürü	196
Fotoğraf 8. Pompei'de Büyük Çeşmeli Ev'in Selsebili (Ünver-Önge'den).....	196
Fotoğraf 9. Palermo Saray Kilisesinin Tavanındaki Selsebil Resmi.....	196
Fotoğraf 10. Mardin Marufiye Medresesi'ndeki selsebili.....	197
Fotoğraf 11. Kâğıthane Sadabat Sarayının bahçesinde yer alan selsebil.....	197
Fotoğraf 12. Mardin Kasımiye Medresesi Selsebili	197
Fotoğraf 13. Mardin Zinciriye Medresesi Selsebili.....	198
Fotoğraf 14. Mardin Firdevs Köşkü Selsebili.....	198
Fotoğraf 15. Konya Mevlana Müzesi Dergâhındaki Çanaklı Selsebil	198
Fotoğraf 16. Aydın Cihanoğlu Mehmet Bey Konağı Çanaklı Selsebili	199
Fotoğraf 17. Hidiv Köşkü Meyve Soğutmak İçin Kullanılan Havuz	199
Fotoğraf 18. Dicle Nehrinden Görünüş	199
Fotoğraf 19. İç Kale Vaziyet Planı,	200
Fotoğraf 20. Amida Höyüğü.....	200
Fotoğraf 21. Arbedaş Suyu 1930	200
Fotoğraf 22. Arbedaş Suyu, 2015	201
Fotoğraf 23. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Arbedaş Suyunun Onarıldığına Dair Kitabe	201
Fotoğraf 24. Aslanlı Çeşme 1930	201
Fotoğraf 25. Aslanlı Çeşme,1930	202
Fotoğraf 26. Aslanlı Çeşme, 2015	202
Fotoğraf 27. Hz.Süleyman Camii Çeşmeleri.....	202
Fotoğraf 28. Hz.Süleyman Camii Çeşmeleri.....	203

Fotoğraf 29. Ayn Zeliha Suyu, 1930	203
Fotoğraf 30. Ayn Zeliha Suyu (Adil Tekin'den)	203
Fotoğraf 31. Ayn Zeliha Havuzu	204
Fotoğraf 32. Ayn Zeliha Havuzu	204
Fotoğraf 33. Ayn Zeliha Havuzu	204
Fotoğraf 34. Tabakhane	205
Fotoğraf 35. Tabakhane	205
Fotoğraf 36. Değirmenler	205
Fotoğraf 37. Hamravat Su Kemerini.....	206
Fotoğraf 38. Hamravat Su Kemerini.....	206
Fotoğraf 39. Hamravat Su Kemerini.....	206
Fotoğraf 40. Hamravat Su Kemerini Simülasyonu.....	206
Fotoğraf 41. Hamravat Su Kemerini Simülasyonu.....	207
Fotoğraf 42. Mardin Kapısından Eski Kervan Yolu Surlar Altında yer alan Değirmenler	207
Fotoğraf 43. Mardin Kapısından Eski Kervan Yolu Surlar Altında yer alan Değirmenlerden Biri	207
Fotoğraf 44. Havuz Başında Gündelik	207
Fotoğraf 45. Havuz Başında Gündelik	208
Fotoğraf 46. El Cezeri'ninİki Şamandıralı Fıskiye Robotu.....	208
Fotoğraf 47. El Cezeri'nin Tavus Kuşlu Su Saati Robotu.....	208
Fotoğraf 48. El Cezeri'nin Filli Su Saati Robotu	209
Fotoğraf 49. Diyarbakır Artuklu Sarayı Kalıntısı Sekiz Köşeli Havuz	209
Fotoğraf 50. Artuklu Sarayı Havuzu	209
Fotoğraf 51. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdab Havuzu	210
Fotoğraf 52. İskender Paşa Konağı 1 noluSerdâb Havuzu	210
Fotoğraf 53. İskender Paşa Konağı 2 noluSerdâb Havuzu	210
Fotoğraf 54. Lale Bey Mahallesi 2 Numaralı Evin Serdâb Havuzu	210
Fotoğraf 55. Cemil Paşa Konağından Genel Görünüş.....	211
Fotoğraf 56. Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü.....	211
Fotoğraf 57. Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü.....	211
Fotoğraf 58. Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü.....	212

Fotoğraf 59. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü.....	212
Fotoğraf 60. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz	212
Fotoğraf 61. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz	213
Fotoğraf 62. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz Kadehi.....	213
Fotoğraf 63. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Boşaltma Haznesi.....	213
Fotoğraf 64. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Boşaltma Haznesi.....	214
Fotoğraf 65. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Boşaltma Haznesi.....	214
Fotoğraf 66. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuz	214
Fotoğraf 67. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuz	215
Fotoğraf 68. Süleyman Nazif Evi Genel Görünüş.....	215
Fotoğraf 69. Süleyman Nazif Evi Genel Görünüş.....	215
Fotoğraf 70. Süleyman Nazif Evi 1 Nolu Havuz.....	216
Fotoğraf 71. Süleyman Nazif Evi 1 Nolu Havuz (3gen Mimarlık'tan).....	216
Fotoğraf 72. Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Havuz.....	216
Fotoğraf 73. Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Havuz Kadehi	217
Fotoğraf 74. Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Havuz Kadehi	217
Fotoğraf 75. Süleyman Nazif Evi 3 Nolu Havuz.....	217
Fotoğraf 76. Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Su Kuyusu	218
Fotoğraf 77. Süleyman Nazif Evi 3 Nolu Su Kuyusu	218
Fotoğraf 78. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Genel Görünüş	218
Fotoğraf 79. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu	219
Fotoğraf 80. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu Su Fıskiyesi	219
Fotoğraf 81. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu Su Fıskiyesi	219
Fotoğraf 82. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Taşma Çanağı	220
Fotoğraf 83. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Taşma Çanağı	220
Fotoğraf 84. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdabı	220
Fotoğraf 85. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdabı	221
Fotoğraf 86. DKVKK Hizmet Binası	221
Fotoğraf 87. DKVKK Hizmet Binası Havuzu.....	221
Fotoğraf 88. DKVKK Hizmet Binası	222
Fotoğraf 89. DKVKK Hizmet Binası	222
Fotoğraf 90. Behram Paşa Konağı Genel Görünüş,2011	223

Fotoğraf 91. Behram Paşa Konağı Havuzu	223
Fotoğraf 92. Behram Paşa Konağı Havuz Fıskiyesi	223
Fotoğraf 93. Behram Paşa Konağı Havuz Fıskiyesi	224
Fotoğraf 94. Behram Paşa Konağı Su Kuyusu	224
Fotoğraf 95. Dengbej Evi Genel Görünüş	224
Fotoğraf 96. Dengbej Evi Havuzu	225
Fotoğraf 97. Dengbej Evi Havuzu	225
Fotoğraf 98. Dengbej Evi Havuzu	225
Fotoğraf 99. Dengbej Evi Su Kuyusu	226
Fotoğraf 100. Dengbej Evi Su Kuyusu	226
Fotoğraf 101. Esma Ocak Evi Genel Görünüş	226
Fotoğraf 102. 1953 Yılında Esma Ocak Evinin Önceki Sahipleri Tarafından Havuz Sefası Fotosu	227
Fotoğraf 103. Esma Ocak Evi Havuzu	227
Fotoğraf 104. Esma Ocak Evi Havuzu	227
Fotoğraf 105. Esma Ocak Evi Havuz Kadehi	228
Fotoğraf 106. Esma Ocak Evi Havuz Kadehi	228
Fotoğraf 107. Esma Ocak Evi Su Kuyusu	228
Fotoğraf 108. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Öncesi Genel Görünüş	229
Fotoğraf 109. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Sonrası Durumu	229
Fotoğraf 110. Ziya Gökalp Müze Yangın Öncesi Genel Görünüş	229
Fotoğraf 111. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Öncesi Havuzdan Görünüş	230
Fotoğraf 112. Ziya Gökalp Müze Evi	230
Fotoğraf 113. Ziya Gökalp Müze Evi	230
Fotoğraf 114. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Öncesi Su Kuyusu	231
Fotoğraf 115. Mehmet Uzun Evi Havuzu	231
Fotoğraf 116. Mehmet Uzun Evi Havuzu	231
Fotoğraf 117. Mehmet Uzun Evi Havuzu	232
Fotoğraf 118. Mehmet Uzun Evi Havuzu	232
Fotoğraf 119. Mehmet Uzun Evi Havuzu	232
Fotoğraf 120. Mahmut Artış Evi Havuzu	233
Fotoğraf 121. Mahmut Artış Evi Havuzu	233

Fotoğraf 122. Mahmut Artış Evi Havuzu	233
Fotoğraf 123. Mahmut Artış Evi	234
Fotoğraf 124. Mahmut Artış Evi Havuzu	234
Fotoğraf 125. İzzettin Damar Evi	234
Fotoğraf 126. İzzettin Damar Evi 1 nolu Havuz.....	235
Fotoğraf 127. İzzettin Damar Evi 1 Nolu Havuzun Su Kadehi	235
Fotoğraf 128. İzzettin Damar Evi 2 Nolu Havuz.....	235
Fotoğraf 129. Şirin Tunç Evi Genel Görünüş,	236
Fotoğraf 130. Şirin Tunç Evi Havuz Taşma Çanağı.....	236
Fotoğraf 131. İskender Paşa Konağı Genel Görünüş	236
Fotoğraf 132. İskender Paşa Konağı Eyvan Havuzundan Görünüş	237
Fotoğraf 133. İskender Paşa Konağı Eyvan Havuzundan Görünüş	237
Fotoğraf 134. İskender Paşa Konağı Havuz Kuzey Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş	237
Fotoğraf 135. İskender Paşa Konağı Havuz Kuzey Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş	238
Fotoğraf 136. İskender Paşa Konağı Havuz Güney Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş	238
Fotoğraf 137. İskender Paşa Konağı Havuz Güney Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş	238
Fotoğraf 138. İskender Paşa Konağı Havuz Fıskiyesi.....	239
Fotoğraf 139. İskender Paşa Konağı Havuz Taşma Çanağı	239
Fotoğraf 140. İskender Paşa Konağı 1 NoluSerdap.....	239
Fotoğraf 141. İskender Paşa Konağı 1 Nolu Serdab.....	240
Fotoğraf 142. İskender Paşa Konağı 1 NoluSerdap.....	240
Fotoğraf 143. İskender Paşa Konağı 2 Nolu Serdab.....	240
Fotoğraf 144. İskender Paşa Konağı 2 NoluSerdab.....	241
Fotoğraf 145. İskender Paşa Konağı 2 Nolu Serdab.....	241
Fotoğraf 146. İskender Paşa Konağı Su Kuyusu	241
Fotoğraf 147. İskender Paşa Konağı Su Kuyusu	242
Fotoğraf 148. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi	242
Fotoğraf 149. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi	242

Fotoğraf 150. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Su Fıskiyesi	243
Fotoğraf 151. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Su Fıskiyesinin Yukardan Görünüşü 243	
Fotoğraf 152. Muharrem Erim Evi Genel Görünüş.....	244
Fotoğraf 153. Muharrem Erim Evi Havuzundan Genel Görünüş (Selim Kaplan'dan)244	
Fotoğraf 154. Muharrem Erim Evi Havuzu.....	244
Fotoğraf 155. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi.....	245
Fotoğraf 156. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi.....	245
Fotoğraf 157. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi.....	245
Fotoğraf 158. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi.....	246
Fotoğraf 159. Zinciriye Konağı Avludan Görünüş.....	246
Fotoğraf 160. Zinciriye Konağı Avludan Görünüş.....	246
Fotoğraf 161. Zinciriye Konağı Su Kadehi	247
Fotoğraf 162. Zinciriye Konağı Su Kadehi	247
Fotoğraf 163. Zinciriye Konağı Su Fıskiyesi	247
Fotoğraf 164. Hürrem Sultan Konağı Genel Görünüş.....	248
Fotoğraf 165. Hürrem Sultan Konağı Havuzu.....	248
Fotoğraf 166. Hürrem Sultan Konağı Havuz Kadehi	248
Fotoğraf 167. Hürrem Sultan Konağı Havuzu Su Kadehi.....	249
Fotoğraf 168. DİKTUMDER Binası Genel Görünüş	249
Fotoğraf 169. DİKTUMDER Binası Havuzu	250
Fotoğraf 170. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fıskiyesi	250
Fotoğraf 171. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fıskiyesi	250
Fotoğraf 172. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fıskiyesi	251
Fotoğraf 173. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Kadehi	251
Fotoğraf 174. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fıskiyesi	251
Fotoğraf 175. Gazi Köşkü 1937.....	252
Fotoğraf 176. Gazi Köşkü 1937.....	252
Fotoğraf 177. Gazi Köşkü 1937.....	252
Fotoğraf 178. Gazi Köşkü 1995.....	253
Fotoğraf 179. Gazi Köşkü 2015.....	253
Fotoğraf 180. Gazi Köşkü Su Sebili	253
Fotoğraf 181. Gazi Köşkü Su Sebili.....	254

Fotoğraf 182. Gazi Köşkü Su Sebili	254
Fotoğraf 183. Gazi Köşkü Su Sebili	255
Fotoğraf 184. Gazi Köşkü Su Sebili	255
Fotoğraf 185. Gazi Köşkü Havuzu	255
Fotoğraf 186. Gazi Köşkü Havuz Fıskiyesi.....	256
Fotoğraf 187. Erdebil Köşkü	256
Fotoğraf 188. Erdebil Köşkü	256
Fotoğraf 189. Erdebil Köşkü	257
Fotoğraf 190. Erdebil Köşkü	257
Fotoğraf 191. Erdebil Köşkü Havuzu	257
Fotoğraf 192. Erdebil Köşkü Havuzu	258
Fotoğraf 193. Erdebil Köşkü Havuzu	258
Fotoğraf 194. Pamuk Köşkü Genel Görünüş.....	259
Fotoğraf 195. Pamuk Köşkü Genel Görünüş.....	259
Fotoğraf 196. Pamuk Köşkü Selsebili	259
Fotoğraf 197. Pamuk Köşkü Selsebil Kaynağı.....	260
Fotoğraf 198. Pamuk Köşkü Selsebili	260
Fotoğraf 199. Pamuk Köşkü Koç Başı Tasviri.....	260
Fotoğraf 200. Pamuk Köşkü Selsebil Su Oluğu	261
Fotoğraf 201. Pamuk Köşkü Selsebili Havuz.....	261
Fotoğraf 202. Diyarbakır, Hasan Paşa Hanı	262
Fotoğraf 203. Diyarbakır, Hasan Paşa Hanı	262
Fotoğraf 204. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuz	263
Fotoğraf 205. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuz	263
Fotoğraf 206. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuz	264
Fotoğraf 207. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuzun Su Gideri.....	264
Fotoğraf 208. Hasan Paşa Hanı 2 Nolu Havuz	264
Fotoğraf 209. Hasan Paşa Hanı 2 Nolu Havuz	265
Fotoğraf 210. Hasan Paşa Hanı 2 Nolu Havuz	265
Fotoğraf 211. Hüsrev Paşa Hanı	265
Fotoğraf 212. Hüsrev Paşa Hanı	266
Fotoğraf 213. Hüsrev Paşa Hanı	266

Fotoğraf 214. Hüsrev Paşa Hanı	266
Fotoğraf 215. Hüsrev Paşa Hanı	267
Fotoğraf 216. Hüsrev Paşa Hanı	267
Fotoğraf 217. Hüsrev Paşa Hanı	267
Fotoğraf 218. Sülüklü Han Genel Görünüş	268
Fotoğraf 219. Sülüklü Han Genel Görünüş	268
Fotoğraf 220. Sülüklü Han Kuyu Görünüşü	268
Fotoğraf 221. PTT Binası Genel Görünüş	269
Fotoğraf 222. PTT Binası Genel Görünüş	269
Fotoğraf 223. PTT Binası Havuzu	269
Fotoğraf 224. Yedinci Kolordu Binası Genel Görünüş	270
Fotoğraf 225. Yedinci Kolordu Binası Havuzu	270
Fotoğraf 226. Yedinci Kolordu Binası Havuzu	270
Fotoğraf 227. Geniş Elips Planlı Havuzlar	271
Fotoğraf 228. Dar Elips Planlı Havuzlar	271
Fotoğraf 229. Bazalt Taş Örneği	271
Fotoğraf 230 . Diyarbakır Havuzları Su Kadehleri	272
Fotoğraf 231. Diyarbakır Havuzları Su Fıskiyeleri	273
Fotoğraf 232. Diyarbakır Havuzlarında Su Boşaltma Hazneleri	274
Fotoğraf 233. Kayseri Güpgüpoğlu Konağı Havuz Boşaltma Haznesi	274
Fotoğraf 234. Divriği Ulu Cami Darüşşifası Havuzu	275
Fotoğraf 235. İstanbul Topkapı Sarayı Harem Dairesi Su Oyunu	275
Fotoğraf 236. Şirin Tunç Evi Havuz Taşma Çanağı	275
Fotoğraf 237. Bekir PaşaKöşkü Sebilli Eyvan	276
Fotoğraf 238. Hacıağa Köşkü Sebilli Eyvan	276
Fotoğraf 239. Hami Köşkü Sebilli Eyvan	276
Fotoğraf 240. Ağulludere Köşkü Sebilli Eyvan	277
Fotoğraf 241. Kuşdili Köşkü Sebilli Eyvan	277
Fotoğraf 242. Pamuk Köşkü Sebilli Eyvan	277
Fotoğraf 243. Hasankeyf Artuklu Köşkü Selsebili	278
Fotoğraf 244. Hasankeyf Artuklu Köşkü Selsebili	278
Fotoğraf 245. Mardin Selsebilli Köşklerden Örnekler	278

Fotoğraf 246. Havuz Fıskiye Örnekleri	279
Fotoğraf 247. Pamuk Köşkü Selsebili Koçbaşı Tasviri ve Gazi Köşkü Su Oluğu.....	279
Fotoğraf 248. Hacıağa Köşkü Taş Kase Örneği	279
Fotoğraf 249. Cahit Sıtkı Tarancı Evi Serdâb Havuzu Süslemeleri	280
Fotoğraf 250. Cahit Sıtkı Tarancı Evi Serdâb Havuzu Süslemeleri	280

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Tarafımızca Plan ve Konumlarına Göre Diyarbakır Havuz Tipolojisi.....	117
Tablo 2. Tarafımızca Planlarına Göre Yüzdelik Oranları	118
Tablo 3. Tarafımızca Yapılan Diyarbakır Havuz Tipolojisinde Havuz Sayıları ve Planları.....	119
Tablo 4. Tarafımızca Yapılan Selsebil Tipolojisi	127
Tablo 5. Diyarbakır Yazlık Köşklerinde Avlu Eyvan İlişkisi.....	129
Tablo 6. Tarafımızca Yapılan Serdab Tipolojisi.....	132

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Diyarbakır Haritası	281
Harita 2. Diyarbakır Sur İçi, A.Gabriel,1930	281
Harita 3. Diyarbakır Sur İçi Haritası (Diyarbakır Valiliği'nden).....	282
Harita 4. Diyarbakır Sur İçi Mahalleleri Haritası (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nden) 01-Abdaldede Mahallesi, 02- Ali Paşa Mahallesi, 03-Cami-i Kebir Mahallesi, 04- Cami-i Nebi Mahallesi, 05- Cemal Yılmaz Mahallesi, 06- Cevat Paşa Mahallesi, 07- Dabanoğlu Mahallesi, 08- Fatih Paşa Mahallesi, 09- Hasırlı Mahallesi, 10- İskender Paşa Mahallesi, 11- Lale Bey Mahallesi, 12-Melikahmet Paşa Mahallesi, 13-Savaş Mahallesi, 14-Süleyman Nazif Mahallesi, 15-Ziya Gökalp Mahallesi.....	283
Harita 5. Diyarbakır Kentine Su Temin Eden ve Su İleten Kaynak ve Su Yolları, Mecraları ve Su Koridorları (Karadoğan-Alökmen-Buluş'tan)	284
Harita 6. 1952 Yılı Hava Fotoğrafi Üzerinde Diyarbakır Kenti, Su İletim Ve Su Yapıları Haritası, (Karadoğan-Alökmen-Buluş,2015).....	284
Harita 7. Cemil Paşa Konağı'nın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	285
Harita 8. Süleyman Nazif Evi'nin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	285
Harita 9. Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	285
Harita 10. DKVKK Binasının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	286
Harita 11. Behram Paşa Konağı'nın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	286
Harita 12. Dengbej Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	286
Harita 13. Esmâ Ocak Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	287
Harita 14. Ziya Gökalp Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	287
Harita 15. Mehmet Uzun Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	287
Harita 16. Mahmut Artış Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	288
Harita 17. İzzettin Damar Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	288
Harita 18. Şirin Tunç Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	288
Harita 19. İskender Paşa Konağı'nın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	289
Harita 20. Ahmed Arif Müze Kütüphanesinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	289
Harita 21. Muharrem Erim Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	289

Harita 22. Zinciriye Konağının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	290
Harita 23. Hürrem Sultan Konağının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	290
Harita 24. DİKTUMDER Binasının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	290
Harita 25. Diyarbakır Kent Haritası	291
Harita 26. Gazi Köşkünün Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	291
Harita 27. Erdebil Köşkünün Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	291
Harita 28. Pamuk Köşkünün Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	292
Harita 29. Hasan Paşa Hanının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	292
Harita 30. Hüsrev Paşa Hanının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu.....	292
Harita 31. Sülüklü Hanın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	293
Harita 32. Eski PTT Binasının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu	293

GİRİŞ

Konunun Tanımı, Sınırları ve Önemi

“Diyarbakır Sivil Mimarisinde Tasarım Ögesi Olarak Su Yapıları (Havuz, Selsebil, Serdab)” isimli çalışmamız Diyarbakır konut mimarisinde işlevsel ve sanatsal boyutuyla uygulandığı mekânlara karakter kazandıran su öğelerini kapsamaktadır.

Tez çalışmasının coğrafi sınırı Diyarbakır il merkezidir. Konu, merkezde yer alan sivil mimari örneklerden evler, köşkler, hanlar, askeri ve kamu yapılarında tasarım görevi gören su öğeleri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmamızın önemi Diyarbakır’da su kaynakları ve su öğeleri üzerine bugüne kadar ayrıntılı ve toplu bir araştırma yapılmamış olmasıdır. Sanat Tarihi açısından şimdiye kadar detaylı bir şekilde araştırılmamış ve çoğu da literatüre geçmemiş olan bu konuya bir nebze olsun katkı sağlayabilmek için gerçekleştirilen çalışmamız, Diyarbakır sivil mimarisinde su öğelerinin çeşitlerini, genel özelliklerini ve ayırt edici özelliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışma, Diyarbakır il merkezindeki su öğelerinin bilimsel bir yayın haline getirmekle kalmayıp, su kaynakları ele alınarak Diyarbakır’da tasarım ögesi olarak su öğelerinin mimariye getirdiği yenilikleri hem bölge hem de Anadolu içerisindeki yerini ortaya koyacaktır.

Tez çalışmamız, Diyarbakır konut mimarisinde uygulandığı mekânlara karakter kazandıran havuz, selsebil ve serdablar üzerine ayrıntılı yapılan ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır. Çalışmamızla birlikte katalog oluşturduğumuz 31 havuz, 2 selsebil, 3 serdabtan meydana gelen 36 adet su ögesi plan, malzeme, teknik özellikleri, süsleme ve tarihlendirme yönünden benzer bir anlatımla ve ayrıntılı bir biçimde ele alınarak incelenmiştir. Aynı zamanda havuz ögesinin bir bölümü olan 2 havuz taşma çanağı ve 3 boşaltma haznesi de ele alınarak diğer havuzlar ile orantılanmıştır. Bu çalışma neticesinde Diyarbakır’daki sivil mimaride görülen bu zengin birikimin bir örnekleme gelecek kuşaklara aktarılacaktır.

Çalışmanın Metod ve Düzeni

Araştırmaya ilk olarak konunun tespiti ile başlanmıştır. Konunun tespiti aşamasında ilk olarak Anadolu su mimarisine ilişkin genel yayınlara ulaşılmıştır.

Konumuz dâhilinde havuz, selsebil ve serdablara ilişkin genel ve özel yayınlar; kitap, tez ve makaleler taranmıştır. Bu yayınların dışında, Diyarbakır ili ve çevresiyle ilgili yapılmış sosyal, kültürel, tarihi, arkeolojik, coğrafi ve jeolojik çalışmalarda, literatür taraması sırasında elde edilenler okunmuştur. Diyarbakır il merkezindeki su yapıları ile ilgili çok az sayıda yayın ve kaynak olmasından dolayı, envanter taraması daha çok saha araştırmasına dönüşmüştür. Bu sebeple kaynak taraması yapılırken bir taraftan da Mart 2015 tarihinde arazi çalışmalarına başlanmıştır.

Belirlenen yapıların genel planları taranmış, su öğeleri incelenmiş, ölçüleri alınmış, fotoğraflama ve çizim işlemleri yapılmıştır. Çizimlerde havuz, selsebil, serdabların plan ve kesitlerine yer verilmiştir. Kataloğa dâhil edilen pek çok yapı, ilk kez tarafımızca ele alındığından arazi çalışması hesaplanandan daha uzun bir süreyi almıştır. Bu kapsamda, Diyarbakır merkeze bağlı tüm mahalle ve sokaklar tek tek gezilmiştir. Yaklaşık 225 adet tescilli konuta ulaşılmış fakat bu yapıların bir kısmı tahrip olduğundan bir kısmı güvenli olmadığından bir kısmı da ev sahipleri tarafından izin verilemediği için hepsine girilememiştir.

Bu aşamada, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi KUDEB, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Alan Yönetimi Başkanlığı, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu, Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Diyarbakır Arkeoloji Müzesi tekrar ziyaret edilerek belirlenen yapılarla ilgili mevcut dokümanlar incelenmiştir. Pek çok Anadolu Üniversitesinin kütüphaneleri konumuz dâhilinde aranmış, Ankara Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, Diyarbakır Yazma Eserler Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi ve Dicle Üniversitesi Kütüphanesi katalogları taranmıştır. Sanat Tarihi, Mimarlık, Restorasyon ve Makine Mühendisliği bölümleri ziyaret edilerek hocalarla fikir alışverişinde bulunulmuştur. Ziyaret edilemeyen bilim insanlarıyla telefon ve internet aracılığıyla iletişim kurulmuştur. YÖK'ün tez tarama sisteminden konuyla ilgili tezler indirilmiş bazı tezlere ise sahiplerinin izin vermemelerinden ötürü indirilememiş ve faydalanılamamıştır.

Ele alınan su öğeleri birbirleriyle, daha sonra ise bölge ve ülke genelinde su öğeleri ile kıyaslanarak tipoloji oluşturulmuştur. Oluşturulan tipolojiler daha önce yapılmış olan tipolojiler de dikkate alınarak plan ve konum bakımından örneklerle

değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise Diyarbakır sivil mimarisinde tasarım ögesi olarak kullanılan su öğelerinin Türk sanatı ve mimarlık tarihi içerisindeki yerleri ve taşıdıkları önem belirtilmiştir. Yazım aşaması tamamlandıktan sonra, çalışma ana hat planı çerçevesinde yeniden gözden geçirilmiş, belirlenen eksiklikler kısa sürede giderilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Çalışma ile İlgili Araştırma ve Yayınlar

Su yapılarıyla ilgili Anadolu genelinde en çok İstanbul üzerine çalışma yapılmıştır. Elbette ki su yapıları denilince akla ilk gelen isim şüphesiz Prof. Dr. Yılmaz Önge'dir. Anadolu'da su yapılarıyla ilgili en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Yılmaz Önge'nin Türk Tarih Kurumu tarafından basılan doktora tezidir (Önge,1997). Prof. Dr. Yılmaz Önge tarafından yapılan tipolojiler, çalışmamızın değerlendirme kısmında ele aldığımız tipoloji çalışmasında büyük önem arz etmektedir.

Diyarbakır'da bahsi geçen su öğeleriyle ilgili bugüne kadar yapılmış detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Evler anlatılırken kısmen değinilen su öğeleriyle ilgili müstakil araştırmalar bulunmakla birlikte, özellikle bazı yayınlarda sadece vurgu yapılmıştır. Bu çalışmaların başında Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer tarafından hazırlanan "Diyarbakır Evleri" konulu kitap gelmektedir. Çalışmada Diyarbakır konut mimarisinde yer alan su öğelerinin 1999 yılına ait planlarına ulaşılmıştır (Tuncer,1999).

İkinci olarak Diyarbakır'da sivil mimarisinde su kullanımına Hilmi Okutan tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışması bizim için yol gösterici olmuştur. Yazar çalışmasında avlu ve eyvanda su kullanımı hakkında bilgi vererek karşısına çıkan havuz öğesini dikdörtgen, çokgen ve karma havuzlu evler olarak üç bölüme ayırarak tipoloji yapmamızda örnek teşkil etmiştir (Okutan,2003).

Diyarbakır su yapıları üzerine çalışma yapan Yard. Doç. Dr. Evindar Yeşilbaş tarafından hazırlanan "Diyarbakır Su Yapıları" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinde Diyarbakır su yapılarından Köprü, Hamam ve Çeşme yapılarına yer verilmiş fakat adı geçen çalışmada su kaynakları ve su öğelerine değinilmemesi bizi bu yönde bir çalışmaya yöneltmiştir (Yeşilbaş,2007).

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından basımı sağlanan 'Diyarbakır Sur İçi Anıtları İle Köşkler ve Bağ Evleri' isimli kitapta Diyarbakır'a suyun gelişi ve var olan su kanalları hakkında bilgilere yer verilmiştir (Tuncer,2012).

Doğan Erginbaş'ın Doçentlik çalışması olarak yayınlanan Diyarbakır Evleri isimli çalışması Diyarbakır ev mimarisine ve planlarına ulaşmamız açısından önemli bir kaynaktır (Erginbaş,1954). Prof. Dr. Önder Küçükerman tarafından yayınlanan 'Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar' adlı kitabı da Diyarbakır ev mimarisi hakkında bilgi edinmemizde belirleyici olmuştur (Küçükerman, 1973).

1997 yılında Şevket Beysanoğlu tarafından hazırlanan "Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I (Beysanoğlu,1997)" 1998 yılında "Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi II (Beysanoğlu,1998)" ve 2001 yılında "Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi III (Beysanoğlu,2001)" isimli kitaplar hem Diyarbakır'ın tarihi hem de ev mimarisine ulaşmamızı sağlamıştır. Metin Sözen tarafından hazırlanan 'Diyarbakır'da Türk Mimarisi' isimli çalışma, Diyarbakır'daki ev, köşk ve hanlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamış ve şehirdeki yapılardan yola çıkarak su sistemlerini bulmaya kaynaklık etmiştir (Sözen,1971).

Diyarbakır'ın tarih ve coğrafyası hakkında bilgi veren İbrahim Yılmazçelik tarafından hazırlanan "19.yy'ın ilk yarısında Diyarbakır" kitabı (Yılmazçelik,1995), Gönül Cantay'ın I.Uluslararası Oğuzlardan Günümüze Diyarbakır Sempozyumu Bildirilerinde yer alan "Doğu Anadolu'nun Aldığı Göçler ve Diyarbakır" makalesi (Cantay, 2004), Remzi Balin tarafından Kara Amid Dergisinde yer alan "Tarih Boyunca Diyarbakır" makalesi (Balin,1970), Şevket Beysanoğlu'nun yayınladığı "Diyarbakır Coğrafyası" kitabı Diyarbakır'ın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi vermektedir (Beysanoğlu,1961).

İslam Ansiklopedisi ve Türkler Ansiklopedisi "Selsebiller, Havuzlar, Çeşmeler, Su Kemerleri, Hamam, Sarnıç, Serdab" maddeleri terim olarak bu bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Prof. Dr. Haşim Karpuz tarafından 2001 yılında hazırlanan 'Arkeoloji, Sanat Tarihi ve El Sanatlarında Bilimsel Araştırma Teknikleri' adlı çalışması bilimsel hazırlık çalışması sırasında önemli bir kaynak olmuştur.

Taranan Arşiv Belgeleri

Yayınlanmamış Olanlar: Milli Kütüphane, Diyarbakır Şeriye Sicili 312, 313, 316, 352, 593; Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA, DVNSAHK-DB-d,1-1, (Muharrem 1155) (Diyarbakır Vilayeti 1 numaralı Ahkâm Defteri);BOA, MAD, 06150, Muhellefat

Defteri; BOA, MAD, 00336, Tımar Tevcihatı; BOA, MAD, 00139, 1111 Tarihli Ahkâm-ı Maliye Defteri; BOA, TS, MA. D.NO3646-G.NO0007, (29 Şaban 1040).

Yayınlanmış Olanlar: 12 Numaralı Mühimme Defteri, 978/1570-1572, C. I-II, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadriyye Defteri (937/1530), C. I-II, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü 5964 Sayılı Eser, Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Seferi İrakeyn, s.102; İstanbul Topkapı Müzesi Kitaplığı Hazine A.3472,H.414, Ahmed III,s.136a, El-Cezeri, Fi Marifet el-Hıyal el-Hendesiyeye (Otomata,1990).

Konunun Metod ve Düzeni

Araştırmaya ilk olarak konunun tespiti ile başlanmıştır. Konunun tespiti aşamasında İlk olarak Anadolu su mimarisine ilişkin genel yayınlara ulaşılmıştır. Konumuz dâhilinde havuz, selsebil ve serdablarla ilgili genel ve özel yayınlar; kitap, tez ve makaleler taranmıştır. Bu yayınların dışında, Diyarbakır ili ve çevresiyle ilgili yapılmış sosyal, kültürel, tarihi, arkeolojik, coğrafi ve jeolojik çalışmalarda, literatür taraması sırasında gözden geçirilmiştir. Diyarbakır il merkezindeki su yapıları ile ilgili çok az sayıda yayın ve kaynak olmasından dolayı, envanter taraması daha çok saha araştırmasına dönüşmüştür. Bu sebeple kaynak taraması yapılırken bir taraftan da Mart 2015 tarihinde arazi çalışmalarına başlanmıştır.

Belirlenen yapıların genel planları taranmış, su öğeleri incelenmiş, ölçüleri alınmış, fotoğraflama ve çizim işlemleri yapılmıştır. Çizimlerde havuz, selsebil, serdabların plan ve kesitlerine yer verilmiştir. Kataloğa dâhil edilen pek çok yapı, ilk kez tarafımızca ele alındığından arazi çalışması hesaplanandan daha uzun bir süreyi almıştır. Bu kapsamda, Diyarbakır merkeze bağlı tüm mahalle ve sokaklar tek tek gezilmiştir. Yaklaşık 225 adet tescilli konuta ulaşılmış fakat bu yapıların bir kısmı tahrip olduğundan bir kısmı güvenli olmadığından bir kısmı da ev sahipleri tarafından izin verilemediğinden hepsine girilememiştir.

Çalışmamızın metin kısmı altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun tanımı, sınırları, önemi, çalışmamızda izlediğimiz yol, konu hakkında yapılan araştırma ve yayınlara yer verilmiştir. Birinci bölümde Diyarbakır'ın tarihi ve coğrafyası üzerinde durulmuş; ikinci bölümde Türk Su Mimarisinde görülen yapılara

yer verilmiş ve suyun biçimlendirdiği formlar; su kanalı-su kemeri, çeşme, hamam, havuz, sebil, selsebil, serdap, şadırvan ve su kuyularıkavram olarak tarihsel gelişimleri ile birlikte örneklerle belirtilmiştir. Üçüncü bölümde Diyarbakır sivil mimarisinde su kaynakları detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca aynı bölüm içinde Diyarbakır'da Sivil mimaride kullanılan su öğeleri genel özellikleriyle ele alınmıştır. Dördüncü bölüm olarak adlandırdığımız katalog bölümünde sivil mimaride su öğelerinin yer aldığı yapılara yer verilmiştir. 31 havuz, 2 selsebil, 3 serdaptan meydana gelen 36 adet su öğesi plan, malzeme, teknik özellikleri, süsleme ve tarihlendirme yönünden benzer bir anlatımla ve ayrıntılı bir biçimde ele alınarak incelenmiştir. Aynı zamanda havuz öğesinin bir bölümü olan 2 havuz taşma çanağı ve 3 boşaltma haznesi de ele alınarak diğer havuzlar ile orantılanmıştır. Beşinci bölümde ise ele alınan su öğeleri birbirleriyle, daha sonra ise bölge ve ülke genelinde su öğeleri ile kıyaslanarak tipoloji oluşturulmuştur. Oluşturulan tipolojiler daha önce yapılmış olan tipolojiler de dikkate alınarak plan ve konum bakımından örneklerle değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde Diyarbakır sivil mimarisinde tasarım öğesi olarak kullanılan su öğelerinin Türk sanatı ve mimarlık tarihi içerisindeki yerleri ve taşıdıkları önem belirtilmiştir. Yazım aşaması tamamlandıktan sonra, çalışma ana hat planı çerçevesinde yeniden gözden geçirilmiş, belirlenen eksiklikler kısa sürede giderilerek çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİYARBAKIR TARİHİNE ve COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Diyarbakır'ın Coğrafyası

Diyarbakır Güneydoğu Anadolu Bölgesinde deniz seviyesinden 650 metre yüksekliğinde bir platoda, bazalt delerit karakterli bir zemin de yer almaktadır (Fotoğraf-1). Anadolu'nun güneydoğusunu oluşturan bölge, Dicle ve Fırat nehirleriyle bunlara bağlı kolların suladığı geniş ve verimli bir coğrafyaya sahiptir (Klavuz,2006:307).

Malatya, Elazığ, Siirt, Mardin, Urfa ve Batman illeriyle çevrelenmiş olan Diyarbakır bölgenin tüm özelliklerini rahatlıkla göstermektedir (Harita-1). Şehirde son yıllarda görülen göçlerden dolayı büyük oranda nüfus artışı yaşanmıştır. 2014 TÜİK verilerine göre il nüfusu 1.635,48'dir¹. Diyarbakır ili nüfus büyüklüğü açısından Türkiye'deki tüm iller arasında 11. sırada gelmektedir. Nüfus büyüklüğü sıralamasında Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) uygulandığı 9 il arasındaki yeri ise Gaziantep ve Şanlıurfa'dan sonra gelmektedir. 2014 yılı nüfus verilerine göre bölgenin nüfus açısından 3. büyük ili Diyarbakır'dır. Diyarbakır bölgesel il olma özelliğine rağmen sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 81 il içerisinde 63. sırada yer almaktadır. Ülkenin en çok nüfus barındıran kent merkezlerinden birine sahip ancak ulusal sıralamada oldukça gerilerdedir.

Diyarbakır hem merkeziyle hem de ilçeleriyle Güneydoğu Anadolu'da önemli bir konumdadır. Kent, çevresinde 13 (*Ergani, Eğil, Kocaköy, Çınar, Çüngüş, Hazro, Çermik, Silvan, Hani, Dicle, Bismil, Lice, Kulp*) ilçe, 4'ü (*Yenişehir, Bağlar, Kayapınar, Sur*) merkez ilçe olmak üzere toplamda 17 ilçeye sahiptir.

Diyarbakır ilinde yüzey şekilleri oldukça sadedir. Çevresi yüksekliklerle kuşatılmıştır. Ortası çukur bir havza durumundadır (Beysanoğlu,1961:7-12). Diyarbakır havzası denen bu çukur alanın eksenini batı-doğu doğrultulu geniş Dicle Vadisi oluşturur (Yılmazçelik,1995:15). Kuzeyden Güneydoğu Toroslar yayı ile kuşatılmıştır. Diyarbakır havzasının güneybatısında ise Karacadağ kütlesi yükselir. Urfa-Diyarbakır il sınırı üstündeki bu kütle koyu renkli lavların yığılmasıyla oluşmuş eski bir volkan

¹ 2015 TÜİK Verileri

kütlesidir (Akbulut,1998:11). Diyarbakır'ın dağları, Mardin'e bakan kısmı çöl şeklinde olup geri kalan kısmı ise dağlık arazisi ve arızalıdır. Bu dağlar başlıca iki sıradağ şeklinde taksim olunmuştur. Bunlardan ilki, Osmanlı'nın en büyük dağlarından olan Toros dağlarıdır. İkincisi ise, Diyarbakır'ın kuzey kesiminde bulunup Fırat vadisini Dicle Nehri havzasından ayıran Akdağ sıra dağlarıdır. Akdağ sıra dağları ise vilayeti batı, kuzey ve kuzey doğu bölgelerinden çevrelemektedir

Diyarbakır'da sert bir kara iklimi egemendir. Yazları çok Sıcak geçer. Ama kış soğukları Doğu Anadolu'nda olduğu kadar şiddetli değildir (Akbulut,1998:11). Doğal Bitki örtüsünü genellikle otsu Bitkilerin ağır bastığı bozkır Bitkileri oluşturur. Bunlar ilkbaharda kısa bir süre içinde yeşerip çiçeklenir ama yağışların kesilmesiyle yaz başında kururlar. Çevredeki dağlar yer yer meşe ormanlarıyla kaplıdır.

1.2. Şehre Verilen İsimler

Diyarbakır şehrine verilen ilk ismin M.Ö. 1300 yıllarına dayandığı düşünülen “Amid” ismi olduğu söylenmektedir (Demir,2008:103-106). Bu ismin, Asurlulara ait olduğu düşünülen bir kılıç kabzasında yazılı olan “Amidi” isminden geldiği düşünülmekte olup, “Amidi” isminin M.Ö. 305 yıllarını içeren Asur belgelerinde yazılı bir bilgi olduğu bilinmektedir (Karan,2014:20-22). Ayrıca bazı kaynaklarda Amedi ve Amidi isimlerinin Kürtçe olduğu ve anlamlarının ise; Amedi: bizim gördüğümüz şehir, Amidi: benim gördüğüm şehir anlamlarına geldiği ifade edilmiştir (Zeynel,2007:8-16).

Salnamelerden edindiğimiz bilgilere göre gerek mekânsal açıdan gerekse anlamsal açıdan bu ismin menşei ile ilgili en uygun olan görüş ise Cizre ve Rum toplumlarının sınır kesimlerine Amid denildiği ve Diyarbakır şehrinin de bu iki bölge arasında bulunması nedeniyle Rum ve Arap tarihçilerinin, Diyarbakır şehrine “Amid” ismini verdikleri yönündedir.

Yine bazı kaynaklarda şehrin ilk isminin daha önce Amid olduğu ve Arab kökenli Bekr Bin Vaıl tarafından şehrin alınmasından sonra, Amid isminin Bekr Bin Vaile isnad edilerek Diyar-ı Bekir denildiği belirtilmiştir. Şehrin surlarının kara taştan örülmesinden ötürü “Amidü's Sevda veya Kara Amid” isminin verildiği ifade edilen bilgiler arasındadır (Kurt,2010:409).

Diyarbakır isminin kökeni hakkında verilen bir diğer bilgi ise, Diyarbakır'ın batı yönündeki Rum Kapısı'nın yakınlarında bulunan ve Süryanilere ait olduğu bilinen Hz.

Betül Meryem veya Dar-ı Bakire diye bilinen kilisenin isminden ötürü Diyarbakır'ın Diyarbekir ismini aldığı yönündedir. Ancak bu rivayetin oldukça zayıf bir rivayet olduğu düşünülmektedir (Beysanoğlu,1998:125-129).

Ayrıca Amid ismiyle ilgili olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şöyle bir rivayet yer almaktadır: “O asırda yıldız gibi temiz bir hükümdar kız vardı ki Amalak kızlarından idi. Yunus peygambere iman getirip Müslüman oldu. Gayet zengin olduğundan Hazret-i Yunus’un öğretmesi ile bu Diyarbekir’i siyah granit taşından yaptırdığı için, o kızın adına nispetle Acem (Arap olmayan, yabancı) tarihçileri buraya Diyar-ı Bıkr (kız diyarı) demişlerdir. Kız şehri demektir. Amma; Rum tarihçileri, şehrin dört duvarı kara taştan yapıldığı için, Kara Amid derler. Padişah defterinde böyle kayıtlıdır (Korkusuz,2003:23).

Diyarbakırlı Yahudiler, Diyarbakır'ın Tevrat'ta bahsi geçen “Kalne” şehri olduğunu belirtmektedirler. Şöyle ki: “Ve Kuş Nimrod’un babası oldu; O, yeryüzünde kudretli adam olmaya başladı. O, Rabbin indinde kudretli aver idi; bundan dolayı: Rabbin indinde Nemrud gibi kudretli avcı, denilir. Ve onun krallığının başlangıcı Şınar diyarında Babil ve Erek ve Akkad ve Kalne idi (Tevrat,Tekvin,10/8-12).

Diyarbakır'ın eski ismi Asurluların kaynaklarında Amidi, Yunanlılara ve Latinlere ait kaynaklarda ise Amido ya da Amida diye geçmektedir. Roma döneminde şehri ve surlarını inşa eden Kral Konstantinusun isteği üzerine Diyarbakır: “Konstantiniye” olarak da isimlendirilmiştir. Ancak bu ismin günümüzde pek bilinmemesi veya kaynaklarda pek yer almaması ismin yeterince benimsenmediğinin göstergesidir (Haspolat,2009:5-12).

Araplara ait kaynaklarda yer aldığına göre, Osmanlılar döneminde şehre verilen isim Amid ve eyalete verilen isim ise Diyarbekir diye geçmektedir (Ocak,1998:7-8). Cumhuriyet dönemine gelince, 1937 yılına kadar Amid, sonrasında ise alınan bir kararla, günümüz Türkçesine uygun olarak bölge ismi olan Diyar-ı Bekr, Diyarbakır diye değiştirilmiştir (Yediyıldız,2008:17-18).

Diyarbakır, adının manası üzerinde de çeşitli fikirler ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu fikirler içinde “Diyar-ı Bekir” yani geçmişte şehrin yöneticilerinden biri olan “Bekir’in Diyarı” veya “Diyar-ı Bakır” “Bakır Diyarı” gibi isimsel benzetimleri pek çok kaynakta aynı şekilde yer alan, dolayısıyla en fazla kabul gören isimlerdendir. Osmanlı hâkimiyeti sırasında ise, “Diyârbekir” adının eyaletin tamamına,

“Amid” adının ise sadece bugünkü Diyarbakır merkezine tekabül ettiği görülmektedir (Yılmazçelik,1991:1-9)

1.3. Tarihsel Süreç İçinde Diyarbakır

Önemli bir kültür şehri olan Diyarbakır jeopolitik önemi açısından; İlk çağlardan bu yana Akdeniz’i Basra körfezine, Karadeniz’i Mezopotamya’ya bağlayan bir konuma sahip olmuştur (Akbulut,1998:11). Doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının en önemli kavşak noktalarının üzerinde bulunan Diyarbakır hem İslamiyet öncesi, hem de İslamiyet’ten sonraki dönemlerde önemini kaybetmeyerek günümüzde de özelliğini koruyan bir şehirdir.

Yontma taş ve Mezolitik devirlerde, Diyarbakır ve çevresindeki mağaralarda yaşanmış olduğu, yapılan arkeolojik araştırmalar ile anlaşılmıştır. Eğil-Silvan yakınlarındaki Hassuni, Dicle Nehri ve kolları üzerinde Ergani yakınlarında Hilar mağaralarında bu çağdan kalma kalıntılar tespit edilmiştir.

Anadolu'nun en eski yerleşmelerinden biri olan Bismil yakınlarındaki Körtik Tepe, günümüzden 10.000 yıl önceye tarihlenmesi ile sadece bölge tarihimize değil Dünya uygarlık tarihine de ışık tutmaktadır (Fotoğraf-2)

M.Ö.7.500-5.000 yılları arasında aralıksız olarak daha sonra da aralıklarla iskân edilmiş olan günümüzdeki kent uygarlığının ilk temellerinin atıldığı Çayönü, insanların göçebelikten yerleşik köy yaşantısına, avcılık ve toplayıcılıktan besin üretimine geçtikleri "Neolitik Devrim" olarak da bilinen teknolojik yaşam biçimi, beslenme ekonomisi ve insan doğal çevre ilişkilerinin tümü ile değiştiği kültür tarihi ile ilgili buluşlarda birçok ilki de içeren canlı ve ilginç bir yerleşmedir (Fotoğraf-3).Yabani buğday, mercimekgiller gibi bitkilerin tarıma alınması, koyun ve keçinin evcilleştirilmesi ile Çayönü bilim dünyasında önem kazanmıştır.

M.Ö 6000 yıllarında Sümerler, Anadolu’ya gelerek Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı kesimlerine yerleşmişlerdir. Ardından Subartular (M.Ö.3750-1260) adıyla tanınan Hurriler bölgede hüküm sürmüşlerdir (Balin,1970:6-7).

Hurilerle başlayan iskân hareketi Asurlar (M.Ö 1260-1190) hâkim olmuşlardır. Bu dönemde şehre Amid veya Amidi denildiği Asur Hükümdarlarından Adod-Niari M.Ö 1130-1281’den kalma bir kılıç kabzasındaki yazıdan ve M.Ö. 800 yıllarından

kalma Asur Valilerinin isimlerini bildiren belgelerden anlaşılmaktadır (Güldoğan,2011:15).

Asurlardan sonra kısa bir dönem Urartuların elinde kalan bölge daha sonra İskitlerin (M.Ö.653-625), Medlerin (M.Ö.625-650), Perslerin (M.Ö.550-331) Makedonyalıların, Büyük İskenderin (M.Ö.331-332), Selevkoslar (M.Ö.323-140), Partların (M.Ö.140-85) ve Romalılar arasında sürekli el değiştirmiştir. Ardından M.S 395'te Doğu Roma hâkimiyetinin başladığı bölgede Akhunlar görülmeye başlamıştır (Cantay,2004:137). VII. yüzyıldan sonra Diyarbakır sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Büveyhoğullar ve Mervanoğullarının eline geçmiştir. Bu devletler sayesinde İslamiyet'le tanışan Diyarbakır'da günümüze ulaşan pek çok eser yer almaktadır (Güldoğan,2011:136-149).

Selçuklu ve Artuklu dönemlerine kadar Diyarbakır'da hâkimiyet kuran devlet Mervanoğulları olmuştur (Güldoğan,2011:15). 1085-1093 yılları arasında bölgeye sık sık Oğuz akınları yapılmıştır. Daha sonra bölge Akkoyunlu ardından da Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. 10 Eylül 1515 tarihinde Bıyıklı Mehmet Paşa adlı şahıs, şehre beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Osmanlı Döneminde Diyarbakır çok gelişmiş ve özel bir öneme sahip olmuştur. Kent, hem iklim açısından hem de kozmopolittik öneminden dolayı her dönemde önemli bir cazibe merkezi olmuştur (Beysanoğlu,1996:35). Özellikle Kanuni Sultan Süleyman Döneminde şehre büyük önem verilmiş ve şehrin kalkınması için çalışmalar yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehre geldiğinde Karacadağ eteklerinde içtiği su ile şifa bulmasından ötürü şehirde su kemerleri yaptırdığı ve kemerlerle şehrin içine su taşıttığı bilinir (Beysanoğlu,1963:17).

Osmanlı döneminde ise valilik yapan paşalar, dört yüz yılı aşan süre içinde şehrin büyük ölçüde imarını sağlamışlardır. 1524-1526 yılları arasında İç Kale'yi saran surlar da Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden gözden geçirilmiş, İçkale, ikinci bir surla çevrilerek Osmanlı kalelerinin genel özelliğine uygun birliklerin barınmalarına ve hareketine imkân sağlayacak biçimde genişletilmiştir. Cami etrafındaki bu yapılaşmalar, hayır kurumlarının etkileri sonucu yapılmıştır. Ayrıca bu dönem yapılarının çoğunluğu medrese, mescit, hamam, çeşme, han türündendir. Bunu, Matrakçı Nasuh'un yaptığı minyatürde de görebilmekteyiz (Fotoğraf-4). Her dönemde önemli bir kültür ve ticaret merkezi olan Diyarbakır Osmanlı Devrinde en önemli ve en

geniş eyaletlerden biri olmuştur. Bu dönemde yapılan eserler günümüzde hala kullanılmaktadır (Beysanoğlu,1996:68).

Tanzimat Döneminde nüfusun giderek artması ve buna bağlı olarak artan konut ihtiyacı ortaya çıkarak kent merkezi genişlemiştir. Bu dönem aynı zamanda, yönetici sınıfın devlet dairelerine taşındığı dönem olmuş ve kentte, vilayet konağı, hükümet konağı gibi binalar yapılmaya başlanmıştır (Beysanoğlu,1998:6-17). Özellikle Diyarbakır valisi Kurt İsmail Paşa döneminde Elazığ yolu üzerinde Seyran Tepe olarak bilinen yerde bir hastane, bir kışla, bir cami, Mülkiye Dairesi, Rüştüye Okulu ile Fiskayası üzerinde yaptırdığı bir Sanat Okulu'nu yaptırmayla kentin dışına çıkış hareketleri başlar.

Cumhuriyet Döneminde, uzun bir imparatorluk tecrübesi sonrasında reformist bir sürecin başlangıcını temsil eden Cumhuriyet dönemine geçişte de tarihi konumuna uygun olarak idari, kültürel ve ekonomik merkez olma durumunu sürdürecektir (Beysanoğlu, 2001:21). Her ne kadar Osmanlı dönemindeki Kalkıncı yaklaşımlar uygulanmak istenmişse de sosyal yapıdaki yetersizlikler, idari ve mali sorunlardan dolayı hedeflere ulaşmanın uzağında kalınmıştır. Cumhuriyet sürecine bölgesel Kalkıncı bir yaklaşımla "Birinci Umum-i Müfettişlik" kurulacaktır. Kamu binaları yapımı hız kazanacaktır. Özellikle Kale olarak adlandırılan yerde 9 ayrı kamu binası kurularak hükümet buradan yönetilecektir.

Tarih boyunca önemini yitirmeyen Güneydoğu'nun önemli merkezlerinden biri olan Diyarbakır 1950'den itibaren kırsal alanlardan kent merkezine doğru başlayan göçler kent merkezinin kültürel, dini, etnik dokusunu belirgin oranda değiştirmiştir (Beysanoğlu,1961:21).

Güneydoğu Anadolu'yu kalkındırma projesi olan GAP sayesinde gelişmelerden en fazla etkilenen şehirlerden biri olmuştur. Modern görünümünün yanında plansız büyüyen bir kentin sorunlarıyla hala boğuşan Diyarbakır; turizm, sağlık hizmetleri, tarım, ticaret ve sanayi gibi önemli yatırımlar sayesinde metropol bir şehir olmaya hazırlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SU MİMARİSİ

2.1.Suyun İnsan Hayatındaki Önemi

Hayatın kaynağı ve bilinen bütün hayatın vazgeçilmez ögesi olan su yer kürenin yapısı ve canlıların yaşaması için hayati bir öneme sahiptir. Su anlamına gelen “ma” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de altmış üç ayette geçer (Akın,1997:502-511). Hadislerde de suyun önemi, kaynakları, korunması, kirletilmemesi, maddi ve hükmi temizlikte, içme ve sulama da kullanılmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yer alır. Bazı hadislerde suyun insanlar arasında müşterek olduğu bildirilmekte, onun ortak kullanımı ve hukuki tasarruflara konu edilmesiyle ilgili düzenleyici ilke ve ölçüler getirilmektedir.

İnsanlık tarihinde su yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur (Önge,1983:23). Hayat için su kadar hiç bir maddenin ihtiyaç ve önemi olmamış, maddi ve manevi dünyada her şey suya dayalı olarak gelişmiştir. Medeniyet tarihinde toplumların bir araya geldiği noktalar hep su kenarları olmuştur (Ögel,1937:137). Su için savaşlar yapılmış politikalar güdülmüştür. İlk çağlarda kentleşmeler ve daha sonra devletin çekirdeğini oluşturacak örgütlenmeler, nehir boylarına yerleşmiş halklarda görülmüştür. Yerleşik hayata geçişte, şehre veya sulama için araziye su temini de tüm medeniyetlerin ana problemlerinden biri olmuştur.

Dini kaynaklarda da suyun yaratılışına ilişkin pek çok ifade bulunmaktadır. Tevrat’da Dünyanın sudan meydana geldiği ve dünyadaki toprakları sulamak için tanrının dört ırmak yarattığından bahsedilmektedir (Tekvin2:5-14). İncil’de, İsa’nın vaftizi önemli bir yer tutmakla birlikte, su arınmanın sembolü olarak tasvir edilir (Markos,1:9-11-Luka,3:21-22). Kuranı Kerim’de de tüm canlıların sudan yaratıldığına ilişkin ayetler bulunmaktadır (Enbiya:35-Nur:45).

Bugüne kadar oluşmuş kültürlerde suyla ilgili mitolojik inanışlar çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Semavi dinlerden önce Antik Yunan’da, Hindistan’da, Orta Asya’da suyunkutsallığına inanılmış ve ölümsüzlük veren bir madde olarak görülmüştür. Çünkü böyle birebedi hayatı sağlayan suyun (ab-ı hayat) varlığına olan inancın doğusunda gerçek hayattakisuyun bütün canlılar için taşıdığı önemin rolü çok büyüktür. Onun hayat verici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı özelliği çeşitli inanç

sistemlerinde kendini göstermiş veölümsüzlük kazandıran ab-ı hayat efsanesinin doğmasına zemin hazırlamıştır (Büyük Larousse,1986:39)

Türk kültüründe suyun önemli bir yeri vardır. Nehirler kutsal sayılır, kutsal ırmakların kaynaklarının cennet olduğu düşünülür (Geyik,2007:5). Dünya dillerinde kutsal sayılan suyun İslam inancında da özel bir yeri vardır. “Allah her (canlı) şeyi sudan halk etmiştir” (Enbiya Suresi 30), “Allah canlıların hepsini sudan yaratmıştır” (Nur Suresi 45). Kur’an-ı Kerim’de buyrulduğu üzere su, Müslümanlar tarafından her şeyin özü olarak kabul görmüştür (Geyik,2007:6).

İnsanlar tarafından çok çeşitli amaçlarla kullanılan su, insanların kendi hayatlarınagerekli olduğu gibi beslenmelerini sağlayan canlıların ve ürünlerin yetiştirilmesinde delüzumludur (Önge,1984:23). Almaya zorunlu olduğumuz su, beslenmemizi sağlayan bitkisel veyahyvensal gıdaların yetişmesinde, temizlenmesinde, pişirilmesinde, sindirilmesinde, atıkların arıtılmasında, teneffüs ettiğimiz havanın nemlenmesinde, vücut ve çevre temizliğinde, taşıdığıminerallerden kullandığımız elektriğin üretilmesine kadar çok yönlü, faydalı bir maddedir (Sezgin,2004:454).

Tarihsel süreç içerisinde meydana gelmiş tüm medeniyetlerde, su ile ilgili çeşitli inanışlar bulmak mümkündür. Türklerin İslamiyet öncesi döneme ait, su ile ilgili inanç ve kabullenmeleri ile, İslamiyet sonrası bazı gereklilikler bir araya gelince, toplumsal yaşamdan resmi kanunlara, inançtan sanata su, yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur (Geyik,2007:7).

2.2. Su Kanalı - Su Kemerli, Çeşme, Hamam, Havuz, Sebil, Selsebil, Serdap, Şadırvan, Su Kuyusu Kavramı ve Bu Yapıların Türk Mimarisindeki Gelişimi

2.2.1. Su Kanalı-Su Kemerli Mimarisi ve Gelişimi

İki yüksek arazi arasında alçak seviyedeki vadi, akarsu gibi engellerden suyu aşırarak amacıyla eş yükseltideki iki nokta arasını bağlayan, payeler ve kemerler üzerinde yükseltilmiş köprü olup üzerindeki kanallardan akıtılan suyun serbest biçimde akışını sağlamak için çok hassas bir yükseklik ve eğim hesaplaması gerektiren bir mimarlık ve mühendislik harikasıdır (Karakaya,2009:444-446). Arazinin durumuna göre bazen kilden yapılma künklerle toprağın altından, bazen de kayalık arazilerden kayaların üzerine oyulan kanallar vasıtasıyla taşınan su arazi taşı, kesme taş ve tuğla

inşaat malzemesinden ve horosan harcı kullanarak inşa edilen kemerli suyollarıyla istenilen yere ulaştırılıyordu (Öziş,1994:121).

Su kemerlerinin tarihte bilinen ilk örneği Asurların M.Ö. 494-490 yılları arasında Kuzey Irak'ta Nineva Jeryan'da inşa ettikleridir. Helenistik ve Roma Dönemlerinde en gösterişli Su kemeri örnekleri verilmiştir (İlter,1978:41). M.Ö 145'te Praetor Marcus'un Romaya su getirmek için yaptırdığı, uzunluğu 90 km aşan suyolu 10 km'lik kısmında su kemerleri kullanmıştır (Çulpan,2002:24-36).

Anadolu'da su kemeri inşası Roma Döneminde yoğunlaşmıştır. İstanbul'da Geç Roma-Erken Hıristiyanlık Dönemlerinde yaptırılan en önemli su kemeri olan Bozdoğan Su Kemeri verilecek en güzel örnektir. Aynı dönemde Mahmut Bey-Atışalanı arasında Uzunca ova deresi üzerindeki Mazul Kemer de örnekler arasındadır (Aru,1949:23-29).

Osmanlı Döneminde de imparatorluğun değişik yerlerinde su kemerlerinin inşa edildiği görülür. İstanbul'da sayıları kırkı bulan kemer örnekleri bulunmaktadır. Moğlova Kemeri, Kırkçeşme Suları, Paşa Kemeri, Avasköy Kemeri, Kumrulu Kemer Mimar Sinan'ın en güzel eserlerindedir. Konu ile ilgili yayınlar sınırlıdır².

2.2.2. Çeşme Kavramı ve Gelişimi

Çeşme kelimesinin Farsça "göz" anlamındaki çeşm'den geldiği bilinmektedir (Eyice,1993:277-287). Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi bunların aktıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur (Eyice,1993:277-287). Konu ile ilgili çok sayıda yayın bulunmaktadır³.

² Bu yayınlardan bazıları; AYTÖRE, A., 'Türkler'de Su Mimarisi', *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1959, s.45-69.ÇEÇEN, K., *İstanbul'un Vakıf Sulanından Alkalı Sulan*, İstanbul, 1991; ÇULPAN, C., *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devrine Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002; EYİCE, S., "Bozdoğan Kemeri Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, 1992, s.319-321, KARAKAYA, E., "Su Kemeri Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.IIIVII, Ankara, 2009; KOÇU, E., "Bozdoğan Kemeri Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, s.3062-3064; ÖZİŞ, Ü., *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*, Ankara, 1994;

³ Bu yayınlardan bazıları; EYİCE, S., "Çeşme Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, 1993, s.277-287; AKTEPE, M., "Çeşme Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, 1993, s. 287-288; ARSEVEN, C., E., "Çeşme Maddesi", *Sanat Ansiklopedisi*, C:I, İstanbul, 1950; AYNUR, H.- KARATEKE, H., T., *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul, 1995; BARIŞTA, H. Ö., *İstanbul Çeşmeleri 39*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1991; BAYRAKTAR, N., "Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları." *Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, Ankara, Özel Sayı, 1980:531; ÇETİNTAŞ, S., "Türkler'de, Su, Sebül, Çeşme", *Güzel Sanatlar Dergisi*, C:V, İstanbul, 1944; GEYİK, G., *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebül, Şadırvan)*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007; KARAPİLEHVARİAN, N.-URFALIOĞLU, N.-YAZICIOĞLU L., *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeleri*, İstanbul, 2000; YÖRÜKOĞLU, Ö., *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, 1987; YILDIZ, İ., *Mardin Çeşmeleri*, Mardin, 2011; ÜNSAL, E., "İstanbul Çeşmeleri", *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı: VI-VII, İstanbul, 1969; TALAŞOĞLU, A., *İstanbul Meydan Çeşmeleri*, İstanbul, 1994;

İlk çağda Erken Yunan medeniyetinde pişmiş topraktan yapılmış çeşme örnekleri görülür. Özellikle Roma döneminde varlıklı kişilerin evlerinin bahçesinde çok zengin süslemelerin olduğu örneklerde bulunur. Bunların en önemlisi Pompei’de bulunmuştur. Bizans Devrinde ise daha küçük ölçeklerde çeşmeler yapılmıştır. Hıristiyan alametleri ile süslü mermer kaplı iki Bizans çeşmesi Epesos Harabelerinde bulunmuştur. Side’de bu döneme ait çeşmelerde bulunur. Afyon Karahisar Kalesinde de bu dönem çeşmelerine rastlanır (Öziş,1994:121).

İslamiyet’te suya önem verilmiştir. Peygamber Efendimiz sadakaların en faziletlisinin hangisi olduğu sorulduğunda “su teminidir” cevabını verdiği bilinmektedir. Hayrat olarak Türklerin yaptığı çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşim yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında inşa edilmiştir. Yerleşme yerleri arasında bulunan çeşmeler “menzil çeşmeleri” olarak isimlendirilir. Ayrıca açık arazilerde rastlanılan çeşmelere “çoban çeşmesi” adı verilir (Aynur-Karateke,1995:33).

Türk mimarisinde ilk çeşmelerden biri Mardin Necmeddin İlgazi tarafından 1109’da yapılan külliye’nin çeşmesidir. Selçuklular döneminde Konya’da çok sayıda çeşme inşası yapılmıştır. Vezir Sahip Ata ve Sadrettin Konevi tarafından çok sayıda vakıf çeşme yapılmıştır (Eyice,1992:489).

Selçuklu çeşmelerinin en muhteşem örneği, Sivas’ta 1271’de Sultan III.Gıyaseddin Keyhüsrev’in veziri Şemseddin Mehmed,’in yaptırdığı Gök Medrese’nin cephesinde bulunan abidevi çeşmedir (Turan,1965:45).

Osmanlı Dönemi çeşmeleri oldukça fazladır. Mahalle çeşmesi, cami çeşmesi, oda çeşmesi, şadırvan çeşmesi, musluklar ve sebiller gibi çok sayıda örnekleri vardır. Osmanlı çeşmeleri kullanım amacına uygun olarak çok değişik konumlarda yapılmıştır. Saray ve konaklarda iç mekân çeşmelerinden yontusal nitelikte değerli örnekler günümüze kadar gelmiştir. Bu tür çeşmeler duvarda çeşme aynası, musluk ve yalaktan oluşur. Ancak musluk çevresi dönemin bezeme anlayışına göre titiz bir işçilikle bezenmiştir. Topkapı Sarayı’nda bu tür çeşmelerin zengin örnekleriyle karşılaşırız. Mesela Sultan İbrahim’in sünnet odası, Birinci Ahmet ve Birinci Abdülhamid’ in yatak odalarında bulunan çeşmeler bu tiptedir. Dış mekân çeşmeleri ise anıtsal yapı olarak tasarlanmışlardır. Bu çeşmeler tek yahut bir başka yapı ile düşünülmüştür. Tek başına olanlar ya duvar yüzüne paralel ya köşede ya da çukurdadır. Serbest tasarlanmış olanlar,

TANIŞIK, H., *İstanbul Çeşmeleri 1*, İstanbul, 1943; SEZGİN, T., “Üsküdar’daki Örnekleri ile Türbe-Mezar-Sebil-Çeşme İlişkisi”, Üsküdar Sempozyumu, C.2, İstanbul, 2004.

Üçüncü Ahmet Çeşmesi gibi bir meydan ortasında yer alırlar. Bu tür çeşmeler daha çok batılı anlamda kent tasarımının geliştiği 18.yy' da son yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Serbest tasarlanmış çeşmeler içinde avlu ya da bahçe içinde kullanıma açılmış olanlar da vardır (Onur,1985:35-71).

1801 tarihli Eyüp'teki Mihrişah Sultan Çeşmesi ve Zeynep Sultan Camii avlusunun köşesindeki 1777 tarihli birinci Abdülhamit Çeşmesi sebile bitişiktir. Eminönü Yeni Camii'ndeki 1738 tarihli Rukiye Kadın Çeşmesi türbeyle birlikte tasarlanmıştır. Koca Mustafa Paşa Caddesi'ndeki 1734 tarihli Hekimoğlu Ali paşa Camii'nde avlu kapı düzenlenmesine çeşme de katılmıştır. Kadırga limanındaki 1768 tarihli Esmâ Sultan ve Edirnekapı-Rami arasındaki Topçularda bulunan 1617 tarihli sadrazam Mehmet paşa çeşmelerinde örtü, namazgâh olarak kullanılmıştır. Haydarpaşa-Salacak arasındaki çukur arazideki 1654 tarihli çeşmeyle beylerbeyindeki çeşmenin arkasındaki çimenlik, birer namazgâh sofrasıdır. Günümüzde mevcut olmayan yeni bahçedeki Gürcü Mehmet Paşa ve Aktar Halil Ağa çeşmelerinin üstüne caminin minareleri oturturulmuştur (Aytöre,1962:45-69).

2.2.3.Hamam Kavramı ve Gelişimi

Arapçada 'ısıtmak sıcak olmak' anlamındaki 'hamm' kökünden türetilen hamam kelimesinin sözcük anlamı ısıtılan yer demek olup 'yıkama yeri' manasında kullanılmaktadır (Eyice,1997:402-430). Farsça karşılığı 'germabe' olarak bilinmektedir (Uzun-Albayrak,1997:430-433).Konu ile ilgili çok sayıda yayın bulunmaktadır⁴.

⁴ÖNGE, Y., "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın inşa ettiği Hamamlar", *Mimarbası Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, (Ayrı Basım), İstanbul, 1988,s.403-428; ÖNGE, Y., "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:XIII, Ankara, 1978, s.121-135; ÖNGE, Y., "Mimar Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik:Merkezi Kubbeli Örtü Sistemleri", *II.Uluslar arası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi (28 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildirileri*, C.II, İstanbul, 1986, s.81-86; ÖNGE, Y., "Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu*, Ankara, 1989, s.235-252; ÖNGE, Y., "Konya-Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:VII,Ankara, 1968, s.139-144; ÖNGE, Y., "Kayseri Hunad (Mahperi Hatun) Külliyesi'nin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı", *Önasya Dergisi*, Sayı:IV-XXXXVII, Ankara, 1969, s.11-17; ÖNGE, Y., "Anamur Mamuriye Kalesi Yanındaki Hamam", *Vakıflar Bülteni I*, İstanbul, 1970, s.106-114; ÖNGE, Y., "Alanya ve Alara Kalelerindeki Selçuklu Hamamları", *Antalya III. SelçukluSemineri Bildirileri*, İstanbul, 1989, s.117-124; ÖNGE, Y., "Külliyelerimizin Yıkılan Hamamları", *Önasya Dergisi*, Cilt:VII, Sayı:LXXIV, Ankara, 1971, s.6-21. ÖNGE, Y., "AnadoluTürk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma: Aydınlık Feneri, *Önasya Dergisi*, Cilt:VI, Sayı:LXIV,Ankara, 1970, s.6-20; AND, M., "Türk Hamamlarının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri Ve Önemi", *Ulusal Kültür Dergisi*, S:5, Ankara, 1979, s.55-77; ARU, K., *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, 1949, s.23-29; ARSEVEN, C., E., "Hamam Maddesi" *Sanat Ansiklopedisi*, C:II, 1965; EYİCE, S., "Hamam Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.XV, 1997, s.402-430; ÖNGE, Y., "Eski Türk Hamamlarında Su Tesisatı ile ilgili Bazı Detaylar" *I. Uluslararası Türk Ve İslam Bilim Ve*

En eski hamamlar Pakistan'ın batısında Sind adı verilen bölgede rastlanılmıştır. M.Ö.2500-1500 yıllarındaki İndus medeniyetinin en önemli şehri olan Mohenjo-Daro meydana çıkarıldığında tespit edilen kanalizasyon sistemi ve hamamların var olduğu bilinmektedir (Eyice,1983:27).

Eski Mezopotamyada yapılan kazılarda dünyanın en eski hamamının Dicle kıyısında Asur hükümdarı III: Salmanassar'a ait olduğu varsayılmaktadır. Mısır'da Tell-arma'da, Şanlıurfa'da Tell-Halafta III. yy ait Roma Dönemi hamamlarına rastlanılır. Roma Döneminde halka açık hamam mimarisi gelişmiştir. Roma hamamlarının ilki Pompei şehrindeki Stabia Hamamıdır (Önge,1988:408).

Anadolu'da Türk dönemi hamamlarının ilk örnekleri ise, bugünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi çevresinde medeniyetlerini yaşatmış Artuklulara aittir. Mardin'deki Maristan Hamamı'nın, Anadolu'daki en eski tarihi hamam olduğu, tarihinin de 11. asrın sonları ile 12. asrın başlarına tekabül ettiğini bilinmektedir. Anadolu Selçuklularından günümüze ulaşan hamamların sayısı oldukça azdır. Bir Danişment yapısı olan, Kayseri ilimizdeki Kölük Hamamı'nın 1210 yılında tamir edildiği biliniyor. Beylikler döneminde de bu toprakların pek çok yöresinde küçük boyutlu hamamlar yapılmıştır (And,1978:76).

Osmanlı hamamlarının belli başlı karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir: İşlevsellik ve sadelik mimaride dikkat çekicidir, özellikle mukarnaslı geçişler, değişik örtü düzeni, mermer ve alçı süslemelerle zenginleştirilen iç mekânlar vs. Osmanlı hamamları, sıcaklık ve halvet bölümlerinin düzenlenişine göre haç biçimi dört eyvanlı ve köşe hücreli; yıldız biçimi sıcaklıklı; kare planlı sıcaklığın çevresine yerleştirilmiş halvet hücreli; çok kubbeli; ortası kubbeli; enine sıcaklıklı ve çifte halvetli; soğukluk, sıcaklık ve halvet bölümleri benzer biçimde tasarlanmış olarak sınıflandırılabilir (Önge,1997:76).

Klasik dönem hamam yapılarında bakışık düzende çifte hamam planı egemendir. Mimar Sinan'a ait on altı İstanbul merkezinde, yedisi Üsküdar, Galata ve Boğaziçi'nde hamam bulunur. Bunların yanı sıra Çinili Hamam, Ağa Hamamı, Sinan Paşa Hamamı

Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül 1981, Bildiriler, Cilt: V. İstanbul, 1981; ÖNGE, Y., "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Bilgiler Ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ Ve Eserleri*, İstanbul,1988; UZUN, M.-ALBAYRAK, N., "Hamam", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:15, İstanbul , 1997; YAŞAROĞLU, M., K., "Hamam Maddesi" *İslam Ansiklopedisi*, C.XV, 1997, s.433-434; ÜLGEN, A. S., "Hamam", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:V, İstanbul, 1964, s.174-182.

ilk örnekleridir. Mimar Sinan'ın Ayasofya Hamamı, Çinili Hamam, Çemberli Taş Hamamı, Ortaköy Hamamı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Süleymaniye ve Beyazıt hamamları, büyük kubbeli yapılara birer misaldir (Eyice,1983:27).

2.2.4.Havuz Kavramı ve Gelişimi

İslami literatürde havz, ahirette Resul-i Ekrem'e tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; sözlükte "çok, pek çok" anlamında bir sıfat veya "ırmak" manasında bir isim olan kevser de yine Resulullah'a ayrılan bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmektedir (Ertürk,1997:546-549).

Havuzla ilişkin en eski bilgilerle MÖ. 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Eflatun pınar tapınak havuzunda karşılaşılır. Anıt Beyşehir'e 22.km uzaklıkta dikdörtgen bir havuz ve kabartma figürlerin olduğu taş bloklardan meydana gelmektedir (Fotoğraf-5) (Çizim-1). Romalılar hem çevreyi güzelleştirmek amacıyla bahçe havuzları, hem de hamamların içinde kapalı mekânlarda yer alan sıcak ve soğuk sulu yüzme havuz inşa etmişlerdir. Ortaçağ sonlarında bahçe havuzları da inşa edilmeye başlamıştır. İslam dünyasındaysa 16. yüzyılda İran'da ve Hindistan'da gittikçe önem kazanan bahçe tasarımında, birbirlerine kanallarla bağlanan, sığ ve fiskiyeli havuzların yer aldığı simetrik şemalar gelişmeye başlamış bunların en ilginç örnekleriyle Agra'da Taç Mahal'de (Fotoğraf-6) ve Lahor'daki Şaleman Bahçelerinde karşılaşılır. Osmanlılarda ise en ilginç havuz örnekleri Topkapı Sarayı Haremünde III. Murad'ın yatak odası olan Havuzlu Köşk'ün zemin katındaki cariyeler havuzu, gene aynı yapının hemen önündeki yaklaşık 1.8X3.2metre boyutlarındaki büyük havuz ve Bağdat Köşkü ile Revan Köşkü arasındaki terasta bulunan fiskiyeli havuzdur (Ülgen,1964,174-182).

Havuz ögesi tarih boyunca sadece mimariyle sınırlı kalmamış resim ve minyatüre de yansımıştır. Bunun en güzel örneği 1590 yılında Hz. Mevlana (k.s.) ile Şemseddin-i Tebrizi'nin (k.s.) havuz başında güneşin yansıması ile mistik bir sahne resmedilmiştir. Minyatürde kahverengi elbise ile tasvir edilen Şemseddin-i Tebrizi (k.s.) küçük havuzun merkezinde güneşin yansımasını görmekte, meyve açmış ağaç da her ikisi arasındaki Aşk'ı temsil etmektedir. Eser şu an Newyork Morgan Library Museumda bulunmaktadır(Fotoğraf-7).

Barok sanatla birlikte Avrupa'da havuz tasarımı da gelişti. Örneğin Roma'da Bernini'nin Navona Meydanı'ndaki Dört Irmak Çeşmesi (1648-1651) ve Niccolò

Salvi'nin 1762'de tamamlanan Trevi Çeşmesi, Avrupa dillerinde adlarının çeşme olarak geçmesine karşın, gerçekte birer havuzdur. Çok sayıda heykelle bezenmiş bu tür meydan havuzları 17. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa'da yaygınlaşmaya başladı. Gene aynı yüzyılda Versailles Sarayı'nın bahçelerindeki ünlü peyzaj mimarı Andre Le Nötre'un tasarladığı havuz düzenlemeleri, barok çevre anlayışının en yetkin örnekleridir. Teknolojideki gelişmelerle yüksek basınç elde edebilme olanaklarının sağlanması sonucu, bu dönemdeki havuzlarda fiskiyelere de geniş yer verildi.

19. yüzyılda havuz tasarımında bir yenilik görülmemekle birlikte önemli teknik gelişmeler izlenir. Örneğin Sir Joseph Paxton'ın Chatsworth'te yaptığı havuzların birindeki, suyu 80 m yüksekliğe fıskırtan fiskiye, bu gelişmelerin bir ürünüdür. Bu yüzyılın sonlarına doğru birçok büyük Avrupa kentinde sıcak ve soğuk sulu kapalı yüzme havuzları ortaya çıktı. 20. yüzyılda ise modern mimarlık anlayışı içinde suyun çevre düzenlemesi içinde bir mimari öğe olarak kullanılması tutumu iyice yaygınlık kazandı.

2.2.5. Sebil Kavramı ve Gelişimi

Sebil, sokaktan geçenlere parasız su dağıtmak için hayrat olarak yaptırılan küçük yapılardır (Delkalbant,2002:280-281). Sözlükte yol anlamına gelen sebil kelimesinin terim anlamının fi'sebilillah (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği belirtilmektedir (Urfalıoğlu,2009:249). Sebil kavramı çok sayıda araştırmaya konu olmuştur⁵.

⁵ Bu yayınlardan bazıları; PAKALIN, M. Z., "Sebil Maddesi", *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Cilt:III, İstanbul, 1993, s.135; URFALIOĞLU, N., "Sebil Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, 2009, s.249-251; SEZGİN, T., "Üsküdar'daki Örnekleri ile Türbe-Mezar-Sebil-Çeşme İlişkisi", *Üsküdar Sempozyumu*, C.2, İstanbul, 2004; ÖDEKAN, A., "Selsebil" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1997, s.1631; TALİ, Ş., *İstanbul Suriçi Sebilleri*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005; KARABULUT, Ş., *İstanbul'un Üsküdar İlçesinde Yer Alan Sebiller*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum, 2006; SEZGİN, T., "Üsküdar'daki Örnekleri İle Türbe-Mezar-Sebil-Çeşme İlişkisi", *Üsküdar Sempozyumu*, C.2, İstanbul, 2004, s.454; FİLİZ, K., *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Yapılan İstanbul Sebilleri (1754-1800)*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum, 1991; KURUL, A., *İstanbul'un Fatih İlçesinde Yer Alan Osmanlı Sebilleri*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum, 2003; ÖZDENİZ, E., *İstanbul'da Kaptan-ı Derya Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul, 1995; ÇETİNTAŞ, S., "Türkler'de, Su, Sebil, Çeşme", *Güzel Sanatlar Dergisi*, C:V, İstanbul, 1944, s.125-147; GEYİK, G., *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007; KEZİBAN, F., *'18. Yüzyılın İkinci Yarısında Yapılan, İstanbul Sebilleri (1754-1800)*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum, 1991; KUMBARACILAR, İ., *Türk Sebil ve Çeşmeleri*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı

Hız. Peygamber'in sadaka-i cariye arasında en fazla, insanların su ihtiyaçlarını gidermeye yönelik havuz, sarnıç vb. yaptırılmasını tavsiye eden hadisleri sebebiyle hayırsever müslümanlar sebillerin vakfetmeye büyük önem vermiştir. Sebiller en fazla önem verenlerin Türkler olduğu ve Selçuklular'la Memlûkler'den sonra Osmanlılar'ın bu mimari birimi başlı başına bir sanat eseri halinde ele alıp geliştirdiği görülmektedir (Urfalıoğlu,2009:250).

Tek başına olduğu gibi, daha çok bir külliye içinde de inşa edilmiştir. Anadolu'da sebiller mimarisi oldukça gelişmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde ihtişamlı bir boyut kazanmış Osmanlı da ise tamamen mimarlık harikası sebiller inşa edilmiştir (Önge,1997:97). Konya'daki Sahip Ata Külliyesi (1258) taç kapısının iki yanında yer alan sebiller en güzide örneklerdir (Delkalbant,2002:282). Mısır'da 15. yüzyılda Memlûkler döneminde sebiller-küttab (altta sebiller, üstte okul) olarak görülen yapıtların (Kayıtbay Camii Medresesi) gelişmiş ve seçkin örnekleri Osmanlı mimarisinde yaygınlaşmıştır. Sebiller geleneği 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. İstanbul'da saptanabilen kitabeli en son sebiller 1896 tarihli, Topkapı'daki Pazar Tekkesi Sebilleridir. Mimari ve bezemeleriyle dönemlerinin üsluplarını ve beğenisini yansıtan sebiller çoğunlukla 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra rastlanmaktadır (daha öncekiler genellikle ahşap olduklarından bugüne ulaşamamıştır). Bir külliye içinde ya da bağımsız olarak tasarlanan bu yapıtların cephe sebilleri, köşe sebilleri, pencere biçiminde sebiller gibi türleri vardır; ayrıca bağımsız, anıtsal örnekleri de bulunur (Önge,1997:97).

Genellikle yuvarlak, yarım daire ya da çokgen planlı olur, üzeri kubbeye örtülür, kubbe eteği geniş bir saçak halinde dışarıya taşırılır. Kubbeyi taşıyan sütun ya da ayakların arası yaklaşık bir metre yukarıdan başlayarak madeni şebekelerle kapatılır. İstanbul'da barok üslupta yapılmış pek çok sebiller vardır. Bugüne ulaşan en erken örneklerden biri, İstanbul'da Vefa semtindeki Hasan-kethüda Sebilleridir(1565/1566). Yuvarlak kemerli pencereleri tunç parmaklıklılıdır; köşelerde mukarnas başlıklı mermer sütunlar vardır.

Yayımları, 1948; KURUL, A., *İstanbul'un Fatih İlçesinde Yer Alan Osmanlı Sebilleri*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum, 2003; ÖNGE, Y., "Türk Sebillerinin Bilinmeyen Örnekleri: Emzikli Sebiller", *Lale Dergisi*, Cilt:I, Sayı: I, 1982; ŞERİFOĞLU, Ö., F., *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul, 1995.

2.2.6. Selsebil Kavramı ve Gelişimi

Arapça tatlı su anlamına gelen selsebil kelimesi, adını Kuran'da geçen bir marmardan almaktadır (Ünver-Önge,1983:339) ⁶ . Şırlıtısından ve görüntüsünden yararlanmak amacıyla meydana getirilmiş su yapılarına selsebil denilmektedir (Aytöre,1959:45-69).

Arapça tatlı su anlamına gelen selsebil kelimesi, adını Kuran'da geçen bir marmardan almaktadır (Kur'an-ı Kerim, İnsan Suresi 17/18). Su mimarisi içerisinde ise, köşk, saray, kasır gibi yapıların bünyesinde-bahçelerinde yer alan, şırlıtısından ve görüntüsünden yararlanmak amacıyla meydana getirilmiş su yapılarına selsebil denilmektedir (Ünver,1967,8-9). Selsebil adını verdiğimiz yapı türlerinin ilk örneklerinin ne zaman ve nerede meydana getirildiği bilinmemekle birlikte, Arkeolojik kazılar neticesinde, Pompei'de, M.S. Yüzyıla ait Büyük Çeşmeli Villa olarak adlandırılan bir evde, selsebile benzeyen bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Tamhan,1999,448) (Fotoğraf-8-9).

Anadolu'da, XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan sürede çok sayıda selsebil örneği görmek mümkündür. Selsebiller fonksiyonel yapılar olmamakla birlikte, yapılaşlarında sadece sanatsal kaygılar güdülmüştür. Bu sebepten ötürü selsebiller genellikle özel yapı ve mekânların bünyesinde karşımıza çıkmaktadırlar. Bahçe, bu özel mekânların başında gelmektedir. Temel yaşam mekânı olan evlerde bahçe, evi oluşturan ana unsurlardan biridir. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan fakat günümüze gelmeyen Mardin Ma'rufiye Medresesi ile Kâğıthane Sadabat Sarayının bahçesinde yer alan selsebil, en güzel örneklerdir (Fotoğraf-10-11).

XV.-XVIII. yüzyıla tarihlenen Diyarbakır yazlık köşklerinde sık rastlanılan bir mimari unsurdur. Ayrıca Diyarbakır'da 1819 tarihli Gevraniler Konağının serdabında kemerli bir pencere nişi içerisinde rampalı selsebin olduğundan bahsedilmektedir⁷ (Önge,1997:26-27). İstanbul Topkapı Sarayı'nda Sünnet Köşkünün pencerelerinde

⁶ Kur'an-ı Kerim tefsircilerinden Hamdi Yazır'a göre "Selsebil" kelimesinin ilk önce Kur'an-ı Kerim'in İnsan Suresi 18. Ayette işitildiği, "selsal ve selsel" gibi akıcı olmak ve peşpeşe akıp gitmek manalarıyla ilgili olarak akımı ardarda olan ve içimi ve yudumu boğaza dokunmayacak şekilde gayet kolay ve tatlı manasını ifade ettiği söylenmiştir (CEBECİ, L., "Selsebil Maddesi", C.XXXVI, 2009, 447).

⁷ Doğan Erginbaş, İskender Paşa Konağını anlatırken serdab (soğukluk) bölümünden şu şekilde bahseder; "Serdab odalarında avluya bakan pencerelerinden birinde selsal, selsebil denen şelale tertibatı vardır. Su üst kanaldan açılan deliklerden üzeri mermer ve renkli çini kaplı sathı mailden aşağı akar ve alt kanat deliklerinden tekrara çıkarak havuza akar. Avluya açılan pencereden hava cereyanı ve onun soğuttuğu su odayı serin tutar. Bu odaların bazılarında hava kanallarının vaktile bulunduğunu anlatırlar." (Erginbaş,1954:19).

görülen selsebiller değişik kompozisyonlarda Yalı Köşkü, Tersane Sarayı, Has Oda Kasrı gibi Klasik Osmanlı yapılarında da bulunmaktadır (Önge,1997:26-27). Selsebil Mimarisi çok fazla çalışılmamıştır (Fotoğraf-12-13-14).

Selsebillerin Klasik ve Barok Dönemlerde yapılmış çok güzel örneklerini konak veya saray salonlarında görmek mümkündür. İstanbul Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü pencerelerinde görülen selsebiller, değişik kompozisyonlarla Yalı Köşkü, Tersane Sarayı gibi Klasik Osmanlı yapılarında da yer almaktadır (Önge,1997:27).

Selsebil Mimarisi çok fazla çalışılmış bir konu değildir. Konu ile ilgili çok fazla yayın bulunmaz⁸. Süheyl Ünver ve Yılmaz Önge'nin konu ile ilgili makalesi, selsebil mimarisi ile ilgili en kapsamlı ve nadide yayın olma özelliği taşır (Ünver-Önge,1983:342). Türk su mimarisinde selsebil örneklerini, suyun aktığı sathın biçimini dikkate alarak tipolojisi yapılmıştır.

1-Basamaklı Selsebiller: Bir merdivene benzer biçimde, kademeler halinde tertiplenmiş, büyük bir çanak ya da havuzdan, bir diğerine aktığı selsebillere verilen addır (Ünver-Önge,1983:342). Pompei Büyük Çeşmeli Ev ilk örnekler arasındadır (Fotoğraf-5). Topkapı Sarayı III. Murat Köşkü selsebili, Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü Selsebili ve I.Mahmud'un Yalı Köşkü bahçesindeki selsebil, XVI-XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisi içerisinde pek çok örneğini görülen bu tipin başlıca örneklerindendir (Tamhan,1999:448).

2-Rampalı Selsebiller: Bir lüleden çıkan suyun, eğimli bir kanaldan akarak bir havuzda toplandığı selsebillere verilen addır. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da, Artuklu Mimarisi içerisinde, medrese, ev ve köşklere bu tip selsebilleri görmek mümkündür⁹. Başkent İstanbul'da ise bu tip selsebil örneklerine özellikle XVII. yüzyıldan sonra rastlanmaktadır. İstanbul Çinili Köşk Divanhanesi ve Topkapı Sarayı Hasoda Kasrı Divanhanelerindeki selsebiller bunlara örnektir (Ünver, 1967:8-9).

⁸ Bu çalışmalardan bazıları; ÖDEKAN, A., "Selsebil" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1997, s.1631; Arseven, C, E., "Selsebil", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, s.1778; CEBECİ, L., "Selsebil Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, 2009, s.447-448; TANMAN, B., "Selsebil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, Ankara, 1999, s.448; ÜNVER, A.S., ÖNGE, Y., "Selsebillerimiz", *Vakıflar Dergisi*, C:XIII, Ankara, 1983,s.339-373; ÜNVER, A.S., "Selsebiller", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı:VII, İstanbul, 1967, s.8-9.

⁹ Bu tip selsebil örnekleri için bkz: ALTUN, A.,**Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi**, İstanbul, 1978; TUNCER, O, C., **Diyarbakır Evleri**, İstanbul, 1999; ASLANAPA, O.,"Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor", **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı:XI-II, Ankara, 1962, s.10-18.

3-Aynalı (Çanaklı) Selsebiller: Bu tür selsebillerde üstteki lüleden çıkan su üç sıra oluşturacak şekilde yüzeye dik saplanan yarım daire biçimli çanaklarda toplanır (Tanman,2009:449). Özellikle Lale Devri ve akabinde ki XVIII-XIX. yüzyılda çok sık karşımıza çıkan bir selsebil formudur. XVIII. Yüzyılda Üsküdar Mihrimah Sultan Camii arkasındaki bir bahçede bulunan ve daha sonra Halil Ethem Bey'in konağına nakledilen selsebil, Serasker Hüseyin Avni Paşa Yalısının bahçesinde yer alan selsebil, Tuğrakeş Recai Beyin Yalısında bulunan selsebil, bu tipin başlıca örnekleridir. Aynalı Selsebillerin Anadolu'daki en güzel örneklerinden biri de, bugün müze olan Konya Mevlana Dergah'nın bahçesinde bulunmaktadır (Önge,1964:9-11) (Fotoğraf-15). Aydın Cihanoğlu Mehmet Bey Konağı da verilecek en güzel örneklerdendir (Fotoğraf-16).

2.2.7. Serdab Kavramı ve Gelişimi

Serdâb, sıcak memleketlerde evin altında veya toprak içinde yapılan ve daima serin olan mahzen gibi yer altı odalarıdır. Yenecek ve içilecek şeyleri soğuk tutmaya yarayan mahzendir. Eski Mısır mezar ve türbelerinde yer altındaki oda (Arseven, 1993:1782). “Serdâb”lar avlunun altında yer alan kubbeli, serin yeraltı mekânlarıdır; ortalarında bir havuz bulunur. Anadolu'nun bazı yerlerinde “Zir-i Zemin” de denilmektedir (<http://www.nedirnedemek.com>). Serdab mimarisi güneydoğu Anadolu'da özellikle Diyarbakır konut mimarisinde görülmesine rağmen bu konu üzerine yeterince çalışılmamıştır¹⁰.

Serdâb ismi, zamanla kullanım alanı genişletilerek bu mekânın yer altında bulunma özelliğinden dolayı türbelerin altındaki asıl mezar odasına, her çeşit yer altı tesisine, yer altı yollarına, alt geçit ve tünellere de verilmiştir. Ayrıca eski Mısır arkeolojisinde “mastaba” adıyla bilinen, mezarların ölü eşyası konulan gizli iç odalarına da serdâb denilmektedir. Öte yandan serdâb isminin taşıdığı “soğuk su” anlamı sebebiyle XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul saraylarında bahçe içinde serinletici su öğeleri, havuz ve selsebilleri olan yazlık köşklere serdâb köşkü ve özellikle buralarda yapılan müzikli toplantılara serdâb âlemleri denilmiştir (Kürkçüoğlu,2009:551). İstanbul Hidiv Köşkünde benzer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf-17).

¹⁰ Bu yayınlardan bazıları; ARSEVEN, C, E., “Serdab” *Sanat Ansiklopedisi*, C:X, İstanbul, 1993, s.1782; KÜRKCÜOĞLU, C., “Serdab”, *İslam Ansiklopedisi*, C:XXXVI, İstanbul, 2009, s.550-551; TUNCER, O, C., Diyarbakır Evleri, 1999, Diyarbakır, s.50-51; ERGİNBAŞ, D., *Diyarbakır Evleri*, İstanbul, 1954, s.19.

2.2.8. Şadırvan Kavramı ve Gelişimi

Şadırvan kelimesi, Farsça kökenli olup çok anlamına gelen “şad”, akar anlamına gelen “revan” kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur (Geyik,2007:18-28). Şadırvanlar, sudan faydalanmanın yanı sıra estetik amaçlı olarak yapılmış, Anadolu camii, medrese, han, kervansaray gibi dini ve sosyal binaların iç veya dış avlularında yer alan yüksek kenarlı havuzlardır. Konuyla ilgili çok sayıda yayın bulunmaktadır.¹¹

Plan itibarıyla çok çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Yuvarlak, dört köşe, çokgen olabilen şadırvan bulunmaktadır. Şadırvan musluklarının önünde ahşap veya taş oturma yerleri, musluk altlarında tas ayak destekleri, suyun sıçramasını önleyen ve toplanıp uzaklaştırılmasını sağlayan su kanalları bulunmaktadır. Şadırvanlar yağmur ve güneşin etkisinden korunmak için, ayakların taşıdığı ahşap bir çatı veya kubbeyle örtülüdür. Bunun yanında üzeri açık şadırvanlar da vardır.Şadırvan mimarisi; Hazneleri veya Fıskiyeli Göbekleri Değişik Biçimlerde Yapılmış Abdest Şadırvanlar, Üst Örtüsü Çift Destek Sırası ile Taşınan Abdest Şadırvanlar, Camilerin İç Avlularındaki Su Dağıtım ve Havalandırma Şadırvanları ve Zembil Şadırvanlar olarak dört grupta toplanmıştır: (Önge,1995:192).

Anadolu Selçuklu Devrinde yapılmış olan ilk şadırvanlar, alçak kenarlı hazneleriyle fıskiyeli havuzları hatırlatmakta, havuzlardan haznelerinin zemin seviyesinden üstte tutulması ile ayrılmaktadır (Geyik,2007:19). 1271 tarihli Sivas Gök Medrese şadırvan havuzu, dilimli havuzların bilinen en büyük örneğidir (Önge,1956:82).

Osmanlı Döneminde fonksiyonlarına göre şadırvan mimarisinde birçok yenilikler ortaya çıkmış, ilgi çekici detaylarla farklı biçimler uygulanmıştır. Şadırvan haznelerinin üzeri kirlenmeye karşı korumak için şebekelerle kapatılmıştır. Fatih Camii

¹¹ Bu yayınlardan bazıları; ÖDEKAN, “Şadırvan” Maddesi, İstanbul, 1994, s.1719; AYTÖRE, A., “Türklerde Su Mimarisi”, s.66; ÖNGE, Y., Türk Mimarisinde Selçuklu Ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, 1997, s.27; ARSEVEN, C, E., “Sebil” Maddesi, s.1859; PEKALIN, Z., “Şadırvan” Maddesi, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1993, s.303; KUBAN, D., 100 Soruda Türkiye Sanatı, İstanbul, 1981, s.200, GEYİK, G., *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007; KOÇEL, A., *İstanbul, Edirne ve Bursa Camilerinde Revaklı Avlu Şadırvanları*, (İÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1971; ÖNDER, Mehmet. *Konya Çeşme ve Şadırvanları*, Konya, Ülkü Basımevi, 1955; ÖNGE, Y., “Mimar Koca Sinan’ın Şadırvanları”, *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri (İstanbul 1991)*, C:II, Ankara,1995, s.189-197; TOKAY, E., *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul, İ.T. Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1951; TALİ, Ş., *Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar*, (Atatürk Üniversitesi SBE Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2009.

Şadırvanı (1470) üzerinde bulunan pirinç şebekeden Evliya Çelebi “görölmeye değer” şeklinde övgü ile bahsetmektedir (Geyik,2007:19). Şadırvanların üzerinin güneş ve yağmura karşı kapatılması 15. Yüzyılda uygulanmaya başlanmıştır. Fatih Camii Şadırvanı kubbeyle kapatılmış ilk şadırvan örneklerinden biridir (Önge, 1997:32). 16. yüzyılda cami şadırvanlarının, mimari kuruluş ve fonksiyon bakımından mükemmel şeklini aldığı dönemdir.

18. yy.da Barok üslubun tesiri kavisli hatların hâkim olduğu plan semaları şadırvanlara da uygulanmakla beraber mimarisine önemli bir değişiklik getirmemiştir (Önge, 1997:35). Şadırvan mimarisi 18. yy.ın sonlarından itibaren yavaş yavaş mimari özelliklerini kaybederek küçölmeye; hatta kaybolmaya baslar (Geyik,2007:19).

2.2.9. Su Kuyusu Kavramı ve Gelişimi

Yer altı sularından faydalanmak için toprağın derinlemesine kazılmasıyla oluşturulan kuyular, suyun insanlar ve diğer canlılar için taşıdığı hayati önemin bir parçası olarak insanlık tarihi boyunca ayrı bir öneme sahip olagelmiştir. Bu durum Arabistan yarımadası, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Batı Asya gibi İslamiyet'in yayıldığı ve yer üstü su kaynaklarının yetersiz olduğu bölgelerde öncelikli olarak geçerlidir. Bunun için de kuyular, İslami literatürde hem giderek gelişen teknik imkânların ve tecrübe birikiminin pratik bir konusu. Sosyal hayatın ve kültürün bir parçası olarak, hem de kullanım ve yararlanmayı düzene bağlayan fıkhî ahkâm yönüyle ele alınmış ve bir dizi ayrıntılı açıklamaya konu olmuştur (Kayapınar,2002:510).

Yer üstü su kaynakları oldukça kıt olduğundan kuyu, içme ve kullanma ihtiyacını karşılamada en önemli su kaynağı olma özelliğini daima korumuştur. Tarih boyunca birçok medeniyetin kuyu açarak su kullandıkları bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Suyu muhafaza etmek amacıyla inşa edilmiş olan bu yapılar, estetik değerlerden olabildiğince uzak yapılmıştır. Su kuyusu inşasında bu nedenle coğrafi şart ve imkânlar birinci derece rol oynamaktadır (Yılmaz,2010:43).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİYARBAKIR SU KAYNAKLARININ TARİHİ ve DİYARBAKIR'DA SU MİMARİSİ

3.1. Diyarbakır Su Kaynakları

Diyarbakır, bereketli hilal denilen bölgede yer aldığından tarih boyunca her dönemde cazibe merkezi olmuştur. Dicle nehrinin şehrin içinden geçmesi ve su kaynaklarının bol olması sebebiyle her dönemde yaşanabilen bir yerleşim yeridir (Foto-18). Su mimarisi Diyarbakır'da oldukça gelişmiştir. Köprü, hamam, çeşme, sebil, su kanalı, su kemeri gibi mimari öğeler su ihtiyacına göre meydana gelmiş ve yaşamı kolaylaştıran unsurlar arasında yer almıştır (Harita-2).

Tarih boyunca Diyarbakır'ın yerleşmeye konu olmasının nedenleri coğrafi konumunda aranmalıdır. Hiç kuşkusuz su kaynaklarının zengin olması, ziraat ve hayvancılık yapılmasına elverişli ortam ve savunma açısından uygun konum Diyarbakır'ın tarihsel süreç içerisinde daima yerleşilen bir yer olmasına zemin hazırlamıştır.

Diyarbakır sokaklarında birçok çeşmenin ve su kaynaklarının mevcudiyeti şüphesiz suyollarına verilen önemden kaynaklanmaktadır. Suyun şehir dışından getirilmesi sokaktaki ve evlerdeki çeşmelere ve suyun en çok kullanıldığı cami, mescit, medrese, han ve hamamlara tevzi son derece düzenli ve sürekli bir organizasyonu gerektirmektedir.

1874 tarihli Diyarbakır Salnamesinde Diyarbakır'ın farklı semtlerinde 130'dan fazla çeşmenin varlığı yazılmaktadır (Çelebi,1970:126). 18. Yüzyılda tüm evlerde su ihtiyacının karşılandığı bilinir. Evlerin serinliği için hemen her evde havuz ve su kuyusu bulunmaktaydı. Hatta hemen her evin bir tuvaleti mevcuttu. Zemini ağırlıkla taştan yapılan bu evlerde yaz sıcağından korunmak için yerler ıslatılmakta ve doğu-batı yönlü havalandırma ile serinlik sağlanmaktaydı. Şehirde sokakların uzantısı da bu hava sirkülasyonu düşünülerek planlanmıştır (Gümüş,2014:122).

Diyarbakır vilayeti genelinde pek çok nehir bulunmaktadır. Diyarbakır vilayeti sınırları içerisinde bulunan nehirler bölgeye hayat vermiş ve bölgenin su ihtiyacını karşılamıştır. Diyarbakır'da birçok nehir olunca halkın büyük bir çoğunluğu tarım ve

hayvancılık yapmak için nehirlerin kenarına gidip yerleşmiştir. Bölge için önemli olan nehirlerin bir kaçından bahsetmenin yararlı olduğu kanaatindeyiz.

Dicle Nehri: Diyarbakır vilayetinin en büyük nehirlerinden bir tanesidir. Dicle Nehri, Diyarbakır'ın Ergani, Eğil ve Cizre kazalarından geçip Musul ve Bağdat'tan Basra Körfezi yakınlarında Fırat Nehri'yle birleşip Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Dicle Nehri tarihin her döneminde Diyarbakır ve çevresindeki yerleşim birimlerine hayat kaynağı olmuştur. Diyarbakır'a hâkim olan devletler, Dicle Nehri'nin sularından yararlanıp çevresinde tarım faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Diyarbakır, Osmanlı Devleti'nin eline geçince Dicle Nehri'nin kenarında tarım ve hayvancılık ve nehir taşımacılığı devam etmiştir. Dicle Nehri'nin birçok kolu vardır. Dicle'nin önemli bir kolu da Bırkleyn (Fatrakom) Çayı'dır¹².

Batman Nehri: Batman Nehri, Siirt sancağının Sason kazasında doğup Hasankeyf nahiyesi yakınlarında Dicle Nehri'ne karışır.

Anber Nehri: Diyarbakır'ın Hani kazasından doğup Bismil kazası yakınlarında Dicle'ye dökülür.

Dirmeşih Nehri: Malatya sancağında olup harap bir kilisenin yakınlarında yeraltından çıkmakta ve havuz gibi şekil almaktadır. Bu nehrin bir değirmeni tek başına çalıştırabilecek kadar kaynağı boldur. Dirmeşih Nehri, Fırat Nehri'ne dökülür.

Yukarıda belirttiğimiz büyük nehirlerin dışında: Horata, Pınarbaşı, Gernek Suyu, Tokma, Ballısu, Şişman, Hatun, Sultan Suyu, Kalburcu, Değirmenköy, Göksu, Akdere, Kâhta, Botan, Basur ve Gezer gibi küçük nehirler de Diyarbakır vilayeti sınırlarında mevcuttur.

Diyarbakır vilayetinin idari taksimatı değişince bu nehirlerin çoğu Diyarbakır'ın sınırları dışında kalmıştır. 1893 yılında Diyarbakır vilayetinde bulunan; Dicle, Fırat, Batman, Anber ve Sinan Çağcağ Nehirleridir.

Diyarbakır şehrinin su ihtiyacını karşılayan suyolları bulunmaktadır. Diyarbakır şehrinin su ihtiyacını; Hamravat Suyu, Ayn-ı Ali Pınarı, İçkale Suyu, Ayn-ı Erbaataş, Ayn-ı Şakkıl ve Acun gibi su kaynakları karşılamaktadır. Bu kaynaklar vesilesiyle Diyarbakır halkı hiç su sıkıntısı çekmemiştir. Yukarıdaki su kaynaklarından en önemlisi Hamravat Suyu'dur. Bu suyun kaynağı Gözeli köyünde olup, 1535 yılında Hamravat

¹² Bırkleyn Çayı, ismini Bırkleyn mağarasından almaktadır. Bu çay kaynağını Elazığ sınırında olan Akdağ'dan alıp, Bırkleyn Çayı Diyarbakır'ın birçok köyünden geçmiştir

Suyu şehre getirilmiştir. 1930 yılında ise Hamravat Suyu yeniden inşa edilmiştir. Hamravat Suyunun üstü kapatılarak demir borularla şehre su getirilmiştir.

Diyarbakır'ın yararlandığı sular üç şekilde incelenmektedir (Tuncer,2012:32). Kent içindekiler, dışardan getirilenler ve kuyular olarak adlandırılır¹³. Neticede çeşmelerde bu su kanallarından gelen suyun kullanımını sağlamaktadır (Harita-3-4).

3.1.1.Diyarbakır'da Cumhuriyet Öncesi Su Kaynakları

3.1.1.1.Diyarbakır Sur İçi Su Kaynakları

3.1.1.1.1.Diyarbakır İç Kale Suyu¹⁴ (Kal'a Suyu)

Burada kaynak Viran Tepe Höyüğü olarak bilinen yerin altında yer almaktadır. Zengin bir su kaynağının burada olması ilk çağdan başlayarak tarih boyunca İç Kale'yi cazip bir konum haline gelmiştir (Fotoğraf-19). Gelen medeniyetler ilk olarak burayı mesken seçmişlerdir. Viran tepe bu nedenle yaşam için bilinçli olarak tercih edilmiştir (Fotoğraf-20). Düşmanın suları zehirlenmesini önlemek için suyu sur içine almak (gizli yollarla getirtmek) yapılacak en iyi koruma olmaktadır (Tuncer,2011:35).

Su, kale içindeki insanların ve hayvanların, bahçe ve değirmenlerinin ihtiyaçlarına cevap verdiği için büyük bir kaynaktır. Evliya Çelebi İç Kaleyi şu cümlelerle tasvir eder: "Bu İç Kalenin değirmenlerini çeviren su Tanrı'nın emriyle İç Kalede mevcut kayadan çıkar ve su değirmenlerini çevirir. Bıyıklı Mehmet Paşa'nın sarayından geçer, demir bir kafes pencereden kaleyi terk eder ve Fiskaya'dan aşağı döküldükten sonra taştan taşta kendini vurup (cennetteki) selsebil gibi Dicle nehrine akar. İç kalenin bu kaynak suyu cennetin saf su tadını verir." Evliya Çelebi'nin verdiği bu tasvir Matrakçı'nın Kara Amid eserindeki şehir minyatürüne uyum sağlamaktadır. Bu minyatüre bakıldığında bir memba suyunun İç Kaleyi terk edip dış kaleden nehre aktığını görürüz (Fotoğraf-4). Bu suyun bir kolunun da Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Erba'adaş havuzu yoluyla Tabanoğlu Mescidi'ne ve oradan da Nasuh Paşa,

¹³Mustafa Akif Tütenk Diyarbakır suları ile ilgili makalesinde; Diyarbakır sularının sur içindeki kaynaklar ve şehre dışarıdan getirilen membaalar olarak ikiye ayırır. Sur içindeki Ayn-ı Zülal (Aynzele, Balıklı), Ali Dede ve Kal'a suyu olmak üzere üç kaynağın varlığını ifade eder ve ekler Tütenk: "Şehir içi membaalarında Çift Kapıdaki Ayn-i Zülal (Anzele) suyu İç Kale (Kal'a) suyundan daha büyük ve bol olup birçok caminin ihtiyacını giderdikten sonra (Mardin Kapıda'ki) Sultan Şuca Çeşmesi'ne kadar varmaktadır."

¹⁴Orhan Cezmi Tuncer, İç Kalenin ilk şehri bir dikkörtgene daha yakın idi. Güneybatısında bir höyük oluşturularak (Viran tepe) duvar ve burçları ile güçlendirildi. 1957 yılında asker yeni bir yapı yapmak için açtıkları çukurlarda bazı temel kalıntıları ortaya çıkınca Milli Eğitim Bakanlığı tarafından olaya el koyuldu ve Oktay Aslanapa, Artuklu Hükümdarı Melik Salih Nasireddin Mahmut (1200-1222) günlerine ait saray temelleri, selsebil ve köşeleri az planlanan kare planlı havuzu ortaya çıkardı.

Bıyıklı Mehmet Paşa, Arap Şeyh camilerine ve Yeni Kapı Hamamına akıtıldığını Mustafa Akif Tütenk belirtmektedir.

Hiçbir yerle bağlantısı olmayan ve bir değirmen döndürecek kadar bol ve lezzetli su, bu kaledeki bir menfezden mütemadiyen kaynayıp çıkarak bu bölgenin önemli oranda su ihtiyacını karşılar. İç Kale bölgesinde yer alan cami, hükümet dairesi, diğer mekânlar ve civardaki mahalleler müteaddit çeşme, havuz ve pınarlarıyla bu sudanyararlandıkları gibi artan kısmından da civarda bulunan değirmenler ve bahçeler yararlanır (Mermutlu,2012:88).

Bu zengin İç Kale su kaynağı Kolordu Komutanlık Çeşmesini, Aslanlı Çeşmeyi, Hz. Süleyman Camisinin hela ve abdest alma musluklarını beslediği biliniyor (Tuncer,2012:32) (Çizim-2-3). Arbedaş¹⁵, Çift Kastal (Aslanlı Çeşme) ve Hz. Süleyman Camii bu kaynaklardan beslenir. Böylece Kanuni Sultan Süleyman Dönemi sonrası yavaş yavaş İç Kale dışına taşar. Darphaneye ek olarak yeni su ve çeşmeler değirmen ile yönetim ve ordu ile ilgili yapılar eklenmiştir. Burada güçlü bir kol doğuya uzanıp değirmenleri çevirerek Dicle'ye uzanırken diğer kol, Kanuni'nin emri ile Nasuh Paşa Camii'sine, Dabanoğlu Mescidi'ne, Nasuh Paşa Camiisinden Bıyıklı Mehmet Cami'sine buradan da Yeni Kapı Hamamı'na ulaşır son bulur (Tuncer, 2012:36).

3.1.1.1.1.Arbedaş

İç Kale'de yer alan Virantepe Höyüğünden çıkan su Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle buraya getirilmiştir (Fotoğraf-21-22). Arbedaş Çeşmesi Diyarbakır Nasuh Paşa Meydanı'nda, Saray kapısına giden yolun sur duvarları ile birleştiği yerdedir (Çizim-4). Çeşmenin yanında bulunan burç üzerindeki kitabede 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Hüsrev Paşa tarafından onarıldığı yazmaktadır (Fotoğraf-23). Kitabede: *Ey Hüsrev, senin eser-i devletin olarak bulunmaz bir şekilde bu hayat suyu çeşmesi zahir oldu. Güzellikte suyun tadı şeker gibi tatlı olduğu için tarihi de tatlı çeşme suyu oldu 932.*

Cadde seviyesinden aşağıda olan çeşmeye altı basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Önünde bir havuzu bulunan çeşmeye iki musluktan su akmaktadır. Evliya Çelebiye göre: 'Bu su gayet soğuk olup, soğukluğunun şiddetinden hiç kimse,

¹⁵ Serinden öteye, oldukça soğuk olduğu için, içinden peş peşe ancak 4 taş çıkarılabildiğinden Erbaa taş (Dört taş) adının verildiği bilinmektedir.

dört taşı içinden birbiri arkasından çıkaramaz. Bu yüzden erbaa taş (dört taş) adı verilmiştir (Beysanoğlu,1998:559).

Diyarbakır halkı için önemli bir parçası olan çeşme, çeşitli dönemlerde adına türkülerde yazılmıştır. Arbedaş Çeşmesinin geçtiği türkü hala dillerde popülerliğini yitirmeden dilden dile geçerek nesilden nesile aktarılmaktadır.

3.1.1.1.1.2. Çift Kastal (Arslanlı Çeşme)

Çeşme, Diyarbakır'da İç Kale'de bulunmaktadır(Fotoğraf-24). Halk arasında Arslanlı Çeşme olarak tanınan bu çeşmenin kitabesi olmadığından ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Çeşmenin musluk yerinde bir Arslan başı heykeli vardır ve sular buradan akmaktadır¹⁶ (Fotoğraf-25). Çeşme kesme taştan yapılmıştır. Çeşmenin üst kısmında iki kısa beyaz sütun üzerine bir üçgen alınlık konulmuştur (Çizim-5). Arslanlı Çeşme olarak bilinen bu çeşme de aslanın ağzından akan suyun tüm kötülükleri götürdüğüne inanılır (Fotoğraf-26).

3.1.1.1.1.3. Hz. Süleyman Camii ve 27 Sahabe Türbesi Muslukları

Burada kaynak Viran Tepe Höyüğü olarak bilinen yerin altında yer almaktadır. İç kale höyüğünde bulunan su, kollara ayrılarak döneme göre ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Kaynak suyu, 1155-1169 yılları arasında Nisanoğulları tarafından yaptırılan caminin çeşmelerine getirilerek bağlanmıştır. Bu sebeple camideki abdest alma ihtiyacı karşılanmıştır (Fotoğraf-27-28).

3.1.1.1.2. Ayn Zeliha (Aynzele, Ayn-ı Zülal Suyu, Balıklı Göl) Suyu

Çift kapının iç yönde yakınında yer almaktadır (Fotoğraf-29-30). Urfa Kapı ile Dağ Kapı arasında eski Telgrafhane sokağın bitiminde yer alan su kaynağının adıdır (Tuncer,1999:70). İç Kale suyundan daha büyük ve bol olup birçok camiinin ihtiyacını giderdikten sonra Sultan Şuca Çeşmesine kadar varmaktadır.

Ayn-ı Zülal (Aynzele) membası daha ziyade şehrin batısındaki camilerin ve mahallelerin su ihtiyacını giderirken, şehrin doğusundaki mahallelerin ve camilerin su ihtiyacı İç Kale suyundan karşılanıyordu.

¹⁶ Orhan Cezmi Tuncer ve Metin Sözen, Arslanların büyük olasılıkla devşirme olacağını ve başka bir yapıdan burayagetirilebileceğini savunmaktadır.

Önüne demir parmaklık konulan göze, havuzuyla birlikte iki kalın silindirik bazalt kolon ile taşıtılan kapalı bir bölüm ve bunun güneyindeki mescitten oluşmaktadır¹⁷. Cami kısmının Akkoyunlar döneminde eklendiği belirtilmektedir (Günkut,1957:110). Kaynak açığa çıktıktan 1015 metre kadar çakıllı yaygın yatağına akar (Fotoğraf-31-32). Bu su, giderek derinleşen ve bir süre sonra kapanan kanalla kentin güneyine ilerler, iki kola ayrılır. Biri Dabakhane Camisi (Şeyh Yusuf) helalarından akarak artık kanalizasyonlara dökülür. Diğeri ise daha camiye gelmeden yanındaki mezbahayı besler. Ali Paşa Mahallesi'ne doğru ilerlerken kirlenip Haram Su adını almaktadır. Mardin Kapısının batısında ketin dışına çıkar, Eysel¹⁸ bahçelerini sulaya sulaya Dicle Nehri'ne karışır¹⁹.

Orijinalinde iki bölüm halinde planlanmıştır. 7.23x6.52 metre ölçülü yamuk (diğer kenarları 11.80 ve 7.25 metre) havuzlu bölüm ile güneyden kuzeye uzanan kalın ahşap kirişler iki sahnalı ve ahşap kirişlemeli toprak damlı camiden oluşmaktadır. Cami şuan yerinde değildir (Fotoğraf-33). Havuz geniş bir kemer ile çevrelenmiştir. İçerden kaynak önünden kare planlıdır. Küçük bir su arkı ile önündeki dikdörtgen planlı havuzla birleşmektedir. Havuzda yer alan kalın silindirik iki bazalt sütun ayağa oturmaktadır. Doğu ve batısı iki sekilidir. Güneyden su arkıyla dikdörtgen planlı tabakhaneye akmaktadır (Fotoğraf-34-35). Buradan üç kol ile akan su burada birleşerek yer altına altından Keçi Burcunun altında bulunan değirmenlere ulaşır (Fotoğraf-36). Buraya ulaşan kirli su ard arda dizilen değirmenlerin dönmesini sağlar.

Diyarbakırlı aileler kadın işçiler tutarak yaz günleri burada yatak, yorgan yünlerini yıkattırır ve çakıllar üstüne serdirterek kuruttururlardı. Suyun içinde balıklar bulunduğunu, halkın bu balıklara dokunmadığını Evliya Çelebi kendine özgü anlatımıyla kaynaklarda dile getirmektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde biraz da mübalağa ederek, Anzele kaynağı için şunları yazmıştır; "Balıklı (Anzele), şehirde önemli bir kaynaktır. Eski bir havuza akıp, içinde binlerce çeşit balık bulunur. Ama

¹⁷Metin Sözen, Anzele suyundan bahsederken Balıklı Mescide değinerek "Uzun Hasanın Padişah Tekkesi balıklı Mescidinin yanında yer alır. Bugün yıkılmıştır". (Sözen,1971;155)

¹⁸Burada meşhur Heysel Bahçeleri anlatılmak istenilmiştir. UNESCO Dünya Miras Listesi Adayı, (Diyarbakır Kalesi ve Heysel Bahçeleri Kültürel Peyzajı) bu bahçelerin tarihi geçmişi Asurlulara kadar dayanmaktadır. Karpuzları ile ünlü bu şehirde baldan tatlı karpuzlar bu bahçede yetiştirilerek can bulmuştur. (Diyarbakır Kalesi ve Heysel Bahçeleri Kültürel Peyzajı adaylık dosyası)

¹⁹Bedri Günkut Ayn-ı Zülal suyunu anlatırken Anzele Suyunun kale suyundan daha bol olduğunu fakat kale suyu kadar içime elverişli olmadığını anlatır. Urfâ Kapı ile Mardin Kapısı arasındaki evleri, camileri, bahçeleri sulayarak Mardin Kapı dışındaki değirmenleri çevirir ve oradan Dicle Nehrine dökülür. Tanımladığı alan içinde Parlı Safa Cami, Melik Ahmet Paşa Cami, Ali Paşa Cami, Lale Bey Cami ve 4 kilise bulunmaktadır.

kimsecikler de bu balıkları avlamaya cesaret edemezlerdi. Bu balıkları avlamaya yeltenen birkaç kişi ağızları ve burunları eğilmiştir (Tuncer,1999:70).

Anzele ile ilgili yaşanan diğer önemli olay ise; "Sultan Murad (1623-1640) Bağdad'ı fethettikten sonra Diyarbakır'a gelip Şeyh Aziz Mahmud Ürmevi'yi idam ettirmiştir. İdamdan sonra Balıklı (Ayn-ı Zülal-Anzele) havuz kan ile dolmuştur. Bizzat Sultan Murad bu balıklı havuzdaki kanı görüp Şeyhi idam ettirdiğine pişman olmuştur. Bunun üzerine havuzun içinden dört adet balığı tutturup solungaçlarına altın ve gümüş küpeler geçirip azat ettirmiştir."

Halk arasında bu suyun şifalı olduğu dile getirilir. Humma ve Cüzzam gibi hastalıklardan kurtulmak için balıklı (Anzele) da kırk gün yıkanıp şifa bulan çok olmuştur (http://www.bilinmeyendiyarbakir.com/balikli_gol.html) (Çizim-6-7-8).

3.1.1.1.3.Şakkülacuz Suyu

Kaynaklarda, kenti Hülagünün kuşattığı günlerde, sihirli bir hanımın (acuze) suyu kayadan çıkarttığı, bu nedenle Acuze Suyu olarak anıldığı bilinir (Çizim-9). Urfa kapıdan Turistik Cadde üzerinde Mardin Kapı'ya doğru ilerlerken surun yola en yakın olduğu yere varmadan, 200 m ileride yer almaktadır (Tuncer,2012:39). Yer olarak 26 nolu burcun civarındadır. Bu su hakkında şimdiye dek, Evliya Çelebi, Basri Konyar ve Bedri Günkut bilgi vermiştir²⁰.

3.1.2.Diyarbakır Sur Dışından Getirilen Sular

3.1.2.1.Hamravat Suyu²¹

Diyarbakır'ın bilinen su ihale hattı, kesin tarihi belli olmamakla birlikte (1535) Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf-37). Şehre 14 km mesafede bugün Serap Güzeli Köyü diye bilinen ve Güzeli Mevkinde bulunan kaynaktır²². Karacadağ'ın karlı doruklarından inip Kanuni Sultan Süleyman'a şifa vermiştir. Derler

²⁰ Fakat Bedri Günkut suyun yerini yönünü karıştırarak Diyarbakır'ın kuzeybatı diliminde Hamravat Suyunun surdan kente girdiği yere yakın olarak tanımlamaktadır.

²¹ Mustafa Akif Tütenk, "Hamravat su yolu, Urfa kapısından yaklaşık 10 km. uzaklıkta bulunan Güzeli Köyündeki dereye kaynar. 1400 masuralık bir sudur. Bu derecede başka kaynaklarda vardır. Bu yüzden Güzeli denilmiştir. Ancak Hamravatın ki kadar güzel değildir. Cumhuriyet Döneminde çelik borular içine (Vali Nizamettin Bey Döneminde 1930) alındı ve tören yapıldı" (Yılmazçelik,1995,81-84)

²² Diyarbakır şehrinin 1867 yılında ziyaret eden Garden'a göre Hamravat suyu "...batı istikametinden ve çok uzak mesafelerden bir su yoluyla gelmektedir. Bu yol birbirine iyice geçmiş ve çok muntazam yontulmuş taşlardan inşa edilmiştir. Şehre yaklaşınca 3,5 ile 4 kadem genişliğinde bir kantara üzerinden geçer. Bu kantara siyah volkanik taşlarla yapılmış ve 27 müstakil ayak üzerine oturmuştur. Birçok yarı yuvarlak kemerler meydana getirir. Rum ve Dağ kapı arasından şehre girer..."

ki Sultan Süleyman burada iyileşince Yaradan'a şükretmiş ve o ünlü özdeyişini burada söylemiştir. “*Âlem içre muteber bir nesne yok devlet gibi, Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*”. Sultan, iyileşir iyileşmez de Diyarbakır valisi Bali Paşa'ya Karacadağ Gözeli kaynaklarından boşa akan Hamravat Suyunun kente ulaştırılması emrini vermiş ve Mimar Sinan'ın Kastamonulu Kalfası Kasım Çelebiyi görevlendirerek inşasına başlatmıştır (Fotoğraf-38-39). Kanuni Sultan Süleyman'ın Diyarbakır'a yaptırdığı en büyük hizmetlerden biri de Hamravat Suyunun şehre getirilmesi olmuştur (Fotoğraf-40-41).

Evliya Çelebi Hamravat Suyu için derki; “Eski bilginler, bu Hamravat suyu içine pamuk koyup sonra yine tartmışlardır. İstanbul'da Eski Saray kapısı önündeki biricik çeşme suyundan ıslanıp kuruyan pamuk ile, bu Diyarbakır Hamravat Suyunun pamukları beraber tartılmıştır. Bu kadar hafif sudur. Eğer pamuğu ağır olsa, acı olup faydasızlığına delalet ederdi. Bu Hamravat Suyu'nun safra, soda ve balgamı mahveylediği tecrübe ile malumdur. Hatta Osmanoğullarından İbrahim Han bu suyun vasıflarını duyunca, “Elbette bana Diyarbakır'den Hamravat Suyu gelsin!” diye hat-ı şerif ile dergah'ı ali kapıcı-başısı, memuren Diyarbakır'e gelmiştir. O zaman efendimiz Melek Ahmet Paşa, Kara-Amid Valisi idi. Paşa, padişah emrini görünce baş üstüne deyip, onar okka su alır, altı adet gümüşten ve altı kurşundan ve altı adet tutyadan ve altı adet çam boduçlarından, toplam olarak 24 adet gümgümlere sular doldurup ve ağızlarını mühürleyip, gelen kapıcıbaşıya on kese de ihsan verip teslim eyledi. On atlı kese dahi güm gümlerin masrafını çekip ılgar ile Hamravatı İbrahim Hana gönderdi. Allah'ın hikmeti bu soğuk saf su İstanbul'a girdiği gün, yeni padişahın tahta oturduğu gün olup, bu Hamravat Suyu, Sultan İbrahim'in oğlu Dördüncü Mehmet Han'a nasip olmuştur. 1056 Recep ayının on sekizinci Cumartesi günü, ikindiden sonra tahta oturduğu vakit, ilk olarak Hamravat Suyu içti. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1970:127)

Diyarbakır şehrinin 1867 yılında ziyaret eden Garden'a göre Hamravat Suyu “...batı istikametinden ve çok uzak mesafelerden bir suyuyla gelmektedir. Bu yol birbirine iyice geçmiş ve çok muntazam yontulmuş taşlardan inşa edilmiştir. Şehre yaklaşınca 3.5 ile 4 kadem genişliğinde bir kantara üzerinden geçer. Bu kantara siyah volkanik taşlarla yapılmış ve 27 müstakil ayak üzerine oturmuştur. Birçok yarı yuvarlak kemerler meydana getirir. Rum ve Dağ Kapı arasından şehre girer...” demiştir.

Hamravat Kemerinde su pişmiş topraktan borular (pöhrenk) ile sağlanmıştır. Suyun gözesinden tümsekler kazarak ve çukurlar doldurularak inşa edilmiştir. Pöhrenkler birbiri içine geçirilerek arasına su geçirmeyen türde katkılı kireç harcı ile doldurulmuştur²³. 14 km. uzaklıkta olan Gözeli Köyünden getirilen Hamravat Suyunun akım miktarı 24 saatte 8000 m³'tür. Hamravat Suyu bu mesafeden gelirken birçok tünelden geçer ve Diyarbakır'a 2 km mesafede olan Bağlarbaşı'nda yeryüzüne çıkar. Hamravatın yeryüzüne çıktığı bu mevki Diyarbakır'dan 30 metre kadar yüksektedir.

Hamravat Su Kemer, 9. Burç ile 10. Burcun batısından kente girer. Toplamda 27 gözden oluşur. 4-5 metre yüksekliğindedir. Şimdiki vilayet karşısındaki Tekel Binası'ndan başlayarak Tekkapı'da yer alan Ziraat Bankasına kadar uzanmakta imiş (Tekin,1997;36). Evliya Çelebiye göre ilkin Ulu Camiye, sonra diğerlerine, hamamlara, hanlara ve evlere dağıldığını, İstanbul'da Eski Saray Kapısı yanındaki su ile denk olduğunu ve Kanuni'nin 1534'te kente getirildiği bilgisini almaktayız²⁴. Tapu Sicil Muhafızlığında, eski tapu defterleri üzerindeki araştırmada, Kanuninin bu su için vakıf kurduğu, İskender Paşa Konağı'na 30 camisine 15, hamamına 15 masura su verildiği, diğer evlere verilen suyun 1-3 masura arasında değiştiği bilgisini vermektedir (Beysanoğlu,1995:543).²⁵ Adeta bir abide niteliğinde olan bu kantaralar 500 yıl şehre su taşımış ancak; 1930-37 tarihleri arasında ortadan kaybolmuştur.

3.1.2.2. Kaynar Tepe Suyu (İbrahim Bey Suyu, Tala Suyu)

Diyarbakır'ın 10 km kadar kuzey batısında Demiryolu ve Karayolunun 2 km batısındadır. Payas Köyü istikametinde Tala/Kaynar mevkiinden getirilen İbrahim Bey

²³Basri Konyar, "Osmanlı Arşivleri incelenmesine rağmen su kemerinin bina emiri hakkında bilgi toplanamamıştır. Tüm giderlerini günü gününe işleyen, yapı niteliğini sağlayan, denetleyen birinin adının bulunamayışı bizi su kemeri ile ilgili bilgilerden yoksun bırakmıştır" diyerek Hamravat Suyu hakkında bize bilgi bırakmıştır.

²⁴Basri Konyar da Beysanoğlu ile aynı görüşe katılmakta ve şunları eklemektedir: "Kanuni bu suyun yayılan şöhretine alaka göstermekten fariğ olamadı. Mimar Sinan'ın kalfası Kastamonulu Kasım Çelebi'yi bu hayırlı işi başarmaya memur etti. Şehre 14 kilometre mesafede bulunan bu su, fen erbabının bugün bile hayretle gördükleri en ince ve derin hesaplarla, kaynağındaki irtifa seviyesini, geçtiği tümsekli yerlerde hiç kaybetmemek için tünellerden geçirilerek ve Bağlar mevkiinde Hükümet Konağının bulunduğu yerden otuz bir metre yüksekliği sağlanarak bu suretle en yüksek evlerin en üst katlarına çıkabilecek bir boy ve durumda kalması temin edilmiştir".

²⁵1949 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden gazeteci Cahit Beğenç izlenimlerini Ulus Gazetesinde yazmış, Diyarbakır ve Raman isimli kitabında da bu izlenimlerini detaylandırmıştır."1928'de Vali Nizamettin Ataker, Kanuni'nin getirdiği suyu demir boruya aldırıştır. Suyun kaynağında saniyede 160 litre su akar.1948 yılında Bayındırlık bakanlığı 1.841.184 lira vermiştir. 3600 tonu bulan su borusu, Karabük Demir ve Çelik fabrikasına ismarlanmıştır. Su davasının bu şekilde halledilmesi ile Diyarbakır'ın 50 senelik inkişafının ihtiyacı da karşılanmış olacaktır" (Beğenç,1949,16.).

Vakfına ait su büyük bir ihtimalle XV. yüzyıl sonlarında Akkoyunlu İbrahim Bey'in adıyla müsemma yaptırdığı camiyi inşaatı sırasında getirilmiş olabilir. 1960'larda kullanılan suyun Tala'dan getirilen su olduğu söylenmektedir.

İbrahim Bey kendi adıyla anılan mescidine getirdiği için bu adla anılmaktadır. Daha sonra Özdemiroğlu Osman Paşa bu suyu Dağ Kapısı dışında kuzey yönde belediye, Behram Paşa Köşkü, Eski Hastane ile Eski Erkek Sanat Okuluna doğru uzattığı için onun adıyla anılmaktadır (Çizim-10). Özdemiroğlu Osman Paşa bu suyunu tamir ettirdiğinden dolayı bu adla da anılmaktadır.

İbrahim Bey suyu İbrahim Bey Camii üzerinden Behram Paşa Camii'ne varmasına rağmen daha ziyade kale dışındaki hükümet binalarının ve Fiskayadaki mekteplerin su ihtiyacını gidermekte idi.

3.1.2.3. Ali Pınar Kaynağı

Mardin yolu üzerindeki Ali Pınar Köyünden çıkmaktadır. (Çizim-11). Bu kısımlar şimdi Havaalanı içinde ve yanında kalmış bir semt olarak geçmektedir. 1940-50 yıllarında zengin bir kaynak olduğu bilinmektedir²⁶.

Ulu Caminin musluklarının da bu suya bağlanarak caminin su ihtiyacı giderilmiştir. Ali Pınar diğer adıyla Camii-i Kebir suyu Ulu Camii'nin tuvalet ve şadırvanlarının su ihtiyacını karşılamakta idi.

3.1.2.4. Karacadağ Suyu

Bu suya sadece Şevket Beysanoğlu ve Basri Konyar değinmiştir. 1919 metre yükseklikteki sönmüş volkanik dağın eteklerinde ve özellikle doğu yönündeki Gözeli suyunun ana kaynağıdır (Tuncer,2012:47). Zengin su altı kaynaklarına sahip olan Karacadağ, altından fışkıran yer altı suları ile bölgeye hayat veriyor. Karacadağ'ın birçok noktasında kayalıkların altından çıkan yer altı sularının yapılan incelemelerde çok sağlıklı olduğu, bakteri ve kireç içermediği ortaya çıkmıştır.

²⁶Orhan Cezmi Tuncer'e göre su buradan kente girince Şakül Acüz ismini almaktadır. Mehdi İlhan ise Ali Pınar suyunun Ulu Cami suyu olduğunu ve tuvaletleri ve şadırvanını beslediğini ileri sürer. 2010 yılında DSİ tarafından hazırlanan strateji planında Payas Suyu ismiyle anılmaktadır.

3.1.3. Diyarbakır'da Cumhuriyet Sonrası Suyun Tarihçesi ²⁷

Cumhuriyet döneminde 1935 yılında Vakıflar İdaresi tarafından şehre su şebekesi döşenmiştir. Bu şebeke font olup su kayıpları yüksektir. Bu şebekenin bir kısmı hala Sur içi ve Yenişehir bölgelerinde kullanılmaktadır. Şehrin artan içme suyu ihtiyacını karşılamak üzere ilk planlı çalışma 1972 yılında başlamıştır. Gözeli kaynağından 11 km uzunluğunda 1000 mm çapında ön gerilmeli beton borularla bir isale hattı döşenmiş ve bu hattın sonunda 3X3000 m³lük toplam 9000 m³ hacimli bir toplama deposu inşa edilmiştir (Harita-6).

1980 yılında artan nüfusla birlikte mevcut su, ihtiyacı karşılayamayacak duruma gelmiş ve İller Bankası Dicle Vadisinde 5 adet kuyu açmıştır. Ancak bu kuyulardan istenilen verim alınamamıştır. Bunun üzerine 1982 yılında İller Bankası DSİ Genel Müdürlüğüne müracaat ederek Gözeli havzasında 8 adet derin kuyu açtırmış ve 279 lt/sn'lik su temin ederek bunu mevcut isale hattına aktarmıştır. İsale hattının fiziksel ve hidrolik parametrelerinin yeterli gelmemesi üzerine DSİ Genel Müdürlüğü 1986 yılında Gözeli mevkiinde 12 adet yeni kuyu açarak 362 lt/sn su ilavesi sağlamıştır. 1980 yılından sonra bölgedeki gelişmeler ve diğer faktörler kent nüfusunu hızla katlayarak mevcut altyapının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu amaçla içme suyu şebekesinin yenilenmesi çalışmaları başlatılmış bir yandan da 2025 yılına kadar şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere yer altı suları yerine yüzeysel sulardan yararlanılması alternatifini üzerinde durulmuştur.

3.1.3.1. Bazalt Tabakanın Altında Bulunan Doğal Su Koridorları²⁸

Kent çevresi yeraltı ve yerüstü sularının oluşunda havzanın jeolojik ve jeomorfolojik yapısı özellikle bazaltların birkaç fazda püskürüp yayılması Dicle Nehrinin mecrasının seyrinin ve paleotografik gelişiminin etkisi büyüktür. Diyarbakır kenti çevresinde bazaltlarda yeraltı suyu içeren önemli sahalar ve koridorlar bulunmaktadır. Bu koridorlar yer yer topografik yüzeyle kesişerek kent içi kent dışındaki kaynakları oluşturmuştur. Bu kaynaklar yapay su altı yapılarıyla desteklenmiş olabilir veya konumları değiştirilmiş olabilir. Eski kentin yer aldığı topografyada yer

²⁷ Bilgi: T.C. Diyarbakır Valiliği Çevre ve Orman Müdürlüğü Diyarbakır İl Çevre Durum Raporu 2014.

²⁸ Bilgi DSİ Genel Müdürlüğü tarafından 1979 yılında Yukarı Dicle Havzası Hidrojeolojik Etüt Raporu ve 1998 yılında Beykan Petrol Üretim Sahasının Devegeçidi Baraj Gölünde ve Midyat Akiferinde Sebep Olduğu Kirlenmenin Etüdü isimli çalışmadan yararlanılmıştır.

altı su koridorlarının yüzeye çıkmasını sağlayan ve aynı faza ait farklı bazalt akıntılarının neden olduğu tedrici alçalımlar söz konusudur. Yeraltı su koridorları kent içinde birçok yerde kapalı kaplar sistemi ile birbirine bağlanarak evlerin avlularında bulunan tulumbalara su sağlamıştır (Karadoğan-Alökmen-Buluş,2015,178) (Çizim-12).

3.1.3.2. Diyarbakır Kent Sularının Tahliyesi

Kent içi sularının iletimi ve dağıtımında hatta tahliyesinde temiz su kullanım suyu ve atık suların ayrı ayrı kanalizasyonla edildiği görülmektedir. Bahçeler özellikle kaynaklardan çıkan ve kenti dolaşarak terkeden veya memba kaynaklı derelerle sulanmıştır (Karadoğan-Alökmen-Buluş,2015,179). En üstte değirmenlere giden kanal yamaçlarda bahçe sulamasına yönelik kanal, vadi içinde ise atık su tahliye yolu olması büyük bir olasılıktır(Fotoğraf-42-43). Kentteki fazla sular Güneyde Urfa Kapı güneyde Mardin Kapısı doğuda ise iç kale vadisinden tahliye edilmiştir (Karadoğan-Alökmen-Buluş,2015,179).

3.2.Diyarbakır'da Su Mimarisi

Diyarbakır'ın yöresel evlerinin ve köşklerinin plan düzenleri, kültürel yapının ve iklime uyma çabasının bir sonucu olarak pratik bir mekân olan avlunun çevresinde gelişir. Bina kütlelerinin sayısı ve parsel büyüklüğü ev sahibinin sosyo-ekonomik durumuyla orantılıdır. Avlu etrafına dizilmiş her bir kütle bulunduğu yöne göre birbirinden farklı özellikler gösterir. Konutların yapıldıkları dönemlerdeki çevresel etmenler, avlu çevresinde farklı plan tiplerinin oluşmasına neden olmuştur.

Diyarbakır sivil mimarisinde önemli bir mekân olan avlu, havaların sıcak olmasından ötürü sürekli kullanılan bir mekândır. Gün içerisinde ev halkının ihtiyaçlarının büyük bir kısmı avluda görülmektedir. Bu sebeple avlu günlük yaşama uygun bir mimari ile inşa edilmiştir (Bekleyen,1993,47). Çalışma konumuz olan su öğeleri de avlunun ve dolayısıyla ev halkının vazgeçilmez bir parçasıdır. Günlük yaşam özellikle bu öğelerin çevresinde geçer. Günlük yaşamı şekillendiren bu öğeler Diyarbakır sivil mimarisinde, avlu içerisinde yer alan havuz, köşklerin eyvanında bulunan selsebil ve evlerin soğukluk bölümünü oluşturan serdab odalarında yer alan serdab havuzları incelenecektir(Çizim-13).

3.2.1.Diyarbakır Sivil Mimarisinde Havuzlar

Diyarbakır sivil mimarisinde önemli bir mekân olan avlu havaların sıcak olmasından ötürü sürekli kullanılan bir mekândır. İnsanlar gün içerisinde tüm ihtiyaçlarını avluda görürler. Bu yüzden avlu onların yaşamlarının büyük bir bölümünün geçtiği bir mekândır. Avluda hareket unsuru havuzdur. Havuzlar hem serinletme amaçlı hem de estetik unsur bulunmaktadır (Tuncer,1999:19). İnsanlar havuzun etrafında gününü geçirir ve serinler. Şehrin sembolü olan karpuz yaz aylarında selsebilin altına bırakılır ve serin bir şekilde yenilmektedir.

Havuz ögesi Diyarbakır sivil mimarisinde evlerde, köşklere, saraylarda, hanlarda ve kamu binalarında görülmektedir. Havuzun şeklini, büyüklüğünü ve fonksiyonunu içinde bulunduğu yapının ekonomik ve sosyal konumuna göre değişkenlik göstermektedir.

3.2.1.1. Diyarbakır Evlerinde Havuz

Çeşitli uygarlıkların sanat izlerini taşıyan Diyarbakır'daki evlerin iç ve dış mekânlarının biçimlenmesinde iklim koşulları ve sosyal yapı önemli rol oynamıştır (Eldem,1972,11-43). Evlerde havuz vazgeçilmez bir öğedir. Günün tamamı neredeyse havuzun çevresinde geçmektedir. Yemekler havuzun yanında yenir, sohbetler burada yapılır ve burada dinlenilir (Tuncer,1999,96). Havuzlar içinde bulunduğu yapının ekonomik ve sosyal konumuna göre değişmektedir. Havuzun şeklini, büyüklüğünü ve fonksiyonunu içinde bulunduğu ev halkının ekonomik ve sosyal konumuna göre değişkenlik göstermektedir (Sözen,1971,214-321).

Tasarıma önemli ölçüde katkı koyan havuzlar, binanın ana aksı üzerine yerleştirilmiş avlunun odak noktası durumuna getirilmiştir. Bazı konutlarda ise havuz, bloklarla bağlantı yapılmamış, tüm birimlerden izlenebilir olmasına dikkat edilmiştir. Burada avlu düzeninin yaratılmasındaki prensipler ön plana çıkmış, doğanın yapısındaki serbest şekillenmenin verdiği esin kaynağı dikkate alınmıştır. Eyvanda ise havuzlar, genellikle kompozisyon eksenine bağlı kalarak, bazen de eyvanın değişik yerlerine kaydırılarak kullanılmıştır (Okutan,2003:214-219). Böylece eyvanın işlevselliği su kullanımı ile pekiştirip, suyun mekâna kattığı işitsel ve görsel etkiden yararlanılmıştır. Hem avluda hem de eyvanda yer alan havuzlar serinliğe duyulan özlem nedeniyle kullanılmıştır. Hem avlu hem de eyvanda görülen havuzlar Diyarbakır ev mimarisinde

çok daha sınırlıdır. Çok büyük ebatlı evlerde karşımıza çıkar. Cemil Paşa Konağı bunun en güzel örneğidir.

Bazı havuzların çevresinde, avludan taşan suyun aktığı su kanalı vardır. Evde yaşayan çocuklar için tehlike yaratmaması için havuz derinlikleri fazla yüksek değildir. Sık gözenekli bazalt taşından yapılan havuzların kenarında, aynı malzemeden yapılmış, halk arasında “su kadehi” denilen taş kâseler bulunmaktadır. Sular bu taş kâseden dışarı doğru taşarak, havuz kenarında bulunan suyollarından geçerek avluda dolaşır (Okutan,2003:214-219). Su kadehleri, havuzun iki veya dört tarafında yer alır. Genellikle büyük ve zengin ailelerin evlerinde su kadehleri ince işçiliktir ve sayısı fazladır. Su kadehlerinin boyut ve formları tüm evlerde benzerlik gösterir. Avlunun içinde küçük havuz (şadırvan), kuyu, tulumba ve suyolları da bulunur (Okutan,2003:214-219). Avlunun genellikle sokağa uzak bölümlerinde açılan kuyular su ihtiyacını her zaman karşılardı. Kuyuların sokak cephesinden uzak olmaları, sokakta bulunan pis su kanalından her hangi bir karışımı engelleme ve böylece suyun temiz kalmasını sağlama düşüncesine bağlanabilir (Tuncer,1999:96). Çalışmamız boyunca havuz başında yaşamı konumlandıran fotoğraflı belgelere rastlanılmıştır(Fotoğraf 44-45).

3.2.1.1.1 Diyarbakır Evlerinde Havuz Sistemi²⁹

Diyarbakır'a Sur içinde ve Sur dışında birçok kaynaktan kanallarla su taşınmıştır. Kanallar yapılırken suyun hızından ve basıncından faydalanabilmek için, kot farkı, kanal kapasitesi, suyun akış kesiti, kanal derinliği ve kanalın eğimi gibi etkenler göz önünde bulundurularak tasarımlar yapılmıştır. Diyarbakır'daki eski yapılarda da avlu veya eyvanlarda bulunan havuzun bulunduğu bölgeye yaklaşıldıkça eğimi arttırılan ya da daralan kesitlerle akışı hızlandırılan suyun oluklardan dökülmesiyle doldurulmaktaydı. Bu havuzlardan taşan sular ise belli bir eğimle yer üstünde yapılan süslü su kanallarıyla akıtılırdı(Çizim-14-15).

Evlerde su ihtiyacı kanalların yanı sıra kuyu ve tulumlarla sağlanmıştır. İnsanoğlu çok eskiden beri kuyulardan yararlanmıştır. Su kuyusu, toprağın yer altı su yatağına ulaşmaya kadar kazılmasıyla oluşturulan bir çukurdur. Kuyular bazen kendini tutan yarı sert zeminlere açılmış bazense yumuşak zeminlere açılanlara ise taş kaplama

²⁹Teknik Bilgi Diyarbakır Makine Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi, Makine Mühendisi Melike Çapras'tan alınmıştır.

yapılmıştır. Güvenlik sebebiyle genelde etrafı basit bir duvarla yükseltilip kapatılır. Bu duvar üzerine oturtulmuş bir makaralı sistemle insan gücünden faydalanılarak kovalarla suyun taşındığı sistemler en çok rastlanan kuyu tipleridir. Arşimed vidası sistemi ilk çağlarda ünlü bilgin Arşimed tarafından MÖ 287-212 yıllarında bulunmuştur. Bu sistem ilk öncü su çıkarma makinesidir. Bir boru içindeki helezon döndürülerek su 3-4 metre yukarı alınabilmektedir (Çizim-16-17).

Tulumbalar ise açılan kuyulardaki suyun yukarı çıkarılmasını daha rahat sağlayan pistonlu sistemlerdir. Tulumbalı sistemlerde de açık hava basıncından ve insan gücünden faydalanılır. Tulumbada pistonun yukarı hareketi ile su silindir içine çekilir ve pistonun aşağı yönlü hareket ettirilmesiyle de çıkış ağzından dışarıya pompalanır (Çizim-18).

Alçak yataklarda bulunan sulara ulaşmak için denge ağırlığı vasıtasıyla basit bir kaldıraç sistemi oluşturulmuş ve kovalarla su taşınmıştır. Daha derinde bulunan suların taşınması için ise su çarkları ve su değirmenleri geliştirilmiştir. Mekanizmada çark üzerinde bulunan kova veya kürekle yapılmış bölümlere akıntının etkisi ile su dolarak çarkı çevirmektedir. Böylece dolan sular dönen kasnak sayesinde yukarı taşınıp tanklara veya su kemerlerine aktarılmıştır. Sonraki dönemlerde krank bağlantılı çubuk sistemleri, makaralı sistemler, çok derin olmayan kuyulardan suyun çıkarılmasını sağlayacak tulumbalar geliştirilerek suyun pompalanmasında etkili olarak kullanılmışlardır.

Havuzlarda estetik bir görüntü oluşturmak ve su sesinin dinlendirici özelliğinden faydalanmak için fiskiyeler yapılmıştır. Fıskiye sistemlerinde de eğim ve daralan kesitlerle basınç ve hız kazandırılan su kanalın ve fıskiye borusunun kesiştiği noktaya yerleştirilen çarka çarparak onu döndürür. Çarkın dönmesiyle suda bir merkezkaç kuvveti oluşarak su yukarı doğru pompalanır ve su belirli bir hız kazanarak ince fıskiye borusunun açık ucundan havuz içerisine dökülür. Hidrolik sistemler üzerindeki en kapsamlı çalışmayı Rönesans öncesi dönemin dünya çapındaki benzersiz mühendisi olarak bilinen Diyarbakırlı El-Cezeri yapmıştır. El-Cezeri 1136-1206 yılları arasında Diyarbakır'da yaşamış ve Artuklu sarayında (1174-1206 tarihleri arasında) 32 yıl boyunca başmühendis olarak hizmet etmiş bir bilim adamıdır. Batı dünyasında adı kısaca “*al-Jazari*” ya da “*al-Gazari*” diye bilinen el-Cezerî, su saatleri, otomatlar, su kaldırma düzenekleri, fiskiyeler, şifreli anahtarlar ve daha pek çok pratik ya da estetik mekanizmanın tasarım ve gerçekleştirimini anlatan *Kitab el-Câmi' Beyn el-İlmve'l-*

Amelel-Nâfi'fi Sınaat el-Hiyel (Olağanüstü Makine Yapımı Üzerine Bilim ve Teknik Arasında Yararlı Bir Kitap) adlı ünlü eserin yazarının tam namı “Bedî'üz-Zamân Ebu'l-İzz İsmailibn el-Rezzâz el-Cezerî'dir. El-Cezerî'nin kısaca *Kitab el-Hiyel* adıyla bilinen yapıtı su saatleri, kandilli saatler, otomatlar, fiskiyeler ve çeşitli karmaşık düzeneklerin anlatımını içermektedir. Bu kitap, en küçük parçasından bütününe dek makinelerin kurgulanması için teknik ölçü ve bilgileri içermektedir. Kitabın orijinali günümüze ulaşmasa da bilinen 15 kopyasından 10'u Avrupa'da farklı müzelerde yer alır. 4'ü Topkapı Sarayı Kütüphanesi (III.Ahmed Nr.3472, Nr.3461, Nr.3350 ve Hazire Nr.414) biri ise Süleymaniye Kütüphanesinin (Ayasofya Nr.3606) da yer almaktadır.

El-Cezeri hidromekanik sistemle çalışan otomatik makinelerinde, istenilen mekanik hareketleri sıvının basıncından, kaldırma kuvvetinden, akış hızından ve ağırlık merkezinin kayması özelliğinden yararlanarak gerçekleştirmiştir. Onun yaşadığı dönemlerde elektrik gücü, manyetik güç ve elektromanyetik güçler bilinmediğinden, sistemlerini su gücü ve basınç etkisinden yararlanarak oluşturmuştur. Enerji olarak yalnızca su gücünden yararlanmasına karşılık bu enerjiyi mekanik sistemlerle birleştirerek hidromekanik sistemle çalışan düzenekler yapmıştır.

El-Cezeri'nin Diyarbakır sivil mimarisinde, sıcak hava şartlarından ve estetik açıdan büyük öneme sahip olan konak ve köşklere bulunan havuz ve fiskiyelerle ilgili çalışmaları da birçok yapı için kaynak niteliği taşımıştır. Diyarbakır'da Oktay Aslanapa ve ekibi tarafından 1962 yılında yapılan kazılarda bir Artuklu Sarayı kalıntısına ulaşılmıştır. İçkale semtinde Virantepe'de yapılan kazılarda saray kalıntısı ile renkli taş ve cam küpçüklerle yapılmış mozaik ve çini süslemeli, altın yaldızlı ve motifli gösterişli bir sekiz köşeli havuz ve selsebil ortaya çıkarılmıştır (Tez,2011,293-307).

Cezerî'nin yaptığı fiskiyeler, prensip olarak Benû Musa'nınkilere benzemesine karşın teknik olarak daha üstündür. Cezerî ayrıca Benû Musa'nın fiskiyelerini de yapmış ve bunların hatalarını tespit etmiştir. Cezerî'nin denge prensibine dayanarak altı adet fiskiye yapmıştır. Bunun dışında, Sınaât el-hiyel'de, teknik olarak fiskiyelere benzeyen, fakat su fişkirtmayıp ses çıkaran dört adet de ses çıkaran araç yer alır. Cezerî'nin yapmış olduğu fiskiyelerden şunu örnek olarak verebiliriz (Unat,2002,569-575).

Şamandıralı Fıskiye; araç, suyun sağlandığı bir depo ile bir havuz içinde yer alan bir fıskiye oluşur. Fıskiye suyu on beş dakika süre ile bir yay gibi ve sonra bir inci çiçeği gibi fişkırtır (Unat,2002,569-575)(Fotoğraf-46).

Tavus Kuşlu İbrik; Araç, tavus kuşu görünümünde bir ibriktir. Tavusun boynu baş hizasından yükselmektedir ve kuyruğu kapalıdır. İbrik abdest almak için kullanılmaktadır. Görevli kişi tavusun kuyruğundaki kapaktan suyu tavusun içine boşaltır. Kuyruğun üst kısmında yer alan yuvarlak çıkıntı çekildiğinde tavusun gagasından abdest almak için yeterli miktarda su boşalır(Unat,2002:569-575)(Fotoğraf-47).

Filli Su Saati; Bu saat Cezeri'nin en ünlü aracıdır. Sirtında kare biçiminde bir kürsü, kürsünün köşelerindeki sütunlar üzerinde bir hisar, hisarın üzerinde küçük bir kubbe, kubbenin üstünde de bir kuş bulunan bir fil şeklindedir. Hisarın filin başı yönündeki tarafında bir balkon, balkonda oturan bir adam, adamın sağında ve solunda iki şahin, balkonun sütunları arasında uzanan ve üzerine iki yılan sarılmış bir mil, kürsünün orta kısmında bir yarım küre ve üzerinde elinde kalem tutan bir kâtibin oturduğu platform, platform üzerinde 7.1/2 dereceye bölünmüş bir yay, filin boynuna oturmuş, sağ elinde balta sol elinde sopa tutan bir bakıcı ve filin boynunun iki yanında iki vazoya bulunmaktadır. Kâtibin kalemi yarım saatte 7.1/2 dereceye gelince, kuş öter, deliklerden birinin yarısı beyaza döner, balkonda oturan adam sağ tarafındaki şahinin gagasından elini kaldırır, sol elini sol tarafındaki şahinin gagası üstüne koyar. Sağındaki şahinin gagasından, sağdaki yılanın ağzına bir top düşer, yılan topu filin sağ omzundaki vazoya bırakır, filin seyisi balta ile filin başına hamlede bulunur, sopalı sol elini kaldırır ve filin başına vurur. Top filin göğsünden çıkar, karnında asılı bir çan üzerine düşerek ses çıkarır, böylece yarım saatin geçtiği bildirilir. Kâtibin kalemi derece işaretlerinin dışına gelir. Bundan sonra aynı işlemler sol taraftaki şahin ve yılan için tekrarlanır. Bir delik tamamen beyazla örtülür. Bu anda bir saat geçmiştir(Unat,2002:569-575)(Fotoğraf-48).

3.2.1.2.Diyarbakır Köşklerinde Havuz

Diyarbakır'ın sivil mimari örneklerinden biri olan köşkler; sur dışında yer alan yöresel yapılardır. Diyarbakır Köşklere, bulunduğu konum, plan özellikleri ve yapıım tekniğiyle kendine özgü bir mimari üslup oluşturmuştur (Çiftçi,2011,463-478). Birçoğu

günümüze kadar gelebilmiş köklü geleneği yansıtan köşkler kullanım amacına göre bağ köşkleri ve yazlık köşkler olarak karşımıza çıkar. Kentte yaşayan özellikle zengin kesimler tarafından uzun süren yaz aylarında şehrin sıcağından uzaklaşmak için Dicle nehrinin sağ tarafına inşa edilen yazlık köşklere selsebil ve havuz öğeleri ile karşılaşmaktayız. Fakat bu köşkların çoğu günümüze tahribat ile gelmiştir. Hacı Ağa Köşkü, Bekir Paşa Köşkü, Pamuk Köşkü, Gazi Köşkü, Kuşdili Köşkü, Hami Köşkü, Erdebil Köşkü, Ağuludere Köşkü olmak üzere toplamda sekiz köşkten sadece üçü günümüze sağlam gelebilmiştir. Diğerleri bu güne kadar herhangi bir onarım görmediğinden dolayı harabe bir durumdadır.

Yazlık köşklere karşımıza çıkan havuzlar karevari plan tipinde oldukça sade planlanmıştır. Havuzlar eyvandan akmaya başlayan selsebilin bir devamı niteliğinde tasarlanmıştır. Su eyvanda bir göz kaynaktan akarak rampalı selsebil vasıtasıyla küçük su havuzcuğuna toplanarak buradan su oluşu yardımı ile avluda bulunan havuza akmaktadır. Havuz ve selsebil birlikte programlanmıştır. Bu kurguya uymayan tek köşk yapısı ise Erdebil Köşküdür. Eyvanında su selsebili bulunmaz. Havuz selsebil olmadan tek öge şeklinde kullanılmaktadır.

3.2.1.3. Diyarbakır Hanlarında Havuz

Diyarbakır, tarihin her döneminde konumu gereği, büyük ve önemli bölgeleri birbirine bağlayıp ana yolların kavşağında bulunmuştur. İpek yolunun üzerinde oluşundan ötürü belirli güzergâhlar üzerinde han ve kervansaraylar görülür. Günümüze gelebilmiş hanların başında Deliller Hanı, Hasan Paşa Hanı, Çifte Han ve Yeni Han gelmektedir (Kejanlı,2011,141-178).

Diyarbakır'ın sıcak iklimi hanlarında da serinleme ihtiyacını gidermek amacıyla inşa edilmiştir. Hem Hasan Paşa Hanında hem de Deliller hanında rastlıyoruz. Günümüze gelemeyen çok sayıda handa geçmiş belge araştırmalarımızda havuzlara rastlanılmıştır. Çifte Han, İbrahim Paşa Hanı, Han-Cedit'de de havuz bulunmaktadır.

Sülüklü Handa ise havuz ile karşılaşılmaz. Burada bulunan su kuyusu hanın tüm su ihtiyacını karşılaması ve avlunun küçük ebatlarda olmasından ötürü havuz ögesine rastlamadık. Havuz sistemi Hasan Paşa Hanında hem orta avluda adeta bir şadırvan şeklinde kendini gösterirken doğu kapısında ise küçük ebatlı kenarları gülçelerle

süslenmiş kadehlerle dikkat çeker. Deliller Hanında ise orta avluda sebilli bir havuzla hana gösteriş katmaktadır.

3.3.Diyarbakır Sivil Mimarisinde Selsebiller

Diyarbakır'ın yazlık köşklerinde de bu örnek karşımıza çıkar. Bir lüleden çıkan su, eğimli aynalı bir kanaldan akarak bir havuzda toplanır. Bu ögeyi Diyarbakır sivil mimarisinde sadece yazlık köşklere görüyoruz. Evlerde böyle bir uygulamaya ile araştırmamız boyunca karşılaşmadık. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da, Artuklu Mimarisi içerisinde medreselerde bu tip selsebilleri görmek mümkündür³⁰.

3.3.1. Diyarbakır Saraylarında Selsebiller

Selsebil mimarisinin Diyarbakır'daki ilk örneği Artuklu Sarayı avlusunda bulunmaktadır. XII. yüzyıla tarihlendirilen Artuklu Sarayı, 1961-1962 yıllarında Prof. Dr. Oktay Aslanapa başkanlığında yapılan kazılar sonucunda Artuklulara ait sarayın bir kısmı ortaya çıkmıştır³¹ (Sözen,1971,223).

Viran Tepe'nin batı kısmında dört yöne eyvanlar ile açılan sarayın en zengin kısmı ortada havuz ve selsebilin bağlantılı olduğu su sistemidir. Tezyinatına göre XII. asıra tarihlendirilen bu selsebil, sarayın havuzlu bir sofasında, derince bir eyvanın içine yerleştirilmiştir. Burada da, dik meyilli bir rampanın üzerinden akıtılan sular, döşeme zeminine açılmış ve birbirine paralel üç kanaldan, sofanın ortasındaki kare göbekli, sekizgen bir havuza sevk edilmiştir. Rampa sathı³², suyu havuza götüren kanallar, havuzun kenarları ve içi, hatta göbeği hep renkli taş mozaikler ve çinilerle kaplanmıştır (Ünver-Önge,1983,345) (Çizim-19-20) .

³⁰Bu tip selsebil örnekleri için bkz: Altun, Ara, **Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi**, İstanbul, 1978.

³¹1932'de Diyarbakır'a gelen Gabriel, şehir surlarını mimari açıdan ayrıntılı bir biçimde inceleyen ilk araştırmacıdır. Gabriel, çalışmasında iç kale üzerinde daha az durmuştur. Çalışmasında, görkemli bir yapı olması gereken Artuklu sarayından bir iz kalmadığını ve eski sarayın bir bölümünün Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından yaptırılan saraya dâhil edildiğini, o gün için sadece sıradan bir konağın bulunduğunu belirtmiştir (Gabriel,1940:151-157). Diyarbakır'ın 1873 sayılı eski vilayet gazetesinde ve eski salnamelerde Virankale'den pembe renkli mermerden çok güzel sütunlar ve kemer taşları çıkarıldığından bahsedilmektedir (Beysanoğlu,1986:122).

³²Yılmaz Önge; "*Takriben 1.20 metre genişlikte ve eyvan zemininden 0.30 metre kadar yükseltilmiş bir sekinin önünde müstakilen yükselen, ön tarafı meyilli bir paye görünüşündeki bu selsebile, suyun nasıl geldiği belli değildir. Sekinin döşemesi ve selsebil payesi çinilerle kaplıdır. Selsebilden dökülen suları sofa ortasındaki kare göbekli sekizgen havuza akıtan üç yollu kanal, renkli taş mozaiklerle süslenmiştir*" (Önge,1997,s.26-27)

Saray havuzu kare planlı inşa edilmiş fakat yanları pahlanarak sekizgen bir şema elde edilmiştir. Havuzun içinde dıştan kare içten sekizgen bir çanağın bulunduğu şema oluşturularak inşa edilmiş olan bir göbek göze çarpar. Bu kısmın ortasında fiskiye bulunur. Burada amaç fiskiyeyi vurgulamaktır (Fotoğraf 49).

Havuz oldukça gösterişlidir. Havuzun zemininde cam mozaik süslemeler mevcuttur. Anadolu'da benzeri örnekleri bulunmayan mozaik süslemeli havuzda ördek, balık gibi suyu anlatan hayvan figürlerine yer verilmiştir. Türkuaz, mor, bordo gibi renkler kullanılmıştır. Hayvan figürlerinin haricinde havuzda iç içe sarılmış düğümler, helezonik kıvrımlar, dairevi ve haçvari şekillere rastlanılmaktadır (Sözen,1971,226). Kazı sonuçları haricinde elimizde başka bir kaynak bulunmaz. O döneme ait elde edilen tek havuz örneğidir (Fotoğraf-50).

3.3.2. Diyarbakır Köşklerinde Selsebiller

Diyarbakır sivil mimarisinde selsebil örneğine yazlık köşklere rastlanılmaktadır. Dicle Nehri kenarında sekiz ayrı köşkte selsebillerin çeşitli örneği köşklere bulunmaktadır. Günümüze çoğu tahribatla gelmiştir. Ancak bunların bir bölümünde yapının çoğu yıkılmış ve bozulmuştur. Yazlık köşklere su öğelerinin bir bölümüne 3.2.1.2. Diyarbakır Köşklerinde Havuz bölümünde ele alınmıştır. Sonuç raporumuzun üçüncü bölümünde bu yapıları ele alarak incelenmiş ayrıca dördüncü bölümde ise tipolojilerine yer verilmiştir.

3.4.Diyarbakır Sivil Mimarisinde Serdaplar

Diyarbakır evlerinin mahalli özelliklerinden biri de bodrum katında soğukluk (serdab) bulunmasıdır (Erginbaş,1953:19). Serdap öğesi, özellikle büyük konaklarda görülür. Bodrum katında veya avlu kotundan birkaç basamak aşağıda yer alır (Tuncer,1999:50). Su öğesinin serinletici etkisi nedeniyle içinde tasarlanan küçük süs ya da selsebilli havuzu ile yazın sıcak günlerinde kullanılan kapalı bir mekândır. Serdabın Diyarbakır geleneksel evinde iki örneğine rastlanmıştır. Birincisi Cahit Sıtkı Tarancı evi ve İskender Paşa Konağında bulunmaktadır.

3.4.1. Diyarbakır Evlerinde Serdablar

Diyarbakır sivil mimarisinde çok sık kullanılmayan serdab havuzu günümüze iki evde rastlanılmaktadır. Birincisi Cahit Sıtkı Tarancı evi ve İskender Paşa Konağında bulunmaktadır. Kış aylarında suyun sesinden yararlanabilmek ve yaz aylarında öğlen sıcağının kavurucu etkisinden kurtulup oda içerisinde havuzun etkisinden yararlanabilmek için kullanılmaktadır (Fotoğraf-51-52-53).

Lale Bey Mahallesi Melek Ahmet Paşa Caddesi 2.çıkmaında bulunan 2 numaralı konutta da serdâb uygulaması olmasına rağmen günümüze gelmemiştir. 1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine çalışma yapan Orhan Cezmi Tuncer'den aldığımız bilgi ve belgeler neticesinde burada görülen serdâb havuzunun daha farklı bir plana sahip olduğunu görmekteyiz. Oda ortasında yer alan serdab havuzu dilimli dairesel plana sahiptir. Kenarında kare taşma çanağı bulunur. Aynı şekilde buna bağlı boşaltma arki da vardır (Fotoğraf-54).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KATALOG-DİYARBAKIR SİVİL MİMARİ YAPILARINDA SU ÖĞELERİ

4.1.Cemil Paşa Konağı Havuzu

Konum: Ada:255, Parsel:1-2-3-4-5-6

Adres: Ali Paşa Mahallesi Binici Sokak No:1-8-6 / Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

Bakımından Sorumlu Olan Kuruluş: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 16.01.2015-22.03.2015-16.05.2015

Çizim No: 13-24

Fotoğraf No: 55-67

Harita No:7

Yapının Tanımı: Konak Ali Paşa Mahallesinde Hoca Ahmet Caminin kuzeybatısında yer almaktadır. 23 yıl Yemende valilik yapan Cemil Paşa'ya ikamet etmesi için 1887-1888 yıllarında inşa edilmiştir (Beysanoğlu,1999:734).Cemil Paşa Konağı Diyarbakır'daki en büyük konaktır. 2000 m²'lik bir alanı kaplar. Haremlik ve selamlık olarak iki bölümden oluşmaktadır. 1350 m²'lik haremlik, 750 m²'lik selamlık ve doğusunda 620 m²'lik ahır ve hizmet mekânlarından oluşmaktadır. (Tuncer,1999:294). Selamlık bölümü, ortada bahçesi ve iki adet havuzu olan dikdörtgene çok yakın avluyu dört yönde çevreler. Haremlik Bölümü ise düzgün olmayan dikdörtgen bir avlu etrafında zemin ve üzeri bir kattan oluşmaktadır. Diyarbakır sivil mimarisinin karakteristik örneklerinden biri olan bu yapı, 2010 yılına kadar harabe bir durumda kalmış; 2010-2014 tarihleri arasında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilerek Diyarbakır Kent Müzesi olarak işlevlendirilmiştir(Fotoğraf-55).

HavuzTanımı:Cemil Paşa Konağında su ögesi avluda ve eyvanda bulunan havuzlardır. Mahalli tabir ile “havş” denilen avlunun geleneksel yaşamdaki önemi büyüktür. Diyarbakır evlerinin genelinde tek havuz bulunmaktadır fakat yapı oldukça büyük olduğundan ihtiyaç doğrultusunda üç ayrı havuza yer verilmiştir.

Bir Nolu Havuz:

Haremlik kısmı bayanlara özgü bir bölüm olduğundan daha fonksiyonel yapılmıştır. Bu bölümünün havuz ögesi 420 m²'lik geniş avlusunun ortasında yer alır. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde geniş elips planlı havuzlar grubuna girmektedir. 5.07X6.82 metre ölçülerinde yerden 36 cm yükseltilmiş, dikdörtgen bir çerçevenin içinde bulunmaktadır. Elips plan şemasında karşımıza çıkan havuz, içerden 4.14X5.87X0.76 metre ölçülerindedir. Havuz çevresi 36 cm eninde taş dizisi ile sarılarak vurgulanmıştır (Çizim-21). Oval havuzun etrafında 22 cm'lik iç bükey bir su oluğu bulunmaktadır. Su taşkınlarına yönelik yapılan bu oluk, silme ile havuzu çevreler (Fotoğraf-56-57).

Havuz avlu içerisinde geniş bir alanı kaplar. Oldukça sade tasarlanmasına rağmen havuzun büyük çaplı oluşu sadeliğini kırmış havuzu gösterişli hale getirmiştir. Havuz ortasında yer alan bir adet su fiskiyesi bulunur. Su fiskiyesi havuzun geneline göre daha gösterişlidir. 35 cm çapındaki bir ayakla yükselmekte 9 cm boyutunda bir bilezik aracılığı ile fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Fiskiye çanağı dışardan 38 cm uzunluğunda ve 55 cm çapındadır. Dışardan 15 dilimle hareketlendirilmiştir. Dilimler köşeli ve dışa taşırılmıştır. Fiskiye çanağının ortasında 62 cm uzunluğunda metal bir boru uzanmaktadır. Metal boru vasıtasıyla su şöleni oluşmaktadır (Fotoğraf-58).

Havuz plan, mimari ve süsleme açısından Cahit Sıtkı Tarancı Evinde yer alan havuz ile benzetilmektedir.

İki Nolu Havuz:

Konağın selamlık bölümünde haremlik bölümüne göre iki adet havuz bulunur (Fotoğraf-59). Havuzlardan biri eyvan içerisinde bir diğeri ise avluda yer alır (Çizim-22). Selamlık bölümünün eyvanında yer alan havuz iki nolu havuz olarak adlandırmaktayız. Burada karşımıza çıkan havuz sistemi, üç yönden kapalı ön kısımda da iki kemerle aydınlanan eyvan içerisinde yer alır. Havuz eyvan içerisinde 4.34X3.55 metrelik bir alanı kaplar. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Burada yer alan havuz 2.42X3.47X0,75 metre ölçülerindedir. Dikdörtgen planlı havuzun etrafı 16 cm'lik bir su oluğu ile çevrelenmektedir. Havuz kenarları zemin kotundan 15 cm yüksekte olup, kenarları dış bükey bir çıkıntı yaparak

şekil oluşturmuştur. Bu hareket havuza üç boyutlu bir hareket vererek sadelikten uzaklaştırmıştır (Fotoğraf-60-61).

Dikdörtgen havuzun kısa kenarlarında birer adet su kadehleri bulunur (Fotoğraf-62).Kadehler iki kenarda ve kademeli olarak dizilmiştir. İki adet kadehte yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer alan havuzlarda genel itibariyle görülmektedir. Kademe dört sıra şeklinde devam etmektedir. On kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde sekiz kollu ayrı bir yıldız bulunur, bu yıldızın da kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde yedi kollu ayrı bir yıldız ve yine bu yıldızın da kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde altı kollu ayrı bir yıldız motifi ile dört defa tekrarlanarak üç boyutlu bir ifade verilmiştir. Bu şekilde kademeli ve üç boyutlu bir yıldız kadeh ortaya çıkmıştır. Kadehlerin çapı ortalama 20 cm'dir. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yıldız motifi yalnız bırakılmamış iki yanına 3 yapraklı yarım gülce şeklinde stilize bir motif yapılmıştır. Su kadehlerindeki bu yoğun hareket sadece bununla kalmamış dışardan 19 cm'lik aşağı doğru inerek beş dilim şeklinde kabartmalı bir görünüme kavuşmuştur. Adeta mukarnasa benzeyen bir ifade ortaya çıkmıştır. Kadehlerin havuza bakan yönü 7 cm yükseklikte ve 27 cm genişlikte bir set ile ayrılmıştır. Su kadehinin ortasında bir adet 3 cm çapında açıklık bulunur. Buradan gelen su havaya fışkırarak su şöleni oluşturmaktadır. Onuncu yıldız 12 cm'lik ince bir lüle vasıtasıyla bölünerek su lülesinden taşan suyun havuza boşalmasını sağlamaktadır. Havuz ortasında fiskiye günümüze gelmemiştir.

Havuz Boşaltma Haznesi: Eyvanda yer alan iki nolu havuz avluya doğru uzanan iç bükey bir su oluğuyla avluda yer alan üç nolu havuzla ilişkilendirilmektedir (Çizim-23-24). Su olukları iki havuzun ortasında kalan kısımlarda boşaltma haznesi ile birbirine bağlanmaktadır³³(Fotoğraf-63-64-65). İki havuz ortasında bulunan boşaltma haznesi, 93X1.17 cm ölçülerinde dikdörtgene yakın bir çerçeve içine alınmıştır. Bu bağlantı yalın bırakılmamış labirentvari şekillerle vurgulanmıştır. Dikdörtgen çerçevenin içinde bulunan 62 cm çapındaki boşaltma haznesi suya hareket vermiştir. Diyarbakır evlerinde az görülen bir durumdur. Araştırmamız boyunca Mahmut Artış

³³1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine araştırma yapan Orhan Cezmi Tuncer, plan üzerinde boşaltma haznesine yer vermemiştir. Fakat Doğan Erginbaş'ın 1953 yılında yaptığı çalışmada yer verdiğine değinmiş ve Doğan Erginbaş'ın çizimini örnek göstermiştir.

Evinde karşılaşıyoruz. Rastladığımız her boşaltma gözü birbirinden ayrı plan ve süslemeye sahiptir. Ortak nokta olarak suya hareket vermek amaçlanmıştır.

Üç Nolu Havuz:

Üç nolu havuz selamlık bölümünün eyvanının ortasında yer alır. Eyvanında yer alan havuzun arada yer alan oluk ve boşaltma haznesi sayesinde adeta devamı niteliğindedir (Fotoğraf-66). Havuz avlu da 4.57X4.54 metrelik kare bir alanı kaplar. Diyarbakır havuz tipolojisi içerisinde kare planlı havuzlar grubuna girmektedir. Havuz içerden 3.26X3.30X1.01 metre ölçülerindedir. Eyvandaki havuza göre hem plan bakımından hem de ebat bakımından farklılık arz etmektedir(Çizim-25).

Yaz günleri bu havuzun başında geçirildiğinden önemli bir öğedir. Havuz 1.01 cm derinliktedir. Havuz kenarları avlu zemin kotundan 15 cm yükseltilerek dış bükey bir çıkıntı yapmış ve bu hareket bombeli bir görünüm sergilemiştir. Havuza üç boyutlu bir perspektif katmıştır. Havuzda Diyarbakır Sivil mimarisinde görülen havuzlardan farklı olarak kenarlarda süs öğesi olarak kullanılan su kadehleri görülmemektedir. Havuz su taşkınlarının avluya gelmesini önlemek için 16 cm'lik bir su oluğu ile çevrelenmektedir. Havuz ortasında 29 cm çapında bir ayak ile yükselerek 11 cm'lik bir bilezik ile çanağı bağlanan bir adet fıskiye bulunmaktadır. Fıskiye çanağı dışardan 38 cm uzunluğunda ve 47 cm çapındadır. Dışardan on beş dilimle hareketlendirilmiştir. Dilimler köşeli ve dışa taşırılmıştır. Fıskiye çanağının ortasında 62 cm uzunluğunda metal bir boru uzanmaktadır. Metal boru vasıtasıyla su şöleni oluşmaktadır. Fıskiye plan itibariyle selamlık bölümünde yer alan fıskiyeyle aynıdır(Fotoğraf-67).

Malzeme ve Teknik:Büyük ebatlarda inşa edilmiş olan konağın genelinde kullanılan bazalt taş malzeme havuzunda ana malzemesidir. Yöreye özgü kesme bazalt taş kolay işlenemediği için havuzlar oldukça sade tutulmuştur. Havuzda taşın yanısıra kullanılan başka bir malzeme ise bir ve iki nolu havuzun fıskiyesinde kullanılan metal borudur.

Süsleme: Konakta üç adet havuz bulunmaktadır. Havuzlar şekil olarak birbirinden farklı olarak planlanmıştır. Selamlık bölümünde bir adet dikdörtgen, bir adet kare planlı havuz; haremlik bölümünde ise bir adet elips şeklinde havuz bulunmaktadır. Malzeme olarak yöreye özgü siyah kesme bazalt taş kullanıldığından havuzlarda büyük

oranda süslemeye rastlanmaz. Haremlik bölümünde bulunan havuz selamlık bölümündeki havuzlara göre daha sade tasarlanmıştır. Havuz elips plandadır. Havuz ortasında bir ayak ile yükselerek bilezik yardımı ile çanağa bağlanan bir adet fıskiye bulunmaktadır. Fıskiye çanağı dışarıdan on beş dilimle hareketlendirilmiştir. Dilimler köşeli ve dışa taşırılmıştır. Fıskiye plan itibariyle selamlık bölümündeki üç nolu havuzda yer alan fıskiyeyle aynıdır.

İki nolu havuzun çevresindeki süsleme kadehleri çarpıcıdır. Kadehler iki kenarda ve kademeli olarak dizilmiştir. Sekiz kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde sekiz kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur. Bu kademe üç sıra şeklinde devam etmektedir. İki adet kadehte yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer alan havuzlarda genel itibariyle görülür. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan gülcüler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da arttırılmıştır. Havuzda görülen ikinci bir unsur ise havuz çevresinin dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmiş olmasıdır. Bu durum bombeli bir görünüm katmıştır. Selamlık bölümünde yer alan iki havuzda da su oluklarına doğru dışbükey bir kıvrımla aynı hareket görülmektedir. Ayrıca havuzların çevresinde yer alan su olukları da havuza hareket katarak yalınlığı bozmuştur.

Selamlık bölümünün üç nolu havuzu ise gayet yalındır. Burada süsleme unsuru olarak su fıskiyesi karşımıza çıkar. Havuz ortasında bir ayak ile yükselerek bilezik yardımı ile fıskiye çanağına bağlanan bir adet fıskiye bulunur. Fıskiye çanağı dışardan on beş dilimle hareketlendirilmiştir. Dilimler köşeli ve dışa taşırılmıştır. Fıskiye çanağının ortasındaki metal boru ile su şöleni oluşmaktadır. Fıskiye plan itibariyle haremlik bölümündeki bir nolu havuzda yer alan fıskiyeyle aynıdır.

Değerlendirme:Konak, ilk olarak 1954 yılında Doğan Erginbaş tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli doktora çalışmasında planı çizilerek tanımlanmıştır. Akabinde 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekan ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır(Çizim-26-27).Konak, seçkin bir aileye ait olduğundan büyük ebatlıdır ve havuzları da bu oranda büyük inşa edilmiştir. Konakta bulunan biri elips, biri dikdörtgen ve biri kare planda inşa edilen üç

ayrı havuz, konağın heybetini vurgulamaktadır. Diyarbakır sivil mimarisinde birden fazla havuz sık görülmez.

Haremlik bölümünde bulunan elips planlı bir nolu havuz, Cahit Sıtkı Tarancı evinde görülen havuza hem şekil olarak hem de ortasında yer alan su fiskiyesi bakımından benzerlik gösterir. Selamlık bölümünde yer alan havuzlar ise dikdörtgen ve kare planlarda inşa edilmiştir. Bir havuz selamlığın eyvanında diğer havuz ise avlunu ortasında yer alır. Konakta görülen ayrı bir özellik selamlık bölümünde görülen iki havuzun sularının birbirine aktığı kısımda oluşan labirentvari şekillerin oluşturduğu bir boşaltma haznesi bulunmasıdır. Bu şeklin görevi tamamen estetik amaçlıdır. Su boşaltma haznesinde raks ettirilerek bir sonraki havuza suyu aktarmaktadır. Estetik kaygıyla yapılan bu hazneye nadir rastlanır.

4.2. Süleyman Nazif Evi (Sait Paşa Konağı) Havuzu

Konum: Ada:443, Parsel:9-22-23

Adres: Süleyman Nazif Mahallesi, Sait Paşa Sok. No:12-10-8 Suriçi/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Zübeyr Doğan, Münevver Yılmaz, Garip Eroğlu

Bakımından Sorumlu Olan Kuruluş: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 17.01.2015 -16.03.2015 -06.07.2015

Çizim No: 28-32

Fotoğraf No: 68-77

Harita No:8

Yapının Tanımı: Yapı Diyarbakır şehir merkezinin güneybatı diliminde, Said Paşa Mahallesinin Kuzey yakasında bulunmaktadır. Ünlü şair Süleyman Nazif'in babası Said Paşa tarafından 19.yüzyılın başlarında ikametgâh edilmesi amacıyla inşa edilmiştir (Bulduk, 2007:163). Sait Paşa ve oğulları edebiyat tarihinin önemli isimlerinden Süleyman Nazif ve Faik Ali Ozansoy'un yaşadığı evdir. Konakta ayrıca doğu bölümünde kemer altında 1326/1908 tarihi bulunmaktadır. Ayrıca güney kanatta 1280/1863 tarihi bulunmaktadır(Fotoğraf-68).

Konak, Cemil Paşa Konağından sonra ikinci büyük evdir. 1000 m²'lik bir alanda haremlik ve selamlık olarak iki bölümde inşa edilmiştir. Fakat günümüzde 8-10 ve 12 nolu parseller halinde üç ayrı ev olarak kullanılmaktadır. 8 nolu konutun güney ve doğu

kanatları bodrum üzeri zemin katlı, kuzey kanadı ise zemin üzeri bir katlıdır. 10 nolu girişe sahip konutun kuzey kanadı zemin üzeri bir katlıdır. 12 nolu konut ise batı ve kuzey olmak üzere iki kanattan oluşmakta ve zemin üzeri bir katlıdır. Konak oldukça büyük bir alanı kaplar. Konakta nitelikli bezeme ve taş işçiliği görülmektedir. Konut yoğun tahribata uğramıştır. Özellikle daha sonradan varisleri tarafından üçe bölünmesi yapıyı özgün dokusundan uzaklaştırmıştır. Doğu kısmında yıkılmalar mevcuttur. 8 nolu evin güney cephesi kullanılmadığı için üst örtüsü yıkılmıştır (Fotoğraf-69).

Havuz:Diyarbakır evlerinde “havş” denilen avlunun ev halkı için büyük önemi vardır. Süleyman Nazif Evinde de avluya girildiğinde ev, dış dünyadan tamamıyla ayrılır. Evde toplamda dört ayrı havuz bulunur fakat günümüze üç adet havuz sağlam gelebilmiştir.

Bir Nolu Havuz:

Evin doğusunda bulunan bir kapı ile haremlik bölümüne girilir.12 nolu ev sahibi tarafından içeri alınamadığımız için fotoğraflandırma yapılamamıştır. Ölçüler için daha önceki yayınlar örnek alınmıştır. 22 nolu parselin avlu beden duvarlarına çıkarak havuz uzak mesafeden fotoğraflanmıştır. 2012 tarihli rölöve bilgilerine göre havuz 3.02X4.51X0.68 m ölçülerinde elips sahiptir. Diyarbakır havuz tipolojisinde dar elips planlı havuzlar grubuna girmektedir. Havuz kenarı 25 ölçülerinde dış bükey bir hareketle sarılarak üç boyutlu bir görünüm kazandırılmıştır. Havuz çevresi yalın bırakılmamış Diyarbakır Evlerinin genelinde görülen bu dış bükey hareket havuzun sadeliğini bozarak havuza üç boyutlu bir görünüm vererek perspektif oluşturmaktadır. (Fotoğraf-70-71)(Çizim-28).

Havuz çevresinde hareket sadece bununla sınırlı kalmamış iki köşesine bırakılan su kadehleri ile desteklenmiştir. Kadehler iki kenarda ve kademeli olarak dizilmiştir. Sekiz kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde sekiz kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur. Bu kademe üç sıra şeklinde devam etmektedir. İki adet kadehte yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer alan havuzlarda genel itibariyle görülmektedir. Kadehlerin sağ ve soluna da altı kollu yelpazelere yer verilerek süsleme arttırılmıştır. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yelpaze ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket

daha da arttırılmıştır. Havuz çevresinde iç bükey bir hareketle su kanalı oluşturulmuştur. Bu iç bükey kanal hem işlev açısından hem de görüntü açısından havuz için vurgulayıcı bir öneme sahiptir.

İki Nolu Havuz:

Selamlığın avlusunda elips bir havuz bulunmaktadır (Fotoğraf-72). Diyarbakır havuz tipolojisi içinde dar elips planlı havuzlar grubuna girmektedir (Çizim-29). Bir nolu havuza göre daha küçük ebatlara sahiptir. Havuz, 2.12X3.56 ölçülerinde ve 55 cm derinlikindedir. Havuz çevresi yalın bırakılmamış 20 cm ölçülerinde dış bükey bir hareketle sarılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Diyarbakır Evlerinin genelinde görülen bu dış bükey hareket havuzun sadeliğini bozarak havuza üç boyutlu bir görünüm vererek perspektif oluşturmaktadır (Fotoğraf-73). Bu kısım iki köşesine bırakılan kadehler ile desteklenmiştir. Kadehler iki kenarda ve kademeli olarak dizilmiştir. 8 kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde 8 kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur (Fotoğraf-74). Bu kademe 3 sıra şeklinde devam etmektedir. İki adet kadehte yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer alan havuzlarda genel itibarıyla görülmektedir. Kadehlerin sağ ve soluna da 3 kollu yelpazelere yer verilerek süsleme arttırılmıştır. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yelpazeler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da arttırılmıştır. Havuz çevresinde iç bükey bir hareketle su kanalı oluşturulmuştur. Bu iç bükey kanal hem işlev açısından hem de görüntü açısından havuz için vurgulayıcı bir öneme sahiptir.

Üç Nolu Havuz:

Ahır bölümü olarak adlandırılan bu bölümde yer alan havuz Diyarbakır havuz tipolojisi içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir (Çizim-30). Konakta yer alan diğer iki adet elips havuza göre buradaki havuz hem daha küçük ebatlarda hem de dikdörtgen plandadır. 1.33X2.18 cm ölçülerinde ve 39 cm derinliğindedir. Havuz çevresi yalın bırakılmamış 15 cm ölçülerinde dış bükey bir hareketle sarılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır (Fotoğraf-75). Diyarbakır Evlerinin genelinde görülen bu dış bükey hareket havuzun sadeliğini bozarak havuza üç boyutlu bir görünüm

vererek perspektif oluşturmaktadır. Havuzun kısa kenarlarına yerleştirilen su kadehleri havuzu vurgulayan başka bir unsurdur. 8 kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde 8 kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur. Bu kademe 3 sıra şeklinde devam etmektedir. İki adet kadehte yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer alan havuzlarda genel itibarıyla görülmektedir. Kadehlerin sağ ve soluna da 3 kollu yelpazelere yer verilerek süsleme arttırılmıştır. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yelpazeler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da arttırılmıştır. Havuz çevresinde iç bükey bir hareketle su kanalı oluşturulmuştur.

Dört Nolu Havuz:

Selamlığın Atbağlama yeri olan ön avluda bulunan bu havuz günümüze gelmemiştir. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekan ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışmadan edindiğimiz bilgilere göre bu alanda dikdörtgen planda süslemeden uzak tutulmuş dördüncü bir havuz bulunmaktadır. 1.22X1.94 ölçülerine sahip olan havuz 2003 yılında yapılan hatalı restorasyon çalışmasıyla zemin doldurularak kapatılmıştır.

1 Nolu Su Kuyusu: 1 nolu havuzun 70 cm uzağında yer alır. Bir dönem üzerinde bulunan tulumba yardımı ile su ihtiyacı görülmüştür. Şu an işlevsizdir. İçeri girilmediği için fotoğraflandırma yapamadık.

2 Nolu Su Kuyusu: Selamlık bölümünde bulunmaktadır. Günümüzde üzerine taş bırakılarak işlevsiz bir hale getirilmiştir (Fotoğraf-76).

3 Nolu Su Kuyusu: Selamlık Bölümüne ait diğer bir kuyudur. Tulumba yardımı ile su çekilmektedir. Çevresi 46 cm yüksekliğinde kare bir havuz ile çevrelenerek taşan su burada saklanmaktadır (Fotoğraf-77).

Malzeme ve Teknik: Konakta Diyarbakır'a özgü kara bazalt taş hâkim olduğu gibi bu malzeme kendini havuzda da göstermektedir. Bazalt taş zor şekillenen bir taş olmasından ötürü teknik açıdan ileri boyutlara gidilememiştir. Konutun genelinde bazalt taşta ilave olarak kalker malzeme eklenmiş fakat kalker havuza dayanıklı olmayıp kolay eriyebileceğinden havuz ögesinde kullanılamamıştır. Havuz içerisinde taşın yanısıra

kullanılan başka bir malzeme ise metaldir. Özellikle havuz içerisinde suyun akışkanlığını sağlayarak bir fiskiye niteliği sağlayan metal boru kullanılmıştır.

Süsleme: Ünlü edebiyatçı Süleyman Nazif'e ait olan konak oldukça gösterişlidir. Konakta dört adet havuz bulunur. Havuzlar şekil olarak birbirinden farklı planlanmıştır. Selamlık bölümünde bir adet elips, iki adet dikdörtgen; selamlık bölümünde ise bir adet elips planlı havuz bulunmaktadır. Malzeme olarak yöreye özgü siyah kesme bazalt taş kullanıldığından havuzlarda büyük çapta süslemeye rastlanmaz.

Süsleme unsuru olarak, kadehler dikkat çeker. Haremlik bölümündeki havuzun iki yanındaki kadehler süslemeye verilecek en güzel örneklerdir. Kadehler iki kenarda ve kademeli olarak dizilmiştir. Sekiz kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde sekiz kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur. Bu kademe üç sıra şeklinde devam etmektedir. İki adet kadehte yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer alan havuzlarda genel itibarıyla görülür. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yelpazeler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da arttırılmıştır. Havuzda görülen ikinci bir unsur ise havuz çevresinin dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmiş olmasıdır. Bu durum bombeli bir görünüm katmıştır. Haremlik bölümünde yer alan iki havuzda su oluklarına doğru dışbükey bir kıvrımla hareket görülmektedir. Ayrıca havuzların çevresinde yer alan su olukları da havuza hareket katarak yalınlığı bozmuştur.

Değerlendirme: Diyarbakır'ın ileri gelen ailelerinden Sait Paşa'ya ait olan ev hem siyasi tarihimiz hem de edebiyat tarihimiz açısından büyük öneme sahiptir. Genel itibarıyla Diyarbakır sivil mimarisinin hem mimari hem de süsleme açısından tüm özelliklerini göstermektedir.1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekan ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır (Çizim-31).

Konakta bulunan ikisi elips ve ikisidikdörtgen planda inşa edilen dört ayrı havuz, konağın heybetini vurgulamaktadır. Selamlık bölümüne ait bir adet dikdörtgen planlı dört nolu havuz günümüze gelmemiştir. Diyarbakır sivil mimarisinde birden fazla havuz çok sık görülmez. Burası da nadir görülen konaklar arasındadır.

Konakta görülen havuzlar, Diyarbakır sivil mimarisinde görülen dikdörtgen havuzlara hem şekil olarak hem de süsleme bakımından benzerlik gösterir. Üç havuz selamlık bölümünde diğer havuz ise haremlik içerisinde yer alır.

4.3.Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu

Konum: Ada:334, Parsel:3

Adres: Camii Kebir Mahallesi Ziya Gökalp Sok. No:3 / Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: Konut

Çizim No:32-37

Fotoğraf No: 78-87

Harita No:9

Yapının İncelenme Tarihi: 13.01.2015 -17.04.2015 -03.06.2015

Yapının Tanımı: Diyarbakır evlerinin özelliklerini en özgün biçimde muhafaza eden Cahit Sıtkı Tarancı'nın evi Diyarbakır il merkezinde Camii Kebir Mahallesinde yer almaktadır. 1733 yılında inşa edilen yapı Cahit Sıtkı Tarancı'nın ailesine intikal etmiştir. 1973 yılında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınarak müze olarak düzenlenmiştir (Tuncer,1999:505-513). Geniş dikdörtgen bir avlunun etrafında, düzgün kesme bazalt taştan inşa edilen büyük bir yapıdır. Yapı, iklim şartlarına uygun olarak kuzeyde yazlık, güneyde kışlık, doğuda ilkbaharlık ve batıda son baharlık olarak kullanılan dört kanattan oluşmaktadır. Güney kanat zemin ve 1 katlı, kuzey kanat bodrum ve zemin katlı, batı kanat bodrum ve zemin katlı, doğu kanat ise zemin ve 1 katlıdır. Bir dönem eski Trahom Hastanesi olarak bilinen yapı, 660 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. 2011 yılında Diyarbakır Valiliği tarafından Cahit Sıtkı Tarancı ve Ziya Gökalp Müze Evi Teşhir Tanzim Projesi kapsamında onarım ve teşhir-tanzim uygulaması yapılarak modern müze anlayışı ile hizmete açılmıştır(Fotoğraf-78).

Havuz: Konakta yaşam, avlunun çevresinde kurulmuştur. Seçkin bir aileye ait olduğundan büyük çaplıdır ve havuz da bu oranda büyük tasarlanmıştır. Avlu kare planlı ve avluyu dört yönden konağın mekânları sarmıştır. Bu yüzden avlu ortasında yer alan havuz tüm mekânlardan görülmektedir. 384 m²'lik büyük kare avluda konağın

havuzu yer almaktadır. Diyarbakır havuz tipolojileri içerisinde geniş elips planlı havuzlar grubuna girmektedir.

Havuz içerden 3.84X5.57X0.70 metre ölçülerindedir. Havuz kenarları elips şeklinde 24 cm'lik bir taş dizisi ile sarılır. Kuzey doğusundan 7 cm eninde 24 cm uzunluğunda havuz taşmaları için su oluşu görülür. Havuzun çevresi 5.20X7.10 metre ölçülerinde dikdörtgen bir çerçeve ile sarılarak avlu içerisinde dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Çerçeve yerden 14 cm yüksekte tutularak vurgulanmıştır. Geniş elips havuz şekli büyük çaplı avlularda görülür. Büyük havuz sistemi seçkin ailelerin konaklarında görülen plan şemalarıdır (Fotoğraf-79). Havuz gayet sade planlanmıştır. Bazalt taşın işlenmesi zor olduğundan yapıda genel itibariyle sadelik göze çarpar. Havuzu gösterişli kılan unsur havuzun büyüklüğüdür. Büyük ebatlara sahip oluşu avluya girildiğinde dikkatleri üzerine toplamaktadır. Havuzun batısında "L" şeklinde iki ayrı su oluşu bulunur. Konağın batı kanadından 3.10 cm uzunluğunda ilerleyip güneye doğru "L" çizerek 4.10 cm'lik su oluşu 21X40 ebatlarında demir mazgal içinden gidere dökülmektedir(Çizim-32).

Havuzda görülen farklı bir unsur ise ortasında görülen su fiskiyesi sistemidir. Çok dilimli fiskiyesi havuza hareket katmıştır. Havuz fiskiyesi yukarıya doğru suyu fişkırtarak hem hoş bir görüntü hem de serinletici bir hava oluşturmaktadır. Havuz fiskiyesi 19 cm çapında ve 65 cm yüksekliğinde silindirik bir ayak ile taşınmaktadır. Ayak herhangi bir kaide olmadan zemin kotundan 70 cm aşağıdan başlamaktadır. Fiskiye ayağı 65 cm den sonra içe doğru 4 cm incelerken 2 cm'lik bir adet bilezik ile 59 cm çapındaki fiskiye çanağına bağlanarak su şoleni yaratmaktadır. Çanak dışarıdan 22 dış bükey hareket ile dilimlenmiştir. Çanağın çevresi 22 adet iç bükey hareketli girland motifleri ile süslenerek fiskiye çanağının dışındaki dilimler vurgulanmıştır. Fiskiye ortasından dışa doğru yükselen 1 adet metal boru yükselmektedir. Metal boru vasıtası ile su şoleni yapılmaktadır (Fotoğraf-80-81).

Havuz Taşma Çanağı: Havuzu vurgulayan önemli bir unsurdur. Araştırmamız boyunca Diyarbakır havuzlarında az sayıda havuzda havuz taşma çanağına rastladık. Burada iki kademeli havuz taşma çanağı kullanılmıştır (Çizim-33). Geniş elips planlı havuzun doğu ucunda taş dizisine bağlanan 40 cm'lik iç bükey bir oluk vasıtasıyla küçük sekizgen havuz taşma çanağı ile havuza bağlantı kurulmuştur. Sekizgen plan şemasına sahip olan havuz taşma çanağının her bir köşesi 17 cm'dir. Ortasında 3 cm

çapında su gideri bulunmaktadır. Çanak süslemeden uzak gayet sade planlanmıştır. Fakat sekizgen plan şeması çanağa hareket sağlamıştır. Çanaktan 1.08X0.60 cm ölçülerinde ve 13 cm derinliğinde dikdörtgen bir havuzcuğa oturtularak taşan su, burada tutulmaktadır. 2011 yılında yapılan restorasyon sonucu bu bölümün güneyine yapılan bir su gideri ile su toplanmamaktadır (Fotoğraf-82-83). Hatalı restorasyon izleri görülmektedir. Çanağın içi tamamen beton ile kaplanmıştır.

Serdab: Diyarbakır ev mimarisinde çok sık rastlanılmayan serdap ögesi, özellikle büyük konaklarda görülür. Suyun serinletici etkisinden yaz aylarında kapalı mekânlarda yararlanabilmek için karşımıza çıkar (Fotoğraf-84). Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evinde serdab odasında yer verilmiştir. Burada süs ögesi olarak kullanılan serdap adeta havuzun kapalı mekânda kullanılmış halidir. Avlu kotundan 70 cm aşağıdadır. Üç basamak yardımıyla iniş sağlanır. Altta bulunan serdap havuzu ve serdap fiskiyesi olmak üzere iki bölümden oluşur. Odanın zemininde 38 dilimli tek parçadan oyulan havuz bölümü bulunur. Havuz, 2.47 metre çapında geniş bir alanı kaplar (Çizim-34-35). Dışarda 38 dilimle hareketlendirilen havuzun dilimlerin bittiği yerde oluşturduğu stilize gırlant motifleri dikkatleri üzerine toplar. Havuz kenarları içten dışarda görülen her bir dilimi vurgulayacak şekilde içe doğru girinti yapar. Serdab havuzu içerden düz ve sade planlanmıştır. Havuzun ortasında fiskiye bulunmaktadır (Fotoğraf-85). Fiskiye, 25 cm uzunluğunda ve 20 cm çapında silindirik bir ayak ile yerden yükselmekte 29 dilimli 30,5 çapında bir çanak ile bilezik olmadan direk bağlanmaktadır. Çanak ortasından yükselen 32 cm ölçülerinde metal boru sayesinde su şöleni yapılmaktadır. Metal boru sayesinde su püskürmekte ve fiskiye çanağına boşalmaktadır. Çanaktan taşan su serdap havuzuna boşalmaktadır. Burada haznede bir miktar su birikmekte diğer su ise devridaim yaparak ortada ki demir su borusu vasıtasıyla yukarıya çıkarak fiskiyeden tekrar üstte bulunan dilimli, fiskiye çanağına dolmaktadır. Suyun oluşturduğu hava akımı odayı serin tutar (Erginbaş,1953:19). Suyun havuzdan taşma anında zemine suyun ilerleyişini önlemek için serdap ögesinin çevresi iç bükey 18 cm lik bir su oluğu ile sarılmıştır. Su oluğunun çevresi 30 cm çapında bir taş dizisi ile çevrelenerek serdap vurgulanmıştır.

Malzeme ve Teknik: Konağın genelinde kullanılan bazalt taş malzeme havuzda da görülür. Yöreye özgü kesme bazalt taş kolay işlenemediği için havuz oldukça sade tutulmuştur. Bazalt taş süslemeye önem vermeden gayet yalın bir şekilde işlenmiştir.

Taşlar bloke halinde kesilerek inşa edilmiştir. Bazalt taş malzemenin yanı sıra fiskiyelerde kullanılan metal malzeme karşımıza çıkar.

Süsleme: Havuzda süsleme unsuru az sayıdadır. Havuz oldukça sade planlanmıştır. Dikkat çekici unsur ortada bulunan çok dilimli su fiskiyesidir. Fiskiyeyle şekilde çalışan sistem yukarıya doğru suyu fıskırtarak hem hoş bir görüntü hem de serinletici bir hava oluşturmaktadır. Fiskiye çanağının dışında görülen dilimler ve dilimlerin bitişinde birbirine bağlanan stilize gırlant motifleri vurgulayıcı bir süsleme unsurudur. Havuz elips plan şemasında genel itibariyle oldukça sade planlanmıştır. Diğer havuzlarda görülen bombeli dış bükeyleşme bu havuzda görülmez. Diğer bir ayrıntı ise su kadehleridir. Su kadehleri bu havuzda görülmez. Havuz tipolojisinde geniş Elips plan şemasına giren havuzun doğusunda bulunan sekizgen havuz taşma çanağı havuzu hareketlendiren başka bir unsurdur. Bu bölümde de süslemeye rastlanılmaz fakat plan itibari ile sekizgen oluşu havuza hareket katmıştır.

Süsleme unsurlarının sık rastlanmadığı evde, serdap ögesi bu genellemeyi bozar. Kapalı mekânda suyun serinletici etkisinden yararlanmak için yapılan bu öge bulunduğu alana büyük oranda hareket katmıştır. İki katlı bazalt malzeme kullanılarak yapılmıştır. Üstte bulunan fiskiye den taşan su altla bulunan yuvarlak havuza boşalır. Dışardan 38 dilimle hareketlendirilen havuzun dilimlerin bittiği yerde oluşturduğu stilize gırlant motifleri etkileyicidir. Havuz kenarları içten dışarda görülen her bir dilimi vurgulayacak şekilde içe doğru girinti yapar. Havuzun ortasında fiskiye bulunmaktadır. Fiskiye, silindirik bir ayak ile yerden yükselmekte 29 köşe dilimli bir çanak ile direk bağlanmaktadır. Çanak ortasından yükselen metal boru sayesinde su şöleni yapılmaktadır.

Değerlendirme: Konak, ünlü şair Cahit Sıtkı Tarancı'ya ait olduğu için günümüze kadar çok sayıda bilim dalına konu olmuştur. İlk olarak 1954 yılında Doğan Erginbaş tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli doktora çalışmasında planı çizilerek tanımlanmıştır. Akabinde 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekan ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır (Çizim-36-37). Seçkin bir aileye ait olduğu için oldukça büyük ebatlı ve havuzu da bu oranda büyük inşa edilmiştir.

Elips bir plan şemasına sahip olan bu havuz Diyarbakır'daki diğer havuzlara göre daha geniş bir plan şeması vardır. Genel itibarıyla Diyarbakır evlerinde kare veya dikdörtgen plan şeması uygulanırken burada geniş elips bir plan şeması görülür. Aynı plan şemasına ayrıca DKVKK Hizmet Binasında ve Cemil Paşa Konağı'nın selamlık bölümünde de rastlıyoruz(Fotoğraf-87). Havuz oldukça sade tasarlanmıştır. Diğer Diyarbakır havuzlarında görülen kadehler burada görülmez. Bu havuzda süsleme unsuru kadehlerin yerini havuzun ortasında yer alan çok dilimli fiske almıştır.

Havuzun doğu ucunda bulunan su oluşu vasıtasıyla suyun toplandığı sekizgen planlı havuz taşma çanağı havuzda görülen çarpıcı özelliklerden biridir. Konakta rastlanan farklı bir özellik ise konağın serdab odasında karşımıza çıkan serdaptır. Kapalı mekânda suyun serinletici etkisinden yararlanmak için yapılan bu öge bulunduğu alana büyük oranda hareket katmıştır. Büyük konaklarda karşımıza çıkan serdap ögesi Diyarbakır evlerinde pek rastlanmaz. Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve İskender Paşa Konağında görülen nadide bir ögedir.

4.4. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet Binası Havuzu

Konum: Ada:152, Parsel:35, Pafta:3

Adres: Camii Kebir Mah. Ziya Gökalp Sok. No:23 Sur içi/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Maliye Hazinesi

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Hizmet Binası

Yapının İncelenme Tarihi: 15.02.2015 - 26.04.2015 - 07.06.2015

Çizim No: 38-40

Fotoğraf No: 86-89

Harita No:10

Yapının Tanımı: Yapı şu an Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Hizmet Binası olarak kullanılmaktadır. Yapının tarihi ile ilgili bilgiler batı kanadında bulunan cumba altındaki kapı kemerinde 1318/1900 ve güney kanadının batı ucunda yer alan kemerde 1304/1886 tarihleri ile sınırlıdır (Tuncer,1999:494-498). Yüzyılı aşkın

olan yapı, 400 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Yapı “L” plan tipine sahip, güney ve batı olmak üzere iki kanatlı olarak planlanmıştır. Zemin ve üzeri bir katlı olarak planlanan yapı, tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Diyarbakır Evlerinde sık rastladığımız “cas” olarak tabir edilen kalker taşının bazalt taşının arasına işlenerek yapıldığı süsleme görülür(Fotoğraf-86).

Havuz: Çardaklı, küçük ebatlarda “L” plan tipine sahip olan konağın avlusu geniş olmamasına rağmen avlu içinde büyük bir havuz görülmektedir (Fotoğraf-87). Diyarbakır havuz tipolojisine göre geniş elips planlı havuzlar grubuna girmektedir. Havuz 3.87X4.71X0.51 metre ölçülerindedir. Havuzun çevresi 6.11X5.54 metre ölçülerinde dikdörtgen bir şekilde çevrelenerek yerden 8 cm yüksekliğinde bir basamak şeklinde vurgulanmıştır. Havuzun elipsliğini vurgulayacak bir şekilde saran 37 cm'lik oval bir çerçeve bulunmaktadır. Oval çerçevenin doğusunda 10 cm iç bükey bir oluk yer alır. Oluk yerde bulunan dikdörtgen çerçevede 41 cm devam ederek avludaki su giderine akmaktadır. Havuzun kuzeydoğusunda 67X74 ölçülerinde dikdörtgene yakın bir su kuyusu bulunmaktadır. Şu an üzerinde bir adet tulumba bulunur. Konağın su ihtiyacı uzun yıllar buradan karşılanmıştır³⁴(Çizim-38).

Havuzda ortasında bir adet fıskiye bulunmaktadır. Havuzun ortasından 42 cm yüksekliğinde ve 24 cm çapında yükselen fıskiye ayağı bilezik olmadan fıskiye çanağına oturmaktadır (Fotoğraf-88). Fıskiye çanağı herhangi bir kaide olmadan zemin kotunun 51 cm altından başlamıştır. Burada gördüğümüz fıskiye çanağı Diyarbakır evlerinde gördüğümüz fıskiyelerden tamamen farklıdır. Çanağa lale formu verilmiştir (Fotoğraf-89). Fıskiye çanağı 32 cm çapındadır. Dairevi plan şemasında ki fıskiye çanağı, dört köşeden 21 cm aralıklar ile 5 cm dışarıya taşan kulaklar çıkarılarak lale motifi oluşturulmuştur. Çanak alttan bombeli yukarı çıkıldığında daralan ve çanağın ağzına doğru dışa doğru kıvrılan bir hareket ile lale formu verilmiştir. Fıskiyenin ortasından 9 cm yukarı doğru uzanan metal bir boru vasıtası ile su şöleni yapılmaktadır(Çizim-39).

Malzeme: Konak yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Havuzda da aynı malzeme görülür. Bazalt taş işlemeye ve süslemeye uygun bir taş olmadığından gayet sade bir görüntü sergilemektedir. Havuzda su kadehlerine yer verilmediği için

³⁴ 1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine araştırma yapan Orhan Cezmi Tuncer havuzun kuzeydoğu köşesinde yer alan su kuyusuna planında yer vermemiştir (Çizim-44).

taşlar blok halinde kullanılmıştır. Bazalt taştan yapılan havuzun ortasında bulunan fıskiye'nin içinde bulunan metal fıskiye farklı bir malzeme olarak karşımıza çıkar.

Süsleme: Avlu içerisinde yer alan havuz, geniş bir alanı kaplar fakat havuzun ebatlarına rağmen hem oldukça büyük hem de sade planlanmıştır. Elips şeklinde karşımıza çıkan havuz çevresi dikdörtgen bir çerçeve ile vurgulanmıştır. Havuzda görülen süsleme unsuru havuz ortasında yer alan su fıskiyesidir. Son derece sade planlanan havuzda lale şeklindeki su fıskiyesi dikkatleri üzerine toplar. Havuzdaki lale şeklinde form Diyarbakır evlerinde bulunan havuzlar arasında nadide bir örnektir. Fıskiye çanağına lale formu verilmiştir. Fıskiye çanağı dört köşeden 21 cm aralıklar ile 5 cm dışarıya taşan kulaklar çıkarılarak lale motifi oluşturulmuştur. Çanak alttan bombeli yukarı çıkıldığında daralan ve çanağın ağzına doğru dışa doğru kıvrılan bir hareket ile lale formu verilmiştir. Fıskiye'nin ortasından yukarı doğru uzanan metal bir boru vasıtası ile su şöleni yapılmaktadır.

Değerlendirme: Hem konak hem de havuzu Diyarbakırın geleneksel mimarisi ile uyuşmaktadır. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekân ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır (Çizim-40).Avlu içerisinde geniş bir yer kaplayan havuz Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve Cemil Paşa Konağında görülen havuz ile aynı plan şemasındadır. Elips plan şemasına sahip olan havuz gösteriştten uzak gayet sade planlanmış, su kadehlerine ve havuz çevresini saran dış bükey üç boyutlu bombelemeye yer verilmemiştir.Konakta dikkat çekici en önemli unsur Diyarbakır sivil mimarisinde görülen su fıskiyelerinden plan olarak ayrılmasıdır. Su fıskiyesi stilize lale formunda nadide bir örnektir.

4.5. Behram Paşa Konağı Havuzu

Konum: Ada:396, Parsel:21

Adres: Ziya Gökalp Mah. Bayram Paşa Sok. No:36 / Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 18.01.2015 -03.03.2015 -22.05.2015

Çizim No: 41-44

Fotoğraf No: 90-94

Harita No: 11

Yapının Tanımı: Konak, 1564-1572 yıllarında Diyarbakır'ın 13. Valisi Behram Paşa zamanında inşa edilmiştir (Tuncer,1999:212-215). Behram Paşa Camisinin güneyinde Ziya Gökalp Mahallesiinde yer alan konak, 500 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Tuncer,1999:212-215). Geleneksel Diyarbakır Sivil Mimarisinin en güzel örneklerindedir. Günümüze konağın sadece bir bölümü gelmiştir. Bir sıra siyah bazalt bir sıra beyaz taşın kullanıldığı sade konak, orijinalinde 170 m²'lik bir avlu etrafında "U" şeklinde sıralanan mekânlardan oluşmaktadır (Tuncer,1999:212-215). Günümüze gelen güney kanadı bodrumsuz ve iki katlıdır. Doğu kanadı, hela, mutfak; batı kanadı ise iki odadan oluşmaktadır (Fotoğraf-90).

Dönemin Diyarbakır Valisi Behram Paşaya ait seçkin bir ev olmasına rağmen, günümüze kadar çok fazla tahribata uğraması ve restorasyonların doğru yapılmayışı konağa büyük zarar vermiştir. Konağın avlusunda bir adet küçük çaplı bir havuz bulunmaktadır.

Havuz: Behram Paşa Konağı'nda havuz avlunun kuzeyine yakın konumlanmaktadır. Tahrip görerek yıkılan evde avlu küçük ebatlarla günümüze gelmiştir (Fotoğraf-91). Diyarbakır havuz tipolojisinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Avlu içerisinde havuz 3.53X3.49 metre ölçülerinde bir alanı kaplar. Havuz içerden 3.09X3.22X0.85 metre ölçülerindedir. Şu an Diyarbakır Valiliği tarafından bir kreş olarak kullanıldığından ötürü havuz çevresi yerden 55 cm uzunluğunda yüksek, demir bir korkuluk ile sarılarak tehlikelere karşı önlem alınmıştır (Çizim-41).

85 cm derinliğe sahip olan havuzun kenarları 10 cm dışa taşırılarak havuza hareket verilmiştir. Havuz kenarlarının etrafı 17 cm'lik bir su oluşuyla çevrelenerek su taşmalarına karşı önlem alınmıştır. Havuzun güney batısından 25 metrelik iç bükey "L" şeklinde bir su oluşu ile havuzdan taşan sular konağın batısında bulunan su giderine boşaltılmaktadır. Havuz gayet sade, gösterişten uzak inşa edilmiştir. Havuzda süs ögesi olarak sadece ortasında bulunan su fıskiyesi bulunmaktadır. Altta 22 cm çapında üstte 19 cm çapında kademeli olarak iki silindirik kaide üst üste gelerek fıskiye ayağının desteğini oluşturmaktadır. 15 cm çapında silindirik planlı yivlenmiş ayak kaideye

oturmaktadır. Kaideden yükselen ayak arada bilezik olmadan fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Fıskiye çanağı 28 cm çapındadır. Fıskiye çanağı dışardan beş adet köşeli stilize hareketlerle vurgulanmıştır. Fıskiyenin ortasında bir adet metal boru ile su şöleni yapılmıştır (Fotoğraf-92-93).

Su Kuyusu: Avlunun doğusunda su kuyusu bulunmaktadır. 0.46X0.57 cm ölçülerine sahip olan su kuyusu bir dönem tulumba ile su çekilen bölümdür (Fotoğraf-94). Üzeri dikdörtgen kollu bir kapak ile kapatılarak eski işlevi yitirilmiştir. (Çizim-42).

Malzeme: Konağın genelinde kullanılan bazalt taş malzeme havuzda da görülür. Yöreye özgü kesme bazalt taş kolay işlenemediği için havuz oldukça sade tutulmuştur. Bazalt taş süslemeye önem vermeden gayet yalın bir şekilde işlenmiştir. Taşlar bloke halinde kesilerek inşa edilmiştir.

Süsleme: Avlunun kuzeyine yakın konumlanan dikdörtgen planlı havuz ögesi gayet sade planlanmıştır. Diyarbakır havuzlarının kenarlarında rastladığımız dış bükey kıvrım ve su kadehlerine burada rastlanmamaktadır. Havuzda tek süsleme ögesi havuz ortasındaki su fiskiyesidir. Havuzun ortasından altta kademeli olarak iki silindirik kaide üst üste gelerek fiskiye ayağının desteğini oluşturmaktadır. Silindirik planlı yivlenmiş ayak kaideye oturmaktadır. Kaideden yükselen ayak arada bilezik olmadan fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Fıskiye çanağı dışardan 5 adet köşeli stilize hareketlerle vurgulanmıştır. Fıskiyenin ortasında bir adet metal boru ile su şöleni yapılmıştır.

Değerlendirme: Dönemin Diyarbakır Valisi Behram Paşanın ikamet ettiği konak, büyük çaplı inşa edilmiş fakat tahrip görerek yıkılan evde avlu küçük ebatlarla günümüze gelmiştir. Konak, ilk olarak 1954 yılında Doğan Erginbaş tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli doktora çalışmasında planı çizilerek tanımlanmıştır. Akabinde 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 1999 yılında Neslihan Dalkılıç tarafından 'Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi' konulu yüksek lisans çalışmasında yer verilmiştir (Çizim-43-44). Diyarbakır havuz tipolojisinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Oldukça sade tasarlanmış, bazalt taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Havuzda tek süsleme ögesi su fiskiyesidir.

4.6. Deng Bej Evi Havuzu

Konum: Ada:415, Parsel:15-16

Adres: Ziya Gökalp Mahallesi Kılıççı Sokak no:6 / Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Diyarbakır Mimarlar Odası

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Diyarbakır Mimarlar Odası

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 30.06.2015-23.08.2015

Çizim No: 45-47

Fotoğraf No: 95-100

Harita No:12

Yapının Tanımı: Geleneksel Diyarbakır evlerinin en güzel örneklerinden olan konak, Diyarbakır Mimarlar Odasına aittir (Kültür Envanteri,2011:46-47). Bu konak öncesinde şahsa aitken daha sonra Diyarbakır Mimarlar Odası tarafından alınıp dengbej evi olarak kullanılmıştır (Tuncer,1999:196-197). Haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşur. Ortada dikdörtgen bir avlu bulunur ve konak avluyu “L” şeklinde sarmaktadır. Güney ve doğu kanadı zemin üzeri bir katlıdır (Kültür Envanteri,2011:46-47). (Fotoğraf-95)

Havuz: 400 m²'lik bir alanda yer alan konağın 220 m²'lik avlusunda 3.62X2.65 cm'lik alanı kaplayan bir adet havuz bulunmaktadır (Fotoğraf-96). Diyarbakır havuz tipolojileri içerisinde dar elips plan şemasına girmektedir. Havuz içerden 1.96X2.87X0.41 metre ölçülerine sahiptir. Avlu geniş olmadığından havuzda avluya orantılı bir şekilde yapılmıştır. Havuz avluya girildiğinde gösterişiyle dikkatleri üzerine toplar. Dört kenarında su kadehleri ile zenginleştirilmiştir. Zemin kotundan 15 cm yukarıya taşan havuz, kenarlardan dış bükey 25 cm'lik bir bombe ile dışarı taşırılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Diyarbakır evlerinin havuzlarında sık karşılaştığımız bir durumdur. Havuz çevresi 15 cm'lik bir su oluğu ile sarılmaktadır. Su oluğu 5 cm eninde ve 3 cm yüksekliğinde kalın bir silme ile vurgulanarak hareketlendirilmiştir (Fotoğraf-97) (Çizim-45).

Havuzda süsleme unsurları su kadehleridir. Su kadehleri havuzun doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört yandan sarmaktadırlar. 20 cm çapındadır. Kadehlerde yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır (Fotoğraf-98). Bu teknik Diyarbakır evlerinde yer

alan havuzlarda genel itibariyle görülmektedir. Kademe üç sıra şeklinde devam etmektedir. Dokuz kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kollarının arasındaki boşluğa gelecek şekilde yedi kollu ayrı bir yıldız, bu yıldızın da kollarının arasındaki boşluğa gelecek beş kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur. Bu şekilde kademeli ve üç boyutlu bir yıldız kadeh ortaya çıkmıştır. Ortalama 20 cm çapındaki kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yıldız motifi yalnız bırakılmamış iki yanına 10 cm'lik gülce şeklinde stilize bir motif yapılmıştır. Su kadehlerindeki bu yoğun hareket sadece bununla kalmamış dışardan 19 cm'lik aşağı doğru inerek üç dilim şeklinde kabartmalı bir görünüme kavuşmuştur. Kadehlerin havuza bakan yönü 7 cm yükseklikte ve 27 cm genişlikte bir set ile ayrılmıştır. Su kadehinin ortasında bir adet 3 cm çapında açıklık bulunur. Buradan gelen su havaya fışkırarak su şöleni oluşturmaktadır. Havuzda fiskiye bulunmamaktadır. Havuz su oluşu ile su kuyusuna bağlanmaktadır(Çizim-46).

Su Kuyusu: Avluda su sistemi yalnız havuzla sınırlı kalmamış ayrıca su kuyusuna da yer verilmiştir. Havuzun doğusunun 1.75 cm ötesinde 42 cm genişliğinde taş bir çanak bulunmakta ve bu çanağın ortası 19 cm açık bulunmaktadır. Açıklık kuyuya bakar. Kuyu üzerinde bulunan taş, 2007 yılında yapılan restorasyon ile üzeri kapatılarak faaliyetsiz hale getirilmiştir. Dairevi bir şekle sahip olan taşın kenarları dışarıdan dilimlenerek hareketlendirilmiştir (Fotoğraf-99-100).

Malzeme: Konak yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Havuzda da aynı malzeme görülmektedir. Bazalt taş işlemeye ve süslemeye uygun bir taş olmadığından gayet sade bir görüntü sergilemektedir.

Süsleme: Havuz avluya girildiğinde gösterişle dikkatleri üzerine toplar. Elips plan şemasında, dörtkenarında su kadehleri ile zenginleştirilmiştir. Havuzda süsleme unsurları su kadehleridir. Kadehlerde yer alan süsleme kademeli olarak üst üste aynı motif kullanılarak tekrarlanmış ve üç boyutlu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Kademe 3 sıra şeklinde devam eder. Dokuz kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehlerin altında yıldızların kolları arasındaki boşluğa gelecek şekilde yedi kollu ayrı bir yıldız, bu yıldızın da kollarının arasındaki boşluğa gelecek beş kollu ayrı bir yıldız motifi bulunur. Bu şekilde kademeli ve üç boyutlu bir yıldız kadeh ortaya çıkmıştır. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yıldız motifi yalnız bırakılmamış iki yanına gülce şeklinde stilize bir motif yapılmıştır. Su kadehlerindeki bu yoğun hareket sadece bununla kalmamış dışardan aşağı doğru inerek üç dilim şeklinde kabartmalı bir görünüme kavuşmuştur. Su

kadehinin ortasında bir adet 3 cm çapında açıklık bulunur. Buradan gelen su havaya fişkirarak su şöleni oluşturmaktadır. Havuz su oluşu ile su kuyusuna bağlanmaktadır.

Değerlendirme: Konak küçük ebatlarda inşa edilmiştir. Avlu geniş olmadığından havuzda avluya orantılı bir şekilde yapılmıştır. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekân ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır. Avluda su sistemi yalnız havuzla sınırlı kalmamış ayrıca su tulumbası da bulunmaktadır. Plan mimari ve süsleme açısından Diyarbakır sivil mimarisinde bulunan havuz örnekleriyle örtüşmektedir.

4.7. Esmâ Ocak Evi Havuzu

Konum: Ada:197, Parsel 24-25

Adres: Savaş Mah. Göçmen Sok. No:17/17-A

Bugünkü Sahibi: Esmâ Ocak

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Diyarbakır Mimarlar Odası

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 17.03.2015 -03.05.2015

Çizim No: 47-49

Fotoğraf No: 101-107

Harita No: 13

Yapının Tanımı: Konak Diyarbakır ileri gelen ailelerinden olan Esmâ Ocak'a aittir (Kültür Envanteri,2011:44). Balıkçılarbaşı semtinden Yeni Kapıya doğru ilerlerken kuzey yakada bulunan Surp Giragos Kilisesinin doğusundadır (Tuncer,1999:314). Konağın tarihi hakkında üzerindeki kitabeden bilgi almaktayız. Güney kanadında 1833 tarihi varken kuzey kanadında bulunan odada 1903 tarihi bulunmaktadır. Geleneksel Diyarbakır evlerinin en güzel örneklerinden olan konak, kare avlu etrafında "U" şeklinde konumlanmıştır (Fotoğraf-101). Yapının doğu ve güney kanadı bodrum ve zemin, batı kanadı ise zemin üzeri bir kat olmak üzere haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşmaktadır. Malzeme olarak geleneksel bazalt taştan inşa edilmiştir. Diyarbakır'ın yetiştirdiği yazar, 1965 yılından sonra romancı Esmâ Ocak Hanımefendi tarafından satın alınarak, kendi usulüyle onarılarak müze

haline getirilmiştir (Fotoğraf-102). 2014 yılı itibariyle ailesi tarafından müze/restoran/caf e olarak kullanılmaktadır.

Havuz: Konağın avlusu küçük ebatlarda olduğundan ötürü burada yer alan havuz eyvan içerisinde kullanılmıştır. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Ortada bir ayakla taşınan iki revaklı eyvan konağın en fonksiyonel mekânlarından biridir (Fotoğraf-103). Eyvanın geniş olmayışı havuz ebatlarının da küçük olmasına neden olmuştur. Havuz kuzey güney doğrultusunda uzanmaktadır. Havuz içerden 1.71X2.31 cm  l ulerinde 52 cm derinliğindedir ( izim-47). Zemin kotundan 15 cm yukarıya taşan havuz, kenarlardan dış bükey 25 cm'lik bir bombe ile dışarı taşırılarak  c boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Diyarbakır evlerinin havuzlarında sık karşılaştığımız bir durumdur. Dışardan 2.87X2.03 metre  l ulerindedir. Havuz  evresi 20 cm'lik bir su oluğu ile sarılmaktadır. Su oluğunun kuzey batısında bulunan 7 cm'lik plastik boru vasıtası ile su gideri bulunur (Fotoğraf-104).

Havuz kenarlarındaki su kadehleri diğer havuzlarda gördüğümüz kadehlere göre oldukça sadedir ( izim-48). 6 yapraklı gülçe şeklinde gördüğümüz kadehler 16 cm çapındadır (Fotoğraf-105). Altıncı yaprağın ortasından 2 cm genişliğinde ve 8 cm uzunluğunda ince bir su oluğu ile taşan su havuza dökülmektedir. Gülçeler de kademeler görülmez. I erden silmeler ile hareketlendirilmiştir. Ortasında bulunan 3 cm'lik su lülesi vasıtası ile su şöleni yapılmaktadır. Su kadehleri dışardan 8 cm aşağı inerek  c dilimle  c boyutlu bir görünüm elde edilmiştir (Fotoğraf-106).

Havuzun ortasında bulunan 67 cm'lik altın sarısı metal su borusu ile fiskiye görevi görülmektedir. Orijinal su fiskiyesi günümüze gelmemiştir. Avluda bir adet su tulumbası bulunmaktadır. Uzun yıllar buradan su tulumbası ile su çıkarılmış ve su ihtiya ı karşılanmıştır

Su Kuyusu: Avlunun güneyinde bir adet su kuyusu bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı bazalt taştan su kuyusu üzerinde tulumba vardır. Su tulumba vasıtası ile ihtiya ı karşılamıştır. şu an işlevsiz bir durumdadır (Fotoğraf-107).

Malzeme: Konak yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Havuzda da aynı malzeme görülmektedir. Bazalt taş işlemeye ve süslemeye uygun bir taş olmadığından gayet sade bir görüntü sergilemektedir. Bazalt taş malzemenin yanı sıra havuz ortasında fiskiye görevini gören metal bir malzeme görülmektedir.

Süsleme: “U” şeklinde konumlanan konağın eyvanında yer alan havuz adeta yapıdan gizlenmiş bir şekilde durmaktadır. Konakta yaşayanların günlük ihtiyaçları bu mekânda geçmektedir.

Havuzda süsleme ögesi sınırlıdır. Havuzdaki sadeliği 25 cm dışa doğru inen bombe bozmaktadır. Havuza adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltmış ve büyük oranda hareket katmaktadır. Havuzda yer alan bir başka süsleme unsuru ise su kadehleridir. Gayet sade planlanmış fakat havuz kenarlarında çiçek gibi açmıştır. Havuzun iki kısa kenarında birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, gülce şeklindedir. 6 yapraklı gülce şeklinde gördüğümüz kadehlerin altıncı yaprağının ortasından ince bir su oluğu ile taşan su havuza dökülmektedir. Gülçeler de kademeler görülmez. İçerden silmeler ile hareketlendirilmiştir. Ortasında bulunan su lülesi vasıtası ile su şöleni yapılmaktadır. Havuz ortasında yer alan fiskiyesi günümüze gelmemiştir.

Değerlendirme: Diyarbakır’ın yetiştirdiği önemli yazarlarından olan Esma Ocak’ın Evi Diyarbakır sivil mimarisinin önemli örneklerindedir. Ev çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekân ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır (Çizim-49). Evin havuz ögesi konum itibarıyla farklı planlanmıştır. Diyarbakır Evlerinin genelinde avlu kısmında görülen havuz ögesi burada diğer evlerden farklı olarak eyvan kısmının içinde yapılmıştır. Benzer plan şemasını biz araştırmamız boyunca Ziya Gökalp Evi ve Cemil Paşa Konağında da rastladık. Genel itibarıyla Diyarbakır sivil mimarisinin geleneksel havuzlarına hem plan hem de süsleme açısından uygundur.

4.8. Ziya Gökalp Evi Havuzu

Konum: Ada:407, Parsel:1-12

Adres: Ziya Gökalp Mahallesi, Gökalp Sok. No:7 Sur/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 16.07.2014 - Yangın dolayısıyla konağa tekrar gidilemedi.

Çizim No: 50-51

Fotoğraf No: 108-114

Harita No: 14

Yapının Tanımı: Edebiyat tarihimizin önemli yazarlarından olan Ziya Gökalp'in Evi merkezi bir avlu etrafında konumlanan dört cepheden oluşmaktadır (Fotoğraf-108). Ev Diyarbakır'ın ileri gelen ailelerden birine ait olduğundan oldukça fonksiyoneldir. Güney ve batı kanadı zemin, kuzeyi ve doğusu zemin üzeri bir kattan oluşmaktadır. 710 m²'lik bir alanı kaplayan konak geleneksel malzeme olan bazalt taş yapının her yerinde kendini göstermektedir. Ev 06.10.2014 tarihinde yakılarak tahrip edilmiştir. Müze içeri girilemez bir durumda olduğu için ölçüm ve fotoğraflandırma yapamadık. Yapı ile ilgili belgelere ve planlara Doğan Erginbaş'ın 1955 yılında Diyarbakır Evleri konulu doktora tezi, 1999 yılında Diyarbakır evleri üzerine araştırma yapan Orhan Cezmi Tuncer ve DKVKK kayıtlarından temin edebildik (Fotoğraf-109).

Havuz: Konağın havuzu güney kanatta iki gözlü eyvan içerisinde yer alır (Fotoğraf-110). Avlu geniş olmasına rağmen havuz ögesi avluda yapılmamış, eyvanda kullanılmıştır. 1.90X2.78X0.58 cm ölçülerinde dikdörtgen planda inşa edilmiştir. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Havuz çevresi Diyarbakır sivil mimarisinin geleneksel havuzlarına uygun olarak dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmiş ve su kadehleri ile zenginleştirilmiştir. 1999 yılında Diyarbakır evleri üzerine araştırma yapan Orhan Cezmi Tuncer'in çizimlerinden, 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekân ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışmasından ve 2013 yılına ait fotoğraflardan edindiğimiz bilgilere göre avlu içerisinde ayrıca küçük bir havuz da bulunmaktadır. "C" kıvrımlarından oluşan 10 dilimli yuvarlak bir havuz bulunur. Zemin kotundan çok yüksek değildir. Havuz dışından taş süslemelerinin olduğu bilinmektedir (Fotoğraf-111-112-113) (Çizim-50-51).

Su Kuyusu: Avluda bir adet su kuyusu bulunmaktadır. Dikdörtgen planda ve üzeri dairevi kollu bir kapakla kapatılmıştır (Fotoğraf-114).

Malzeme: Konak yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Havuzda da aynı malzeme görülmektedir. Bazalt taş işlemeye ve süslemeye uygun bir taş olmadığından gayet sade bir görüntü sergilemektedir. Bazalt taşın haricinde havuzda

metal malzeme de kullanılmıştır. Fıskiyyede suyun akışını sağlamak için metal malzemeden boru bulunmaktadır.

Süsleme: Merkezi bir avlu etrafında konumlanan konağın eyvanında yer alan havuz adeta yapıdan gizlenmiş bir şekilde durmaktadır. Siyah bazalt taş kullanıldığından süsleme detaylarına büyük oranda yer verilmemiştir. Havuza adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltmış ve büyük oranda hareket katmaktadır. Havuzda yer alan süsleme unsuru sadece bombeyle sınırlı kalmamış çevresinde yer alan iki ayrı kadehle desteklenmiştir. Kadehler oldukça gösterişlidir. Havuzun iki köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, çiçek gibi açmaktadır. Havuzun ortasında sebil olmasını sağlayan bir adet istiridye dilimli su lülesi bulunmaktadır.

Değerlendirme: Konak büyük ebatlarda olmasına rağmen havuz oldukça küçük ebatlı yapılmıştır. Avlunun küçük oluşu havuzun eyvanda yer almasını sağlamış ve fonksiyonelliğini az da olsa azaltmıştır. Araştırmamız boyunca bu konuma Esmâ Ocak Evinde de rastladık. Kavurucu sıcak yaz günlerinde avlunun açık etkisinden kaçmak için havuz bazı evlerde eyvan içerisinde yapıldığı görülmektedir. Burada görülen havuz genel olarak Diyarbakır evlerinde gördüğümüz dikdörtgen planlı havuzlardandır. Avluda ayrıca su kuyusu da bulunmaktadır. Genel itibariyle Diyarbakır sivil mimarisinin geleneksel havuzlarına hem plan hem de süsleme açısından uygundur.

4.9. Mehmet Uzun Evi Havuzu

Konum: Ada:673, Parsel:98-99

Adres: Cemal Yılmaz Mahallesi, Çizmeci Sok. No:1 Suriçi/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Sur Belediyesi

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Sur Belediyesi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 17.12.2014 - 16.03.2015 - 01.04.2015

Çizim No: 52-55

Fotoğraf No: 115-119

Harita No: 15

Yapının Tanımı: Evin tarihi hakkında kesin verilere sahip değiliz. Elde edilen tapu verileri en eski 1933 tarihli kayıtlara dayandığı için yapının ilk sahipleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşamamıştır (Kaya,2011:33). Şu an Sur Belediyesine ait olan ev,

2010 yılında ünlü edebiyatçı Mehmet Uzun'a itafen müze yapılması amacı ile alınmıştır fakat şu an harabe bir durumdadır. Merkezi bir avlu etrafında konumlanan birimlerden oluşur. Restorasyon görmeyen yapı gördüğü ilavelerle orijinalinden bozulmuş bir şekilde günümüze gelmiştir. Yapıyı hem kendi çalışmamız, hem 2011 yılında Şenel Kaya tarafından Diyarbakır Mehmet Uzun Evi isimli tez çalışması hem de 1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine araştırma yapan Orhan Cezmi Tuncer'den aldığımız fotodan yola çıkarak tanımladık (Fotoğraf-116)

Havuz: Konak merkezi bir avlu etrafında konumlanmıştır. Avlunun küçük boyutlarda oluşundan ötürü olmazsa olmaz havuz ögesi de küçük kalmıştır. Havuz güney kanatta iki gözlü eyvanın içerisinde yer almaktadır. Burada görülen havuz şeması plan olarak diğerlerine benzemez. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde sekizgen planlı havuzlar grubuna girer. Sekiz kenarlı ve dört köşesinde su kadehleriyle desteklenerek Diyarbakır'daki diğer havuzlara göre farklı bir görüntü elde edilmiştir. Havuzun büyük bir kısmı beton dökülerek ihtiyaca yönelik mekânlar yapılmıştır (Çizim-52). 1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine araştırma yapan Orhan Cezmi Tuncer ve 2011 yılında Şenel Kaya tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışmasında çizilen plan örneğinde havuzun orijinal yapısı hakkında bilgi alınmamıştır (Çizim-53-54).

Sekizgen havuzun her bir kenarı 85-90 cm ölçülerindedir. İçerden 1.65X2.18 cm ölçülerindeki havuz, 74 cm derinliğindedir. Zemin kotundan 15 cm yüksekte bulunan havuz kenarı dışa doğru dış bükey bir hareketle üç boyutlu bir görünüme ulaştırılmıştır. Bu üç boyutlu görünüme ister dikdörtgen ister elips ister sekizgen olsun Diyarbakır havuzlarının çoğunda rastlamaktayız. Dört kadehli havuzun zemininde 6-7 cm'lik su gideri görülmektedir. Gider "L" yaparak eyvanın güneybatı duvarının altına girmektedir (Fotoğraf-117-118).

Havuzda kullanılan süs ögesi orijinalinde dört adet su kadehidir. Fakat günümüze sadece 1 tane su kadehi gelmiştir. Bazalt taşından yapılmış olan havuz da yıldız motifli su kadehleriyle evin güzel detaylarından biridir (Fotoğraf-119). İç içe yıldızlardan oluşan dört adet yıldız, havuzu gösterişli kılarak Diyarbakır evlerindeki havuz mimarisine uygun inşa edilmiştir. Kadehler, 24 cm çapındadır. Diğer havuzlara göre geniş ölçülere sahiptir. Kadeh kademeli olarak üç katlı yapılmıştır. Ortada oniki kollu her bir kolu 4 cm boyutlarında olan yıldız motifi aynı zamanda on kollu yıldız ile sarılmıştır. On kollu yıldızın her bir kolunun arasında alttan bir yıldız kolu uzanmakta

ve uzanan dokuz kol, su kadehine kademe vermektedir. Toplamda üç katlı bir kademe oluşmaktadır. Su kadehinin ortasında üç cm ölçülerinde su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden çıkan su, minik fiskiye görevini görerek su şöleni yaratmaktadır. Kadehin içte bulunan küçük yıldızının onikinci kolu ortadan sekiz cm'lik ince bir su oluğu ile açılarak su taşmaları havuza akmaktadır. Yıldızlı su kadehinin havuzla birleştiği yerde sağ ve solunda üç kıvrımlı iki adet stilize yelpaze motifine yer verilmiştir. Su kadehleri dışardan 16 cm aşağı inmektedir. Dışardan beş dilimle aşağı doğru sivrilmiştir. Fakat günümüze tahrip gelmiş ve restorasyonlarda görülen yanlış onarım sonucu kademeler orijinali gibi belirgin değildir. Havuz fiskiyesi günümüze gelmemiştir. Havuz çevresi günümüzde ev sahipleri tarafından zemin kotundan 31 cm yükseltilerek sekizgen şeklinde sarılmıştır (Çizim-55).

Malzeme: Bazalt taşı yapıda strüktürü oluşturan ana malzeme olmasının yanında tüm mekânların zemin kaplaması olarak da kullanılmıştır. Bu döşeme taşları da evin zemin kat eyvanında bulunan havuz bordür taşları dışında gözenekli erkek bazalt taşıdır. Görselliğinin yanında özellikle yaz aylarında ıslatıldığında hızlıca kuruyabilen bu yapı malzemesi evi serinletmektedir ve ev yaşamı için bu çok önemli bir özelliktir.

Süsleme: Merkezi bir avlu etrafında konumlanan konağın eyvanında yer alan havuz adeta yapıdan gizlenmiş bir şekilde durmaktadır. Havuzda malzeme olarak siyah bazalt taş kullanıldığından süsleme detaylarına yer verilmemiştir. Havuz çevresini sararak adeta üç boyutlu bir özellik katan dış bükey bombe yalınlığı azaltmış ve havuzu büyük oranda hareketlendirmiştir. Havuzda yer alan süsleme unsuru havuz kenarlarında yer alan dört ayrı kadehtir. Kadehler oldukça gösterişlidir. Havuzun dört köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, adeta çiçek gibi açmaktadır.

Kadehler kademeli olarak üç katlı yapılmıştır. Ortada on iki kollu her bir kolu dört cm boyutlarında olan yıldız motifi aynı hizada on kollu yıldız ile sarılmıştır. Onkollu yıldızın her bir kolunun arasında alttan bir yıldız kolu uzanmakta ve uzanan dokuz kol, su kadehine kademe vermektedir. Toplamda üç katlı bir kademe oluşmaktadır. Su kadehinin ortasında su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden çıkan su, minik fiskiye görevini görerek su şöleni yaratmaktadır. Kadehin içte bulunan küçük yıldızının on ikinci kolu ortadan ince bir su oluğu ile açılarak su taşmaları havuza akmaktadır. Yıldızlı su kadehinin havuzla birleştiği yerde sağ ve solunda üç kıvrımlı iki

adet stilize yelpaze motifine yer verilmiştir. Su kadehleri dışardan aşağı inmektedir Dışardan beş dilimle aşağı doğru sivrilmiştir.

Değerlendirme: Mehmet Uzun evi havuzu Diyarbakır evlerinde gördüğümüz havuzlardan farklı olarak sekizgen planda karşımıza çıkar. Gösterişten uzak olan havuz ögesi genel itibariyle Diyarbakır sivil mimarisinin geleneksel havuzlarına hem plan hem de süsleme açısından uygundur.

4.10. Mahmut Artış Evi Havuzu (Eski Barolar Binası)

Konum: Ada:190, Parsel:15-16

Adres: Fatih Paşa Mahallesi Altay Sokak no:4-6 / Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Mahmut Artış

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Mülk Sahibi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 01.02.2015-10.05.2015

Çizim No: 56-57

Fotoğraf No: 120-124

Harita No: 16

Yapının Tanımı: Altay Sokağın güney yakasında bulunmaktadır. 1292/1875 tarihli konak, doğu, batı ve güney olmak üzere üç kanattan oluşmaktadır. Yaklaşık 580 m²'lik bir alanda yer alır. 190 m²'lik avlusu dört yönden sarılmıştır. Doğu kanadı zemin üzeri bir kat, batı ve güney kanadı bodrum ve üzeri zemin kattan oluşmaktadır. Yapı uzun yıllar kullanılmadığından şu an harabe bir durumdadır. Tavan ve zeminde çökmeler oluşmuştur.

Havuz: Avlu da yer alan havuz nadide örnekler arasındadır. Mehmet Uzun Evi'nde rastladığımız sekizgen plan burada daha büyük ölçülerde karşımıza çıkar. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde sekizgen planlı havuzlar grubuna girer (Fotoğraf-120-121). Sekizgen havuzun her bir kenarı ortalama 1.10 cm ölçülerindedir. İçerden 2.38X1.56 metre ölçülere sahip olan havuzun derinliği 56 cm'dir. Havuz çevresi 3.93X3.13 metre ölçülerinde dikdörtgen bir çerçeve ile sarılmıştır (Çizim-56). Fakat yapı zarar gördüğünden dolayı şu an taşlar kırık ve orijinal doku zarar görmüştür.

Sekizgen planlı havuz, zemin kotundan 15 cm dışarı taşarak, kenarlardan dış bükey 25 cm'lik bir bombe ile dışarı taşırılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Bu

uygulama Diyarbakır evlerinin havuzlarında sık karşılaştığımız bir durumdur. Havuz hem plan tipi hem de havuzun kuzey batısında havuz ile bağlantısı olan spiral boşaltma haznesi ile başlı başına nadide bir eserdir.

Boşaltma Haznesi: Sekizgen havuzun kuzey batısında 25 cm'lik bir su oluğu ile bağlanan bir adet boşaltma haznesi bulunmaktadır (Fotoğraf-122-123). 0.65X0.63 cm ebatlarında bir alanı kaplayan spiral bir şekildedir. İki kol şeklinde birbirine karşılıklı geçerek etraflarında dönen spiral bir şekil ortaya çıkmıştır. Havuzdan taşan su oluğu vasıtasıyla boşaltma haznesine gelip spiral çevresinde dönerek su giderine boşalmaktadır (Çizim-57). Şu an havuzdan koparılmıştır. Uzun yıllar çalınan bu parça son dönemde bulunarak restorasyonla yerine bırakılması düşünülmektedir.

Malzeme: Konak yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Havuzda da aynı malzeme görülmektedir. Bazalt taş işlemeye ve süslemeye uygun bir taş olmadığından gayet sade bir görüntü sergilemektedir. Yapılan yanlış onarımlar sonucu beton sıva görülmektedir.

Süsleme: Havuzda süsleme unsurları sınırlıdır. Plan itibari ile sekizgen olması havuza büyük hareket katmaktadır. Havuz çevresinde dışa doğru dış bükey kıvrım havuza üç boyutlu bir hareket katmıştır. Havuzda süsleme unsuru olarak su kadehlerine yer verilmemiştir. Havuzun güneyinde bulunan bir adet taşın iç kısmında 7 yapraklı yelpaze motifi bulunur. Motif tahrip olarak günümüze geldiği için sadece bu kısmı hakkında bilgi sahibiyiz (Fotoğraf-124). Havuzda süsleme unsuru olarak dikkat çekici unsur, boşaltma haznesidir. İki kol şeklinde birbirine karşılıklı geçerek etraflarında dönen spiral bir şekil ortaya çıkmıştır. Havuzdan taşan su oluğu vasıtasıyla boşaltma haznesine gelip spiral çevresinde dönerek su raks ettirilerek gidere boşalmaktadır

Değerlendirme: Ev hakkında 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma ve 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekân ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ile planları çizilerek tanımlanmıştır. Burada gördüğümüz havuz, nadide bir örnektir. Sekizgen plan şemasında inşa edilmiştir. Havuz çevresi dış bükey kıvrımla üç boyutlu bir ifade vermesi geleneksel Diyarbakır evlerinde karşılaştığımız havuzlar ile aynı özellik göstermektedir. Fakat havuz kenarlarında sık rastladığımız kademeli su kadehlerine rastlanılmaz. Havuzu farklı kılan unsur havuzun kuzey batısında bulunan boşaltma

haznesidir. Diyarbakır evlerinde az sayıda görülen bu durum Cemil Paşa Konağının selamlık bölümü ve Şirin Tunç Evinde görülmektedir.

4.11. İzzettin Damar Evi Havuzu (Cizrelioğlu Konağı)

Konum: Ada:149, Parsel:18

Adres: Cami-i Kebir Mah. Kara Ozan Sok. No: 6-8-10-12 / Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: İzzettin Damar, Songül Damar

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Mülk Sahibi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: Ev sahiplerinin müsaadesi olmadığı için girilememiştir.

Çizim No: 58-59

Fotoğraf No: 125-128

Harita No: 17

Yapının Tanımı: Yapı, Cemil Paşa Konağı ve Süleyman Nazif Evi gibi devasa boyutlardadır. Geniş bir alana sahip olan konak, Diyarbakır'da konut-avlu ilişkisine örnek, konut ve avlusunda su tasarım ögesi içeren önemli geleneksel yapılardan biridir (Fotoğraf-125).

Tamamen kesme bazalt taştan inşa edilmiş olan yapı, avlu etrafında dört kanattan oluşmaktadır. Yapının güney kanadı zemin katlı, kuzey kanadı bodrum üzeri zemin katlı, batı kanadı zemin üzeri bir katlı, doğu kanadı ise bodrum üzeri zemin ve üzeri bir katlıdır.

Konak üzerinde yapım tarihini içeren kitabe bulunmamaktadır. Plan ve mimari özelliklerine bakıldığında konağın, 20. yy başlarında Erken Cumhuriyet Dönemi özelliğini taşıdığı anlaşılmaktadır. (Tuncer,1999:481-483).

Havuz: Konakta iki ayrı havuz bulunur. Yaşam, avlunun çevresinde kurulmuştur. Bir dönem seçkin bir aileye ait bir konak olduğundan büyük çaplıdır ve havuz da bu oranda büyük tasarlanmıştır. Avlu kare planlıdır ve dört yönden konağın mekânlarıyla sarılmıştır. Bu yüzden avlu ortasında yer alan havuz tüm mekânlardan görülmektedir.

Bir Nolu Havuz:

Avlunun ortasında sekizgen planlı geniş bir avlu bulunmaktadır. Avlu içerisinde 3.86X4.02X0.90 metrelik bir alanı kaplar. Sekizgenin her bir kenarı 110 ve 124 cm uzunluğunda planlanmıştır. Havuz, Diyarbakır havuz tipolojileri içerisinde sekizgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Havuz kenarları dört yönden su kadehleri ile sarılarak zengin bir görünüme sahiptir. Konakta iki havuz bulunmasına rağmen bir nolu havuz yoğun ihtiyacın görüldüğü havuzdur (Fotoğraf-126-127).

İki Nolu Havuz:

Havuz üç gözlü eyvanın içinde bulunmaktadır. Diyarbakır havuz tipolojileri içerisinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Eyvan içerisinde yer alan havuz 1.03X2.87X0.58 metrelik bir alanı kaplar. Dikdörtgen havuzun kısa kenarlarında iki adet su kadehi bulunmaktadır (Fotoğraf-128).

Malzeme ve Teknik: Havuz, yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Bazalt taş işlemeye ve süslemeye uygun bir taş olmadığından gayet sade bir görüntü sergilemektedir.

Süsleme: Konakta iki ayrı havuz bulunması konağın gösterişini arttırmıştır. Süsleme yoğun olarak 1 nolu havuzda görülür. Sekizgen bir plana sahip olması sadece plan itibariyle gösterişli kılmıştır. Havuz çevresini sararak adeta üç boyutlu bir özellik katan dış bükey bombe yalınlığı azaltmış ve havuzu büyük oranda hareketlendirmiştir. Havuzda yer alan süsleme unsuru havuz kenarlarında yer alan dört ayrı kadehtir. Havuzun dört köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, adeta çiçek gibi açmaktadır. Kadehler kademeli olarak üç katlı yapılmıştır. Ortada on ikikollu her bir kolu 4 cm boyutlarında olan yıldız motifi aynı hizada on kollu yıldız ile sarılmıştır. On kollu yıldızın her bir kolunun arasında alttan bir yıldız kolu uzanmakta ve uzanan dokuz kol, su kadehine kademe vermektedir. Toplamda üç katlı bir kademe oluşmaktadır. Su kadehinin ortasında su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden çıkan su, minik fıskiye görevini görerek su şöleni yaratmaktadır. Kadehin içte bulunan küçük yıldızının on ikinci kolu ortadan ince bir su oluşu ile açılarak su taşmaları havuza akmaktadır. Yıldızlı su kadehinin havuzla birleştiği yerde sağ ve solunda üç kıvrımlı iki adet stilize yelpaze motifine yer verilmiştir. Su kadehleri dışardan aşağı inmektedir. Dışardan beş dilimle aşağı doğru sivrilmektedir.

Değerlendirme: İzzettin Damar Evi, ev sahipleri tarafından aktif kullanılmadığı için tarafımızca kapsamlı fotoğraf çekimleri ve çizimler yapılamamıştır. Hilmi okutan ve Orhan Cezmi Tuncer'in bilgi ve çizimlerinden faydalanılmıştır. Konakta hem avlu da hem de eyvanda olmak üzere iki ayrı havuz bulunması Diyarbakır konutlarında nadide örnekler arasındadır. Katalog bölümünde incelediğimiz Cemil Paşa Konağı ve Süleyman Nazif Evi ile benzerlik arz etmektedir. Genel itibariyle Diyarbakır sivil mimarisinin geleneksel havuzlarına hem plan hem de süsleme açısından uygundur.

4.12. Şirin Tunç Evi Havuzu

Konum: Ada:175, Parsel:5

Adres: Dabanoğlu Mahallesi, İbrahim Bey Sokak, no:4 Sur içi/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: M. Şirin Tunç

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Mülk Sahibi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: Yapı harabe bir durumdadır. Havuz bölümü günümüze gelmemiştir.

Çizim No: 60-61

Fotoğraf No: 108-109

Harita No: 18

Yapının Tanımı: Yapı günümüzde harabe bir durumdadır. Havuz bölümünün tamamıyla yıkılmış olmasından ötürü çizimi yapılamamış ve fotoğraflandırılmamıştır. 1955 yılında Doğan Erginbaş'ın ve 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer'in çalışmalarından yola çıkarak havuz kenarında bulunan havuz taşma çanağının nadide bir örnek olmasından ötürü çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığı üzere 1895 tarihli ev, iki bölümden oluşmaktadır. Kuzey kanadı zemin üzeri bir, güney kanadı ise bodrum üzeri zemin kattan oluşmaktadır. 220 m²'lik bir alanı kaplayan ve bir dönem süslemeleriyle gelenleri hayrete düşüren ev şu an harabe bir durumdadır. Kuzey kanadının büyük bir kısmı ve doğu kanadı tamamen yok olmuştur. Orijinalinde avluda dikdörtgen bir havuz ve havuz taşma çanağı bulunmaktadır (Fotoğraf-129)

Havuz: Yapının havuzu ortada bulunan avlusunda yer almıştır. Havuz şu an özgün formunu kaybetmiştir. Havuzun orijinali yakın dönemde bozularak fayans ile

kaplanmış ve yükseltilerek yeni bir havuz inşa edilmiş fakat günümüzde bulunmamaktadır. Orijinalinde dikdörtgen planlı inşa edilen havuzun kenarlarında süs ögesi kadehler bulunmaz (Çizim-60).

Havuz Taşma Çanağı: Dikdörtgen planlı inşa edilen havuzun kuzeybatısında suyun taşma durumunda karşılayan bir öge olan havuz taşma çanağı bulunmaktadır (Fotoğraf-130). Havuzdan bir oluk vasıtası ile suyun geldiği havuz taşma çanağı 38X76 ölçülerindedir (Çizim-61). Hazne 'C' kıvrımlarının birleşmesinden oluşan estetik bir şemayla karşımıza çıkar. Derinliği konusunda kaynaklarda bilgi yoktur.

Malzeme ve Teknik: Havuz günümüzde mevcut değildir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bazalt taş malzeme kullanılarak yapılmıştır (Tuncer,1999:474).

Süsleme: Havuz günümüze ulaşamamıştır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre havuz dikdörtgen planda inşa edilmiştir. Havuz üzerinde kadehin ve ortasında su kadehinin varlığı hakkında bilgilere ulaşamadık. Havuzun kuzeyinde bulunan havuz taşma çanağı göz ardı edilmeyecek bir örnek olduğundan atlamak istemedik. Kaynaklardan edindiğimiz fotoğraflara göre havuzun kuzeybatısında bulunan boşaltma haznesi 'C' kıvrımlarının birleşmesinden oluşan estetik bir şemayla yapılmıştır. Ortasında bulunan su gideri ile suyun buradan kanala gitmesi sağlanmıştır.

Değerlendirme: Şirin Tunç Evi günümüze harabe bir haldedir. Araştırma konumuz olan havuz ögesi gerek tahrip görmesi ve gerek yıkıntıların altında kalmasından dolayı ulaşmamızı imkânsızlaştırmıştır. Havuz ögesinin bir devamı olan havuz taşma çanağı plan itibari ile nadide bir örnek olduğundan kaynaklardan yola çıkarak incelemeye çalıştık. Fakat ölçülerini alınamamış ve fotoğraflandırma yapılamamıştır. Kaynaklardan yola çıkarak incelediğimiz havuz ögesi 1953 yılında Doğan Erginbaş tarafından incelendiği dönemlerde dikdörtgen planda ve bazalt taş malzeme kullanıldığından bahsetmiştir. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından incelendiği dönemde ise fayans malzeme kullanılarak havuz orijinalinden uzaklaştırılmıştır. 2015 yılında yaptığımız incelemede ise havuzun tahrip olarak günümüze gelmediğini gördük.

4.13. İskender Paşa Konağı Havuzu

Konum: Ada:134, Parsel: 42-36-43, Pafta: 2

Adres: İskender Paşa Mahallesi, Telgrafhane Sokak No: 55-55/A Suriçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Reşit İskenderoğlu

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Reşit İskenderoğlu

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 12.12.2014 -16.03.2015 - 01.04.2015 - 09.05.2015

Çizim No: 62-67

Fotoğraf No: 131-147

Harita No: 19

Yapının Tanımı: Yapı 1551 yılında Diyarbakır Valiliğine atanan ve on dört yıl burada valilik yapan Diyarbakır'ın 12. Valisi İskender Paşa tarafından kendisi için ikametgâh olarak yaptırılmıştır (Bulduk,2007:21). Cahit Sıtkı Tarancı ve Ziya Gökalp ile kan bağı olan İskender Paşa büyük ve zengin bir aileye mensup olduğundan kendisi için yapılan konak da bu görkemi taşımaktadır. Haremlik ve selamlık olarak iki bölümden oluşur (Tuncer,1999:529). Selamlık bölümü harabe bir durumdadır (Erginbaş,1955:20). Geniş avlulu, havuzlu ev, 1850 m²'lik bir alanı kaplar. Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi mimarlık anlayışı bu konakta en iyi şekilde anlatılmıştır (Tuncer,1999:529). 2012 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek restoran olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf-131).

Birbirine yapışık L şeklinde iki blok halinde haremlik bölümü ve arkada ise selamlık bölümü halinde inşa edilmiştir. Konakta dikkat çekici bir özellik ise konağa ait büyük bir hamamının bulunmasıdır. Yapının doğu, batı ve güneyinde komşu yapılar yer almaktadır. Ortada geniş büyük bir avluya sahiptir.

Havuz: İskender Paşa Konağının haremlik bölümünde orijinalinde iki adet havuz bulunmaktadır. DKVKK kayıtlarından aldığımız restitüsyon çizimleri ve raporlarını inceledik. Bir adet eyvan içinde, bir adet ise hamamın önünde avluda havuz olduğunu fakat avluda bulunan dikdörtgen planlı havuzun günümüze gelmediği bilgilerine ulaştık.

Günümüze gelen havuz, eyvanın altındadır (Fotoğraf-132). 2.10X2.25X41 cm ölçülerinde kareye yakın plan şemasına sahiptir. Diyarbakır havuz tipolojisi içerisinde

kare planlı havuzlar grubuna girer. Zemin kotundan 35 cm yukarıya taşan havuz, kenarlardan dış bükey 25 cm'lik bir bombe ile dışarı taşırılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır (Fotoğraf-133). Havuz kenarlarında sık rastladığımız su kadehleri burada köşelerde yer alır. Ortalama 14 cm çapında altı yapraklı gülçeler şeklindedir. Gülçeler dışardan 17 cm aşağı doğru inerek beş dilimle üç boyutlu bir görünüm vermektedir. Fakat havuzun kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde bulunan su kadehlerinin dışardan havuz dışına taşırılarak aşağı inmesi güneydoğu ve güneybatıdaki su kadehlerine göre farklılık gösterir. Kuzey yöndeki kadehler dışardan havuz dışına taşırılarak aşağı doğru inelip üç boyutlu badem şekli almıştır (Fotoğraf-134-135). Güney yöndeki kadehler dışardan havuz dışına taşırılarak beş dilimle üç boyutlu bir görünüm vermektedir (Fotoğraf-136-137). Havuz çevresi 25 cm'lik bir su oluğu ile sarılmaktadır. Su taşmalarında avluya suyun gitmesini önlemek için 22 cm'lik bir çerçeve ile havuz vurgulanmaktadır (Çizim-62).

Havuzda en önemli süsleme unsuru ortasında bulunan bir adet su fiskiyesidir. Burada bulunan su fiskiyesi Diyarbakır evlerindeki diğer su fiskiyelerinden farklı planlanmıştır. Su fiskiyesi zeminden itibaren 66 cm yükseklikindedir. Havuzun ortasından 21 cm çapında 43 cm yukarı yükselen fiskiye ayağı burmalıdır. Fiskiye ayağı zeminden başlayarak 7 cm'lik burmalar halinde ayağa kıvrılmaktadır. Fiskiye ayağı 4 cm eninde ve 20 cm çapında bir bilezik ile dilimli geniş bir fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Fiskiye çanağının çevresi on iki adet ikili stilize dilimlerle hareketlendirilmiştir. Çanağın ağız bölümü de 1 cm yüksekliğinde 3 cm genişliğinde dilimlerle toplam 12 adet dilimle hareketlendirilmiştir (Çizim-63). Çanağın ortasından 24 cm uzunluğunda bir adet metal boru vasıtasıyla su şöleni oluşturulmaktadır (Fotoğraf-138). Havuz çevresini saran su oluğu havuzdan taşan suların avluya gitmesi engellenmiştir. Su oluğu havuzun doğu kısmında havuz taşma çanağına bağlanmaktadır.

Havuz Taşma Çanağı: Havuzun doğu kenarında suyun toplanmasını sağlayan, taşmaları önleyen ve bazı küçük öteberilerin yıkanmasını sağlayan küvet şeklinde su haznesidir (Fotoğraf-139). Havuzu çevreleyen 25 cm'lik su oluğu havuzun 78 cm doğusuna uzanarak 46X48 cm'lik bir çanak oluşturmaktadır. Çanak içinden oluk devam ederek çanağın doğusundaki bitişik su giderine boşalmaktadır (Çizim-64).

Serdap (1 Nolu): Serdap ögesi, özellikle büyük konaklarda görülür. Suyun dinlendirici etkisinden özellikle kış aylarında da yararlanabilmek için ve yaz aylarında

kapalı mekânlarda karşımıza çıkar. İskender Paşa Konağı'nın eyvanının iki yanında bulunan odalarda birer adet küçük çaplı serdap bulunmaktadır. Suyun oluşturduğu hava akımı odayı serin tutar (Erginbaş,1953:19). 1 nolu serdap sekizgen plandadır (Fotoğraf-140-141-142). 1953 yılında Diyarbakır Evleri üzerine çalışma yapan Doğan Erginbaş'ın çizimlerinde konağın odalarında bulunan serdap ögesine çizimlerinde yer vermemiştir. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından yapılan araştırmada 1 nolu odada bulunan serdapın sekizgen planlı ve sade olduğundan bahsedilmektedir (Çizim-65). Her bir sekizgen 25 cm uzunluğundadır. Ortalama 47 cm çapında inşa edilen sekizgen serdabın ortasında 31 cm uzunluğunda yükselen metal bir boru ile su şöleni yaratılmaktadır.

Serdap (2 Nolu): 2 nolu serdap da yan odada bulunan serdap gibi günümüze gelmemiştir. Sadece metal fıskiyesi bulunmaktadır (Fotoğraf-122-123-124). DKVKK kayıtlarından aldığımız restitüsyon çizimleri ve raporlarını inceledik. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından yapılan araştırmada 2 nolu serdap yuvarlak planda verilmiş ve su oluğu vasıtası ile ön eyvanda bulunan havuza dökülmektedir. Günümüzde daire şeklinde bir hamam cürunu bırakılmıştır (Çizim-65)(Fotoğraf-143-144-145).

Su Kuyusu: Konağın geniş avlusunda 1 adet 65X73 ölçülerinde bir adet kuyu bulunur. Günümüzde işlevi yoktur. Yaptığımız sözlü görüşmeler neticesinde geçmiş dönemde tulumba ile buradan su çekildiği bilgisini aldık(Fotoğraf-146-147).

Malzeme ve Teknik: Yapının genelinde kullanılan bazalt taş malzeme havuza da hâkimdir. Havuzda süsleme detayına fazla yer verilmediğinden taşlar blok halinde kullanılmıştır.

Süsleme: Havuz Diyarbakır'daki diğer evlerdeki havuzlara benzer olarak sade ve dikdörtgen planda yapılmıştır. Kare planlı havuzun çevresi dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmiştir. Bu durum havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmıştır. Ayrıca havuzda bulunan başka bir süsleme unsuru da havuz köşelerinde bulunur. Diyarbakır evlerinde havuz kenarlarında sık rastladığımız su kadehleri burada köşelerde yer alır. 6 yapraklı gülçeler şeklindedir. Gülçeler dışardan 17 cm aşağı doğru inerek beş dilimle üç boyutlu bir görünüm vermektedir. İskender Paşa Konağı'nda süsleme unsuru olarak karşımıza çıkan öge havuzun ortasında bulunan su fıskiyesidir. Fıskiye burmalı bir ayak ile kıvrım yaparak bilezik yardımı ile fıskiye çanağı ile birleşir. Fıskiye çanağının çevresi 12 adet ikili stilize dilimlerle hareketlendirilmiştir. Çanağın

ağız bölümü de toplam 12 adet dilimle hareketlendirilmiştir Çanağın ortasından bir adet metal boru vasıtasıyla su şöleni oluşturulmaktadır.

Değerlendirme: İskender Paşa Konağı gibi oldukça büyük ebatta bir konağın orijinalinde iki adet havuza yer verilmiş fakat günümüze sadece eyvanda bulunan havuz ulaşmıştır. Havuz kare plandadır ve Diyarbakır evlerinde ki havuz mimarisine uygun planlanmıştır. Havuzun ayırt edici özelliği doğu kenarında suyun toplanmasını sağlayan, taşmaları önleyen ve bazı küçük öteberilerin yıkanmasını sağlayan küvet şeklinde su haznesidir. Az sayıda görülen havuz taşma çanağı Cahit Sıtkı Tarancı evi havuzu gibi özellik taşımaktadır. Avlu da bulunan günümüze gelemeyen havuzun ise 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından yapılan araştırmada dikdörtgen planlı oluşundan ötede başka bir bilgiye ulaşamadık³⁵(Çizim-66-67). Konak ev sahipleri tarafından bölündüğü için avludaki havuz zarar görmüştür. Konağın ayırt edici bir diğer özelliği de odalarında bulunan serdap öğelerinin bulunmasıdır.

4.14. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Havuzu

Konum: Ada 334, Parsel:4

Adres: Camii Kebir Mahallesi, Ziya Gökalp Sokak, No:1/Suriçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Kültür Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: Müze Kütüphane

Yapının İncelenme Tarihi: 01.04.2015-16.08.2015

Çizim No: 68

Fotoğraf No: 148-151

Harita No: 20

Yapının Tanımı: 2011 yılı itibariyle Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “Hasretinden Prangalar Eskittim” şiiriyle hafızalardan silinmemiş şairlerimizden Ahmed Arif adına ithaf edilen 120 yıllık konak, edebiyat müze kütüphanesi olarak işlevlendirilmiştir. 1895 yılında inşa edilmiştir. Yapı L plan şemasında haremlik ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Fotoğraf-148).

Havuz: Ahmed Arif Müze Kütüphanesinde havuz ögesi kare planlı avlunun güneybatısında bulunmaktadır (Fotoğraf-149). Diyarbakır havuz tipolojisinde kare

³⁵ 1953 yılında Doğan Erginbaş tarafından yapılan araştırmada Orhan Cezmi Tuncer’in vurguladığı hamamın önünde bulunan havuza rastlamadık (Çizim-67)

planlı havuzlar grubuna girmektedir. Havuz avlu içerisinde 2.42X2.38 cm'lik bir alanı kaplamaktadır. Avlunun küçük olmasından ötürü havuzda küçüktür (Çizim-68). 105 cm derinliğinde olan havuzun çevresini saran 30 cm genişliğinde kare bir çerçeve sarmaktadır. Çerçeve, zeminden 12 cm yüksekte yapılarak vurgu arttırılmıştır. Havuz kenarlarında su kadehlerine rastlanılmaz. Havuz içerden 1.53X1.65X1.05 metre ölçülerindedir.

Havuz ortasında bir adet su fıskiyesi bulunur (Fotoğraf-150-151). Fıskiye ayağı 45 cm ve 40 cm çaplarında iki katlı bir kaide vasıtasıyla yukarı doğru 80 cm yükselmektedir. Fıskiye ayağı 6'şar cm bir dolu bir boş şeklinde yivlenmiştir. Fıskiye ayağı bilezik yardımı olmadan fıskiye çanağı ile bağlanmıştır. Çanak 40 cm çapındadır. Fıskiye çanağı dışardan 20 cm yüksekliktedir. Çanak 6'şar cm bir dolu bir boş şeklinde yivlenmiştir. Ayakta görülen hareket çanakta da görülmektedir. Çanak ortasından 20 cm'lik metal bir boru vasıtası ile fıskiye akan su, su şöleni oluşturmaktadır.

Malzeme ve Teknik: Yapının genelinde olduğu gibi havuz bölümünde de bazalt taş hâkim olmuştur. Havuzda taşlar blok halinde kullanılmıştır.

Süsleme: Havuz gayet sade planlanmıştır. Süsleme unsurları fıskiye dışında görülmez. Kare planlı havuzu gösterişli kılan tek unsur ortasında bulunan su lülesidir. Fıskiye ayağı iki katlı bir kaide vasıtasıyla yukarı doğru 80 cm yükselmektedir. Fıskiye ayağı 6'şar cm bir dolu bir boş şeklinde yivlenmiştir. Fıskiye ayağı bilezik yardımı olmadan fıskiye çanağı ile bağlanmıştır. Çanak 6'şar cm bir dolu bir boş şeklinde yivlenmiştir. Ayakta görülen hareket çanakta da görülmektedir. Su lülesinde bulunan fıskiye ile suyun serinletici etkisinden faydalanılmaktadır.

Değerlendirme: Havuz, karevari plan itibarıyla nadide örneklerden biridir. Diyarbakır evlerinde rastladığımız süsleme unsurlarına rastlanmaz. Plan, mimari ve süsleme açısından Behram Paşa Konağı havuzuna benzemektedir.

4.15. Muharrem Erim Evi Havuzu

Konum: Ada:56, Parsel:9

Adres: Cevat Paşa Mahallesi Kozluk Sokak /Suriçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Bilal Erim

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Mülk Sahibi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 08.01.2015-21.04.2015

Çizim No: 69-71

Fotoğraf No: 152-158

Harita No: 21

Yapının Tanımı: Diyarbakır'ın geleneksel konut dokusunun tüm örneklerinin görüldüğü bir yapıdır. Yapının tarihi hakkında kayıtlarda bilgiye ulaşamadık. Tapu kayıtlarına göre 2009 yılında Muzaffer Erim tarafından satın alınarak Muharrem Erim ismi verilip işletmeye verildiği bilgisine ulaştık. Kesme bazalt taştan inşa edilen yapının güneyi bodrum üzeri zemin, kuzeyi zemin üzeri bir, batısı zemin üzeri bir kattan oluşmaktadır. Yapının güneycephesinde eyvan kısmında ve pencere ile saçakarasında castan geometrik ve bitkisel bezemeler yer alır. Yapı günümüze tahribat görerek gelmiştir. İç kısımları boyanmış, tuvalet ve banyolar fayansla kaplanmış yerler ise parke ile döşenmiştir (Fotoğraf-152).

Havuz: Avlu içerisinde yer alan havuz 2.88X1.96X0.75 cm ölçülerindedir. Diyarbakır havuz tipolojilerinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir (Çizim-69). Ebatlarına göre oldukça derin planlanmış olan havuz; plan, mimari ve süsleme açısından Diyarbakır evlerindeki dikdörtgen planlı havuzlar ile paraleldir (Fotoğraf-153-154). Zemin kotundan 15 cm yukarıya taşan havuz, kenarlardan dış bükey bir bombe ile dışarı taşırılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Havuzun doğu ve batı kenarında 11 cm çapında iki adet su kadehi bulunur Su kadehleri gayet sade planlanmıştır (Fotoğraf-155). Yuvarlak planlıdır ve ortasında 3 cm'lik bir su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden gelen su yukarı doğru fişkirarak su şöleni oluşturmaktadır. Havuz çevresi 12 cm'lik bir çerçeve ile sarılarak vurgulanmıştır(Çizim-70).

Havuzun ortasında bulunan su fiskiyesi havuza hareket katmıştır. Yerden kaide olmadan 24 cm çapındaki fiskiye 43 cm yukarı doğru yükselerek 21 cm çapında sonlanmaktadır. Burada fiskiye çanağı bulunmaz. Fiskiye ayağı 8 dilimli 15 cm çapında bir bilezik vasıtası ile fiskiye topuzuna bağlanmaktadır. Fiskiye topuzu 25 cm çapında ve 8 dilimlidir. 21 cm yüksekliğinde olan topuz yukarıdan sonlanarak 8 cm çapında 11 cm yüksekliğinde top şeklinde yuvarlak bir küreyle bağlanmıştır. Ortasında 3 cmlik bir su lülesi bulunur. Su lülesinden gelen su yukarı doğru fişkirarak su şöleni oluşturmaktadır (Çizim-71) (Fotoğraf-156-157).

Su Kuyusu: Avlu içerisinde bir adet kare şeklinde su kuyusu bulunmaktadır. Üzerinde şu an kare planlı bir cürun bulunur. Uzun yıllar bu kuyudan tulumba ile su çekilerek su ihtiyacı karşılanmıştır (Fotoğraf-158).

Malzeme: Yapının genelinde olduğu gibi havuz bölümünde de bazalt taş hâkim olmuştur. Havuzda taşlar blok halinde kullanılmıştır.

Süsleme: Havuz, plan itibari ile dikdörtgendir. Havuzda süsleme unsurları ile karşılaşmaktayız. Zemin kotundan yukarıya taşan havuz, kenarlardan dış bükey bir bombe ile dışarı taşırılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Ortaya çıkan bombeli hareket havuza üç boyutlu bir görünüm vermiştir. Havuzun doğu ve batı kenarında iki adet su kadehi bulunur. Su kadehleri Diyarbakır evlerinde rastladığımız diğer kadehlere göre gayet sade planlanmıştır. Yuvarlak planlıdır ve ortasında bir su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden gelen su yukarı doğru fişkırarak su şöleni oluşturmaktadır. Havuz çevresi 12 cm'lik bir çerçeve ile sarılarak vurgulanmıştır.

Havuzda görülen asıl süs ögesi ortada bulunan su fiskiyesidir. Yerden kaide olmadan yukarı doğru yükselmektedir. Burada fiskiye çanağı bulunmaz. Fiskiye ayağı 8 dilimli bir bilezik vasıtası ile fiskiye topuzuna bağlanmaktadır. Fiskiye topuzu 8 dilimlidir. Topuz yukarıdan sonlanarak yuvarlak bir küreyle bağlanmıştır. Ortasında bir su lülesi bulunur. Su lülesinden gelen su yukarı doğru fişkırarak su şöleni oluşturmaktadır.

Değerlendirme: Plan, mimari ve süsleme bakımından değerlendirildiğinde havuz Diyarbakır'daki diğer konaklardaki havuzlarla benzer inşa edilmiştir. Dikdörtgen plandadır. Havuzun su kadehleri diğer havuzlara göre daha sade karşımıza çıkmaktadır. Aynı farklılık su fiskiyelerinde de görülür. Yerden yükselen fiskiye ayağı diğer havuz fiskiyeleri gibi fiskiye çanağına oturmaz. Burada fiskiye çanağının yerini fiskiye topuzu almaktadır.

4.16. Zinciriye Konağı Havuzu

Konum: Ada:355, Parsel:13

Adres: İnönü Mah. Yücel Sok. No: 9/Suriçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: -

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: -

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 17.03.2015-16.05.2015

Çizim No: 72

Fotoğraf No: 159-163

Harita No: 22

Yapının Tanımı: Yapı Ulu Camii Külliyesinin arkasında bulunmaktadır. Araştırmamız boyunca yapı ile ilgili tarihi bilgilere sahip olamadık. Oldukça sade planlanmış küçük bir yapıdır. Zaman içinde tahrip görerek bir bölümü yıkılmıştır. Günümüzde yan tarafında bulunan komşu yapıyla ev sahipleri tarafından birleştirilerek restaurant/cafe olarak işletilmektedir (Fotoğraf-159).

Havuz: Havuz avlu giriş kapısının yakınında bulunmaktadır. Konağın avlusundan yol geçtiği için avlu daraltılmış bu yüzden havuz kapıya yakın mesafededir (Fotoğraf-160). Evin havuz ögesi, Diyarbakır evlerinde görülen havuzlar ile plan, mimari ve süsleme açısından paralel inşa edilmiştir. Diyarbakır havuz tipolojileri içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. İçerden 2.26X1.17 metre ölçülerinde 54 cm derinliğindedir (Çizim-72). Havuz gayet sade planlanmıştır. Havuzda kullanılan süsleme öğeleri Diyarbakır evlerindeki havuzlarda görülen süsleme ile aynıdır. Zemin kotundan 15 cm yukarıdan dış bükey bir hareketle 25 cm'lik dışa doğru kıvrım görülür. Bu durum havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmıştır. Diyarbakır havuzlarının genel özellikleri arasındadır. Havuz çevresinin 18 cm lik iç bükey bir su oluşu ile dört bir yandan sarılarak su taşkınlarının avluya sızması engellenmiştir. Su oluşunun etrafı 30 cm eninde dikdörtgen şekilde sarılarak havuz avlu zemininde vurgulanmıştır. Havuz avlu içinde toplam 2.41X3.47 metre yer kaplamaktadır.

Havuz kenarlarına görülen dışbükey kıvrım su kadehleri ile vurgulanmıştır. Havuzun kuzey ve güneyinde iki adet su kadehi bulunur (Fotoğraf-161). Kadehler ortalama 18 cm çapındadır. On yapraklı gülçe şeklindeki iki su kadehleri Diyarbakır evlerinin genelinde gördüğümüz kadehler gibi kademeli yapılmış fakat hatalı restorasyon sonucu kademeler belirgin değildir. Su kadehinin ortasında 3 cm'lik su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden çıkan su minik fiskiye görevini görerek su şöleni yaratmaktadır. Su lülesinin çevresi on yapraklı gülçeyle sarılmış ve ortaya bir çiçek motifi çıkarılmıştır. (Fotoğraf-162). Havuz ortasında su fiskiyesi bulunmaktadır (Fotoğraf-163). Fakat günümüzde gördüğümüz bu fiskiye orijinal değildir. Fabrika usulü kesme taş malzeme kullanılarak yapılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Bazalt taşın hâkim olduğu yapının havuz ögesinde de aynı malzeme görülmektedir. Havuzda taşlar blok halinde kullanılmıştır. Su kadehlerinde taşlar işlenmiştir.

Süsleme: Havuzda süsleme unsurları Diyarbakır'ın geleneksel havuz örnekleri ile örtüşmektedir. Havuzda süsleme unsuru olarak kullanılan öge doğu ve batısında bulunan su kadehleridir. On yapraklı gülce şeklindeki su kadehleri Diyarbakır evlerinin genelinde gördüğümüz kadehler gibi kademeli yapılmıştır. Fakat günümüze tahrip geldiğinden ve de restorasyonlarda görülen yanlış onarım sonucu kademeler belirgin değildir. Kadehler havuzun köşelerinde adeta çiçek gibi açmıştır. Su kadehinin ortasında bulunan su lülesi su şöleni yaratmaktadır. Su lülesinin çevresi on yapraklı gülçeyle sarılır fakat havuzun iç kısmına bakan yönündeki onuncu yaprağın ortasından geçen su oluğu taşmaların geçişini sağlamaktadır. Gülçenin havuzla birleştiği yerde sağ ve solunda üç kıvrımlı iki adet stilize yelpaze motifine yer verilmiştir. Havuzda görülen bir diğer hareket ise dikdörtgen planlı havuzun çevresinin dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmesidir. Bu durum havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmaktadır. Havuz çevresinin 18 cm lik iç bükey bir su oluğu ile dört bir yandan sarılarak su taşkınlarının avluya sızması engellenmiştir. Su oluğunun etrafı 30 cm eninde dikdörtgen şekilde sarılarak havuz avlu zemininde vurgulanmıştır. Havuz ortasında gösterişli bir su fiskiyesi bulunmaktadır. Fakat günümüzde gördüğümüz bu fiskiye orijinal değildir. Fabrika usulü kesme taş malzeme kullanılarak yapılmıştır. Yerden 94 cm uzunluğunda ve ortalama 65 cm çapındaki su fiskiyesi bombeli bir ayak ile sekiz yapraklı papatya şeklinde bir fiskiye çanağından oluşmaktadır. Orijinal değildir.

Değerlendirme: Diyarbakır evlerinde gördüğümüz dikdörtgen planlı havuzlarla paralel inşa edilmiştir. Plan, mimari ve süsleme bakımından aynı özellik göstermektedir. Havuz dikdörtgen planda inşa edilmiş, çevresi dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmiştir. Bu ifade havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmıştır. Havuzun iki köşesinde bulunan su kadehleri Diyarbakır'ın geleneksel havuzlarının özelliklerini taşımaktadır. Havuz fiskiyesi günümüze gelmemiştir. Şu an gördüğümüz fiskiye kesme taştan yapılmış, orijinal değildir.

4.17. Hürrem Sultan Konağı Havuzu

Konum: Ada:455, Parsel:3

Adres: Camii Kebir Mahallesi, Manav sokak, No:3/Sur içi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Mustafa TATLICI

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Mülk Sahibi

Orijinal Kullanımı: Konut

Yapının İncelenme Tarihi: 01.03.2015-16.07.2015

Çizim No: 73

Fotoğraf No: 164-167

Harita No: 23

Yapının Tanımı: Diyarbakır'ın geleneksel konut dokusunu yansıtan konak, üzerinde yapım kitabesi olmadığından inşa tarihi ile ilgili bilgi sahibi değiliz. Yan tarafında bulunan komşu yapının kitabesi 1902-1903 tarihlerini verdiğiinden bu konağın da o tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir. Konak U plan tipinde inşa edilmiştir. Ortada büyük kare planlı bir avlusu bulunur. Günümüzde restore edilerek önce taziye evi olarak kullanılmış şimdi ise ev sahipleri tarafından restoran olarak Hürrem Sultan Konağı adıyla işletilmektedir.

Havuz: Konağın en fonksiyonel mekânı olan kare avlusunda dikdörtgen planlı bir adet havuz bulunmaktadır (Fotoğraf-164). Havuz, Diyarbakır evlerinde gördüğümüz havuzlarla hem plan hem de süsleme açısından benzemektedir. Havuz, içerden 1.89X1.22 metre ölçülerinde 77 cm derinliğindedir (Çizim73). Diyarbakır havuz tipolojileri içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Geleneksel birkaç süsleme unsurunun dışında havuz, oldukça sade görünmektedir. Zemin kotundan 15 cm yukarıdan dış bükey bir hareketle 25 cm'lik dışa doğru kıvrım görülür. Bu durum havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmıştır (Fotoğraf-165). Havuz çevresinin 19 cm lik iç bükey bir su oluğu ile dört bir yandan sarılarak su taşkınlarının avluya sızması engellenmiştir. Havuz çevresindeki Diyarbakır havuzlarına özgü bu kıvrımın kuzey ve güneyi olmak üzere kısa kenarlarında iki adet su kadehi bulunur. Kadehler 24 cm çapındadır. Diğer havuzlara göre geniş ölçülere sahiptir. Kadeh kademeli olarak üç katlı yapılmıştır. Fakat günümüze tahriple geldiğinden ve restorasyonlarda görülen yanlış onarım sonucu kademeler orijinali gibi belirgin değildir (Fotoğraf-166-167). Havuz ortasında 3 katlı, mermerden, gösterişli bir su fiskiyesi bulunmaktadır (Çizim-

74). Fakat günümüzde gördüğümüz bu fiskiye orijinal değildir. Üzerindeki işlemler ve boyutları kesinlikle Diyarbakır havuz mimarisi ile uyuşmamaktadır

Malzeme ve Teknik: Konak yöreye özgü kesme bazalt taş ile inşa edilmiştir. Havuzda da aynı malzeme görülür. Havuzda süsleme unsurları bulunmadığından taşlar bloke halinde kullanılmıştır. Havuzda bulunan başka bir malzeme ise metal fiskiye borusudur. Fiskiye ortasında bulunur ve suyun akışını sağlamaktadır. 2014 yılında eklenen mermer fiskiye Diyarbakır havuz mimarisi ile uyuşmamaktadır.

Süsleme: Geniş bir alana sahip olan konak, süsleme açısından oldukça sade tutulmuştur. Diyarbakır evlerinde bulunan havuzların genelinde kullanılan süsleme öğelerine burada da rastlanır. Havuzda süsleme unsurları sınırlı kullanılmıştır. Diyarbakır sivil mimarisinin genelinde görülen dış bükey hareket burada da vurgulanmıştır. Havuzda adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltmış ve büyük oranda hareket katmaktadır. Üç boyutlu bombeliği vurgulayan başka bir unsur da su kadehleridir. Kadehler havuzun kuzey ve güneyinde olmak üzere iki adettir. On kollu yıldız şeklindeki su kadehleri Diyarbakır evlerinin genelinde gördüğümüz kadehler gibi kademeli yapılmıştır. Su kadehinin ortasında su lülesi bulunmaktadır. Su lülesinden çıkan su minik fiskiye görevini görerek su şöleni yaratmaktadır. Su lülesinin çevresi on kollu yıldız ile sarılır fakat havuzun iç kısmına bakan yönü su lülesini takip edecek şekilde havuz ile buluşmaktadır. Su kadehleri dışardan aşağı inmektedir. Dışardan beş dilimle aşağı doğru sivrilmiştir. On kollu yıldızın her bir kolunun arasında alttan bir yıldız kolu uzanmakta ve toplamda uzanan dokuz kol, su kadehine kademe vermektedir. Yıldızlı su kadehinin havuzla birleştiği yerde sağ ve solunda üç kıvrımlı iki adet stilize yelpaze motifine yer verilmiştir. Havuz ortasında üç katlı gösterişli bir su fiskiyesi bulunmaktadır. Fakat günümüzde gördüğümüz bu fiskiye orijinal değildir. Havuzun görüntüsünü engellemiştir. Ortada bulunan su fiskiyesi nedeniyle orijinal doku bozulmuştur.

Değerlendirme: Burada görülen havuz genel olarak Diyarbakır evlerinde gördüğümüz dikdörtgen planlı havuzlarla paralel inşa edilmiştir. Havuz sadece plan itibari ile değil, süsleme açısından da Diyarbakır sivil mimarisinde görülen havuzlarla benzer yapılmıştır. Yapının havuzunda bulunan fiskiye uygulanan restorasyon sonrası yenilenerek orijinalliğini yitirmiştir.

4.18. Diyarbakır Kùltür Turizm ve Musiki Derneği (DİKTUMDER) Binası

Havuzu

Konum: Ada:334, Parsel:2

Adres: Camii Kebir Mahallesi Telgrafhane Sokak No:17/Suriçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Maliye Hazinesi

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Kùltür ve Turizm Bakanlığı

Yapının İncelenme Tarihi: 16.10.2014

Çizim No: 75

Fotoğraf No: 168-174

Harita No: 24

Yapının Tanımı: Camii Kebir Mahallesinde yer alan yapı, üzerinde kitabe bulunmadığı için ne zaman yapıldığı hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Yapı L plan şemasında küçük bir alanı kaplar. Haremlik ve Selamlık olarak iki bölümden oluşan yapı yöreye özgü kara bazalt taş kullanılarak inşa edilmiştir. Uzun yıllar konut olarak kullanılan yapı 2014 yılı itibariyle Diyarbakır Kùltür Turizm ve Musiki Derneği'ne verilmiştir (Fotoğraf-168).

Havuz: Yapı oldukça küçük bir alanı kapladığından ötürü avlusu da bu oranda küçüktür. Avlunun küçük olması havuz ögesinin eyvan içinde kullanılmasına neden olmuştur. Havuz, Diyarbakır evlerinde gördüğümüz havuzlarla hem plan hem de süsleme açısından benzemektedir (Fotoğraf-169). Havuz, içerden 0.99X1.61 metre ölçülerinde 45 cm derinliğindedir (Çizim-75). Diyarbakır havuz tipolojileri içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir. Geleneksel birkaç süsleme unsurunun dışında havuz, oldukça sade görünmektedir. Zemin kotundan 15 cm yukarıdan dış bükey bir hareketle 25 cm'lik dışa doğru kıvrım görülür. Bu durum havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmıştır (Fotoğraf-170). Havuz çevresinin 19 cm lik iç bükey bir su oluşu ile dört bir yandan sarılarak su taşkınlarının avluya sızması engellenmiştir.

Sadeliği bozan diğer bir unsur da havuzun köşelerinde bulunan stilize su kadehleridir (Fotoğraf-171). Havuzun doğu ve batısı olmak üzere iki köşesinde de bu kadehlerle karşılaşmaktayız. Su kadehleri de havuz gibi küçük ebatlarda ve sade plandadır. Kadehler gülce şeklindedir. 7 yapraklı gülce şeklinde planlanmış su kadehleri genel itibariyle Diyarbakır evlerinde görülen su kadehleri gibi kademeli yapılmamıştır.

Kadehler doğu ve batı yönünde dışarıya taşırılmış ve dışardan 16 cm uzunluğunda aşağı doğru indirilmiştir. Üç boyutlu bir ifade vermektedir (Fotoğraf-172).

Havuzun ortasında bulunan su fiskiyesi havuza hareket veren üçüncü bir unsurdur (Fotoğraf-173-174). Burada bulunan su fiskiyesi Diyarbakır evlerindeki diğer su fiskiyelerinden farklı planlanmıştır. Altta 21 cm çapında üstte ise 18 cm çapında kademeli olarak iki silindirik bilezik üst üste gelerek fiskiye ayağının kaidesini oluşturmaktadır. 10 cm çapında silindirik planlı yivlenmiş ayak kaideye oturmaktadır. Kaideden yükselen ayak 15 cm ölçülerinde bir bilezik vasıtasıyla fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Fiskiye çanağı 28 cm çapında ve 8 cm derinliğindedir. Fiskiye çanağı dışardan 6 adet köşeli stilize hareketlerle vurgulanmıştır. Fiskiyenin ortasında bir adet metal boru ile su şöleni yapılmıştır. Su fiskiyesi Behram Paşa Konağı ve Ahmed Arif Müze Kütüphanesinde bulunan fiskiye ile plan itibariyle benzetilmektedir

Malzeme ve Teknik: Havuzda malzeme olarak kara bazalt taş kullanılmaktadır. Su kadehlerinde taşlar kesilerek şekil verilmiş fakat havuz genelinde blok taş kullanılmıştır. Havuzda bulunan başka bir malzeme ise metal fiskiye borusudur. Fiskiyenin ortasında bulunur ve suyun akışını sağlamaktadır.

Süsleme: Konağın genelinde kara bazalt taşına ilave olarak beyaz kalker taş ile süslemeye destek verilirken beyaz kalker taş havuzda kullanılmaz. Diyarbakır evlerindeki diğer havuzlar gibi dikdörtgen plan şemasında inşa edilmiştir. Sade planlanmış havuzun çevresi dış bükey bir çıkıntı yapılarak yükseltilmiştir. Bu durum havuza bombeli ve üç boyutlu bir görünüm katmıştır. Havuzda kullanılan süsleme unsuru su kadehleridir. Havuzun doğu ve batısı olmak üzere iki köşesinde de bu kadehlerle karşılaşılacak su kadehleri de havuz gibi küçük ebatlarda ve sade plandadır. Kadehler gülçe şeklindedir. Yedi yapraklı gülçe şeklinde planlanmış su kadehleri genel itibariyle Diyarbakır evlerinde görülen su kadehleri gibi kademeli yapılmamıştır. Kadehler doğu ve batı yönünde dışarıya taşırılmış ve dışardan 16 cm uzunluğunda aşağı doğru indirilmiştir. Üç boyutlu bir ifade vermektedir. Havuzun ortasında bulunan su fiskiyesi havuza hareket veren başka bir süsleme unsurudur. Kademeli olarak iki silindirik bilezik üst üste gelerek fiskiye ayağının kaidesini oluşturmaktadır. Silindirik planlı yivlenmiş ayak kaideye oturmaktadır. Kaideden yükselen ayak bir bilezik vasıtasıyla fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Fiskiye çanağı dışardan altı adet köşeli

stilize hareketlerle vurgulanmıştır. Fıskiyenin ortasında bir adet metal boru ile su şöleni yapılmıştır.

Değerlendirme: Konağın havuz ögesi Diyarbakır evlerinin genelinde avluda bulunurken burada eyvan içerisinde kullanılmıştır. Eyvan içerisinde havuz örneğine Esmâ Ocak Evi, Ziya Gökâlâ Evi, Cemil Paşa Konağında rastlanılmıştır. Diyarbakır sivil mimarisinde görülen dikdörtgen planlı havuzlar, burada da görülmektedir. Sadece plan itibarıyla değil süsleme açısından da benzerlik arz eder. Su kadehleri Diyarbakır evlerinde rastladığımız kademeli su kadehlerinden değildir. Burada havuz ölçüleri gibi küçük ebatlı ve sade planlanmıştır. Diyarbakır evlerinde gördüğümüz havuzlardan diğer bir farklı özellik de fıskiye de karşımıza çıkar. Kademeli olarak iki silindirik bilezik üst üste gelerek fıskiye ayağının kaidesini oluşturmaktadır. Fıskiye plan itibarıyla Behram Paşa Konağında bulunan fıskiye ile benzerdir.

4.19. Gazi Köşkü (Semanoğlu Köşkü) Havuzu

Konum: Ada:569, Parsel:11

Adres: Eski Mardin yolu üzeri Merkez/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Vakıflar Bölge Müdürlüğü

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Vakıflar Bölge Müdürlüğü

Orijinal Kullanımı: Köşk

Yapının İncelenme Tarihi: 30.10.2013

Çizim No: 76-81

Fotoğraf No: 175-186

Harita No: 25-26

Yapının Tanımı: Asıl adı Semanoğlu Köşkü olan yapı 15. yüzyıl Akkoyunlular tarafından yaptırılmıştır (Sözen,1971:236). 1. Dünya Savaş'ında karargâh olarak kullanıldığından 1935 yılında belediye tarafından satın alınıp Gazi Köşkü olarak adlandırılarak Atatürk'e armağan edilmiştir (Çetinor,1981:53-59). Mardin Kapısının dışında Dicle Köprüsünün batı yamacındadır (Çiftçi,2011:469-470) (Fotoğraf-175-176-177). Köşk iki katlı olarak yapılmış, her iki katında birer eyvan ve eyvanların iki yanında mekânlar yer almaktadır. Köşk onarım sırasında büyük değişikliğe uğramıştır. Siyah bazalt ve beyaz kalker taşın nöbetleşe kullanıldığı Semanoğlu Köşkü'nün kuzeyinde bir havuzu, hemen arkasında iki katında da birer eyvan ve eyvanların iki

yanında mekânlar yer almaktadır (Sözen,1971:236). Fakat üst katın bir bölümü restorasyon sırasında tahrip olduğundan günümüze gelememiştir. Köşkte, Atatürk'e ait eşyalar sergilenmektedir. Şu anda bir gezi-dinlenme-piknik alanı olarak halka açık kullanımdadır. Köşkte dikkat çeken en önemli öge selsebilli havuzdur. Su havuza selsebil aracılığı ile gelerek su gösterisi oluşmaktadır (Fotoğraf-178-179).

Selsebil: Diyarbakır'da havanın sıcak olmasından ötürü yaz aylarında özellikle kentin maddi açıdan ileri gelen insanları tarafından Dicle Nehri kıyılarına inşa edilen köşklarinde karşımıza selsebil mimarisi çıkmaktadır. Selsebil tipolojisi içinde rampalı selsebiller olarak bilinen bu plan tipi özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sık rastlanan bir plan tipidir.

Selsebil Gazi Köşkünün en dikkat çekici bölümüdür. Eyvanda bulunan selsebil, 1.69 metre uzunluğunda 1.41 cm genişliğinde bir rampadan akmaktadır (Çizim-76). Kaynaktan gelerek rampadan akan su eyvan zemininden 35 cm alçalttırılarak 9.76 metre uzunluğunda 1.40 cm genişliğinde bir su yalağına dökülmektedir (Çizim-77-78). Burada biriken su, 6.72 metre uzunluğunda zeminin altından bir su oluğu vasıtası ile avluda bulunan geniş dikdörtgen planlı havuzda toplanarak fiskiye yardımıyla su gösterisi gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf-180). Yalağın kuzey kısa kenarı 48 cm uzunluğunda 7 cm eninde küçük bir oluk vasıtası ile 10 cm çapına dairevi su giderinden aşağı akarak yerin altından havuzu doldurmaktadır (Fotoğraf-181-182). Rampalı selsebilinin kenarları stilize motiflerle bordur şeklinde vurgulanmıştır (Fotoğraf-183-184). Stilize hareketler ile dört tarafı çevrelenen rampalı selsebil, siyah ve beyaz taşlardan oluşan yuvarlak kemerli niş içerisine yerleştirilmiştir.

Havuz: Su sistemi eyvandan başlar. Eyvanın kuzey duvarından akan su, 1.69 yükseklikten selsebil vasıtasıyla akmaktadır. Su mihrabı onu izleyen ince uzun yalak tasarımıyla gerçek bir klimal serinlik sağlayarak avluya uzanıp eksenindeki büyük havuza ulaşılır. Eyvanın içinden gelen su avluda yer alan dikdörtgen planlı havuzla su oluğu vasıtasıyla bağlanır. Diyarbakır havuz tipolojileri içinde dikdörtgen planlı havuzlar grubuna girmektedir (Fotoğraf-185-186). Havuz dikdörtgen planlıdır. 7.74X8.16X1.21 metre ölçülerindedir. Gayet sade inşa edilmiş olan havuzdaki sadeliği bozan unsur havuzun ortasında yer alan bazalt taştan üç katlı selsebildir. Selsebil havuza hareket katmıştır. Havuzun ortasından kaide olmadan 43 cm çapında bir ayak ile 1.21 cm yükselerek büyük büyük fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Büyük çanak 1.16

çapındadır. Kenarları 21 cm yükselerek 13 dilimle hareketlendirilmiştir. Büyük çanağın ortasından 66 cm yükselen 30 cm'lik ayak vasıtası ile orta çanağa ulaşılır. Orta çanak 83 cm çapındadır. Kenarları 19 cm yükselerek 10 dilimle hareketlendirilmiştir. Orta çanağın ortasından 50 cm yükselen 16 cm'lik ayak vasıtası ile küçük çanağa ulaşılır. Küçük çanak 37 cm çapındadır. Küçük çanağın kenarları 15 cm yükselerek 8 dilimle hareketlendirilmiştir. Çanağın ortasında bulunan fiskiye çubuğu vasıtası ile su şöleni yapılmaktadır.

Malzeme: Köşkte siyah bazalt taşın yanı sıra hareket katma amaçlı beyaz kalker taşta kullanılmıştır. Akkoyunlu dini mimarisinde sık rastladığımız bu özellik köşklerde de kendini göstermiştir. Selsebil siyah ve beyaz taşlardan oluşan yuvarlak kemerli niş içerisine yerleştirilerek vurgulanmıştır. Yine rampalı selsebilin çevresi kalker taş kullanılarak stilize motiflere yer verilerek bordür oluşturulmuştur. Bazalt taş işlemeye uygun olmadığı için kalker taş kullanılarak motiflere yer verilmiştir. Fakat yalakta ve havuzda kalker malzeme görülmez. Tamamen bazalt taş kullanılmıştır. Havuzun ortasına restorasyon sonrası yapılan fiskiye orijinalinden uzaklaştırılarak mermer malzemeden yapılmıştır.

Süsleme: Diyarbakır sivil yapılarında bugüne kadar incelediğimiz su sistemlerinde bu kadar gösterişli öğelerle karşılaşmadık. Su önce selsebilden yalağa akmakta buradan da havuza dolmaktadır. Eyvanın kuzey duvarından akan su, belli bir yükseklikten rampalı selsebil vasıtasıyla akmaktadır. Selsebilde süsleme unsuru olarak kenarları stilize çentik şeklinde şekiller verilerek hareketlendirilmiştir. Rampanın etrafı bu stilize çentiklerle bordür şeklinde sarılmıştır. Süsleme sadece çentiklerle kalmamış selsebilin üstü de bir siyah bir beyaz taş ile bağlanan sivri kemerle vurgulanmıştır. Buradan aşağı akan su dikdörtgen bir sade planlanmış yalağa dökülmektedir. Eyvanın içinden gelen su avluda yer alan enine dikdörtgene yakın planlı bir havuzla bağlanır. Gayet sade inşa edilmiş olan havuzdaki sadeliği bozan unsur havuzun ortasında yer alan mermer selsebildir. Selsebil büyük oranda havuza hareket katmıştır. Üç katlı tasarlanmıştır. Üç kat kademeli olarak altta büyük ortada orta boy üstte ise küçük boy şeklinde dizilmiştir. Her bir kademe dilimlerle hareketlendirilerek havuza gösteriş katmıştır.

Değerlendirme: 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından 'Diyarbakır Evleri' isimli çalışma, 2003 yılında Hilmi Okutan tarafından 'Konut İç Mekan ve

Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı' isimli çalışma ve 2011 yılında Pınar Çiftçi tarafından 'Diyarbakır Köşkleri' isimli çalışma ile Gazi Köşkünün planları çizilerek tanımlanmıştır(Çizim-79-80-81).Gazi Köşkü Diyarbakır'da Dicle Nehri kenarında Akkoyunlular Dönemine tarihlenen yazlık köşklerimizdendir. Diyarbakır'daki yazlık köşkların hepsinde köşkün eyvan duvarına bitişik akan bir selsebili bulunmakta ve bu selsebilinden akan su önce yalağa sonrada havuza dökülmektedir. Pamuk Köşkü, Kuşdili Köşkü, Bekir Paşa Köşkü benzerliğe verilecek en güzel örneklerdir. Süsleme ögesi olarak kullanılan sebillerde çentikler yapılarak sebillerdeki sadelik bozularak vurgulanmıştır. Ayrıca suyun aktığı havuzda da bir adet su sebili kullanılarak havuzda hem gösterişli bir hava katılmış hem de serinlik sağlanmıştır. Diyarbakır'daki yazlık köşklere genel itibariyle bu şekilde bir su sistemi kullanılmıştır.

4.20.Erdebil Köşkü Havuzu

Konum: Ada:569, Parsel:23

Adres: Eski Mardin yolu üzeri Merkez/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Diyarbakır Kültür Tanıtma Vakfı

Orijinal Kullanımı: Köşk

Yapının İncelenme Tarihi: 16.05.2015-07.08.2015

Çizim No: 82-83

Fotoğraf No: 187-193

Harita No: 27

Yapının Tanımı: Mardin Kapısının dışında Dicle Köprüsünün batısında Gazi Köşkü'ne yakın bir yamaçta konumlandırılmıştır (Tekin,1997:116-121).(Fotoğraf-187). Köşkün üzerinde inşa kitabesi bulunmadığı için, yapım tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye ve belgeye ulaşılmamıştır. Bu yüzden yapının kesin yapım tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı belli değildir. Plan ve mimari özelliklerine bakıldığında Osmanlının son döneminde, 19. yy sonu 20. yy başında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Baran-Yılmaz,2011:403)(Fotoğraf-188-189). Halk arasında "Ber Der-i Pır" olarak ta bilinen köşk, Dicle Köprüsü'nün batısında yüksek bir tepede yer

almaktadır. Köşk, bodrum, zemin ve üst kattan oluşmaktadır. Yapı, dikdörtgen bir yapıdadır. Bodrum katta bulunan ahır birimi dikdörtgen yapıda olup, üst örtüsü beşik tonozdur(Çiftçi,2011:469-470)(Fotoğraf-190).

Havuz: Diyarbakır'da Dicle Nehri kenarında yer alan yazlık köşklere havuza su akışı eyvandan gelen bir selsebil ve yalak vasıtasıyla akmaktadır. Erdebil Köşkünün eyvanında selsebilli akış kullanılmamıştır. Köşkün havuzu avluda yer alır. Günümüzde gördüğümüz havuz orijinal değildir. Havuz bir dönem içi ve çevresi fayans ile kaplanarak orijinalinden uzaklaştırılmış ve eserin dokusuna zarar verilmiştir (Fotoğraf-191). Son dönemde Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışması ile aslına uygun şekilde restore edilerek gelecek nesillere bırakılmıştır. Diyarbakır havuz tipolojileri içinde kare planlı havuzlar grubuna girmektedir. Şimdiye kadar rastladığımız en büyük ölçülere sahiptir. 7.58X7.56X84 metre ölçülerinde olan havuz oldukça sade tutulmuştur. Havuz çevresi 43 cm eninde ve bazalt taşlarla sarılarak ve 11 cm yüksekliğinde zeminden dışarı taşırılarak vurgulanmıştır (Çizim-82-83).

Havuzun ortasında suya hareket katan su fiskiyesi bulunur (Fotoğraf-192). Su fiskiyesi iki katlı planlanmıştır. Havuzun ortasından 75 cm çapında ve üzerinde 69 cm çapında bir silme ile vurgulan geniş bir kaide ile yükselen fiskiye ayağı 22 cm uzunluğunda ve 28 cm çapındadır. Fiskiye ayağı 25 cm çapında bir silme ile hareketlendirilerek alt kattaki fiskiye çanağına bağlanmıştır. Alt katta bulunan büyük fiskiye çanağı 80 cm çapında ve 32 cm yüksekliğindedir. Dışardan onbir köşeli dilim ile hareketlendirilmiştir. Çanağın ağız kısmında her bir dilimin çanak hizasından 3 cm yukarı doğru taşırılarak vurgulanmıştır. Büyük çanağın ortasından 30 cm çapında 12 ince dilimle yivlenmiş bir ara ayak 32 cm yükselerek üstte bulunan küçük fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Küçük fiskiye çanağı 60 cm çapında ve 30 cm yüksekliğindedir. 20 dilimle hareketlendirilen küçük fiskiye çanağının ağız kısmında her bir dilimin çanak hizasından 3 cm yukarı doğru taşırılarak vurgulanmıştır. Kadehin ortasından yükselen 39 cm'lik metal boru vasıtası ile su şöleni yaratılmaktadır(Fotoğraf-193). 1991 yılına ait Erdebil Köşkünün planında avlu içerisinde havuzun yanın bir adet havuz boşaltma haznesine benzer bir havuzcuk bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik: Yöreye özgü siyah bazalt taş burada da kendini göstermektedir. Hem köşkte hem de havuz kısmında bazalt taş hâkimdir. Köşkün

genelinde yer yer kalker kullanılsa da havuzda beyaz kalker taşta yer verilmemiştir. Kara bazalt taş havuza ve içinde yer alan su fiskiyesine hâkim olmuştur.

Süsleme: Erdebil köşkünün avlusunda bulunan büyük ebatlarda inşa edilen kare planlı havuz, köşkün gösterişi karşısında oldukça sade tasarlanmıştır. Havuz çevresinin yine bazalt taş ile çevrelenmesi havuzu yalnız ortaya çıkarmak ile kalmamış havuzu avlu içerisinde vurgulamıştır. Havuzu vurgulayan süsleme ögesi havuz içerisinde yer alan iki katlı su fiskiyesidir.

Su fiskiyesi iki katlıdır. Havuzun ortasından geniş kademeli bir kaide ile yükselen fiskiye ayağı alt kattaki fiskiye çanağına bağlanmıştır. Alt katta bulunan büyük fiskiye çanağı dışardan on bir köşeli dilim ile hareketlendirilmiştir. Çanağın ağız kısmında her bir dilimin çanak hizasından yukarı doğru taşırılarak vurgulanmıştır. Büyük çanağın ortasından on iki ince dilimle yivlenmiş bir ara ayak yükselerek üstte bulunan küçük fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Küçük fiskiye çanağı yirmi dilimle hareketlendirilmiş küçük fiskiye çanağının ağız kısmında her bir dilimin çanak hizasından 3 cm yukarı doğru taşırılarak vurgulanmıştır. Kadehin ortasından yükselen metal boru vasıtası ile su şöleni yaratılmaktadır.

Değerlendirme: Yazlık köşkler içerisinde yer alan Erdebil Köşkünde yer alan su ögesi, diğer yazlık köşklerdeki havuzlara oranla burada su sebilinden akmaz. Gazi Köşkü, Bekir Paşa Köşkü, Kuşdili Köşkü, Hami Köşkü, Ağulludere Köşkünde; eyvan duvarında bulunan selsebil vasıtasıyla su ön kısımda yer alan küçük su yalağa akar, buradan kapalı bir kanal yardımı ile büyük havuza dolmaktadır. Erdebil Köşkünde ise havuz başlı başına yalın tutulmuştur. Avluda bağımsız olarak yer almaktadır. Diğer köşkların havuzları ile plan bakımından özdeşleşmektedir. Kare planda, büyük ebatlarda ve ortada su fiskiyesi bulunmaktadır.

4.21.Pamuk Köşkü Havuzu

Konum: Ada:569, Parsel:10

Adres: Eski Mardin yolu üzeri Merkez/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: (DİTAV) Diyarbakır Kültür Tanıtma Vakfı

Orijinal Kullanımı: Köşk

Yapının İncelenme Tarihi: 20.07.2015

Çizim No: 84-86

Fotoğraf No: 194-201

Harita No: 28

Yapının Tanımı: Mardin Kapısının dışında Dicle Köprüsünün batısında Gazi Köşkü'ne yakın bir yamaçta konumlandırılmıştır (Tekin,1997:116-121). Köşkün üzerinde inşa kitabesi bulunmadığı için, yapım tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye ve belgeye ulaşılmamıştır. Bu yüzden yapının kesin yapım tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı belli değildir. Plan ve mimari özelliklerine bakıldığında Osmanlının son döneminde, 19. yy sonu 20. yy başında Gazi Köşkü'nün plan ve mimari özellikleri dikkate alınarak yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Çiftçi,2011:469-470).

Yazlık köşk olarak inşa edilen yapı, 320 m²'lik bir alanı kaplar. Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ortada bir eyvanı bulunmaktadır. Eyvanın iki yanında sağır odacıklar yer almaktadır (Baran-Yılmaz,2011:400). Küçük ebatlarda planlanmış olan köşk yerleşim amaçlı değil de dinlenme amacı ile inşa edilmiştir (Fotoğraf-194-195). Bu yüzden gösterişten uzak sade ve küçük ebatlardadır (Çizim-84-85).

Selsebil: Pamuk Köşkü, diğer köşklere göre daha küçük ebatlı olduğu gibi selsebil ve havuzu da bu oranda küçük ebatlıdır. Selsebil tipolojisi içinde kaynaktan akan sebiller grubuna girmektedir(Fotoğraf-196). Kaynaktan gelen su üç dilimle hareketlendirilmiş adeta niş formatında bir gözden çıkarak bir adet dikdörtgen planlı 98 cm eninde 3.20 cm uzunluğundaki yalağa akmaktadır. Kaynaktan gelen su basık bir kemerin altından 75 cm ölçülerinde bir su oluğundan geçerek 41X69 cm ölçülerinde dikdörtgen 12 cm derinliğinde bir haznedan geçip yalağa dökülür(Fotoğraf-197-198). Kaynaktan gelen su havuz çörteni denilen kısımdan akar³⁶. Burada görülen yalak kaynaktan gelen suyun toplama alanı olarak kullanılmıştır. Bir nevi geçiş alanı görevindedir. Eyvana hemzemin olarak planlanan yalak da herhangi bir taşma olasılığına karşın havuzun doğu yönüne 37-80 ölçülerinde koçbaşı tasvirini andıran küçük şekilli bir boşaltma haznesi ile hareketlilik sağlanmıştır (Fotoğraf-199). Kaynaktan gelen su yalağın altından gizli bir oluk vasıtasıyla avluya gelerek 2.35 cm uzunluğunda bir su oluğu ile büyük havuza geçişi sağlamaktadır (Fotoğraf-200).

³⁶Havuz çörtenleri, avlu ya da bahçedeki büyük havuza suyun kanal ile boşaldığı noktada su oluğu olarak kullanılmıştır. Bu çörtenler de tek parça taştan olup boyutları damda kullanılan çörtenlerle aynıdır

Havuz: İki sivri kemerli eyvanı bulunan yapıda selsebil vasıtasıyla akan su, bir adet bozuk dikdörtgen planlı yalak ve 4.98X5.61 ölçülerinde bir adet bozuk dikdörtgen planlı büyük havuz bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı havuz, 70 cm derinliğindedir (Bekleyen,2004:s.92). Havuz avluya hemzemin durumundadır. Malzeme olarak havuz zemini ve duvarları dişi bazalt taştandır. Havuzda herhangi bir süsleme unsuru kullanılmamıştır. Havuza suyun kaynaktan gelip üç dilimli nişvari bir açıklıktan akarak küçük bir havuzcuğa akması ve buradan da büyük havuza akması havuzdaki sadeliği bozmuştur (Çizim-86). Havuzun doğusundan 3.15 cm ölçülerinde bir su oluğu ile taşan su buradan topraklı alana gönderilmektedir (Fotoğraf-201).

Malzeme: Küçük ebatlarda inşa edilen Pamuk Köşkünde yer alan su sistemlerinde kara bazalt taş ana malzemeyi oluşturmaktadır. Yöreye özgü olan bu taş malzeme burada gözenekli, su emme kabiliyeti yüksek dişi taş malzeme kullanılmıştır (Çiftçi,2011:469-470).

Süsleme: Pamuk Köşkü Dicle Nehri kenarında bulunan diğer yazlık köşkler ile orantılandığında en sade ve gösterişten uzak yapılmış tek köşk örneğidir. Küçük ebatlarda inşa edilmiş olan köşk yerleşme amacının dışında tamamen dinlenme amacıyla kullanılmıştır. Köşkte bulunan havuzlar köşk kadar sade yapılsa da köşkün genel sadeliğini bozmuş ve köşke hareket sağlamıştır.

Eyvan içerisinde kaynaktan gelen su üç dilimli nişvari bir bölümden akmaktadır. Eyvan duvarında üç dilimli diş kullanılması eyvana hareketlilik sağlamış suyun bu kısımdan akışı ise gösterişi arttırmıştır. Suyun aktığı dikdörtgen plandaki yalak da oldukça sade tutularak hareketlilik yalağın doğu yönündeki koç başı tasvirini andıran küçük şekilli bir oluk ile vurgulanmıştır. Avluda bulunan büyük havuz da oldukça sade tutulmuştur. Dikdörtgen planda gösterişten uzak inşa edilmiştir. İçerisinde yer alan su lülesi günümüze gelmemiştir. Havuza ait eski dönemlere ait fotoğraf olmadığından su lülesine ait bilgilere ulaşamadık. 19. Yüzyılda inşa edilen yazlık köşkler ile aynı dönemde yapıldığından buradaki su lüleleri ile aynı formatta olduğunu düşünmekteyiz.

Değerlendirme: Diyarbakır'da yaz aylarının sıcak geçmesinden ötürü Dicle Nehri kenarında yazlık köşkler inşa edilmiştir. İlki 17. Yüzyılda inşa edilen yazlık köşkler, 19. Yüzyılda inşaları hızlanarak toplamda sekize yükselmiştir. Pamuk köşkü de bu dönemde yapılan yazlık köşkler arasındadır. Pamuk köşkü diğer yazlık köşklere gibi yerleşme amaçlı yapılmamıştır. Köşkte odalar ve yaşam alanı bulunmaz daha çok

dinlenme amaçlı inşa edilmiştir. Diyarbakır'daki yazlık köşkların hepsinde köşkün eyvan duvarına bitişik akan bir su sebili bulunmakta ve bu su sebilinden akan su havuza dökülmektedir. Gazi Köşkü, Erdebil Köşkü, Kuşdili Köşkü, Bekir Paşa Köşkü benzerliğe verilecek en güzel örneklerdir. Süsleme ögesi olarak kullanılan sebilde çentikler yapılarak sebildeki sadelik bozulmuş ve hareket sağlanmıştır. Diyarbakır'daki yazlık köşklere genel itibariyle bu şekilde bir havuz sistemi kullanılmıştır.

4.22.Hasan Paşa Hanı Havuzu

Konum: Ada:157, Parsel:1-61

Adres: Gazi Caddesi/ Sur İçi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Vakıflar Bölge Müdürlüğü

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Vakıflar Bölge Müdürlüğü

Orijinal Kullanımı: Han, Çarşı

Yapının İncelenme Tarihi: 21.03.2015-20.07.2015

Çizim No: 87-

Fotoğraf No: 202-

Harita No: 29

Yapının Tanımı: Hasan Paşa Hanı Diyarbakır'daki ikinci büyük handır (Kejanlı,2011:388). Ulu Cami'nin doğusunda ve cadde üzerinde olan Hasan Paşa Hanı'nın XIX. yüzyılın ilk yarısında da Diyarbakır'ın en önemli hanlarından birisi olduğu bilinmektedir³⁷ (Yılmazçelik,1995:89-90). Diyarbakır valilerinden, Sadrazam Mehmed Paşa'nın oğlu, Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır (Beysanoğlu,1996:595-598). Kapı portalinin üzerindeki üç kitabeden ikisi 1574, biri ise 1575 tarihlidir³⁸ (Sözen,1971:196-199). Yapı Osmanlı Dönemine ait enine dikdörtgen planda inşa

³⁷1612 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Polonyalı Simeon, 'Şehre geldiği zaman indiği Hasan Paşa Hanı'nı, "Şehre girdikten sonra Hasan Paşa Hanı'na indim. Muazzam kârgir bir bina olan bu hanın 500 beygiri barındırabilecek yer altında iki ahır, rengarenk demir parmaklıklarla çevrilmiş çok güzel havuzu, üç kat üzerine birçok kârgir odaları vardı. Hana bitişik olup Bursa'daki Gelincik ve Edirne'deki Alipaşa Hanları gibi kemerli, güzel Kuyumcu Hanı'nda emsali yalnız İstanbul'da bulunan çok usta kuyumcular, zernişancılar, bıçakçılar, papuçcular, çizmeciler ve diğer zanaat erbabı çalışırlar"diyerek çok güzel bir şekilde tanıtmıştır. 1654-1655 yıllarında Diyarbakır'dan geçen Evliya Çelebi ise Seyahatnamesinde Hasan Paşa Hanından şu şekilde bahseder: 'Kale misali Hasan Paşa Hanı gayet müstahkem ve metindir'. İnciciyan (1804) ve J. S. Buckingham (1815) Hasan Paşa Hanından önemle bahsetmişlerdir. Bunlardan Buckingham 1815 yılı için verdiği bilgiler arasında hububat piyasasının burada toplandığı hakkındaki kaydı, XIX. yüzyılda da bu hanın büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

³⁸ Hanın batı kapısındaki yazıtında '*büyüklerin varlıkları ile onur vermeleri ve kalabilmeleri için*' inşa edilmiştir.

edilmiştir (Yavuz,2011:141-178). Hana giriş biri batıdaki ana kapıdan ikisi yanlardan olmak üzere toplamda üç tanedir (Yavuz,2011:141-178). Menzil hanı konumunda olan han çok fonksiyonludur (Fotoğraf-202-203). Han uzun yıllar harabe kalmış tarihi yapının çevresinde oluşan yeni yapılaşmalar ve meydana gelen bozulmalarla birlikte, yapının yapılış amacı dışındaki bir kullanım, doğa şartları ve yapının üst katlarının terk edilerek boş bırakılması oldukça süratli bir eskimeye ve yok olmaya neden olmuştur. Fakat 2007 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilerek hayata yeniden kazandırılmıştır

Havuz: Handa iki ayrı su sistemi bulunur. Ortada bulunan baldaken tarzındaki havuz hanın asıl havuzudur. Hanın doğu kapısında bulunan havuz ise hemen bitişiğinde aynı dönemde inşa edilen Kuyumcular çarşısı³⁹ ile hanın birbirine bağlandığı alanda bulunur (Kılıcı,2011:19-45).

Bir Nolu Havuz (Baldaken):

Hasan Paşa Han'ının dikdörtgen planlı geniş avlusunun ortasında bir adet şadırvanı anımsatan üzeri altı ayakla taşınan kubbeyle örtülü havuz bulunmaktadır. Havuz, dairevi planlıdır. 2007 yılında yapılan restorasyonda onarım görmüştür. 1.20 metre çapında dairevi planlı havuzun üstü açık değildir. Baldaken tarzında altı ayaklı kubbe ile örtülmüştür. Altı ayrı ayaküstüne kurulmuş, her bir ayak birbirine yuvarlak kemerle bağlanmış ve üzeri kubbeyle örtülü baldaken tarzında planlanmıştır. Araştırmamız boyunca Diyarbakır'da bulunan diğer hanlarda biz şadırvanı anımsatan baldaken tarzında bir havuz görmedik. Havuz kenarları 19 cm'lik silmeli bir taş dizisi ile çevrelenerek vurgu yapılmıştır. Havuz, dışardan altta ve üstte bulunan birer adet silmenin arasında dilimlemelere yer verilmiştir. 180 adet dilimle hareketlendirilmiş fakat içerden sade tutulmuştur (Fotoğraf-204-205-206). Havuzun üzeri ve alt kısmı dışarı taşırılmış ve bir sıra silme ile hareketlendirilmiştir (Çizim-131).

Havuz çevresi 30 cm eninde iç bükey bir su oluğuyla taşmaları tutmak için sarılmıştır (Fotoğraf-207). Su oluğu kuzeye doğru 1.05 cm uzunluğunda devam ederek gidere boşalmaktadır. Havuzun ortasında 18 cm çapında 12 dilimli su fıskiyesinin ayağı

³⁹Hasan Paşa Diyarbakır Valiliği sırasında Ulu Caminin yakınına Hasanpaşa Hanı, Kuyumcular Çarşısı ve Ketenciler Çarşısını 982/1574–1575 yılında yaptırmıştır. Şevket Beysanoğlu, Hasan Paşa'nın ilk olarak kuyumcular için bir çarşı yaptırdığını sonrada bu çarşıdan Ulu Cami'ye doğru bir yol katarak ketenciler adıyla bilinen bir çarşı eklediğini dile getirmiştir.

bulunur. Su fiskiyesinin ayağının dilimleri keskin hatlarla yapılmıştır. Yerden 22 cm yükseklikte bulunan su fiskiyesinin sadece ayağı günümüze gelebilmiştir. Çanağı tahrip olmuş şu an yerinde değildir. Suyun serinletici etkisinden yararlanmak için yapılan bu öge hanın en vurgulayıcı bölümüdür. Hanın genelinde göze çarpan bir sıra beyaz kalker taş ve bir sıra siyah bazalt taşın kullanımı baldaken tarzda örtülü havuzda da görülür. Süsleme için motiflere rastlanılmamıştır. Fakat havuzun çevresindeki revaklar dış görünümüne büyük bir hareket katarak şadırvanı gösterişli kılmıştır (Çizim-87).

İki Nolu Havuz;

İkinci bir havuz ise hanın doğudaki kapısında yer almaktadır. Bu kısım kuyumcular çarşısına açılan kapısında yer alır (Fotoğraf-188-189-190). Burada yapılan havuz, Hasan Paşa Hanını 'L' Şeklinde saran Kuyumcular Çarşısı inşa edildiği dönemde yapılmıştır. Havuz zemin kotununun 25 cm altında planlanmış ayrıca zemin kotundan 21 cm dışarı da taşırılmıştır. İçerden 76X94X25 cm ebatlarında oldukça küçük ölçeklidir (Çizim-88). Orijinalinde elips planlı inşa edilmişse de yapılan restorasyon sonrası bozuk bir elips haline dönüşmüştür. Elips plan şemasında inşa edilen havuz, iki kenarında su kadehleri ile zenginleştirilmiştir. Diyarbakır havuz tipolojileri içerisinde dar elips planlı havuzlar grubuna girmektedir Zemin kotundan 21 cm yukarıya taşan havuz, kenarlardan dış bükey 25 cm'lik bir bombe ile dışarı taşırılarak üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Diyarbakır evlerinin havuzlarında sık karşılaştığımız bir durumdur. Havuz çevresi 17 cm'lik bir su oluğu ile sarılmaktadır(Fotoğraf-208).

Havuzda yer alan süsleme unsuru sadece bombeyle sınırlı kalmamış kuzey ve güney köşesinde yer alan iki ayrı kadehle desteklenmiştir. Havuzun ilgi çekici yönü Diyarbakır evlerinde görülen havuzlar gibi su kadehlerinin olmasıdır. Kadehler oldukça gösterişlidir. Havuzun iki köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, havuzda çiçek gibi açmaktadır (Fotoğraf-209-210) (Çizim-89).

Malzeme ve Teknik: Handa malzeme olarak bazalt taşın yanında gösterişi arttırmak amacıyla beyaz kalker taşta kullanılmıştır. Avlunun ortasında yer alan birinci havuzda görülen şadırvanda hem bazalt taş hem de kalker taş malzeme nöbetleşe olarak kullanılmıştır. Ayrıca üzeri kurşun malzemedan kubbeyle örtülmüştür. Doğu kapıda bulunan ikinci havuz ise tamamen bazalt taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

Ortada bulunan fiskiye de metal malzeme mevcuttur. Blok halinde kullanılan bazalt taş, su kadehlerinde kademeler ile kesilerek çiçek motifleri şeklini almıştır.

Süsleme: Hasan Paşa Hanında iki ayrı su ögesi bulunmaktadır. Handa kullanılan malzeme hem siyah hem de beyaz taş olduğundan han oldukça gösterişlidir. Dikdörtgen planlı avlusunda bulunan etrafı baldaken ile çevrelenmiş havuz, hanın en gösterişli kısmıdır. Dairevi planda inşa edilmiştir. Avlunun ortasında bulunan dairevi havuzun üstü daha geç bir dönemde kubbe ile örtülmüştür. Baldaken tarzındadır. Altı ayrı ayaküstüne kurulmuş, her bir ayak birbirine yuvarlak kemerle bağlanmış ve üzeri kubbeyle örtülerek estetik bir görünüm oluşmuştur. Araştırmamız boyunca Diyarbakır'da bulunan diğer hanlarda biz şadırvanı anımsatan baldaken tarzında bir havuz görmedik. Havuz, dışardan dilimlerle hareketlendirilmiş içerden sade tutulmuştur. Havuzun üzeri ve alt kısmı dışarı taşırılmış ve bir sıra silme ile hareketlendirilmiştir. Süsleme için motiflere rastlanılmamıştır. Fakat havuzun çevresindeki revaklar dış görünümüne büyük bir hareket katarak şadırvanı gösterişli kılmıştır. Havuzun ortasında bulunan fiskiye'nin sadece ayağı günümüze geldiğinden fiskiyede kullanılan süsleme hakkında fikir sahibi olamadık. Günümüze kalan fiskiye ayağının çok dilimli olması devamının da böyle olacağı fikrini çağrıştırdı. Sebil vasıtasıyla hem görüntü sağlanmış hem de serinlik sağlanmıştır.

Hanın ikinci havuzu ise hanın elips şeklindedir. Havuzdaki büyük hareket dışa doğru inen dış bükey bombedir. Havuza adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltmış ve büyük oranda hareket katmaktadır. Havuzda yer alan süsleme unsuru sadece bombeyle sınırlı kalmamış çevresinde yer alan kuzey ve güney köşesinde bulunan iki ayrı kadehle desteklenmiştir. Havuzun ilgi çekici yönü Diyarbakır evlerinde görülen havuzlar gibi su kadehlerinin olmasıdır. Kadehler oldukça gösterişlidir. Havuzun iki köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, çiçek gibi açmaktadır. Kadehler dördü tam ikisi yarım kollu yıldız şeklinde tasarlanmıştır. Kadehlerin kenarlarındaki yıldızlar köşelere sahiptir. Kadehlerin ortasında su lülesi bulunur. Buradan çıkan su fiskiye şeklinde adeta bir su şöleni oluşturmaktadır. Kadehlerin aşağı sarkan kısımlarında beş dilimli istiridye şeklinde dış bükey bombeli bir şekil meydana gelmiştir. Diyarbakır havuzlarının çoğunda bu şekil görülmektedir. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan beş dilimli yelpazeler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da arttırılmıştır.

Değerlendirme: Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi han mimarisine önemli bir örnek olan Hasan Paşa Hanı, dönemin Diyarbakır Valisi Hasan Paşa tarafından yaptırılan abidevi bir eserdir. Eserde Diyarbakır'daki diğer hanlara göre kıyasladığımızda burada iki adet havuz ile karşılaşılmıştır. Hem avluda üzeri baldaken tarzında şadırvanı anımsatan dairevi bir havuz, hem de doğu kapıda yer alan elips havuz bulunmaktadır. Deliller hanında görülen sekizgen planlı çevresi su oluğu ile çevrelenmiş ortasında ise iki katlı bazalttan selsebil sistemi, Çifte Han'da dikdörtgen sade plan tipi ile karşılaşmaktayız. Araştırmamız boyunca gördüğümüz hanlarda belli bir havuz plan şeması görülmez. Her handa farklı plan tipleri uygulanmıştır(Çizim-90).

4.23. Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı) Havuzu

Konum: Ada:250 Parsel:33

Adres: Cemal Yılmaz Mahallesi Gazi Caddesi / Sur içi-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Vakıflar Bölge Müdürlüğü

Orijinal Kullanımı: Han

Yapının İncelenme Tarihi: 03.05.2015-26.07.2015

Çizim No: 91-92

Fotoğraf No: 211-217

Harita No: 30

Yapının Tanımı: 1527 yılında dönemin Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa tarafından arkasında yer alan medrese ile birlikte inşa edilmiştir (Sözen,1971:193-195). Evliya Çelebinin de bahsettiği üzere oldukça fazla sayıda odası bulunan Deliller Hanı, vakfiyelerde “Menzil Hanı” olarak geçmektedir (Beysanoğlu,1996:547-549). Han sefere çıkan Osmanlı Hükümdarlarına bile ev sahipliği yapmıştır. Asıl adı Hüsrev Paşa Hanı olarak bilinen yapının, Deliller Hanı olarak bilinmesinin nedeni Hicaz'a gidecek hacı adaylarını götürecek delillerin (rehberlerin) bu handa kalmalarındandır ⁴⁰ (Yılmazçelik,1995:91). Oldukça geniş bir alanı kaplayan han, ortasında kareye yakın geniş bir avlusu, bu avlunun etrafında bulunan iki katlı revaklı

⁴⁰İstanbul'u, Suriye üzerinden Mekke ve Medine'ye bağlayan yol üzerinde hac farızasını ifa etmek için giden hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere kervansaraylar kurulmuştur. Söz konusu handa 1817 tarihinden itibaren askerlerin kaldığı II. Mahmut ve bunu takip eden Tanzimat Döneminde ise Deliller Hanı büyük ölçüde askerlerin ikametlerine tahsis edilmiş ve depolarına askeri malzemeler konulmuştur.

geçişlerin arkasında yer alan han odaları ile tek katlı bir ahır kısmından meydana gelmiştir (Kejanlı,2011:387). Yapı, siyah bazalt taş ve beyaz kalker taşının beraber kullanılması ile oluşturulmuştur (Güldoğan,2011:390-392). Avlu ortasında bir havuz bulunmaktadır (Fotoğraf-211).

Havuz: Deliller Hanında bulunan havuz, hanın büyük ve geniş avlusunun ortasında yer almaktadır. Araştırmamız boyunca Diyarbakır hanlarında genel bir havuz plan şeması olmadığından tüm hanlarda farklı plan şeması ile karşılaştık. Deliller hanında sekizgen plan şeması kullanılmıştır. Vakıflar genel Müdürlüğü tarafından onarılarak butik otel olarak faaliyet gösteren han, hatalı onarımlar görmüştür. 2003 yılına ait bir fotoğrafında havuz çevresinin bir set ile sarılarak bar haline getirildiği görülmektedir (Fotoğraf-212-213-214).

Bazalt taş kesme malzeme kullanılarak inşa edilen havuz 3.02 çapında sekiz kenarlıdır. Diyarbakır havuz tipolojisi içinde sekizgen planlı havuzlar grubuna girer. Sekizgen plan formunda inşa edilmiştir. Her bir kenar 76 cm uzunluğundadır. Birbirine eş kenarlı havuzun alt ve üst kenarları 18 cm'lik bazalt taş sırası ile vurgulanarak 3 cm dışarı taşırılmıştır. Havuz çevresi 27 cm eninde ve 11 cm derinliğinde bir su oluğu ile sekizgen bir şekilde çevrelenerek su taşmalarında önlem amaçlı açılmıştır (Çizim-91).

Havuz ortasında iki katlı su fiskiyesi bulunur. Günümüzde yapılan restorasyon sonrası çift katlı kademeli bir fiskiye kullanılmıştır. Suyun serinletici etkisinden yararlanabilmek için yapılan bu kısım fiskiye yardımıyla suya görsel bir boyut kazandırılmaktadır. Havuzun ortasından 54 cm uzunluğunda ve 22 cm çapında kaidesiz bir ayak yardımı ile altta bulunan büyük fiskiye çanağına bağlanmaktadır. Büyük fiskiye çanağı 60 cm çapında ve 6 kenarlıdır. Çanağın ortasından iki kadeh arasında geçişi sağlayan 42 cm uzunluğunda ve 22 cm çapında bir ayak ile yukardaki küçük çanağa bağlanmaktadır. 38 cm çapında 6 kenarlı küçük kadehin ortasından 8 dilimli fiskiye lülesi uzanmaktadır. Fiskiye lülesi 10 cm çapında ve 37 cm uzunluğundadır. Ucuna sonradan eklenen mermer yardımı ile suyu fışkırtarak su şöleni yaratmaktadır. Kadehlere kademeli olarak dolan su sekizgen havuzda toplanarak fiskiye nin devridaimi ile tekrar bulmaktadır (Fotoğraf-215-216-217).

Malzeme ve Teknik: Deliller Hanında yapıya hâkim olan kara bazalt taş ve beyaz kalker taşın nöbetleşe kullanımı havuz ögesinde kendisini göstermez. Havuz tamamen siyah bazalt taş ile inşa edilmiştir. Handa şu an bulunan havuz orijinal

değildir. Restorasyonla vasıtasıyla günümüzde yeniden yapılmıştır. Havuzda süsleme ögesi olmadığından bloke taşlar kullanılmıştır. Bazalt taşın yanı sıra fiskiye ucunda bulunan sonradan eklenmiş mermer malzeme bulunmaktadır.

Süsleme: Diyarbakır'ın en büyük hanı olan Hüsrev Paşa Hanı büyük ebatlara sahip olmanın yanı sıra süslemeleri ile de dikkatleri üzerine toplamaktadır. Avlunun ortasında bulunan sekizgen havuz hana göre daha sade planlanmıştır. Havuzda dikkat çekici unsur sekizgen plan şemasına sahip olması ve içinde yer alan su lülesidir. Suyun serinletici etkisinden yararlanabilmek için yapılan bu kısım fiskiye yardımıyla suya görsel bir boyut kazandırmaktadır. Fıskiye den fişkırın su üst kısmında yer alan küçük altıgen küçük çanağa dökülür. Küçük çanaktan taşın su ise alt kısmında yer alan geniş kadehe dökülmektedir. Süsleme yok denecek kadar azdır.

Değerlendirme: Diyarbakır han mimarisi incelendiğinde Suriçinde bulunan tüm hanlarda havuz ögesi farklı plan tarzlarında inşa edildiği görülmektedir. Bu şekilde bir havuz mimarisine Diyarbakır Sivil mimari yapılarda yaptığımız araştırmada ilk kez burada rastladık. En büyük han olan Hüsrev Paşa (Deliller) Hanı'nda avlu ortasında sekizgen planlı çift kademeli fiskiye görülürken; Hasan Paşa Han'ının ortasında bulunan havuzda şadırvanvari bir plan tipi ve doğu kapısında ise ikinci bir elips havuz görülmektedir (Çizim-92). Yine aynı şekilde Sülüklü Han'a baktığımızda su sisteminin sadece küçük bir su kuyusu ile yalın bırakıldığı görülmektedir. Her handa ayrı bir plan şeması işlenerek yapılan havuzlar suyun serinletici etkisinden biraz daha faydalanmak amacıyla yazın sıcak günlerinde adeta bir derman amacıyla yapılmıştır. Deliller Han'ında son dönemlerde yapılan restorasyonlar vasıtasıyla avlu ortasında bulunan havuz orijinalinden uzaklaştırılmıştır. Günümüzde restore edilerek bloke taşlar kullanılmıştır.

4.24.Sülüklü Han (Kazancılar Hanı) Havuzu

Konum: Ada: 394, Parsel:33

Adres: Savaş Mahallesi Kazancılar Sok. No.7/Sur-Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Ahmet Rızkî ERDEM

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Mülk Sahibi

Orijinal Kullanımı: Han

Yapının İncelenme Tarihi: 16.09.2014

Çizim No: 93

Fotoğraf No: 217-220

Harita No: 31

Yapının Tanımı:1683 yılında Hanilioğlu Mahmut Çelebi ve kız kardeşi Atike Hatun tarafından yaptırılmıştır.Güneyde Yemeniciler, doğuda Dökümcüler, kuzeyde Bıyıklı Mehmet Paşa, batıda da adı olmayan bir sokakla sınırlıdır. 1691 tarihli bir vakfiye ileevlâdiye vakıf haline gelmiştir⁴¹. Han içerisinde yer alan kuyuda bir dönem hekimler tarafından sülük çıkarıldığı bilinmektedir. Şifa amaçlı toplanan sülüklerin burada toplanılmasından dolayı hana Sülüklü Han ismi verilmiştir. Ortada küçük bir avlusu ve bu avlu etrafını çevreleyen revaklı bölümlerden oluşur. Üst katlarının dinlenme odası, alt depoların ise hayvanların konaklama yeri olarak kullanılmıştır. Han uzun yıllar Kurtuluş Savaşı sırasında süvari birliklerinin karargâhı olarak kullanılmıştır. 2007 yılında yapılan restorasyon/kafeterya olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf-218).

Su Kuyusu: Araştırmamız boyunca Hasan Paşa Hanı ve Hüsrev Paşa Hanında havuz ögesine rastladık. Fakat Diyarbakır han mimarisinde sık karşılaştığımız havuz ögesine Sülüklü Handa rastlamadık. Gördüğümüz su ögesi avlunun batısındaki su kuyusu ile sınırlıdır. Kuyu 64X76 ölçülerindedir (Çizim-219-220). Kuyu içinde bulunduğu sülüklerden ötürü bir dönem hekimlerin ilgi odağı olmuştur. Su kuyusunda toplanan sülükler ile hastalara deva bulunmuştur. Bu sebeple han, Kazancılar hanı ismiyle değil de Sülüklü Han ismiyle anılmaya başlanılmıştır.(Çizim-93).

Malzeme ve Teknik: Bazalt taşın hâkim olduğu handa, su kuyusu da aynı malzemededen yapılmıştır. Yöreye özgü kullanılan bazalt taş malzeme yapıya tamamen hâkimdir. Şu an üstü kapalı olan kuyu aktif değildir.

Süsleme: Sülüklü Han'ın ismini aldığı kuyu süsleme açısından bir özellik göstermemektedir.

Değerlendirme: Diyarbakır han mimarisinde rastladığımız avlu içerisinde yer alan havuz ögesi burada karşımıza çıkmaz. Han da sadece su kuyusuna rastladık.

⁴¹VGM Vakıf Kayıtları Arşivinde 515 no.lu defter 193. Sayfa 56. sırada kayıtlıdır.

4.25. Eski PTT Binası Havuzu

Konum: Ada:381, Parsel:3

Adres: Savaş Mahallesi, Yenikapı Sok. No:4 Sur/Diyarbakır

Bugünkü Sahibi: Ulaştırma Bakanlığı

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: PTT

Orijinal Kullanımı: PTT

Yapının İncelenme Tarihi: 17.01.2015

Çizim No: 94-95

Fotoğraf No: 221-223

Harita No:32

Yapının Tanımı: PTT Binası 1955 yılında inşa edilmiştir. Mimarı bir gayrimüslim olan yapı inşa edildiği dönemde iş hanı olarak yapılmıştır. İlk yapıldığında tek katlı inşa edilmiş fakat faaliyet değişikliğinden dolayı PTT Binası olarak kullanıldıktan sonra 1963 yılında üst katına lojman inşa edilmiştir(Fotoğraf-221).

Merkezi bir avlunun üç tarafında konumlanan birimlerden oluşan yapı bodrum, zemin ve sonradan eklenen birinci kattan oluşmaktadır. Güney kanatta, sütunlar üzerine oturan üç gözlü eyvan yer alır. Eyvan, lale motifleri ve mukarnaslarla bezelidir. Eyvanın arkasında, üç gözlü başka bir eyvan yapılmıştır. Ön eyvanın doğu ve batısında yer alan merdivenlerle, birinci kata çıkılmaktadır. Zemin katın altında iki girişli bodrum katı bulunmaktadır.

Havuz: Yapının üç tarafını sardığı avlusunda küçük bir havuz bulunmaktadır (Fotoğraf-222-223). Burada karşımıza çıkan havuz tamamen suyun serinletici etkisinden yararlanabilmek için yapılmıştır. Hem plan hem de süsleme açısından değerlendirildiğinde Hasan Paşa Hanının doğu kapısında yer alan küçük havuzla birbirine benzemektedir. Diyarbakır Havuz tipolojileri içerisinde dar elips planlı havuzlar grubuna girmektedir. Avlu içerisinde 1.57X1.97 cm'lik bir alanı kaplar. Havuz içerden 0.74X1.14X0.75 cm ebatlarında oldukça küçük ölçeklidir. Elips plan şeklinde inşa edilmiştir. Havuzdaki büyük hareket 28 cm dışa doğru kıvrılan dış bükey bombedir. Havuza adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltmış ve büyük oranda havuza hareket katmaktadır(Çizim-94).

Havuzda yer alan süsleme unsuru sadece bombeyle sınırlı kalmamış çevresinde yer alan dört ayrı kadehle desteklenmiştir. Havuzun ilgi çekici yönü Diyarbakır

evlerinde görülen havuzlar gibi su kadehlerinin olmasıdır. Kadehler oldukça gösterişlidir. Havuzun doğu ve batı köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, çiçek gibi açmaktadır. Kadehler 10 kollu yıldız şeklinde tasarlanmıştır. Onuncu yıldızın ortasından 4 cm'lik küçük bir su kanalıyla taşan su havuza boşalmaktadır. Ortalama 25 cm çapındaki kadehlerin kollarının köşeleri keskin hatlarla belirginleştirilmiştir. Kadehlerin sağ ve soluna da üç kıvrımlı yelpazelere yer verilerek süsleme arttırılmıştır. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yelpazeler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da vurgulanmıştır. Kadehin ortasında 3 cm çapında su lülesi bulunmaktadır. Buradan fıskiye şeklinde yukarı doğru su akmakta ve su şöleni oluşturmaktadır (Çizim-95).

Malzeme ve Teknik: Avlunun ortasında yer alan havuzda bazalt taş malzeme kullanılmıştır. Blok halinde kullanılan bazalt taş, su kadehlerinde kademeler ile kesilerek çiçek motifleri şeklini almıştır.

Süsleme: İlk yapıldığında bir iş hanı olarak inşa edilen yapı da havuz bölümü oldukça küçük çaplı düşünülmüştür. Dikdörtgen planlı avlusunda bulunan havuz, hanın en gösterişli kısmıdır. Elips plan şeması kullanılmıştır. Havuzdaki büyük hareket havuz kenarındaki dış bükey bombedir. Havuza adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltmış ve büyük oranda hareket katmaktadır. Havuzda yer alan süsleme unsuru sadece bombeyle sınırlı kalmamış çevresinde yer alan dört ayrı kadehle desteklenmiştir. Havuzun ilgi çekici yönü Diyarbakır evlerinde görülen havuzlar gibi su kadehlerinin olmasıdır. Kadehler oldukça gösterişlidir. Havuzun iki köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, havuzun köşelerinde çiçek gibi açmaktadır. Kadehler on kollu yıldız şeklinde tasarlanan kadehin ortasında su lülesi bulunmaktadır. Kadehlerin sağ ve soluna da üç kıvrımlı yelpazelere yer verilerek süsleme arttırılmıştır. Kadehlerin sağ ve sol yanında yer alan yelpazeler ile kadehler yalnız bırakılmamış hareket daha da vurgulanmıştır.

Değerlendirme: Gayrimüslim bir mimar tarafından iş hanı olarak inşa edilen yapı, daha sonraki dönemlerde PTT Binası olarak kullanıldığından bozulmalara uğramıştır. Asıl konumuz olan havuz bölümü de yapının faaliyet değiştirmesinden ötürü zaman içinde tahribata uğramasına sebep olmuştur. Yapının havuzu küçük ebatlarda elips plan şemasında inşa edilmiştir. Hasan Paşa Hanının doğu kapısında bulunan küçük ebatlardaki havuzuyla plan ve mimari bakımından birbirine benzemektedir.

4.26.Yedinci Kolordu Komutanlık Binası Havuzu

Konum: Pafta:41, Ada:32, Parsel:9

Adres:Cevat Paşa Mahallesi İç Kale Mevkii Sur/DİYARBAKIR

Bugünkü Sahibi: Maliye Hazinesi

Bakımından Sorumlu Olması Gereken Kuruluş: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Orijinal Kullanımı: 7. Kolordu Binası

Yapının İncelenme Tarihi: 18.01.2015

Çizim No: 96-97

Fotoğraf No: 224-226

Harita No: 33

Yapının Tanımı: 1901'de Diyarbakır'da valilik yapan Mehmet Faik Paşa zamanında 1902 yılında firka kumandanı Ferik Mehmet Kamil Paşa'nın emirleri ile İç Kale'deki kolordu binası yapılmıştır (Günkut,1937,s.130). Eski Kolordu Binası olarak kullanılan yapının güneyinde Hükümet Binası, batısında Adliye Binası ve Hapishane Binası, doğusunda üç yönden kapalı bir avlusu avludan sonra Dicle Vadisi yer almaktadır (Baydaş, 2011:500-502). Kuzey-güney doğrultuda uzanan yapı, kesme bazalt taştan inşa edilmiştir. Zemin üzeri bir katlıdır (Fotoğraf-224).

Havuz: Kolordu Komutanlık Binasının kuzeyinde havuz ögesi bulunmaktadır. Uzun yıllar askeriyenin kullandığı yapının havuzu fayans ile kaplanarak bu şekilde kullanılmıştır. İç Kale Restorasyon Projesi onarılan yapı ve havuzu tahribattan arındırılarak restore edilmiştir. Diyarbakır havuz tipolojileri içinde geniş elips planlı havuzlar grubuna girmektedir. Avlu içerisinde 2.93X4.38 metrelik bir alanı kaplamaktadır. 79 cm derinliğe sahip olan havuz kenarları 51 cm'lik bir taş dizisi ile 7 cm yerden yükseltilerek çevrelenmiştir. Havuzun batı köşesinde 24 yarı çapında iç bükey bir hareketle su oluğu yapılarak su taşmalarına yardımcı olunmuştur. Su oluğunun gideri yapılan restorasyon sonrası ortadan kaldırılmıştır. Havuzun ortasında bulunan metal su borusu fiskiye görevini görmektedir. Fakat fiskiye bulunmaz (Fotoğraf-225-226) (Çizim-96-97).

Malzeme ve Teknik: Bazalt taş malzeme yapıya hâkim olduğu gibi havuza da hâkimdir. Bazalt taş bloklar halinde kullanılmıştır.

Süsleme: Yapının havuzunda herhangi bir süsleme unsuru bulunmaz.

Değerlendirme: Kolordu Komutanlık binasında bulunan havuz, kamu binaları içinde günümüze gelebilmiş yekpare havuzlardandır. Şu an Telekomünikasyon Binası olarak bilinen Eski Vali Konağının havuzu şu an fayansla kaplanarak orijinalinden bozulmuştur. Ayrıca başka bir kamu binası olan Askeri Hastane Binası avlusunda yer alan havuzda aynı durumdadır. Geniş elips planda oldukça sadedir. Hiçbir süsleme unsuru yapılmadan inşa edilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DEĞERLENDİRME

İnsan için vazgeçilmez unsurlardan biri olan su, insan hayatını etkilemiş ve çevresinde oluşturulan yaşamın temelini oluşturmuştur. Temizlik ve içmek için çeşmeler, yoldan geçen insanların susuzluğunu gidermek için sebiller, abdest almak ve içmek için şadırvanlar hayır amaçlı yapılan su tesisleri olup buldukları meydanı, sokağı veya avluyu tamamlamakta ve dekoratif açıdan süslemektedirler. Su, mimarinin biçimlenmesine önemli ölçüde katkı koymuş, iklim ise yönlendirmiştir. Böylece ortaya çıkan geniş avlu etrafına sıralanan yapı birimlerinin oluşturduğu yapı düzeni pek çok sorunu çözümlenmiştir.

Sıcak-kuru iklimde suya duyulan özlem, Diyarbakır evlerinin iç mekân ve avlusunda çeşitli biçimlerde su öğelerinin kullanılmasını sağlamıştır. Görsel su oyunları sergileyen su kanalları, fiskiyeler yardımıyla buldukları mekânı zenginleştirmiş, çevrede klimal, görsel ve işitsel etki yaratmışlardır (Tuncer,1999,19-21). Kuyular daha çok işlevsel olarak kullanılmış ama tulumbalar avlunun vazgeçilmez su donatı elemanları olmuşlardır (Okutan,2011,40-46). Havanın sıcak olduğu Diyarbakır'da su öğeleri, sivil mimaride avlunun ve eyvanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Diyarbakır konutunda su; tasarım öğesi olarak avluda, eyvanda hatta hem avlu hem de eyvanda karşımıza çıkmaktadır.

5.1. Tasarım Öğesi olarak Havuz

Avlular halkın keyif aldığı, günün büyük bir kısmının geçtiği mekânlardır. Tasarıma önemli ölçüde katkı koyan havuzlar, binanın ana aksı üzerine yerleştirilmiş avlunun odak noktası durumuna getirilmiştir. Bazı konutlarda ise havuz, bloklarla bağlantı yapılmamış, tüm birimlerden izlenebilir olmasına dikkat edilmiştir. Burada bahçe düzeninin yaratılmasındaki prensipler ön plana çıkmış, doğanın yapısındaki serbest şekillenmenin verdiği esin kaynağı dikkate alınmıştır. Eyvanda ise havuzlar, genellikle kompozisyon eksenine bağlı kalarak, bazen de eyvanın değişik yerlerine kaydırılarak kullanılmıştır. Böylece eyvanın işlevselliği su kullanımı ile pekiştirip, suyun mekâna kattığı işitsel ve görsel etkiden yararlanılmıştır. Hem avluda hem de eyvanda yer alan havuzlar serinliğe duyulan özlem nedeniyle kullanılmıştır. Hem avlu hem de eyvanda görülen havuzlar Diyarbakır ev mimarisinde çok daha sınırlıdır. Çok büyük ebatlı evlerde karşımıza çıkar. Cemil Paşa Konağı bunun en güzel örneğidir.

5.1.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Havuz Tipolojisi

Mekânlarda bir tasarım ögesi olarak kullanılan havuzlar farklı şekil ve boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Kare, dikdörtgen, sekizgen, yuvarlak ve elips plan şemaları vardır. Diyarbakır'da şimdiye kadar yapılan havuz tipolojisi yüzeyseldir. Tarafımızca yapılan plan ve konum bakımından havuz tipolojisi şu şekildedir (Tablo-1).

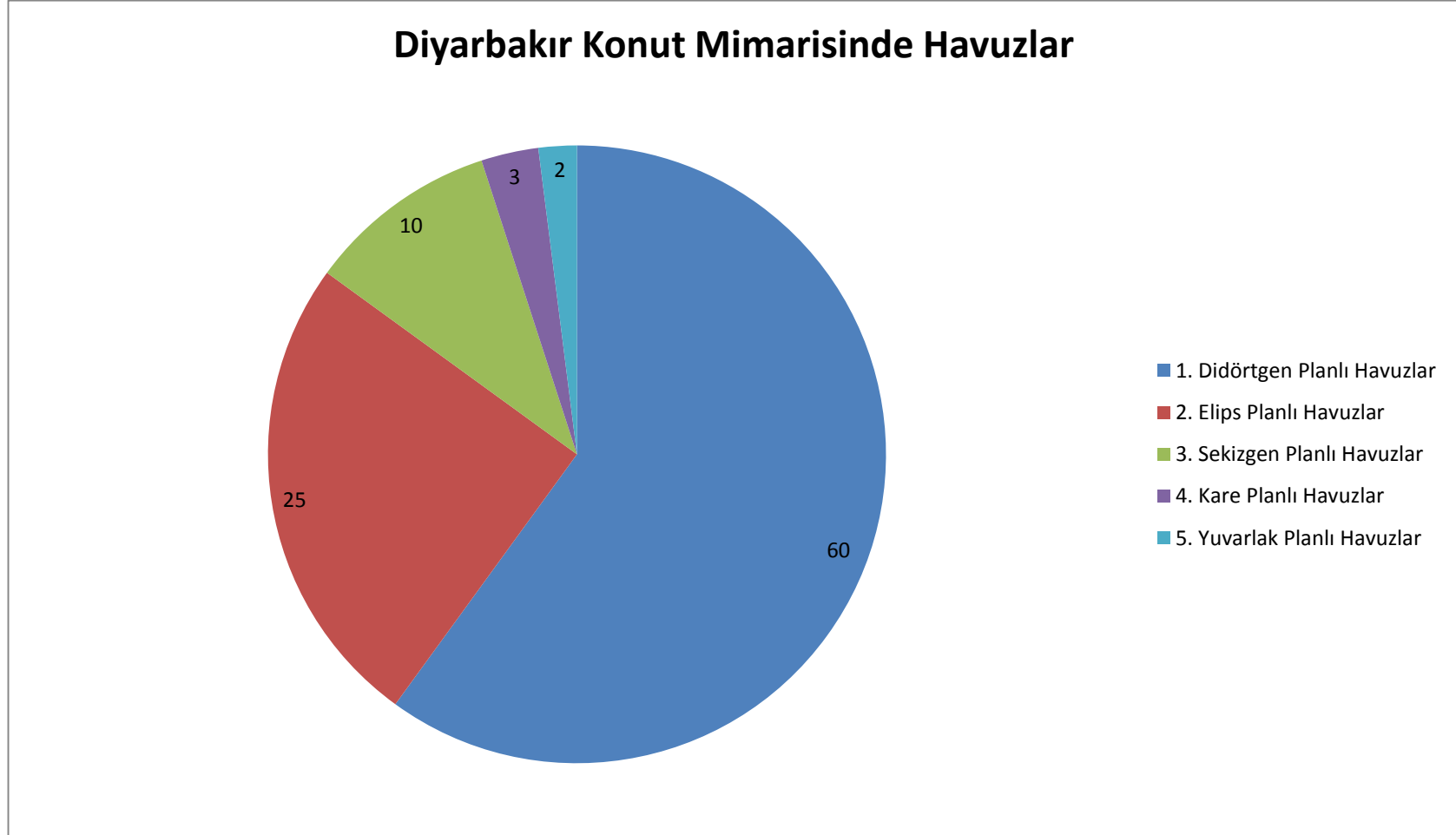
Diyarbakır sivil mimarisinde havuzlarda 5 ayrı plan tipi kullanılmıştır. Kullanılan havuzların % 60'ı dikdörtgen planlıdır. Bu yüzden dikdörtgen planlı havuzlar içerisinde sadece nadide örnekler yer verdik. % 25'i dar elips planlı, % 10'u geniş elips plan, % 10'u sekizgen, % 3'ü kare planlı ve geriye kalan % 2'si ise yuvarlak planlıdır (Tablo-2).

5.1.1.1. Plan Özelliklerine Göre Havuzlar

Araştırmamız neticesinde Diyarbakır sivil mimari yapılarında kare, dikdörtgen, sekizgen, yuvarlakve elips olmak üzere beş ayrı plan tipi ile karşılaşmaktayız (Tablo-3).

Tablo 1. Tarafımızca Plan ve Konumlarına Göre Diyarbakır Havuz Tipolojisi

DIYARBAKIR HAVUZ TİPOLOJİSİ					
1-Plan Özelliklerine Göre Diyarbakır Havuzları					
Kare Planlı Havuzlar	Dikdörtgen Planlı Havuzlar	Sekizgen Planlı Havuzlar	Yuvarlak Planlı Havuzlar	Elips Planlı Havuzlar	
				Dar Elips Planlı Havuzlar	Geniş Elips Planlı Havuzlar
Ahmed Arif Müze Kütüphanesi	Esmâ Ocak Evi	Mehmet Uzun Evi	Murat Oğurlu	Dengbej Evi	Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi
Behram Paşa Konağı	Ziya Gökalp Evi	Mahmut Artış Evi	Ömer Yıldız	Eski PTT Binası	Cemil Paşa Konağı 1 nolu Havuz
Cemil Paşa Konağı 3 nolu havuz	DIKTUMDER Binası	Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı)	Hasan Paşa Hanı 1 nolu Havuz	Süleyman Nazif Konağı 1 ve 2 nolu Havuzlar	DKVKK Hizmet Binası
İskender Paşa Konağı	Cemil Paşa Konağı 2 nolu Havuz	İzzettin Damar Evi		Hasan Paşa Hanı 2 nolu Havuz	Kolordu Komutanlık Binası
Erdebil Köşkü	Hürrem Sultan Konağı				
2-Buldukları Yere Göre (Konumlarına) Diyarbakır Havuzları					
Avluda bulunan Havuzlar		Eyvanda bulunan Havuzlar		Hem Avlu Hem de Eyvanda Bulunan Havuzlar	
Cahit Sıtkı Tarancı Evi, Dengbej Evi, DKVKK Hizmet Binası, Gazi Köşkü, Erdebil Köşkü, Pamuk Köşkü		İskender Paşa Konağı, Esmâ Ocak Evi, Ziya Gökalp Evi Mehmet Uzun Evi		Cemil Paşa Konağı, İzzettin Damar Evi	

Tablo 2. Tarafımızca Planlarına Göre Yüzdelik Oranları

Tablo 3.Tarafımızca Yapılan Diyarbakır Havuz Tipolojisinde Havuz Sayıları ve Planları

KATALOG NO	ESERİN ADI	YAPININ TARİHİ	SU ÖĞESİ SAYISI	PLAN ÖZELLİĞİ
1	Cemil Paşa Konağı	1887-1888	3 adet	A,B ve E1
2	Süleyman Nazif Evi	1863	4 adet	B ve E1
3	Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi	1733	1 adet	E1
4	DKVKK Hizmet Binası	1900	1 adet	E1
5	Behram Paşa Konağı	1572-1573	1 adet	A
6	Deng Bej Evi	19. Yüzyılın Başları	1 adet	E2
7	Esmâ Ocak Evi	1903-1904	1 adet	B
8	Ziya Gökalp Evi	1806-1807	1 adet	B
9	Mehmet Uzun Evi	1933-1934	1 adet	C
10	Mahmut Artış Evi	1875-1876	1 adet	C
11	İzzettin Damar Evi	20. Yüzyılın Başları (Erken Cumhuriyet Dönemi)	2 adet	B ve C
12	Şirin Tunç Evi	1895-1896	1 adet	C
13	İskender Paşa Konağı	1560-1561	1 adet	A
14	Ahmed Arif Müze Kütüphanesi	1895	1 adet	A
15	Muharrem Erim Evi	19. Yüzyılın Sonları	1 adet	B
16	Zinciriye Konağı	19. Yüzyılın Sonları	1 adet	B

17	Hürrem Sultan Konağı	1902-1903	1 adet	B
18	DİKTUMDER Binası	19. Yüzyıl	1 adet	B
19	Gazi Köşkü (Semanoğlu Köşkü)	18. Yüzyıl (Akkoyunlular Dönemi)	1 adet	A
20	Erdebil Köşkü	19. Yüzyıl	1 adet	A
21	Pamuk Köşkü	19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başı	1 adet	B
22	Hasan Paşa Hanı	1575-1576	2 adet	D ve E2
23	Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı)	1527-1528	1 adet	C
24	Sülüklü Han (Kazancılar Hanı)	1683-1684	1 adet (Su Kuyusu)	-
25	Eski PTT Binası	1955-1956	1 adet	E2
26	Kolordu Komutanlık Binası	1901-1902	1 adet	E1

Kare Planlı Havuzlar	:A
Dikdörtgen Planlı Havuzlar	:B
Sekizgen Havuzlar	:C
Yuvarlak Havuzlar	:D
Elips Havuzlar	:E
Geniş Elips Planlı Havuzlar	:E1
Dar Elips Planlı Havuzlar	:E2

5.1.1.1.1. Kare Planlı Havuzlar

Bu plan tipine Diyarbakır evlerinde ve yazlık köşklerinde rastlıyoruz. Özellikle dar avlulu evlerde görülme sebebi diğer havuz şemalarına göre daha az bir yer kaplamasındandır. Diyarbakır evlerinin havuzlarında az rastlanan bir plan tipidir. Behram Paşa Konağı, Ahmed Arif Müze Kütüphanesi, Cemil Paşa Konağının haremlik bölümündeki 3 nolu havuz, İskender Paşa Konağında kare planlı havuz tipine rastlıyoruz. Erdebil Köşkü ve günümüze gelemeyen Ağulludere Köşkü, Cihannüma Köşkü⁴² ile Kuşdili Köşkü'nde olduğu gibi yazlık köşklere de kare plan tipi görülmektedir (Çizim-62-68).

5.1.1.1.2. Dikdörtgen Planlı Havuzlar

Diyarbakır evlerindeki havuzların genelinde rastlanılan plan şemasıdır. Esmâ Ocak Evi, Ziya Gökalp Evi, Cemil Paşa Konağının haremlik bölümündeki iki nolu havuz, DİKTUMDER Binası, Hürrem Sultan Konağı, Zinciriye Konağı bu plan tipine verilecek en güzel örnekler arasındadır. Diyarbakır evlerinde karşımıza çıkan havuzların büyük çoğunluğu dikdörtgen planda ve benzer süsleme özelliklerine sahiptir. Genellikle benzer olduklarından tekrar etmemek amacıyla kataloğumuzda nadide örneklerini verdik. Yalnız evlerde değil yazlık köşklere de karşımıza dikdörtgen planlı havuz şeması çıkmaktadır (Çizim-69-72-73).

5.1.1.1.3. Sekizgen Planlı Havuzlar

Diyarbakır evlerinin genelinde sekizgen planlı havuzlar sık görülmez. Bu plan tipi daha çok küçük avlularda görülmektedir. Kenarlar pahlanarak havuz alanı daraltılmıştır. Günümüze gelen evler arasında sadece dört evde bu plan tipi ile karşılaşılmıştır. Fakat hepsine girmemiz mümkün olmamıştır. Mehmet Uzun Evi, Mahmut Artış Evi ve İzzettin Damar Evine girmemize rağmen Çetin Biçer Evine ev sahipleri tarafından izin verilmediği için girilememiştir. Çetin Biçer Evinin havuzu hakkında eski kayıtlardan plan ve fotoğraflardan bilgilere ulaşılmıştır. İzzettin Damar Evinde bulunan havuz sekizgen havuzlar arasında en geniş ve en gösterişli olanıdır. Mahmut artış ve Mehmet Uzun Evinde büyük tahribat görülmekte ve havuzlar korunmadığı için özelliğini yitirmiş olduğu görülmektedir. Bu plan tipi Diyarbakır evlerinin havuzlarının yanı sıra ayrıca hanlarda ki

⁴²1991 yılına kadar ayakta kalabilen ancak ilgisizlikten tamamıyla yıkılan bu Cihannüma Köşkü için Evliya Çelebi: "Meşhur bir irem bağıdır hatta Bağdat Fatihî IV.Murat, Bağdat fethinden sonra bu bağı gelip adalet icra ve iş-ü işret etmiştir. Bu gezinti yeri cennet bahçesinden bir köşedir ki tarifî imkânsızdır" demiştir (Korkusuz, 2007:31)

havuzlarda da karşımıza çıkan bir plandır. Deliller Hanı havuzu buna en güzel örnektir (Çizim-56-58-91).

5.1.1.1.4. Yuvarlak Planlı Havuzlar

Yuvarlak planlı havuzlar en az rastlanan plan tipidir. Bu plan tipi küçük konaklarda görülür süsleme kaygısı duyulmadan ihtiyaç doğrultusunda yapılmıştır. Araştırmamız süresince günümüze gelen evler arasında yuvarlak planlı havuz görülmemiştir. Önceki yıllarda Orhan Cezmi Tuncer tarafından yapılan araştırmada plan ve fotoğraflarına ulaştığımız iki ev tespit edilmiştir. Ömer Yıldız Evi ve Murat Oğurlu Evi havuzları bu plan tipine verilecek en güzel nadide örnektir. Şu an havuz bölümü hafriyat altında kalmıştır. Bu plan tipi Diyarbakır evlerinin havuzlarının yanı sıra ayrıca hanların havuzlarında karşımıza çıkan bir plandır. Hasan Paşa Hanı havuzu buna en güzel örnektir (Çizim-87).

5.1.1.1.5. Elips Planlı Havuzlar

Elips plan tipi Diyarbakır sivil mimarisinde dikdörtgen plan gibi sık rastlanan bir havuz plan tipidir. Fakat Diyarbakır evlerinin havuzlarında elips plan şeması iki boyutta kullanılmıştır. Büyük avlularda geniş ve sade planlı olarak karşımıza çıkan havuzlar, küçük avlularda ise küçük ebatlarda ve yoğun süsleme kullanılarak görülür (Fotoğraf-227-228).

5.1.1.1.5.1. Geniş Elips Planlı Havuzlar

Diyarbakır'ın ileri gelen ailelerine ait evlerde avlu boyutu büyük olduğu için havuzlarda geniş elips plan şeması karşımıza çıkar. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evinde görülen havuz tipi bunun en güzel örneğidir. Ayrıca verilecek başka bir örnek de yine Diyarbakır'ın ileri gelen şahsiyetlerinden Cemil Paşa'ya ait konağın haremlik bölümünde bulunan elips şeklindeki havuzdur. Burada özellikle avlu Diyarbakır'daki diğer evlere göre çok büyük bir alanı kaplar. Üçüncü bir örnek ise DKVKK Hizmet Binasıdır. Fakat burada avlu boyutu Cahit Sıtkı Tarancı ve Cemil Paşa Konağı'na göre daha küçük ebatlardadır. Bu yüzden havuz büyüklüğü bu doğrultuda daha küçüktür. Dördüncü örnek ise bir kamu yapısıdır. İç Kale Müze Kompleksi içerisinde yer alan Kolordu Komutanlık Binasının Dicle Vadisine bakan avlusundaki havuz, elips plan şemasındadır. Günümüze gelen diğer kamu binalarında havuz ögesi avlunun genişletilmesi amacıyla kaldırılmıştır (Çizim-32-38).

5.1.1.1.5.2. Dar Elips Planlı Havuzlar

Dar elips planlı havuzlar daha küçük ebatlı avlularda kullanılmıştır. Geniş elips planlı havuzlara göre daha özgün ve yoğun süslemenin hissedildiği bir dokudadır. Çok sık kullanılır. Plan ve süsleme bakımından birbirlerine benzemektedirler. Havuz, kenarları dışa doğru dış bükey bir kıvrımla hareketlendirilir. Diyarbakır Evlerinin genelinde görülen bu dış bükey hareket havuzun sadeliğini bozarak havuza üç boyutlu bir görünüm vermiş ve havuzda perspektif oluşturmuştur. Dengbej Evi, Hasan Paşa Hanının iki nolu havuzu, Süleyman Nazif Evi Havuzu ve Eski PTT Binası en güzel örnekler arasındadır (Çizim-45).

5.1.1.2. Buldukları Yere Göre (Konumlarına) Havuzlar

Sivil mimaride havuzlar üç mekânda kullanılmıştır. Avlu da görülenler, eyvanda görülenler ve hem avlu da hem de eyvanda görülenler olarak üç mekânda karşımıza çıkar.

5.1.1.2.1. Avluda bulunan Havuzlar

Genellikle havuzlar ana avlu da görülür. Avlu kullanım açısından ev halkının en çok kullandığı mekândır. Bu sebeple havuzların en sık inşa edildikleri alandır. Avlunun genişliği ve darlığı havuz ebatlarını belirleyen en önemli unsurdur. Avlu da havuz mimarisini sadece evlerde değil hanlarda ve köşklere de görüyoruz. Diyarbakır'a özgü yazlık köşklere avlularında büyük havuzlara rastlanır. Gazi Köşkü, Erdebil Köşkü, Pamuk Köşkü günümüze gelen en güzel örneklerdendir. Han mimarisinde de havuzlar karşımıza çıkar. Deliller Hanı ve Hasan Paşa Hanı'nda da farklı plan tiplerinde havuzlar karşımıza çıkmaktadır (Çizim-28-32).

5.1.1.2.2. Eyvanda bulunan Havuzlar

Diyarbakır yapılarında eyvanda havuz inşası daha az rastladığımız bir durumdur. Genellikle avlunun daha küçük ebatlarda olduğu evlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Cemil Paşa Konağının Selamlık Bölümünde bulunan iki nolu havuz, İskender Paşa Konağı, Esmâ Ocak Evi ve Ziya Gökalp Evinde bulunan havuzları bu uygulamaya örnek gösterebiliriz. Avlunun daha dar ebatlarda olması neticesinden dolayı avlunun daraltılmaması için havuz ögesi burada eyvan bölümünde yapılarak avludan tasarruf edilmiştir. Fakat İskender Paşa Konağında avlunun darlığı söz konusu değildir. 340 m²'lik avlu da geniş bir alan dururken havuz, eyvan içine yapılmıştır. Yaz aylarında eyvan içerisinde gölgelik mekânda oturarak suyun dinletici ve serinletici etkisinden yararlanılmak istenilmiştir. Benzer durum Cemil Paşa Konağının Selamlık Bölümünde bulunan iki nolu

havuzda da vardır. Avlunun darlığı söz konusu değildir. Biri eyvanda biri avluda olmak üzere iki adet havuz vardır. Eyvan içine havuz yapılarak yaz aylarında eyvan içerisinde gölgelik mekânda oturarak suyun dinletici ve serinletici etkisinden yararlanılmak istenilmiştir (Çizim-66).

5.1.1.2.3. Hem Avlu Hem de Eyvanda Bulunan Havuzlar

Hem avlu hem de eyvanda görülen havuzlar Diyarbakır ev mimarisinde çok daha sınırlıdır. Çok büyük ebatlı evlerde karşımıza çıkar. Cemil Paşa Konağının en güzel örneğidir. Selamlık bölümünde hem avlu da hem de eyvanda iki adet birbiri ile bağlantılı havuzlar görülmektedir. Eyvan havuzları ince uzun dikdörtgen şeklindedir. Eyvanda havuzlar daha sade planlanmıştır. Çoğunda fiskiye vardır ve günümüze sadece bazıları gelebilmiştir. Avludaki havuzlar ise daha büyük ebatlarda inşa edilir. Kare, dikdörtgen, sekizgen, elips formunda çok sayıda şekil ve ebatlarda yapılmıştır. Avludaki havuzu günümüze gelmemiş bir başka örnek ise İskender Paşa Konağıdır. Konağın eyvanında bulunan havuzun yanı sıra ayrıca avlusunda hamam bölümünün önünde de dikdörtgen bir havuz bulunmakta fakat günümüze gelmemiştir⁴³. Ayrıca İzzettin Damar Evinde de aynı durum söz konusudur. Avluda sekizgen havuz bulunurken eyvanda dikdörtgen bir havuza yerverilmiştir. Yine günümüze gelemeyen başka bir havuz örneği de Ali Ank Evidir. Yıkık harabe bir durumdadır. Havuzlar hafriyatların altında kalmıştır. 1999 yılında Orhan Cezmi Tuncer tarafından çizimi yapılan bu evin avluda elips eyvanda ise dikdörtgen bir havuz ve havuz taşma çanağı bulunmaktadır (Çizim-22-58)

5.1.1.3. Diyarbakır Havuzlarında Malzeme ve Teknik

Bazalt; akıcı ve bazik lavların soğuma yüzeyine dik olarak, beş ve altı kenarlı sütunlar şeklinde katılaşması ile oluşmuş püskürük bir taştır. Taşı oluşturan bu lavlar hava ile temas ettiğinde dış kısımları ve akıntı uçları boşluklu olmaktadır. Bazalt taşının cürufa benzeyen görüntüsü de bu durumdan kaynaklanmaktadır. Lav soğurken çıkan gaz tanecikleri taşın boşluklarının oluşmasını sağlar. Taşın iç kısımlarına doğru bu boşluklar küçülür ve sayıları azalır. Boşlukları fazla olan gözenekli bazalt taşına yörede ‘dişi taş’, gözenek sayısı az olan bazalt taşına da ‘erkek taş’ denilmektedir. Dişi taş, erkek taş göre suyu daha fazla emer ve soğuma özelliği fazladır. Kentin bazalt plato üzerine kurulu olması bu malzemenin yapı gereci olarak çok kolay temin edilmesini sağlamıştır. Bu

⁴³ 1999 yılında Diyarbakır Evleri Çalışmasında İskender Paşa Konağının avlusunda bulunan havuz çizimi mevcuttur (Çizim-32)

nedenle yapıların çoğu bazalttan inşa edilmiştir. Geleneksel bir Diyarbakır konutlarında duvarlarda, sütunlarda, sütun başlıklarında, kemerlerde, merdiven basamaklarında, kapı ve pencere lentolarında, havuzda ve döşeme kaplamalarında bazalt kullanılmıştır (Kaya,2011:104-107).

Diyarbakır'da Sur içi yapılarının çoğunda olduğu gibi havuzlarda da kullanılan ana yapı malzemesi gözeneksiz (erkek) bazalt taşıdır. Gözeneklerinin azlığı nedeniyle daha sağlam olan erkek taşların; havuzlar da tercih edildiği görülmektedir. Diyarbakır'da şehrin sıcak havası nedeni ile bazı evlerde eyvanlarda da olmak üzere iki veya üç tane görülebilmektedir. Su kaçırmaması ve yosunlaşmayı azaltmak için gözeneksiz bazalt taşla yapılırlar. Havuz ortasında bulunan fiskiyede suyun püskürmesini sağlayan bölümde metal malzeme kullanılmaktadır (Fotoğraf-229).

5.1.1.4. Diyarbakır Havuzlarında Süsleme

Diyarbakır sivil mimarisinde hem avluda, hem eyvanda bazen de hem avlu hem de eyvanda kullanılan bir tasarım öğesi olarak havuzlar karşımıza çıkar. Özellikle Diyarbakır havuzlarına özgü olan dışa doğru, dış bükey bir kıvrımla oluşan üç boyutlu hareket ve köşelerde yer alan su kadehleri havuzların başlıca süsleme öğeleridir. Havuza adeta üç boyutlu bir özellik katan bombe yalınlığı azaltarak hareket katar. Bu süsleme öğesi dikdörtgen ve dar elips planlı havuzlarda sık rastlanır. Dengbej Evinde elips plan şemasının kenarlarında Esmâ Ocak Evinde dikdörtgen plan şeması kenarlarında bir süsleme öğesi kullanılmıştır.

Süsleme unsuru havuzlarda bombeyle sınırlı kalmamış çevresinde yer alan su kadehleri ile desteklenmiştir. Kadehler her havuzda oldukça gösterişli tutulmuştur. Havuzun iki köşesinde veya dört köşesinde birbirinin simetriği şeklinde yapılan kadehler, çiçek gibi açmaktadır. Genellikle havuzların kısa kenarlarına bırakılmıştır. Kadehler 9 kollu stilize yıldız şeklinde tasarlanmış ve kademeli olarak dizilmesi üç boyutlu bir ifade vermektedir. Genel itibarıyla kadehlerdeki süsleme aynıdır fakat günümüze kadar yaşanan tahribatlar aşınmayla değişikliğe sebep olmuştur. Dengbej Evi, Esmâ Ocak Evi, Mehmet Uzun Evi kademeli yıldız şemasına verilecek çok sayıda örnekten sadece birkaç tanesidir. Muharrem Erim Evi'nde su kadehleri sade ve yuvarlak planda görülen tek örnektir (Fotoğraf-230).

Süslemenin kullanıldığı başka bir öğe ise havuzun içinde bulunan su fiskiyesidir. Serinletme amacıyla yapılmış olan bu öğe, genellikle tek katlı yapılmıştır. Yazlık köşlerde iki katlı yapılarak görünüşte hareketlilik sağlanmıştır. Farklı şemalar kullanılarak

fiskiyeler vurgulanmıştır. Fiskiyelerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır (Fotoğraf-231).

Başka bir süsleme unsuru olarak havuzun çevresinde havuzu destekleyici unsurlar bulunmaktadır. Havuz boşaltma hazneleri az sayıda havuzda yer verilmiştir. En çarpıcı örnekleri arasında Cemil Paşa Konağının Selamlık Bölümünde 2 nolu havuz ile 3 nolu havuzu birbirine bağlayarak görsel bir şölen oluşturan labirentvari desenlerin bulunduğu boşaltma haznesidir. İkinci bir örnek ise Mahmut Artış Evinde görülen spiral boşaltma haznesidir. Havuzdan taşan suya raks yaptırmaktır (Fotoğraf-232).

Aynı süsleme unsuruna Anadolu'da bazı şehirlerde de rastlanmaktadır. Kayseri Güpgüpoğlu Konağı havuzunda görülen havuz boşaltma haznesi Diyarbakır Cemil Paşa Konağının Selamlık Bölümünde yer alan hazneyle benzerlik arz etmektedir (Fotoğraf-233-234-235).

Havuz çevresinde bulunan diğer bir hareket unsuru da havuz taşma çanağıdır. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi, İskender Paşa Konağı ve Şirin Tunç Evinde karşımıza çıkar (Fotoğraf-236).

5.2. Tasarım Ögesi olarak Selsebil Ögesi

Diyarbakır'da havanın sıcak olmasından ötürü yaz aylarında özellikle kentin maddi açıdan ileri gelen insanları tarafından Dicle Nehri kıyılarına inşa edilen köşklere karşımıza selsebil mimarisi çıkmaktadır. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da, Artuklu Mimarisi içerisinde köşklere bu tip selsebilleri görmek mümkündür⁴⁴.

Selsebilli eyvanın kemer açıklığı, bezemeleri, yüksekliği köşk sahibi ailenin gelir düzeyi ile ilgilidir. Selsebile örnek Sur dışında yer alan Gazi Köşkü ve Pamuk Köşkü selsebilleri incelenen yapılar arasına alınmıştır. Tahribata uğradığı için içine giremediğimiz Ağulludere, Hacıağa, Bekirpaşa ve Hami köşklarine de daha önce çekilmiş olan fotolar ve çizimi 90'lı yıllarda yapılmış planlarına ulaşıldığı kadarıyla örneklerle verilmiştir. Burada eyvan yöresel su kullanım kompozisyonlarının bütün öğelerini bünyesinde toplamıştır.

5.2.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Selsebil Tipolojisi

Yazlık Köşklere selsebillerin hepsi benzer plan şemasına sahiptir. Şimdiye kadar araştırmaya konu olmuş fakat herhangi bir tipolojisi yapılmamış olan Diyarbakır'ın Yazlık

⁴⁴Bu tip selsebil örnekleri için bkz: Ünver-Önge. 1983. "Selsebillerimiz", Vakıflar Dergisi, C:XIII, Ankara, 339-373; Altun, A. 1978. *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul; Tuncer, O, C.1999.*Diyarbakır Evleri*, İstanbul; Aslanapa, O. 1962. "Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı:XI-II, Ankara, 10-18.

Köşklerinde karşımıza çıkan kendine özgü selsebiller detayıyla incelenerek tarafımızca tipolojisi yapılmıştır. Selsebil tipolojisi şu şekildedir (Tablo-4).

Tablo 4.Tarafımızca Yapılan Selsebil Tipolojisi

DİYARBAKIR KÖŞKLERİNDE SELSEBİL TİPOLOJİSİ	
1-Plan Özelliklerine Göre Selsebiller	
Kaynaktan Akan Selsebiller	Kaynaktan Rampa ile Akan Selsebiller
Pamuk Köşkü ve Kuşdili Köşkü	Gazi Köşkü, Hami Köşkü, Hacı Ağa Köşkü, Ağulludere Köşkü ve Bekir Paşa Köşkü
2-Buldukları Yere Göre (Konumlarına) Selsebiller	
Diyarbakır Köşklerinde selsebiller, eyvan içerisinde bulunmaktadır.	

5.2.1.1. Plan Özelliklerine Göre Selsebiller

Yazlık Köşklere selsebillerin hepsi benzer plan şemasına sahiptir. Bir lüleden çıkan su, bir kanaldan akarak bir havuzda toplanır. Kaynaktan akmasıyla beraber iki türlü selsebil mimarisi ortaya çıkmıştır. Gazi Köşkü, Ağulludere ve Hami Köşkü bir rampa üzerinden akmasına rağmen Hacı Ağa Köşkü, Kuşdili ve Pamuk köşkünde oluk ile aktığı görülmektedir. Şimdiye kadar araştırmaya konu olmuş fakat herhangi bir tipolojisi yapılmamış olan Diyarbakır'ın Yazlık Köşklerinde karşımıza çıkan kendine özgü selsebiller detayıyla incelenerek tarafımızca tipolojisi yapılmıştır (Çizim-99).

5.2.1.1.1. Kaynaktan Rampa ile Akan Selsebiller

Bu plan tipine sahip olan selsebiller bir lüleden çıkan su, eğimli aynalı bir rampadan akarak kanala ve buradan da bir havuzda toplanmaktadır. Gazi Köşkü, Hami Köşkü, Hacı Ağa Köşkü, Ağulludere Köşkü ve Bekir Paşa Köşkü bunun en güzel örneğidir (Fotoğraf-237-238-239-240). Selsebiller köşkün en gösterişli yeri olan eyvan bölümünde yer almaktadır. Rampalı selsebilinin kenarları bordur şeklinde vurgulanmıştır. Stilize hareketler ile dört tarafı çevrelenen rampalı selsebil, siyah ve beyaz taşlardan oluşan yuvarlak kemerli niş içerisine yerleştirilmiştir. Rampadan akan su eyvan zemininden bir basamak alçaltılarak uzun dar bir su kanalına dökülmektedir. Burada biriken bir su oluğu yardımıyla avluda bulunan geniş dikdörtgen planlı havuzda toplanarak fiske yardımıyla su gösterisi gerçekleştirilmektedir. Bu plan tipine en güzel örnek bölge itibarıyla Mardin Zinciriye Medresesinde karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf-13).

5.2.1.1.2. Kaynaktan Oluk ile Akan Selsebiller

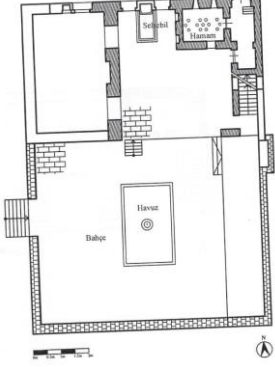
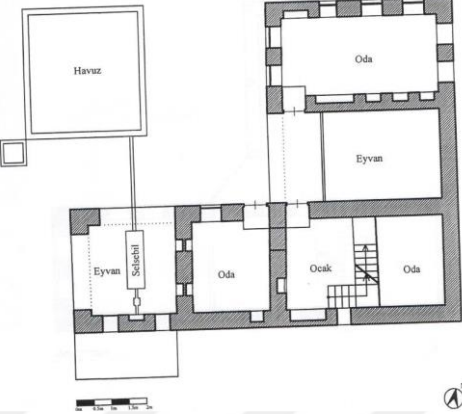
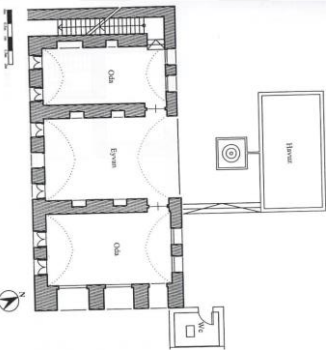
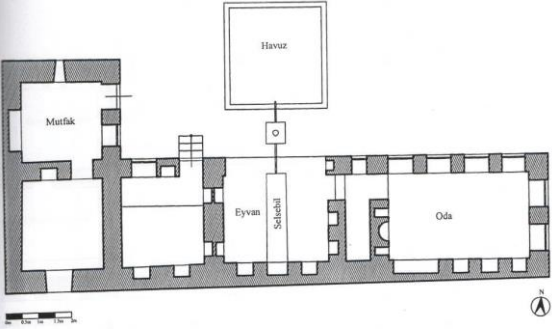
Bu plan tipine sahip olan selsebiller Pamuk Köşkü ve Kuşdili Köşkü'dür. Su bir oluktan çıkar ve buradan akan su kanala akarak avluda bulunan havuzda toplanır (Fotoğraf-241-242). Pamuk Köşkünde iki sivri kemerli eyvanı bulunan yapıda selsebil vasıtasıyla su akan bir adet dikdörtgen planlı küçük ebatlarda havuzcuk (kanal) ve bir adet dikdörtgen planlı büyük havuz bulunmaktadır. Kaynaktan gelen su üç dilimle hareketlendirilmiş adeta niş formatında bir gözden çıkarak küçük dikdörtgen bir havuzcuğa akar buradan da kapalı bir yol izleyerek avludaki büyük havuza dökülmektedir. Aynı kurgu Kuşdili Köşkünde de görülmektedir. Bu plan tipine en güzel örnek bölge itibariyle Mardin Kasımiye Medresesinde karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf-12). Burada da su bir kaynaktan çıkmaktadır. Kaynaktan gelen su üç dilimle hareketlendirilmiş adeta niş formatında bir gözden çıkarak küçük dikdörtgen bir havuzcuğa akar buradan da kapalı bir yol izleyerek oluk vasıtası ile avludaki büyük havuza dökülmektedir (Fotoğraf-243-244-245).

5.2.1.2. Buldukları Yere Göre (Konumlarına) Selsebiller

Diyarbakır Köşklerinde selsebillerin hepsi eyvan içerisinde bulunmaktadır. Eyvan Köşklerin hem yarım açık mekânı hem de aile fertlerinin oturmak için tercih ettikleri bir mekândır (Tablo-5).

Tablo 5. Diyarbakır Yazlık Köşklerinde Avlu Eyvan İlişkisi

DİYARBAKIR KÖŞKLERİNDE AVLU EYVAN İLİŞKİSİ			
NO	KÖŞKÜN ADI	KÖŞKÜN PLANI	TARİHİ
1	GAZİ KÖŞKÜ		16. Yüzyılda Akkoyunlular Döneminde inşa edilmiştir.
2	BEKİR PAŞA KÖŞKÜ		Osmanlıların son döneminde 19.yy sonu 20.yy başında inşa edilmiştir.
3	PAMUK KÖŞKÜ		19.yy sonu 20.yy başında inşa edilmiştir.
4	HACIAĞA KÖŞKÜ		19. yüzyılda inşa edilmiştir.

5	HAMI KÖŞKÜ		19. yüzyılda inşa edilmiştir.
6	KUŞDİLİ KÖŞKÜ		1904-1905 yıllarında inşa edilmiştir.
7	ERDEBİL KÖŞKÜ		19.yy sonu 20.yy başında inşa edilmiştir.
8	AĞULLUDERE KÖŞKÜ		19.yy sonu 20.yy başında inşa edilmiştir.

5.2.2. Selsebillerde Malzeme ve Teknik

Diyarbakır'da Sur içi yapılarının çoğunda olduğu gibi sebillerde de kullanılan ana yapı malzemesi gözeneksiz (erkek) bazalt taşıdır. Gözeneklerinin azlığı nedeniyle daha

sağlam olan erkek taşların; havuzlarda olduğu gibi selsebillerde de kullanıldığı görülmektedir.

5.2.3. Selsebillerde Süsleme

Diyarbakır'ın yazlık köşklerinde görülen kendine özgü selsebil mimarisinin inşasında siyah bazalt taş kullanılması süslemeyi engellemiştir. Bazalt taş kimyası itibariyle işlenmeye elverişli olmayan sert bir yapıya sahiptir. Bu yüzden yoğun bir süsleme görülmemektedir. Yer yer hafif çaplı süsleme ile karşılaşmaktayız. Gazi Köşkü bunun en güzel örneğidir. Rampalı selsebilinin kenarları bordur şeklinde vurgulanmıştır. Stilize hareketler ile dört tarafı çevrelenen rampalı selsebil, siyah ve beyaz taşlardan oluşan yuvarlak kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Pamuk Köşkü'nde ise eyvan içerisinde kaynaktan gelen su üç dilimli nişvari bir bölümden oluk vasıtasıyla akmaktadır. Eyvan duvarında üç dilimli niş kullanılması eyvana hareketlilik sağlamış suyun bu kısımdan akışı ise gösterişi arttırmıştır.

Rampadan akan su eyvan zemininden bir basamak alçalttırılarak yapılmış uzun dar bir su kanalına dökülmektedir. Burada biriken bir su oluğu yardımıyla avluda bulunan geniş dikdörtgen planlı havuzda toplanarak fiskiye yardımıyla su gösterisi gerçekleşmektedir (Fotoğraf-246).

Suyun aktığı dikdörtgen plandaki havuzcuk da oldukça sade tutularak hareketlilik havuzcuğun aktığı bölümde Pamuk Köşkünde koçbaşı tasviriyken Gazi Köşkünde bir oluk ile vurgulanmıştır (Fotoğraf-247).

Şu an günümüze gelemeyen Hami Köşkünde elimize geçen eski belgelerden edindiğimiz bilgilere göre su kanalı ile havuz arasında bir adet taş kase bulunmaktadır. Çalışmamız boyunca buna benzer örnekleri Diyarbakır evlerinin havuz mimarisinde boşaltma haznesi olarak karşılaşılmıştır. Su oyunu amacıyla görseelliği ön plana çıkarmak için yapılan bu tasarım Hami Köşkünde de havuzun hemen önünde yapılmıştır. Günümüze gelmeyen Ali Ank Evi'nde de benzer kase bulunmaktadır (Fotoğraf-248).

5.3. Tasarım Ögesi olarak Serdâb

Diyarbakır Sivil mimarisinde serdâbhavuzları çok fazla kullanılmamıştır. Serdâb odalarında bulunan serdâb havuzlarının diğer avlu ve eyvanda bulunan havuzlardan farkı kapalı bir mekân içerisinde olmasıdır. Küçük ebatlarda yapılan serdâb havuzları avluda ve eyvanda rastladığımız havuzlara göre plan ve süsleme açısından da farklı özelliktedir.

Konutlardan sadece iki yapı da karşımıza çıkar. Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve İskender Paşa Konağı verilecek nadide örnekler arasındadır.

5.3.1. Diyarbakır Sivil Mimarisinde Serdap Tipolojisi

Şimdiye kadar araştırmaya konu olmuş fakat herhangi bir tipolojisi yapılmamış olan Diyarbakır'ın sivil mimarisinde karşımıza çıkan kendine özgü serdâblar incelenerek tipolojisi yapılmıştır. Tarafımızca yapılan serdâb tipolojisi şu şekildedir (Tablo-6).

Tablo 6. Tarafımızca Yapılan Serdab Tipolojisi

DİYARBAKIR EVLERİNDE SERDAB TİPOLOJİSİ	
Plan Özelliklerine Göre Serdâblar	
Kademeli Serdâblar	Tek Tekneden Oluşan Serdâblar
Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdâb Havuzu	İskender Paşa Konağı 1 ve 2 nolu Serdâbları, Lale Bey Mahallesi 2 Numaralı Evin Serdâb Havuzu

5.3.2. Plan Özelliklerine Göre Serdaplar

Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve İskender Paşa Konağı verilecek nadide örnekler arasındadır. 1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine çalışma yapan Orhan Cezmi Tuncer'den aldığımız bilgi ve belgeler neticesinde Lale Bey Mahallesi 2 Numaralı evde de serdâb havuzu bulunduğu fakat günümüze gelmediği anlaşılmaktadır (Tuncer, 1999, 50-51). Ayrıca 1954 yılında Doğan Erginbaş'a ait Diyarbakır Evleri isimli çalışmada şu an günümüze gelmeyen Gevraniler Konağı'nda da serdâb havuzunun yer aldığı bilgisi mevcuttur (Erginbaş, 1954, 19). Fakat Serdab havuzunun plan ve mimari özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

5.3.2.1. Kademeli Serdâb Havuzu

Serdab havuzu fiskiyeli bir çanak ve havuz teknesinden oluşmaktadır. Diyarbakır sivil mimarisinde tek örnek Cahit Sıtkı Tarancı Evinin serdab odasında yer alan serdab havuzudur. Bu öge oldukça gösterişli tasarlanmıştır. Su üstte bulunan çanaktan aşağı akarak altta bulunan havuza dolmaktadır. Otuz sekiz dilimli tek parçadan oyulan havuz, yazın tüm sıcaklığını unutturacak niteliktedir. Üstte bulunan yirmi dokuz dilimle hareketlendirilen 30,5 çapındaki çanaktan taşan su, havuza boşalmaktadır. Burada haznede

bir miktar su birikmekte diğerk su ise devridaim yaparak ortada ki demir su borusu vasıtasıyla yukarıya çıkarak fiskiyeden tekrar üstte bulunan dilimli, çanağa dolmaktadır.

5.3.2.2. Tek Tekneden Oluşan Serdâb Havuzu

Bu plan tipine örnek İskender Paşa Konağı'nda yer alan serdab odalarında bulunan iki adet serdab havuzudur. Odalarda birer adet küçük çaplı serdab havuzu bulunmaktadır. Burada süs ögesi olarak kullanılan serdab havuzun kapalı mekânda kullanılmış halidir. Suyun oluşturduğu hava akımı odayı serin tutar. Önceki dönemlere ait fotoğraflara araştırmamız boyunca rastlamadık. DKVKK kayıtlarından aldığımız restitüsyon çizimleri ve raporlarını inceledik. Yerdeki restorasyon izlerinden anlaşıldığı üzere 1 nolu serdab sekizgen planlı, 2 nolu serdab ise dairevi planlı inşa edilmiştir. Süslemeden uzak sadece ihtiyacı karşılama amacıyla yapılmıştır.

Lale Bey Mahallesi Melek Ahmet Paşa Caddesi 2.çıkılmazında bulunan 2 numaralı konutta da serdâb uygulaması olmasına rağmen günümüze gelmemiştir. 1999 yılında Diyarbakır Evleri üzerine çalışma yapan Orhan Cezmi Tuncer'den aldığımız bilgi ve belgeler neticesinde burada görülen serdâb havuzunun daha farklı bir plana sahip olduğunu görmekteyiz. Oda ortasında yer alan serdab havuzu dilimli dairesel plana sahiptir. Kenarında kare taşma çanağı bulunur. Aynı şekilde buna bağlı boşaltma arki da vardır.

5.3.3. Serdaplarda Malzeme ve Teknik

Diyarbakır'da Sur içi mimarisinde kullanılan bazalt taş serdâblarda da karşımıza çıkmaktadır. Bazalt taş malzeme gözeneklerinin azlığı nedeniyle daha sağlam olan erkek taşların; havuzlarda ve selsebillerde olduğu gibi serdâblarda da kullanıldığı görülmektedir. Bazalt taş malzeme haricinde metal malzeme de görülmektedir. Metal malzeme fiskiye sistemi için yapılmıştır.

5.3.4. Serdaplarda Süsleme

Diyarbakır Mimarisinde özellikle kapalı mekânlarda görülen serdâb mimarisi malzeme olarak bazalt taş kullanıldığından ötürü süsleme unsurları sınırlı kullanılmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı Evinin serdab odasında bulunan bu öge oldukça gösterişli tasarlanmıştır. Süs ögesi olarak kullanılan serdâb adeta havuzun kapalı mekânda kullanılmış halidir. Avlu kotundan üç basamak aşağıda yer alan bu öge de su üst kanaldan açılan deliklerden üzeri mermer kaplı bir yüzeyden aşağı akar ve alt kanat deliklerinden havuza akmaktadır. 38 dilimli tek parçadan oyulan havuz, yazın tüm sıcaklığını unutturacak

niteliktedir. Üstte bulunan 29 dilimle hareketlendirilen 30,5 çapındaki kadehten taşan su, havuza boşalmaktadır. Burada haznede bir miktar su birikmekte diğer su ise devridaim yaparak ortada ki demir su borusu vasıtasıyla yukarıya çıkarak fiskiyeden tekrar üstte bulunan dilimli kadehe dolmaktadır (Fotoğraf-249-250).

İskender Paşa Konağı'nda eyvanın iki yanındaki odalarda bulunan serdâblar ise süslemeden uzak inşa edilmiştir. Önceki dönemlere ait fotoğraflara araştırmamız boyunca rastlamadık. Yerdeki restorasyon izlerinden anlaşıldığı üzere 1 nolu serdâb sekizgen planlı, 2 nolu serdâb ise dairevi planlı inşa edilmiştir. Süslemeden uzak sadece ihtiyacı karşılama amacıyla yapılmıştır.

SONUÇ

Hayatın kaynağı ve vazgeçilmez ögesi olan su yer kürenin yapısı ve canlıların yaşaması için hayati bir öneme sahiptir. Su anlamına gelen “ma” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de altmış üç ayette geçer (Akin,1997,502-511). Hadislerde de suyun önemi, kaynakları, korunması, kirletilmemesi, maddi ve hükmi temizlikte, içme ve sulama da kullanılmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yer alır. Bazı hadislerde suyun insanlar arasında müşterek olduğu bildirilmekte, onun ortak kullanımı ve hukuki tasarruflara konu edilmesiyle ilgili düzenleyici ilke ve ölçüler getirilmektedir.

Dini kaynaklarda da suyun yaratılışına ilişkin pek çok ifade bulunmaktadır. Tevrat’da Dünyanın sudan meydana geldiği ve dünyadaki toprakları sulamak için tanrının dört ırmak yarattığından bahsedilmektedir. İncil’de, İsa’nın vaftizi önemli bir yer tutmakla birlikte, su arınmanın sembolü olarak tasvir edilir (Markos,9-11-Luka,21-22).

Bugüne kadar oluşmuş kültürlerde suyla ilgili mitolojik inanışlar çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Semavi dinlerden önce Antik Yunan’da, Hindistan’da, Orta Asya’da suyun kutsallığına inanılmış ve ölümsüzlük veren bir madde olarak görülmüştür (Büyük Larousse,1986,39). Türk kültüründe suyun önemli bir yeri vardır. Nehirler kutsal sayılır, kutsal ırmakların kaynaklarının cennet olduğu düşünülür (Geyik,2007,5). Dünya dillerinde kutsal sayılan suyun İslam inancında da özel bir yeri vardır. “Allah her (canlı) şeyi sudan halk etmiştir” (Enbiya,30), “Allah canlıların hepsini sudan yaratmıştır” (Nur Suresi,45). Kur’an-ı Kerim’de buyrulduğu üzere su, Müslümanlar tarafından her şeyin özü olarak kabul görmüştür. İslamiyet’in gerek suya ve temizliğe verdiği önemden ötürü yaşamı sürdürmek için önemli bir ihtiyaçtır (Geyik,2007:6).

Hem dini hem de dünyevi hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan su, Diyarbakır’da çok sayıda mimariye yansımıştır. Diyarbakır’ın su yapıları hakkında yapılmış akademik çalışmalarda sadece köprü, hamam ve çeşmelere yer verildiği, fakat Diyarbakır’ın su kaynakları hakkında ve yaşamın büyük bir bölümünün parçası olan havuz, selsebil ve serdab öğelerine sadece değinildiği görülmüştür. Bu sebeple tezimiz "Diyarbakır Sivil Mimarisinde Havuzlar, Serdablar ve Selsebiller" üzerine yapılmıştır. Tasarım ögesi olarak kullanılan havuz, selsebil ve serdab öğeleri Diyarbakır’ın sivil mimarisinde evler, köşkler, kamu yapıları ve hanlarında ayrıntılı olarak plan, mimari ve süsleme açısından araştırılmıştır.

Çalışmamızın katalogunda 26 yapının su öğeleri incelenmiştir. Bu yapılar farklı dönemlere tarihlendirilmektedir. Genel itibariyle 15 ila 20. yüzyıllara tarihlendirilen yapılardan en erken tarihli yapı Akkoyunlular Döneminde inşa edilen Gazi Köşkü'dür. 16. yüzyıla Hüsrev Paşa Hanı, İskender Paşa Konağı, Behram Paşa Konağı ve Hasan Paşa Hanı; 17. yüzyıla Sülüklü Han; 18. yüzyıla Cahit Sıtkı Tarancı Evi; 19. yüzyıla Cemil Paşa Konağı, Süleyman Nazif Evi, Ziya Gökalp Evi, Mahmut Artış Evi, Şirin Tunç Evi, Ahmed Arif Evi, DKVKK Hizmet Binası, Esmâ Ocak, Mehmet Uzun Evi, Muharrem Erim Evi, Zinciriye Konağı, DİKTUMDER Binası, Erdebil Köşkü ve 20. yüzyıla Hürrem Sultan Konağı, Pamuk Köşkü, İzzettin Damar Evi, Eski PTT Binası ve Kolordu Komutanlık Binası tarihlenmektedir.

Yapılarda 31 havuz, 2 selsebil ve 3 serdabtan meydana gelen 36 adet su öğesi incelenmiştir. Bu öğeler plan, malzeme, teknik özellikleri, süsleme ve tarihlendirme yönünden benzer bir anlatımla ve ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Tez içerisinde incelediğimiz havuz, selsebil ve serdablar plan ve konumları bakımından karşılaştırmaları yapılarak tipolojileri gerçekleştirilmiş, değerlendirilmiş ve sonuçlandırılmıştır.

Çalışmada incelenen havuzlar kare, dikdörtgen, yuvarlak, sekizgen ve elips olmak üzere 5 ayrı plan tipi kullanılmıştır. Tipolojilendirilme yapılırken daha önceki yayınlar baz alınmış fakat elips planlı havuzların iki farklı mimariye sahip olduğunun vurgulanmadığı görülmüştür. Bu sebeple elips planlı havuzlar tarafımızca geniş ve dar elips plan olarak iki kategoride incelenmiştir. Diyarbakır'da havuzların % 60'ı dikdörtgen planlı olmasından ötürü bu gruptaki havuzlar içerisinde sadece nadide örnekler yer verilmiştir. Havuzların % 25'i dar elips planlı, % 10'u geniş elips plan, % 10'u sekizgen, % 3'ü kare planlı ve geriye kalan % 2'si ise yuvarlak planlıdır. Katalogumuzda 6 kare, 10 dikdörtgen, 5 sekizgen, 1 yuvarlak ve 9 adet elips planlı havuz incelenmiştir. Havuzlarda belli başlı süsleme unsurları kullanılmıştır. Genellikle havuz kenarlarının silindir şeklinde dışa doğru kıvrılarak üç boyutlu bir süsleme elde edilmiştir. Bu süsleme unsuru havuzun kenarlarını vurgular. Geniş elips planlı havuzlar hariç, diğer planların hepsinde kullanılan bir süslemedir. İkinci bir süsleme unsuru ise; havuzun kenarlarında bulunan su kadehleridir. Dokuz kollu yıldızların kademeli olarak alt alta azalarak ortaya çıktığı üç boyutlu yıldız kadehler geniş elips planlı havuzlar hariç neredeyse tüm havuzlarda kullanılmıştır. Muharrem Erim evinde yuvarlak kadeh, Esmâ Ocak Evi ve İskender Paşa Konağında ise gülçe kadeh kullanılmıştır. Havuzların ortasında bulunan fiskiye sistemi birçoğunda günümüze gelmemiştir. Gazi Köşkü ve Erdebil Köşkü havuzu dışında genel olarak bütün fiskiyeler tek çanaklıdır. Süsleme genellikle fiskiyenin çanağında görülür. İskender Paşa

Konağında fiskiye ayağı da burmalarla sarılarak hareketlendirilmiştir. Genellikle dilimli süsleme unsuru kullanılır. DKVKK Hizmet Binasının fiskiyesi lalevari planıyla nadide bir örnektir. Nadir olarak havuzların hemen yanında havuz taşma çanağı görülmüştür. İskender Paşa Konağında kare, Cahit Sıtkı Tancı Evinde sekizgen Şirin Tunç Evinde ise ‘S’ ve ‘C’ kıvrımlarının biraraya gelmesiyle oluşan şekiller görülmektedir. Yine nadir olarak görülen başka bir unsur da boşaltma haznesidir. Havuza hareket katan bu unsur Mahmut Artıç Evinde helezonik, Cemil Paşa Konağında ise labirentvari bir kullanım görülmüştür.

Havuzlar Suriçi ile sınırlı değildir. Bölge genelinde Gaziantep evlerinde, özellikle avluda dairevi ve çok dilimli havuzlarla karşılaşılır. Pişirici Kastel havuzu yüzyıllardır Gaziantep’in su ihtiyacını karşılamıştır. Plan itibarıyla Diyarbakır havuz mimarisini anımsatır niteliktedir. Diyarbakır iklimine yakın olan Şanlıurfa’da da evlerin avlusunda havuz görülür. Malzeme özelliğinden dolayı hem plan olarak hem de süsleme olarak çeşitli havuzlar görülmektedir. Diyarbakır havuzlarında karşımıza çıkan havuz boşaltma haznesi, Topkapı Sarayının Harem Dairesinde, Kayseri Güpgüpoğlu Konağında, Konya Karatay Medresesinde, Divriği Ulu Camiinde de suya raks ettirerek karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada incelenen selsebiller, tipoloji yapılırken Prof. Dr. Yılmaz Önge’nin selsebil tipolojisi kaynak alınmıştır. Tarafımızca selsebilden akan su rampadan ve oluktan akanlar olarak iki grupta incelenmiştir. Selsebil adıyla tabir ettiğimiz yerden akan su, eyvan içindeki su kanalında toplanmakta, buradan da avluda bulunan havuza boşalmaktadır. Dicle Nehrinin kenarında bulunan yazlık köşkler 9 adet olmasına rağmen günümüze sadece üç tanesi gelmiştir. Gazi Köşkü, Pamuk Köşkü ve Erdebil Köşkü günümüze sağlam gelebilmiş eserler arasındadır. Yazlık köşkler arasında sadece Erdebil Köşkünde selsebil mimarisi bulunmadığından havuz mimarisi içerisinde ele alınmıştır. Oluktan akan selsebiller, bir niş içerisinden çıkan oluk vasıtasıyla akmaktadır. Rampadan akanlar ise daha süslüdür. Rampa çevresi sülenmiş ve nişle çevrelenmiştir.

Selsebil mimarisi çevre ilçelerde de görülür. Diyarbakır’ın Hani ilçesinde bulunan Ankaris ismi verilen su, kaynaktan çıkarak havuza boşalmaktadır. Bölge genelinde selsebil mimarisine sık rastlanır. Mardin’in ünlü eserlerinden Firdevs Köşkü, Beytül Hindi Köşkü, Deyr-ulzeffaran Köşkü, Hasankeyf’te Artuklu Köşkü verilecek en güzel örneklerdendir. Mardin Köşklerinde süsleme ön plandadır. Suyun kaynaktan çıkışından döküldüğü çanağa kadar her yerde süsleme unsurlarına rastlanılmaktadır. Fakat Mardin’in ileri gelen ailelerinin olan bu köşkler, bugün çeşitli sebeplerle el değiştirmiş, terk edilmiş ya da bakımsızlıktan harap olmuştur. Artuklular’a kadar uzanan bu köşkler, günümüzde koruma

sorunlarıyla boğuşmaktadır. Bölge genelinde Batman'ın Hasan Keyf ilçesinde kazılar sonucu ortaya çıkan Artuklu Köşkü, selsebilli köşklere verilecek örnekler arasındadır.

Çalışmada incelenen serdab havuzları, tipoloji yapılırken daha önceki yayınlar taranmış fakat serdablarla ilgili nadir yayınlarla karşılaşılmıştır. Diyarbakır ev mimarisinde az sayıda görülen serdab odalarında yer alan serdab havuzu farklı plan ve mimaride karşımıza çıkarılmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı evinde dilimleriyle gösterişli bir serdaba rastlanırken; İskender Paşa Konağında gayet sade küçük çaplı iki serdaba rastlanır. Bölge genelinde serdab mimarisine rastlanmaz. Ülke genelinde evlerin sofalarında kullanılan bir öge olarak karşımıza çıkar. Havuzlu odalarıyla akla ilk gelen Safranbolu evlerinde özellikle sofalarda suyun dinlendirici etkisinden yararlanabilmek için inşa edilmiştir. Türk kültürüne özgü olan bu gelenek Osmanlı İmparatorluğunun görkemini yansıtan Topkapı sarayında, Hidiv Köşkünde meyve soğutmak için kullanılmıştır. Geç dönem Osmanlı Mimarisinin izlerinin yansıtıldığı Beylerbeyi Sarayının 7 nolu odasında büyük geniş bir oda görmekteyiz. Küçük çaplı olan bu ögeler, yazın kavurucu sıcağından kurtulmak ve kış aylarında da suyun dinlendirici etkisinden yararlanabilmek için inşa edilmiş nadide ögelerdir. Diyarbakır'dakine göre çok büyük ebatlarda karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak tez kapsamında; Diyarbakır Sivil mimarisinde havuzlar, serdablar ve selsebiller üzerine çalışma yapılmış ve su ögelerinin mimarlık ve sanat tarihi açısından değerlerinin belirlenmesi sağlanmıştır. Araştırmamız boyunca tapu kayıtlarında şu an ayakta duran Diyarbakır'da 225 adet tescilli su ögesi bulunan konuta ulaşılmıştır. Fakat bu yapıların bir kısmı tahrip olduğundan, bir kısmı güvenlik sebebiyle, bir kısmı da ev sahipleri tarafından izin verilemediğinden incelenememiştir. Bu tez çalışması ile Diyarbakır'da su kaynaklarından yola çıkarak suyolları tespit edilmiş, kente nereden ve ne zaman getirildiği belirlenmiştir. Ayrıca Diyarbakır konut mimarisinde avlu, eyvan ve serdab odalarında vazgeçilmez bir unsur olan havuzlar ile yazlık köşklere karşımıza çıkan su ögeleri sanat tarihi bilim disiplini içinde ele alınmıştır.

Tez çalışmamız boyunca beklenmedik risklerle karşılaşılmış, Suriçi mahalle ve sokaklarında hendekler açılarak yolların kapatılması tezimizi olumsuz etkilemiştir. Yaşanılan olaylar neticesinde çalışmamızda yer alan bazı ögeler kurşunlara maruz kalarak zarar görmüştür. Eserlerin zarar görmeden önce incelenmiş olması, tezimizin önemini arttırmıştır.

Diyarbakır'ın yöresel evlerinin ve köşklarinin plan düzenleri, kültürel yapının ve iklime uyma çabasının bir sonucu olarak kullanışlı bir mekân olan avlunun çevresinde geliştiği görülmüştür. Geçmiş ile gelecek arasında köprü oluşturan geleneksel konut ve

kent dokusunun tümünün korunması; elde edilecek tasarım ölçütleri ile yeni bina tasarımlarına kaynak oluşturacak bu zengin birikimin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi bakımından su öğeleri önem arz etmektedir. Gelişen teknoloji karşısında işlevselliğini kaybeden bu öğeler bakımsız kalmış, tahribata uğramış ve amaçları dışında kullanılmaya başlanmıştır. Tahribatın daha büyük oranlarda olduğu Diyarbakır'ın tarihi kentsel kesiminde, çevre ölçeğinde ve tek bina ölçeğinde koruma çalışmaları hızlandırılmalı, sayıları giderek azalan geleneksel havuzlar koruma altına alınmalıdır. Diyarbakır sivil mimarisinde önemli bir yeri olan su öğelerinin, geçmişten kalan miras olarak gelecek nesle ulaştırılması gerekmekte, yapılar, hayır islemenin ve sosyal yardımlaşmanın ince sanat zevkini ortaya koymaktadır. Yapıların, bilinçsizce yapılan yenilemeleri, kişisel çıkarlar için yok edilmesi durdurulmalı ve eserlerin aslına uygun şekilde restore ettirilmeleri ve asli kimlikleri geri kazandırılmalıdır.

EKLER

Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Pinar Gürhan Kılıç
Öğrenci Numarası	121207108
Enstitü Anabilim Dalı	Türk İslam Tarihi ve Sanatları
Programı	Türk İslam Sanat Tarihi
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. İsmail AYTAÇ
Tez Başlığı (Türkçe)	Diyarbakır Şiirli Mimarisinde Tasarım Ögesi Olarak Su Yapıları (Havuz Selsebil Şerh)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 310 sayfalık kısmına ilişkin, 23/03/2016 tarihinde şahsim/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı imihâl tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencimin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir imihâl içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Doç. Dr. İsmail AYTAÇ
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

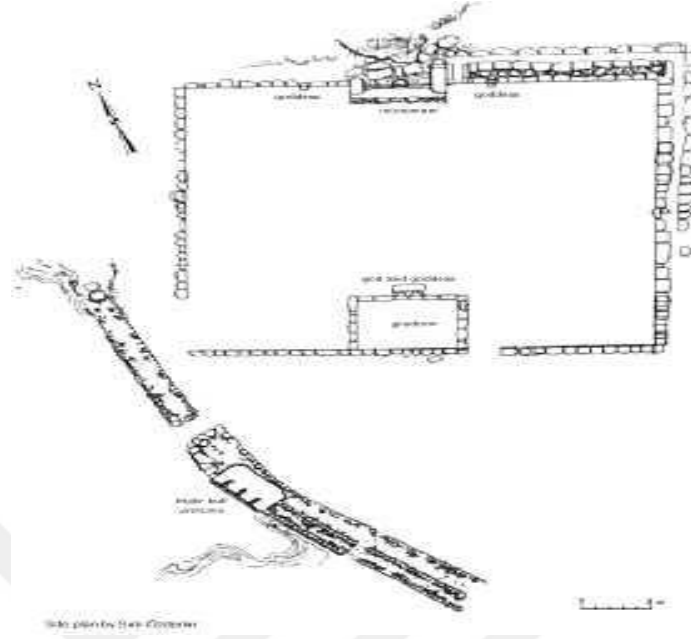
F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

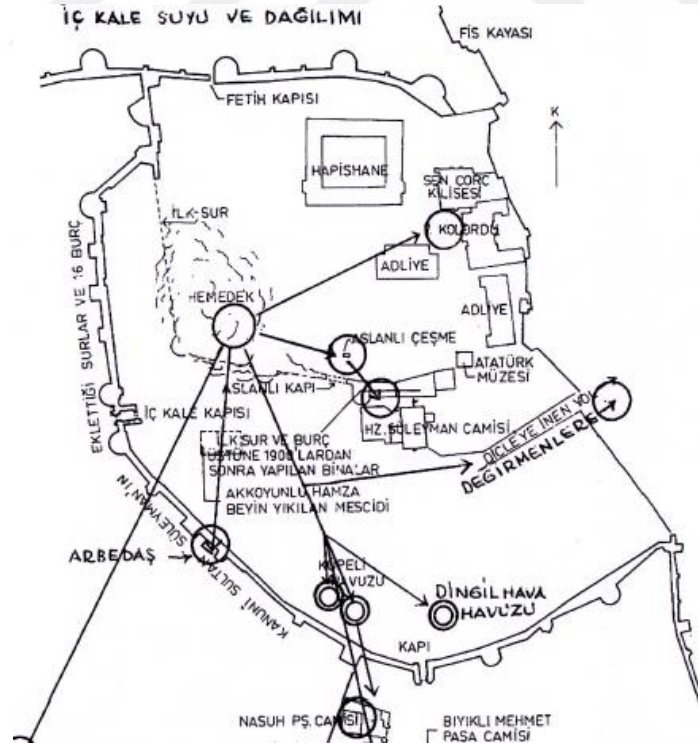
- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde imihâl program raporu ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İmihâl raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, imihâl kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

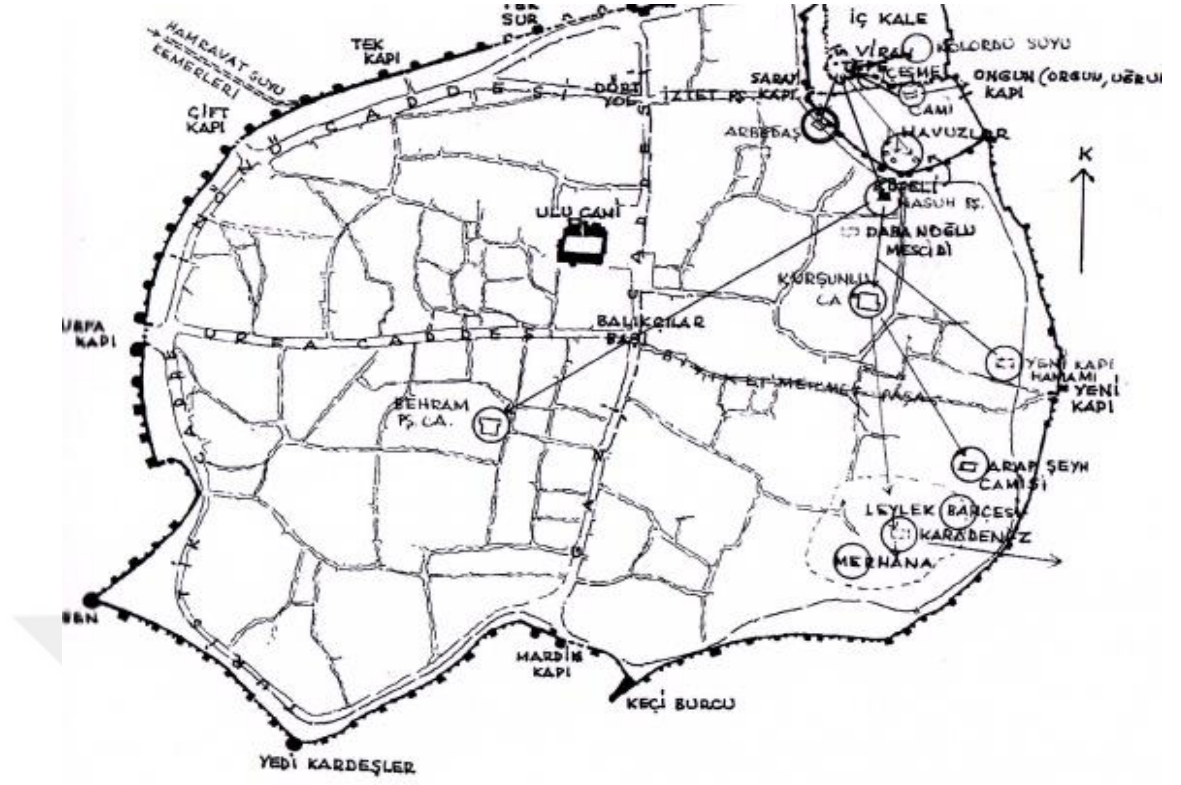
ÇİZELGELER

Çizim 1. Eflatunpınar Tapınağı Havuzu

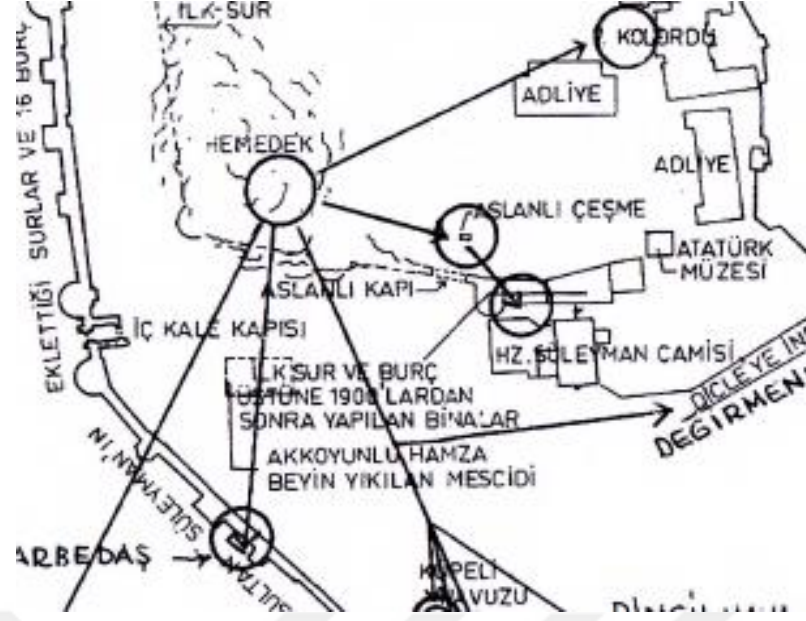
Çizim 2. İç Kale Su Dağılımı (Orhan Cezmi Tuncer'den, 2011)

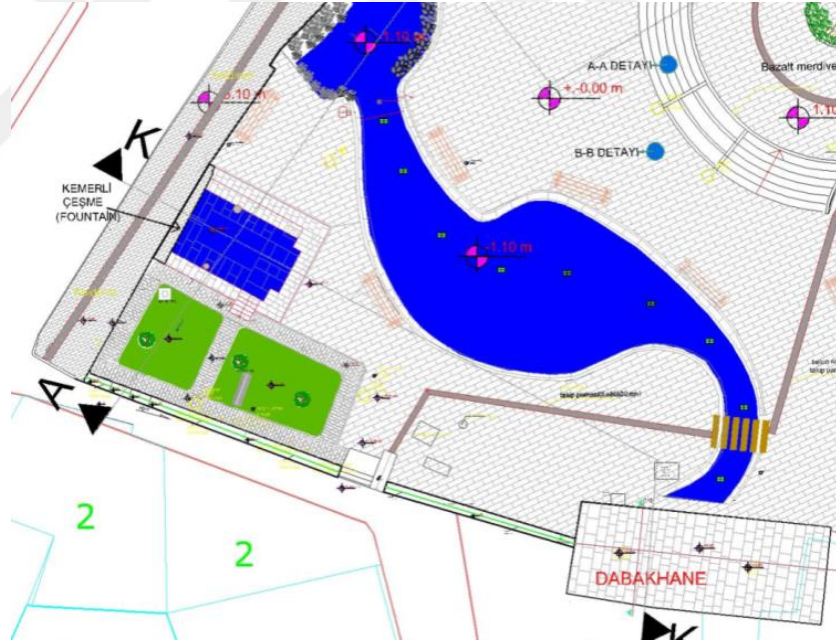
Çizim 3. İç Kale Suyunun Dağılımı (Orhan Cezmi Tuncer'den, 2011)

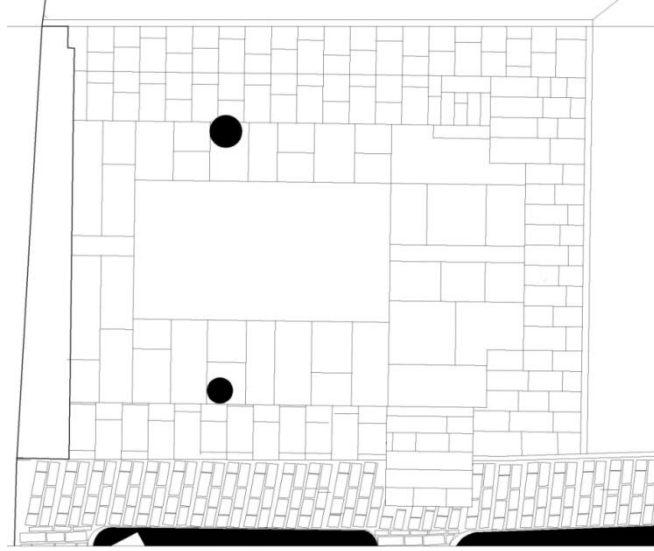
Çizim 4. Arbedaş (Orhan Cezmi Tuncer'den, 2011)

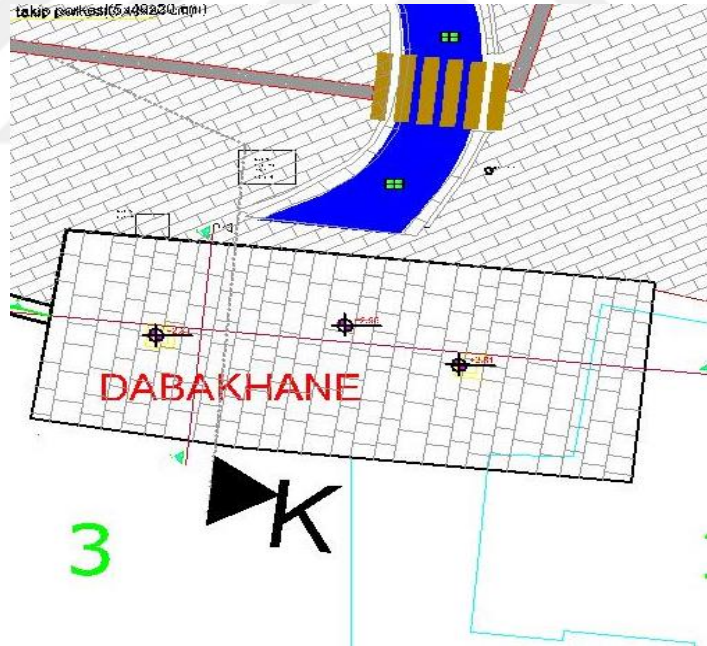
Çizim 5. Çift Kastal (Aslanlı Çeşme), (Orhan Cezmi Tuncer'den, 2011)

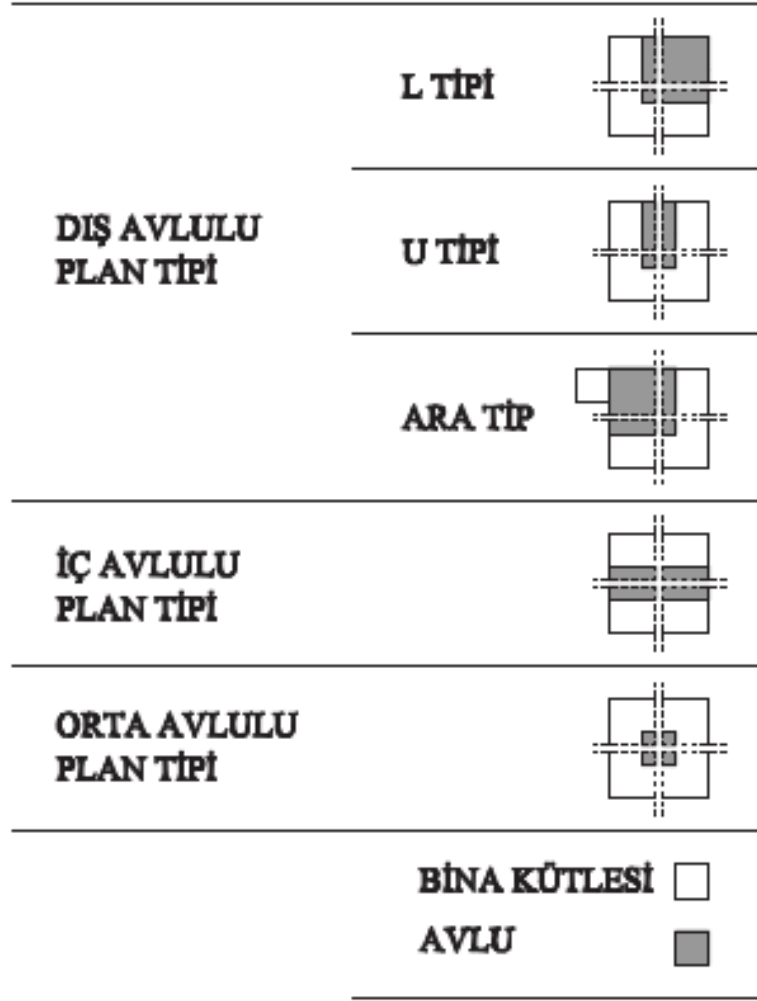
Çizim 6. Ayn Zeliha Suyu Çizimi (TuemMimarlık'tan)

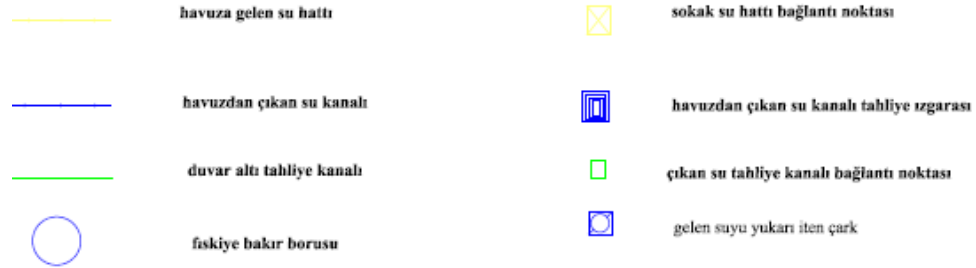
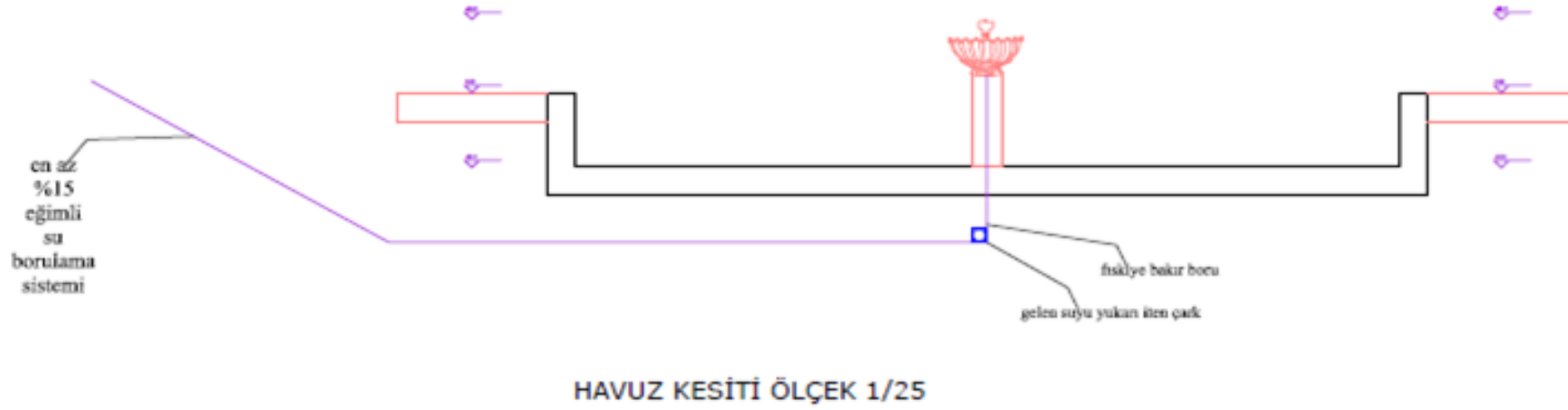
Çizim 7. Ayn Zeliha Suyu Çizimi, (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1996)

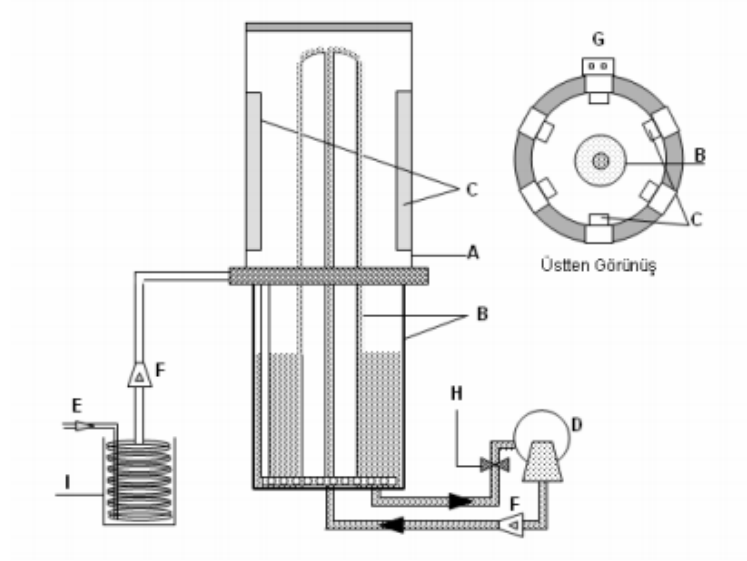
Çizim 8. Tabakhane

Çizim 13. Diyarbakır Konut Mimarisinde Avlu ve Mekân İlişkisi (Dalkılıç,2011,441)

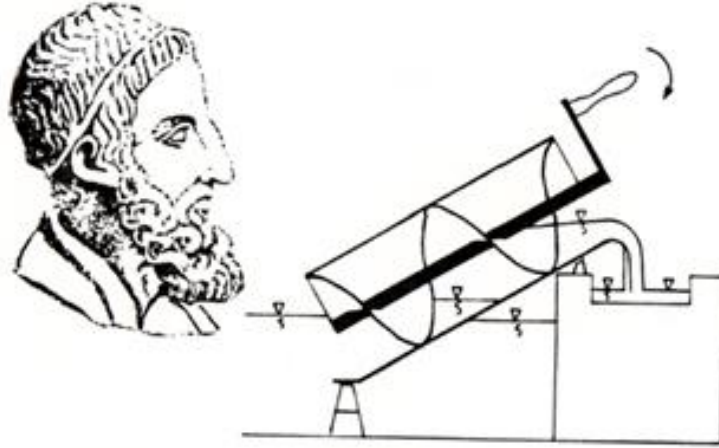

Çizim 15. Behram Paşa Konağı Havuz Sistemi Kesit Çizimi (Melike Çapras'dan)

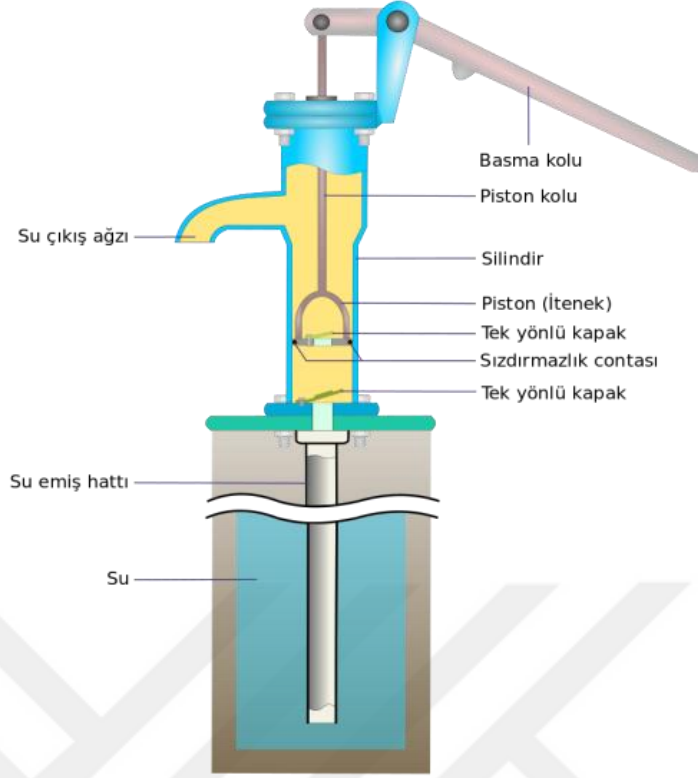

- A:Lamba düzeneği
 B:Fıskiye cam reaktör
 C:UV-C veya UV-A Lambalar
 D:Peristaltik pompa
 E:Hava
 F:Debimetre
 G:Açma/kapama anahtarı (Lambalar için)
 H:Numune alma vanası
 I:Soğutma kabı

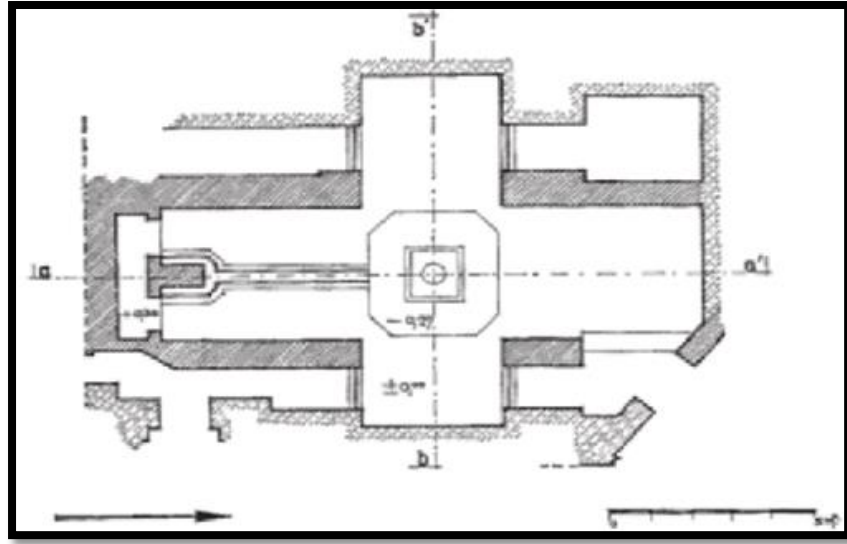
Çizim 16. Günümüzde Modern Fıskiye Sistemi, (Araz,2008,77)

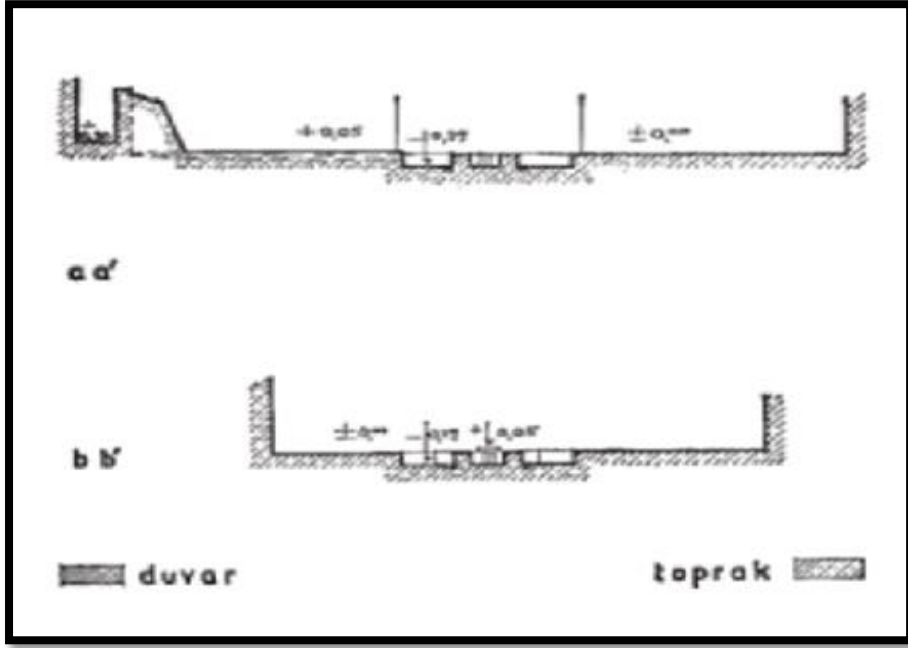
Çizim 17. Arşimed Vidası

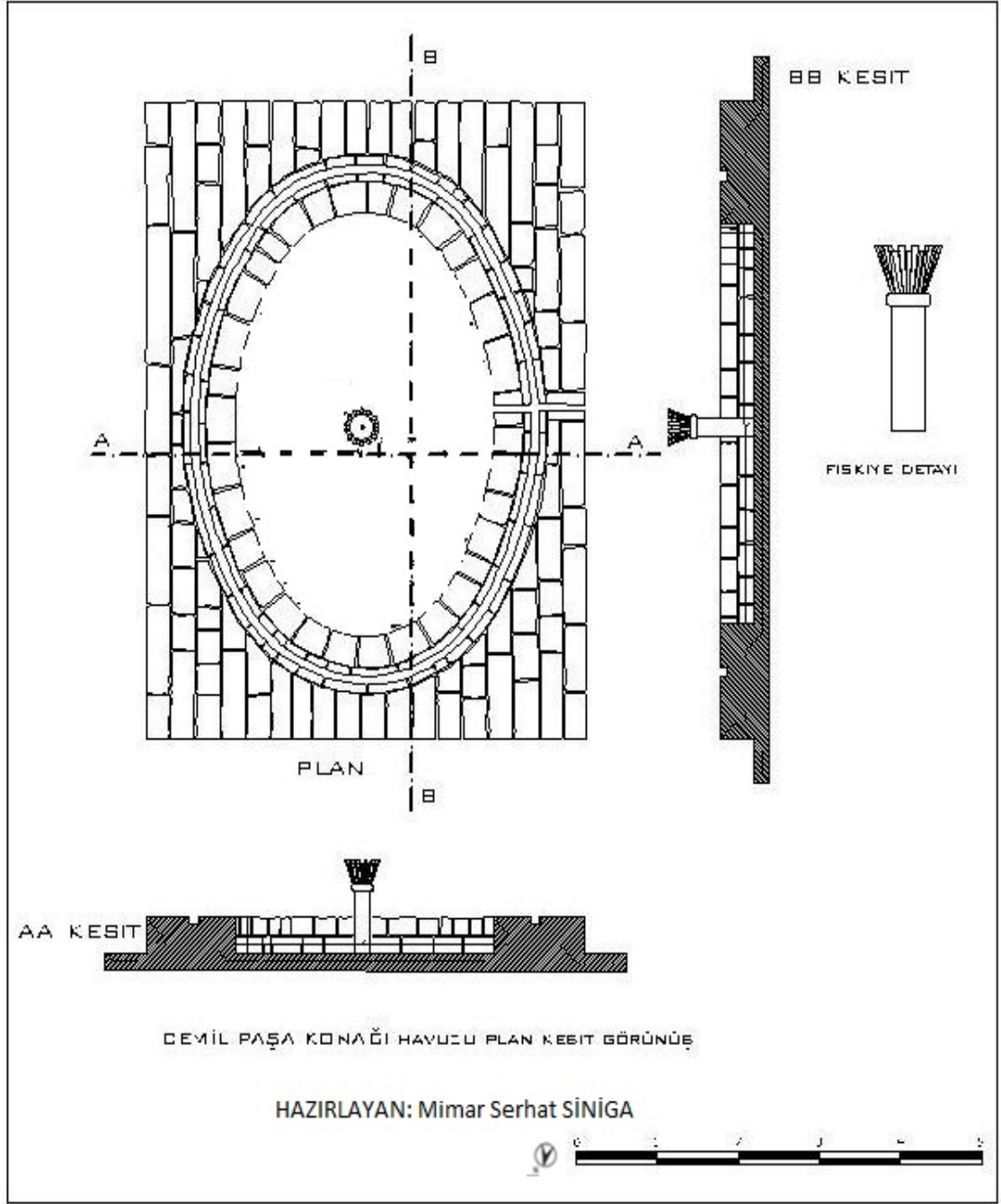
Çizim 18. Tulumba Sistemi Çizimi

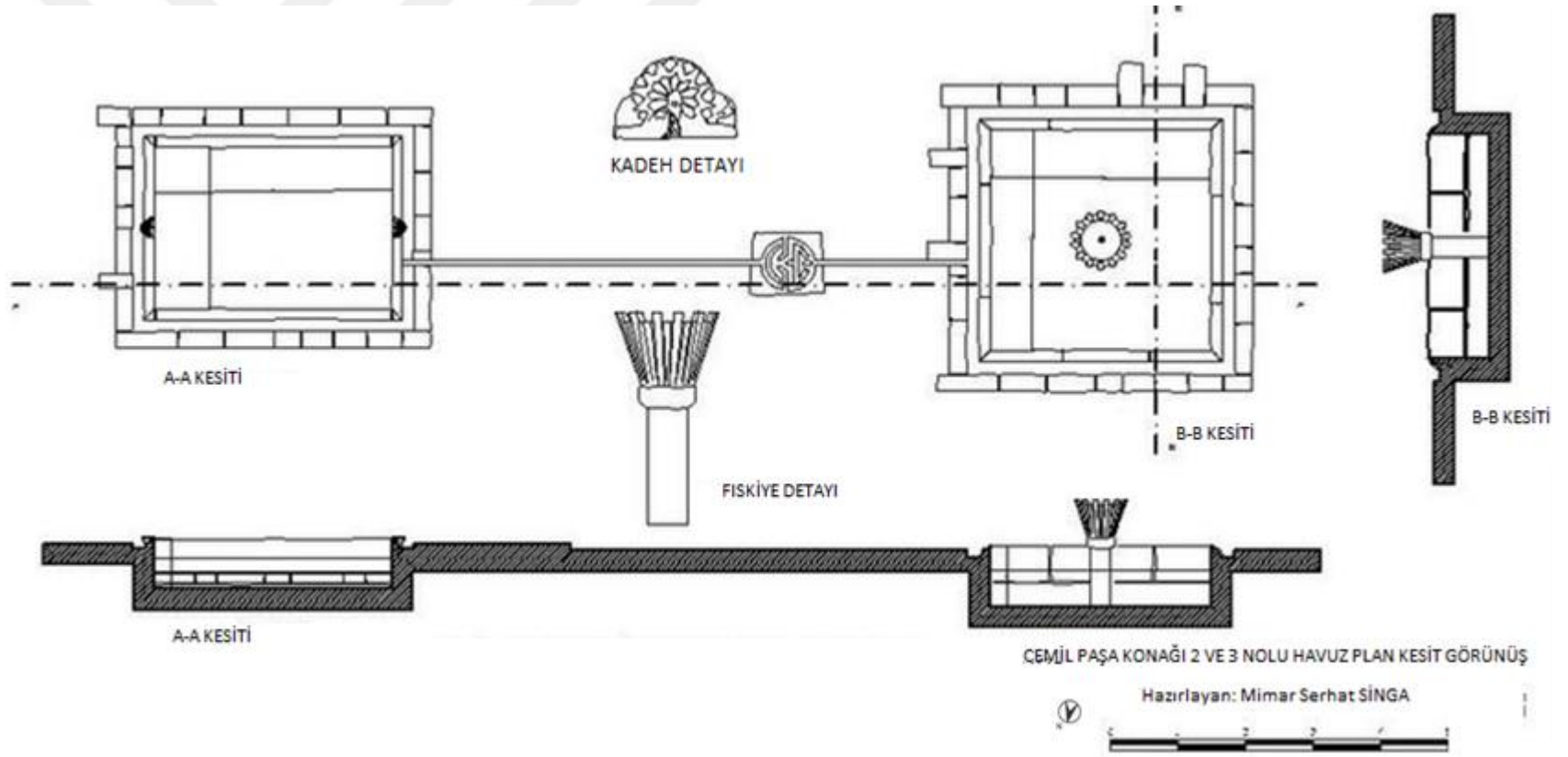
Çizim 19. Sarayın Dört Eyvanlı Divanhanesinin Planı ve Selsebil Kesiti (Ara Altun'dan, 1978)

Çizim 20. Sarayın Dört Eyvanlı Divanhanesinin Planı ve Selsebil Kesiti (Ara Altun'dan, 1978)

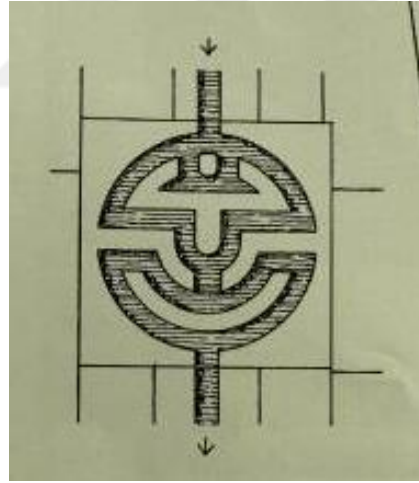
Çizim 21. Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü 1 Nolu Havuz Plan ve Kesiti

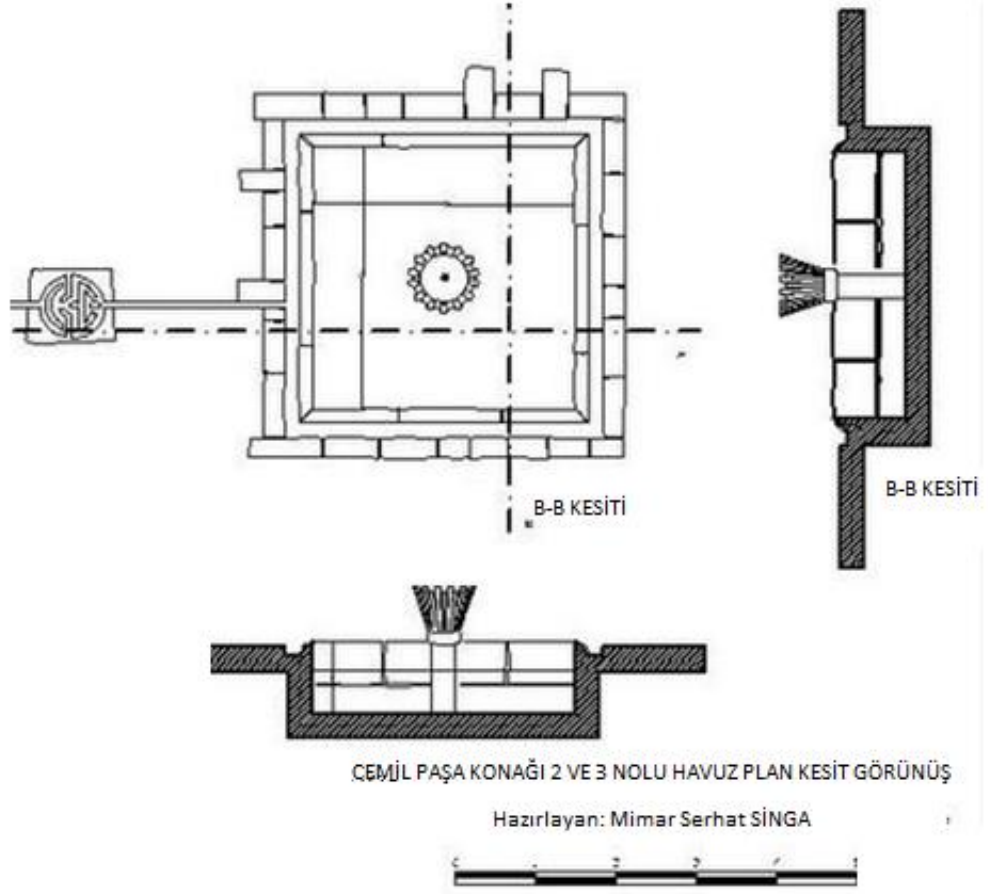
Çizim 22. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 ve 3 nolu Havuzları Plan ve Kesiti

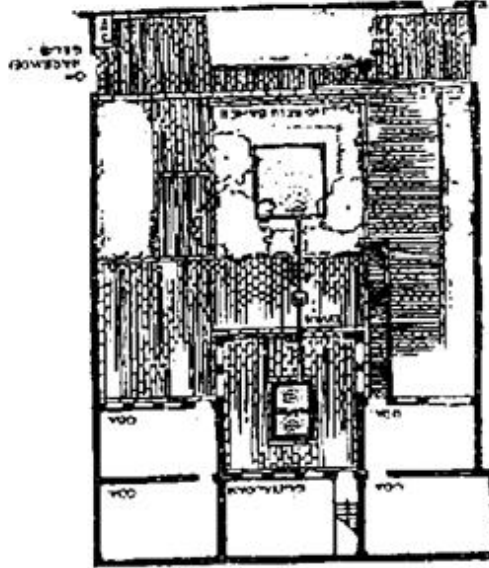
Çizim 23. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümünde Yer Alan Havuz Boşaltma Haznesi

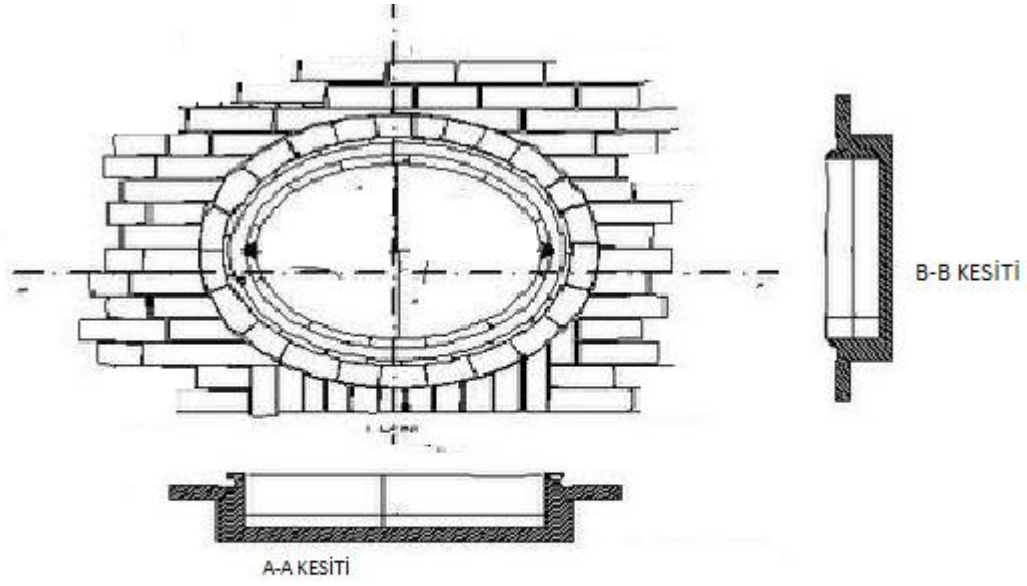
Çizim 24. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Havuz Boşaltma Haznesi, 1999 (Orhan Cezmi Tuncer'den)

Çizim 25. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuz Plan ve Kesiti

Çizim 26. Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü, 1953 (Doğan Erginbaş'tan)

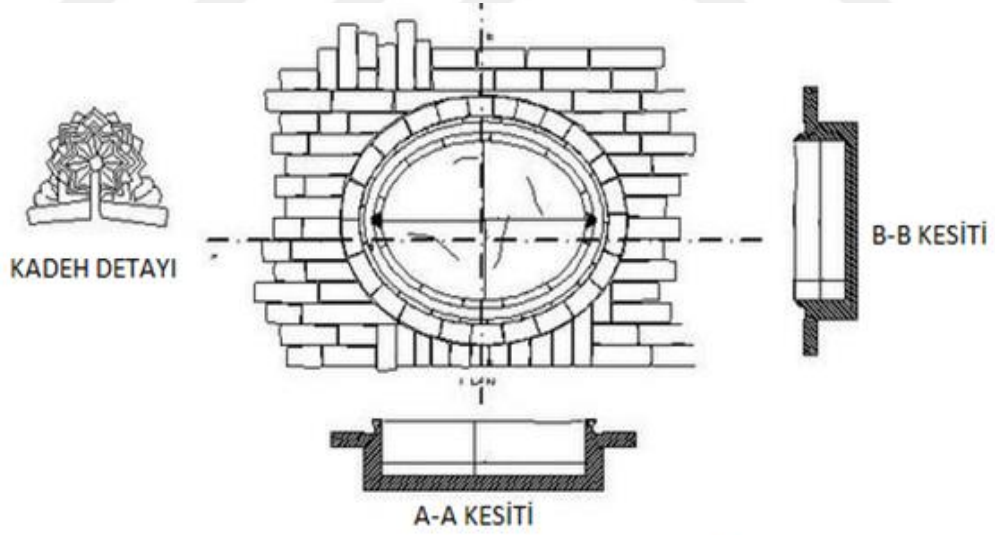

SÜLEYMAN NAZİF EVİ 1 NOLU HAVUZ PLAN KESİT GÖRÜNÜŞ

HAZIRLAYAN: Mimar Serhat SİNİGA

Çizim 28. Süleyman Nazif Evi Selamlık Bölümü 1Nolu Havuz Plan ve Kesiti

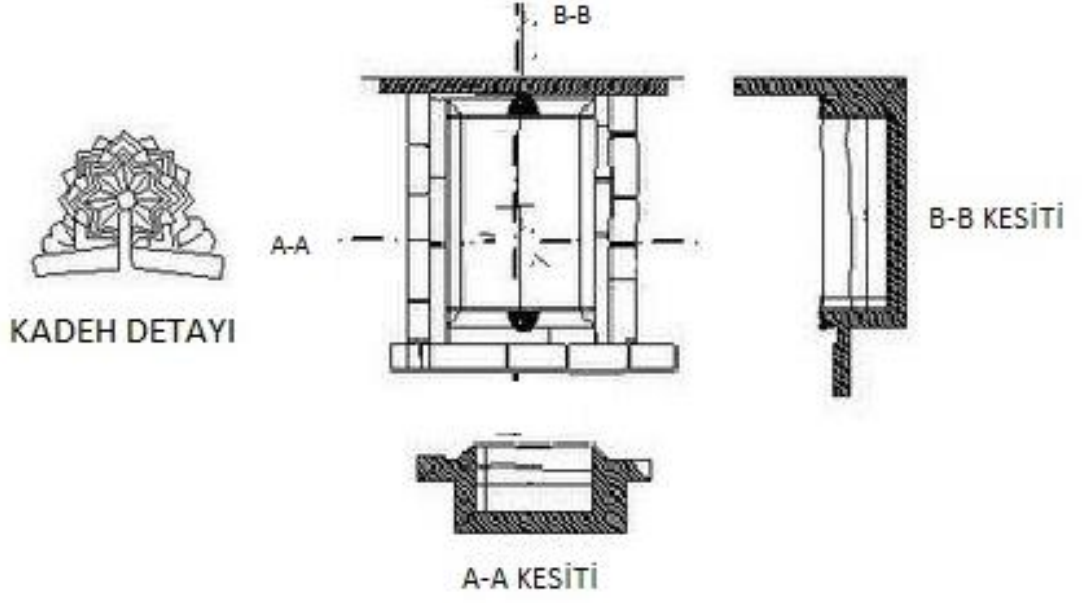

SÜLEYMAN NAZİF EVİ 2 NOLU HAVUZ PLAN VE KESİT

Hazırlayan: Mimar Serhat SİNİGA

Çizim 29. Süleyman Nazif Evi Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz Plan ve Kesiti

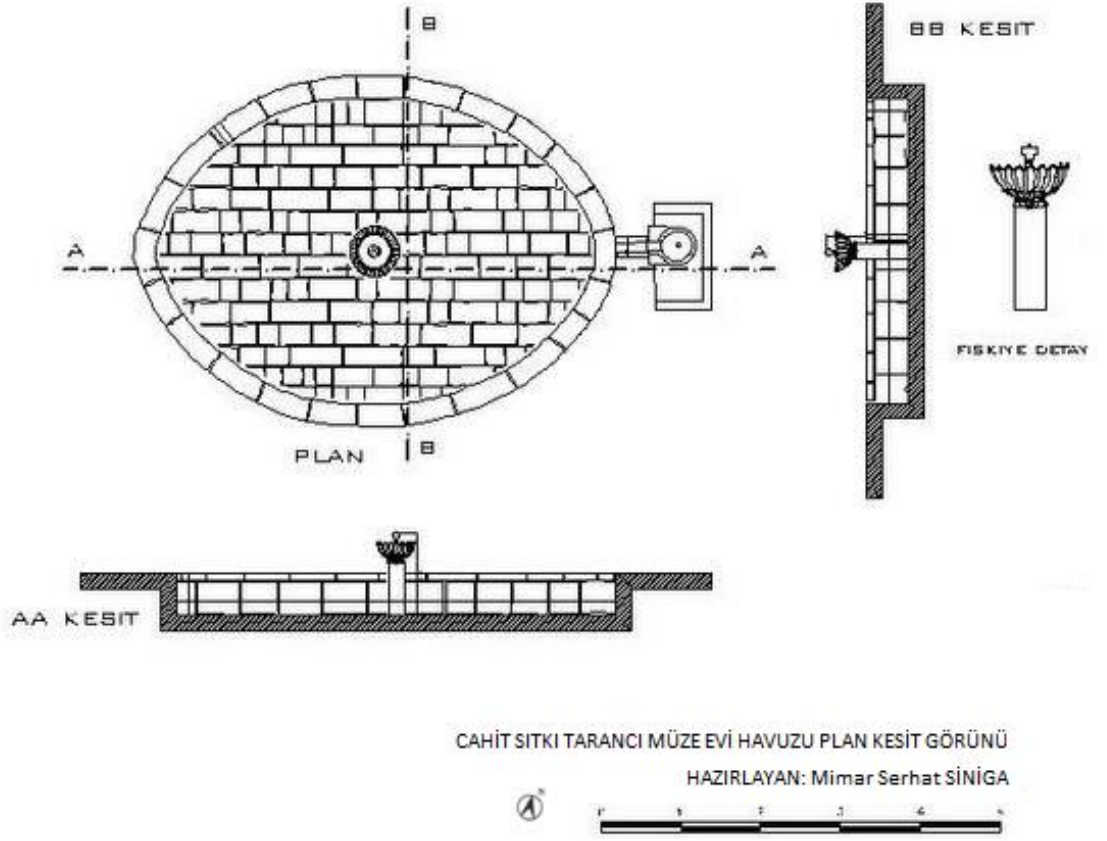

SÜLEYMAN NAZİF EVİ 3 NOLU HAVUZ PLAN KESİT GÖRÜNÜŞÜ

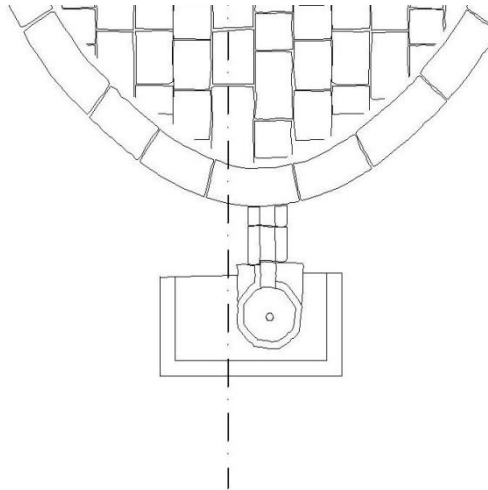
HAZIRLAYAN: Mimar Serhat SİNİGA

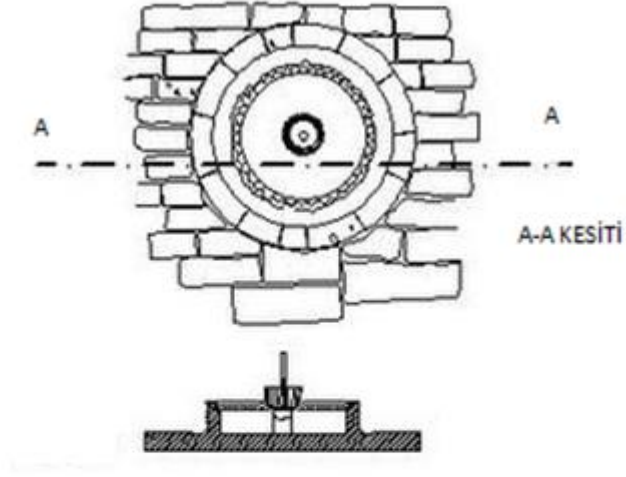
Çizim 30. Süleyman Nazif Evi Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuzu Plan ve Kesiti

Çizim 32. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Plan ve Kesiti

Çizim 33. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Taşma Çanağı

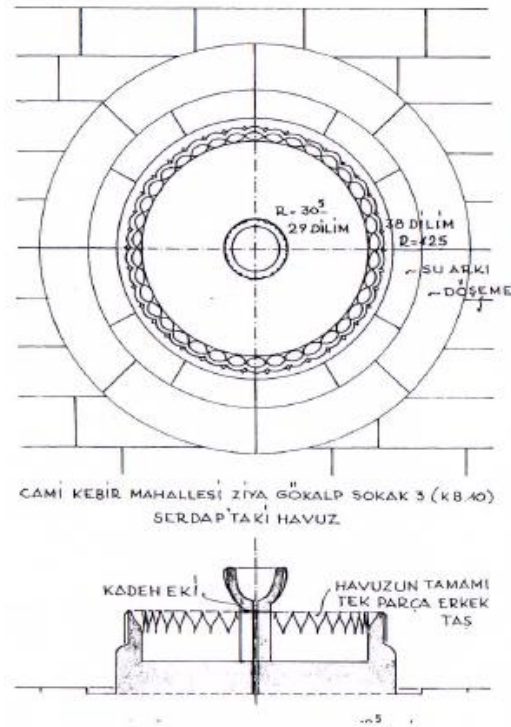
CAHİT SITKI TARANCI EVİ
İÇ DÖLÇM

CAHİT SITKI TARANCI MÜZE EVİ SERDAB PLAN KESİT GÖRÜNÜ

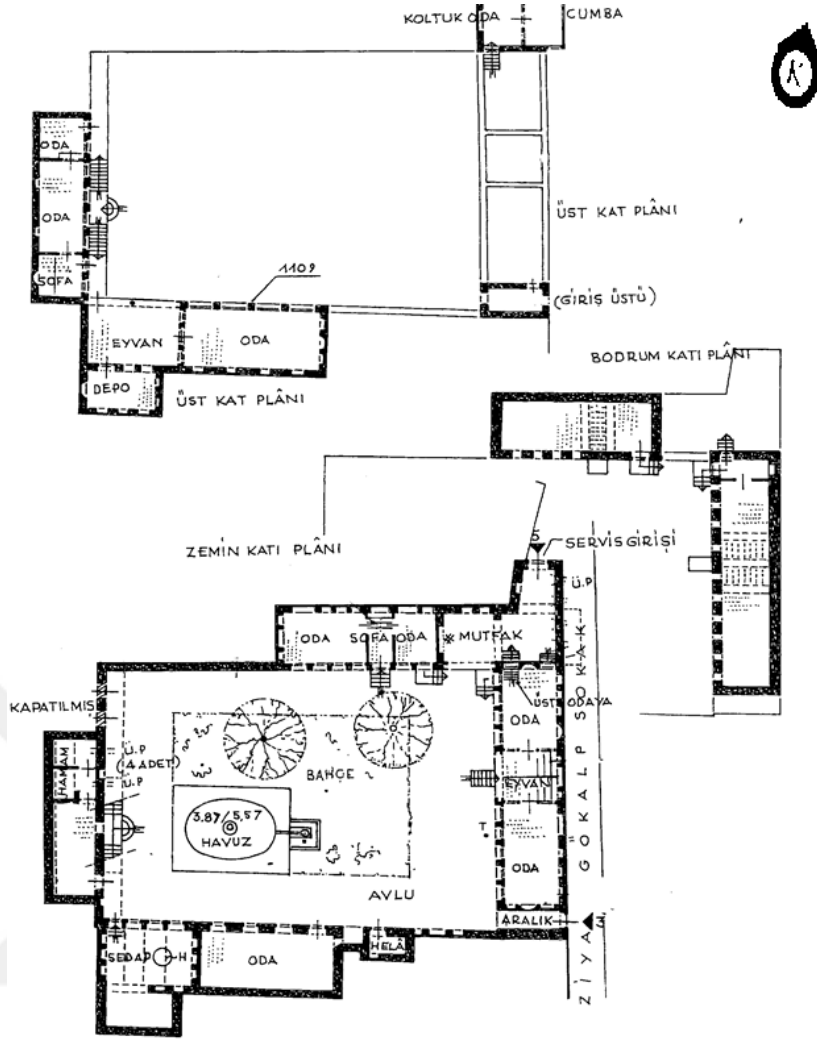
HAZIRLAYAN: Mimar Serhat SİNİGA

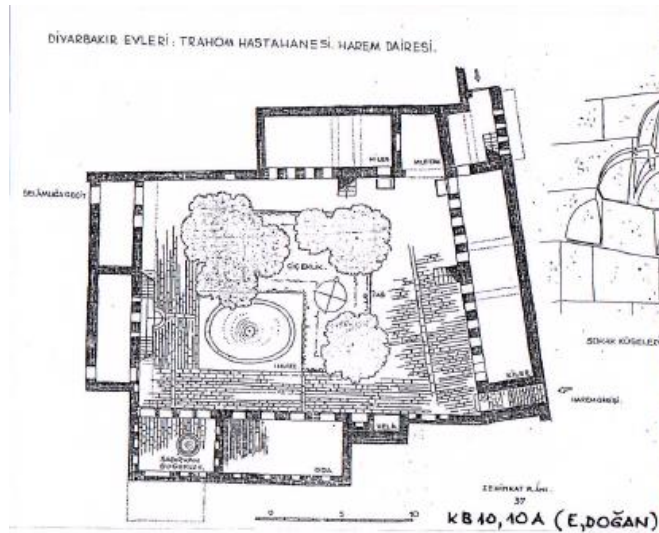
Çizim 34. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdab Ögesi

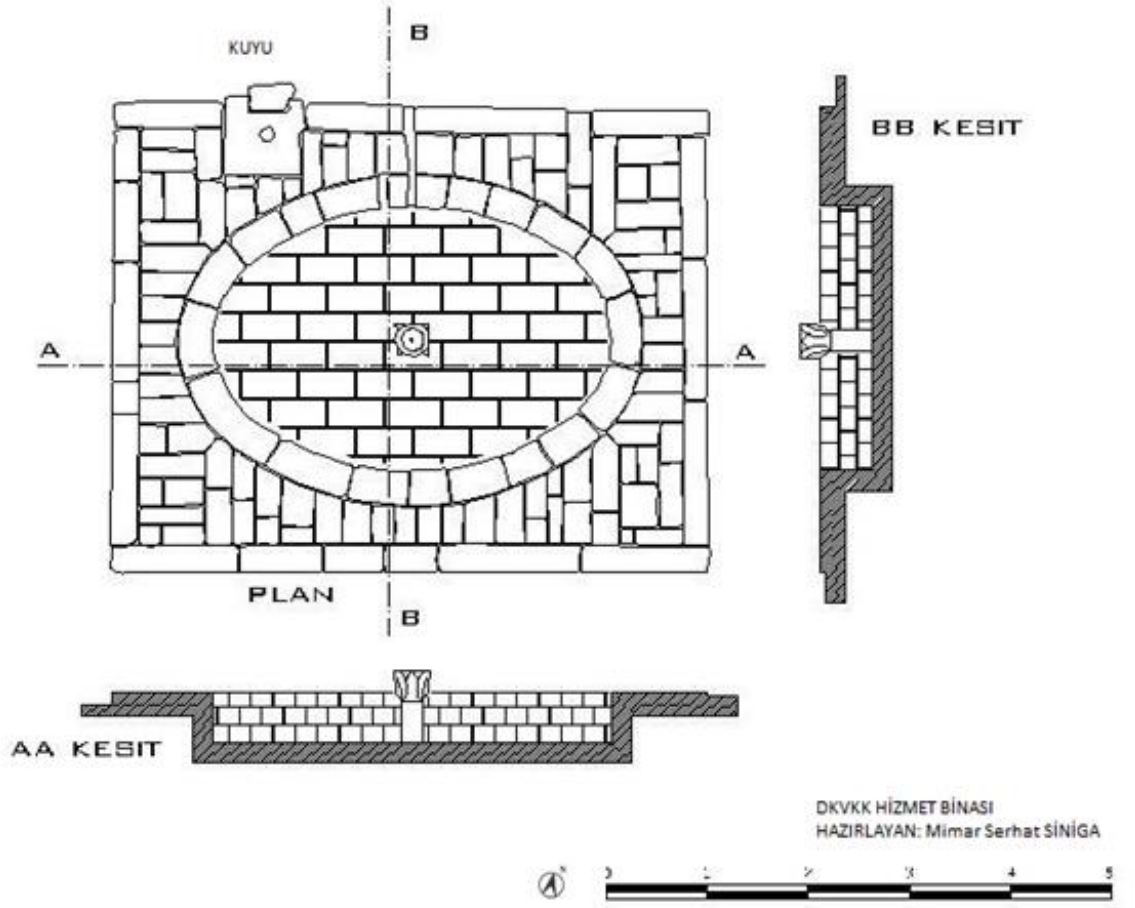
Çizim 35. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdab Odasında Yer Alan Serdap Ögesi (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999)

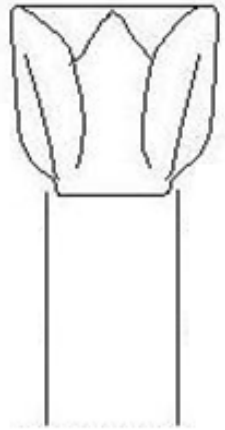
Çizim-36. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999)

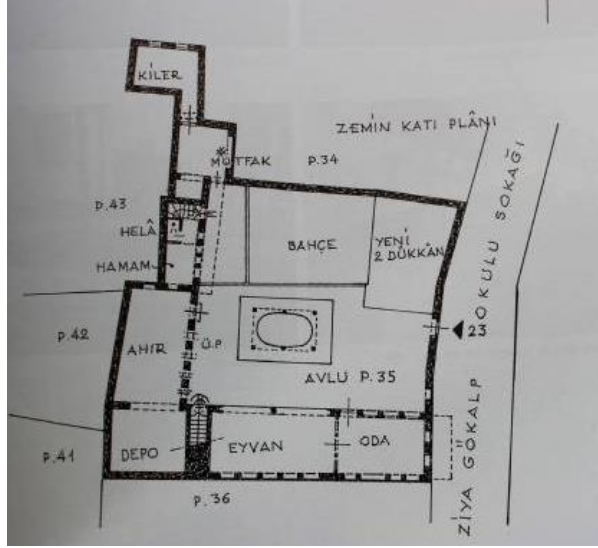
Çizim 37. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Planı (Doğan Erginbaş'tan, 1953)

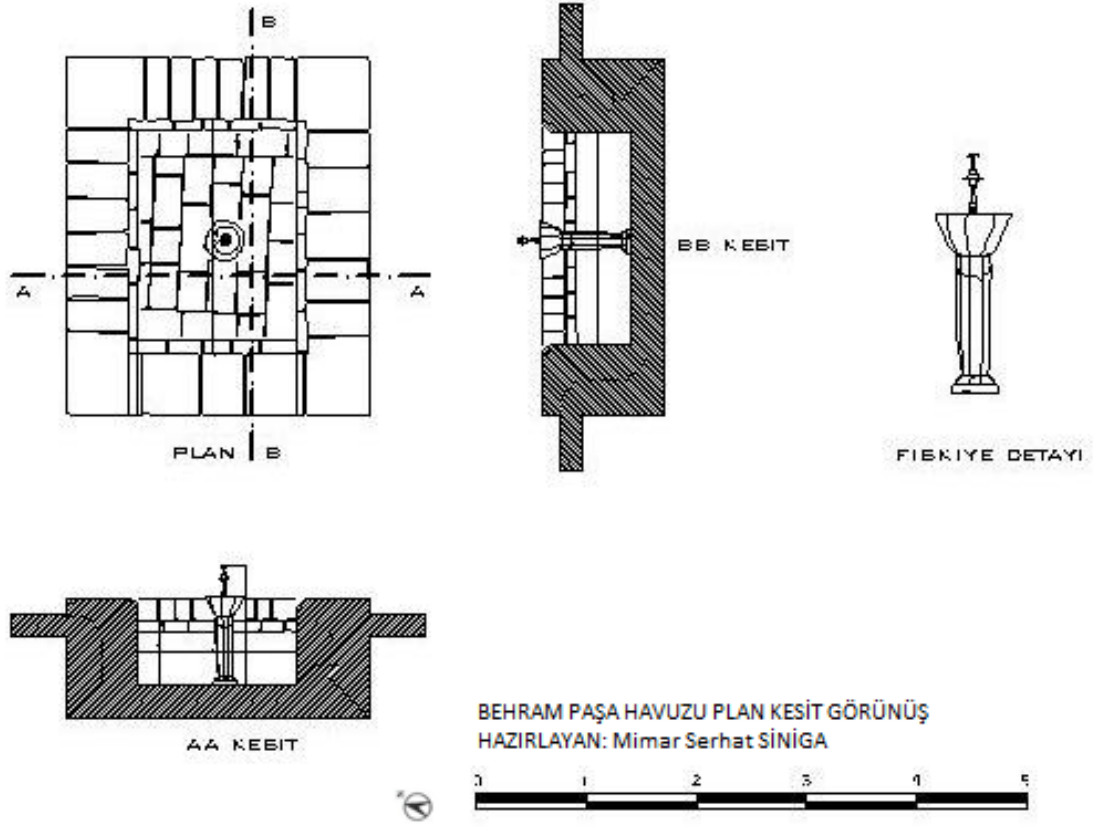
Çizim 38. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet Binası
Havuzu Plan ve Kesiti

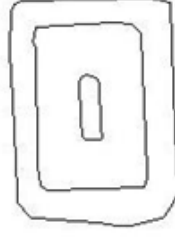
Çizim 39. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet Binası
Havuzu Su Fıskiyesi

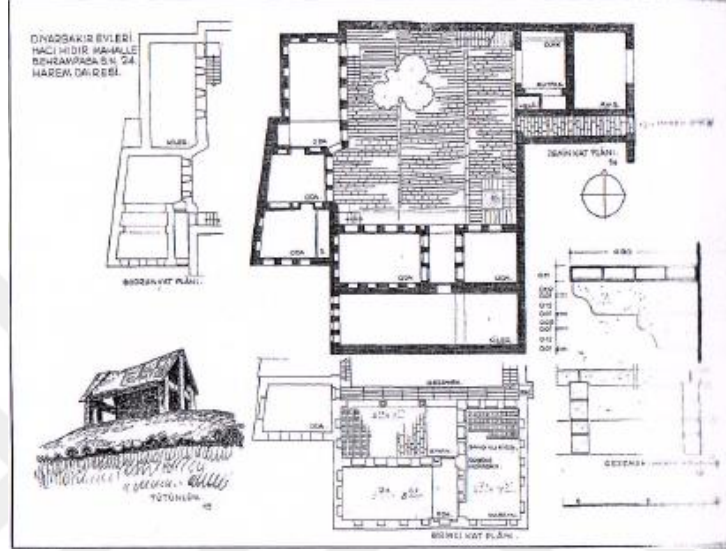
Çizim 40. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu (DKVKK) Hizmet inası Havuzu
(Orhan Cezmi Tuncer'den)

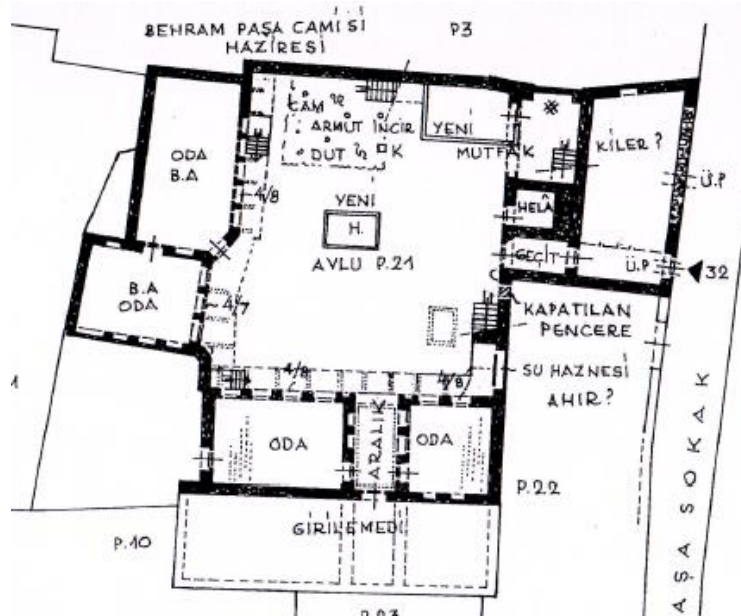
Çizim 41. Behram Paşa Konağı Havuz Plan ve Kesiti

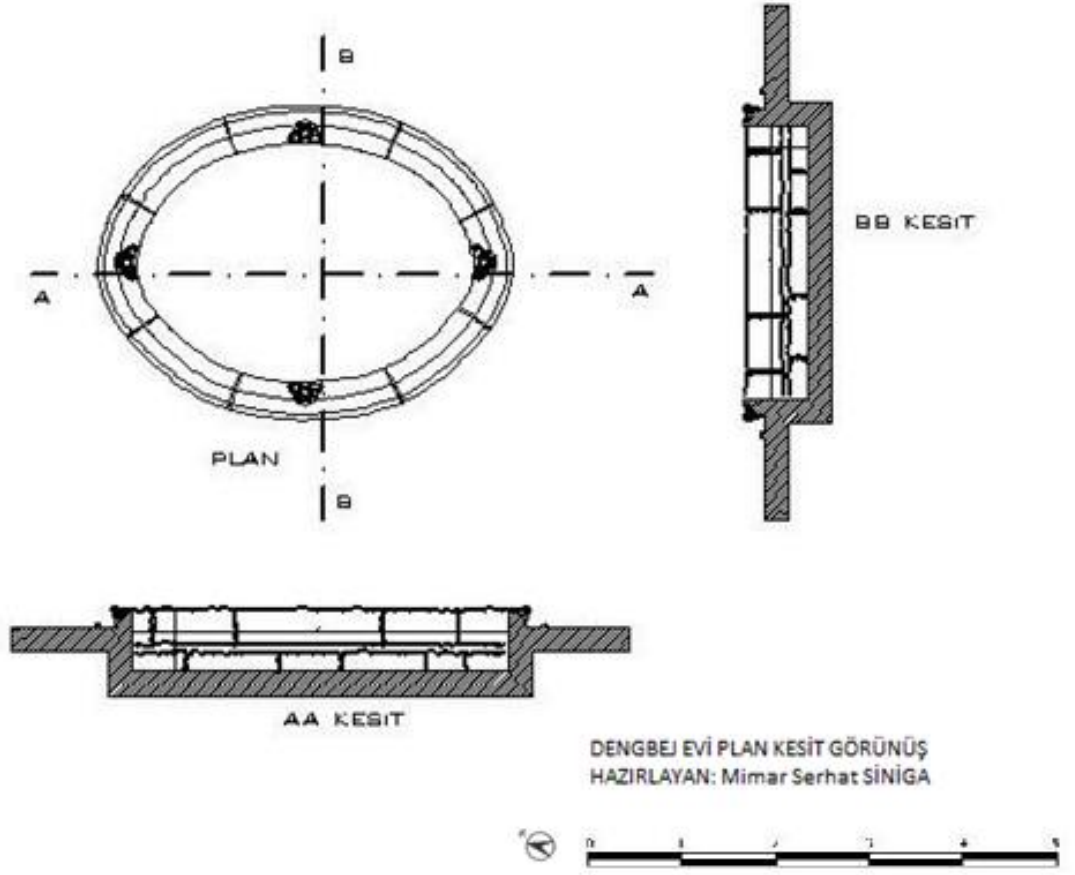
Çizim 42. Behram Paşa Konağı Su Kuyusu

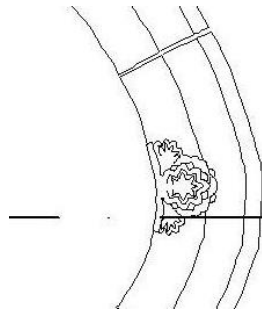
Çizim 43. Behram Paşa Konağı (Doğan Erginbaş'tan)

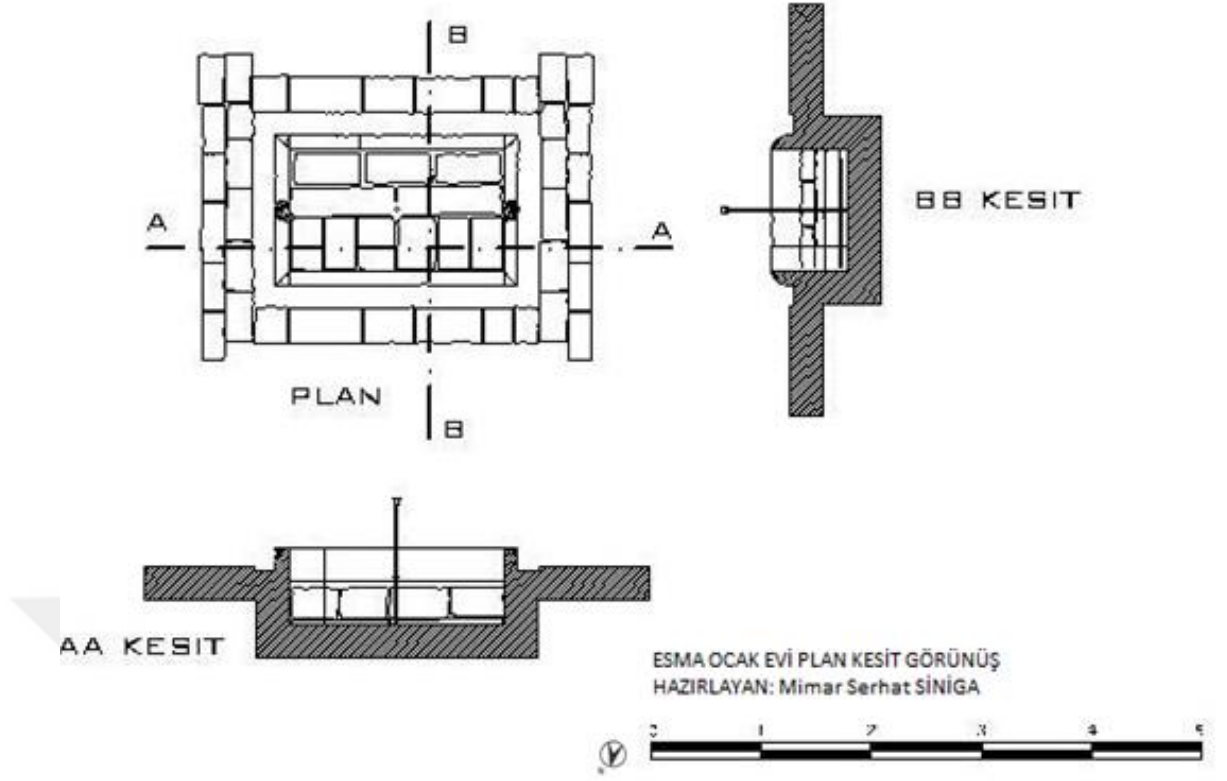
Çizim 44. Behram Paşa Konağı (Orhan Cezmi Tuncer'den)

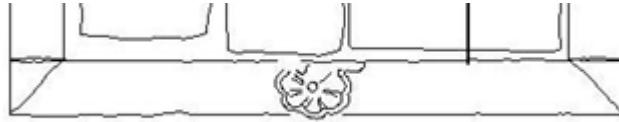
Çizim 45. Dengbej Evi Havuz Plan ve Kesiti

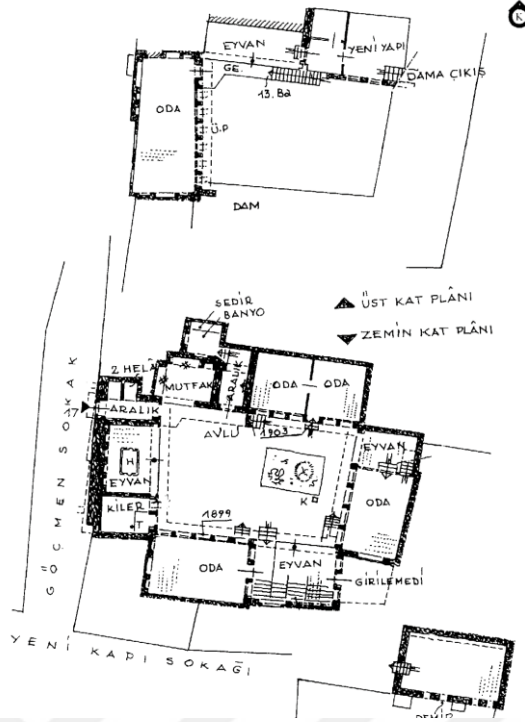
Çizim 46. Dengbej Evi Havuzu Su Kadehi

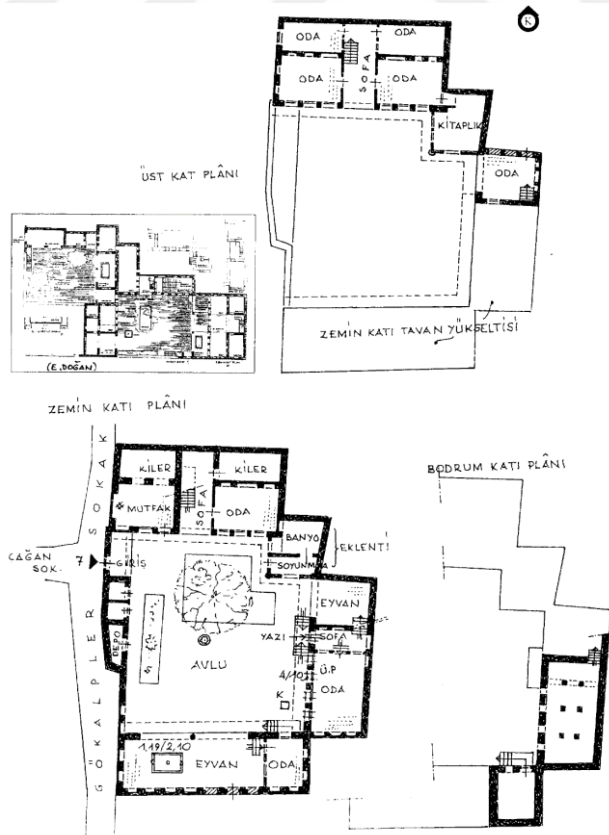
Çizim 47. Esma Ocak Evi Havuz Plan ve Kesiti

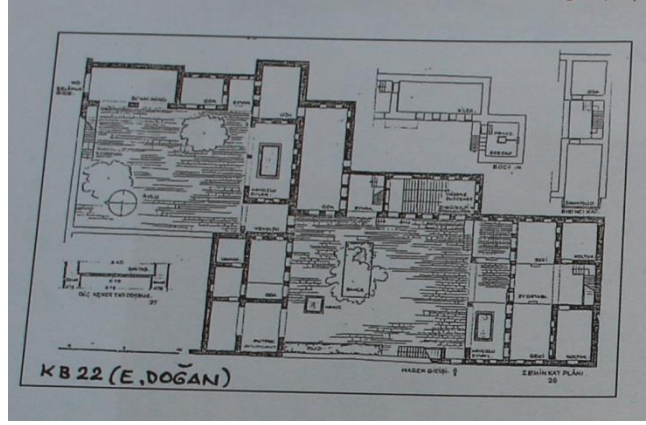
Çizim 48. Esma Ocak Evi Havuzsu Su Kadehleri

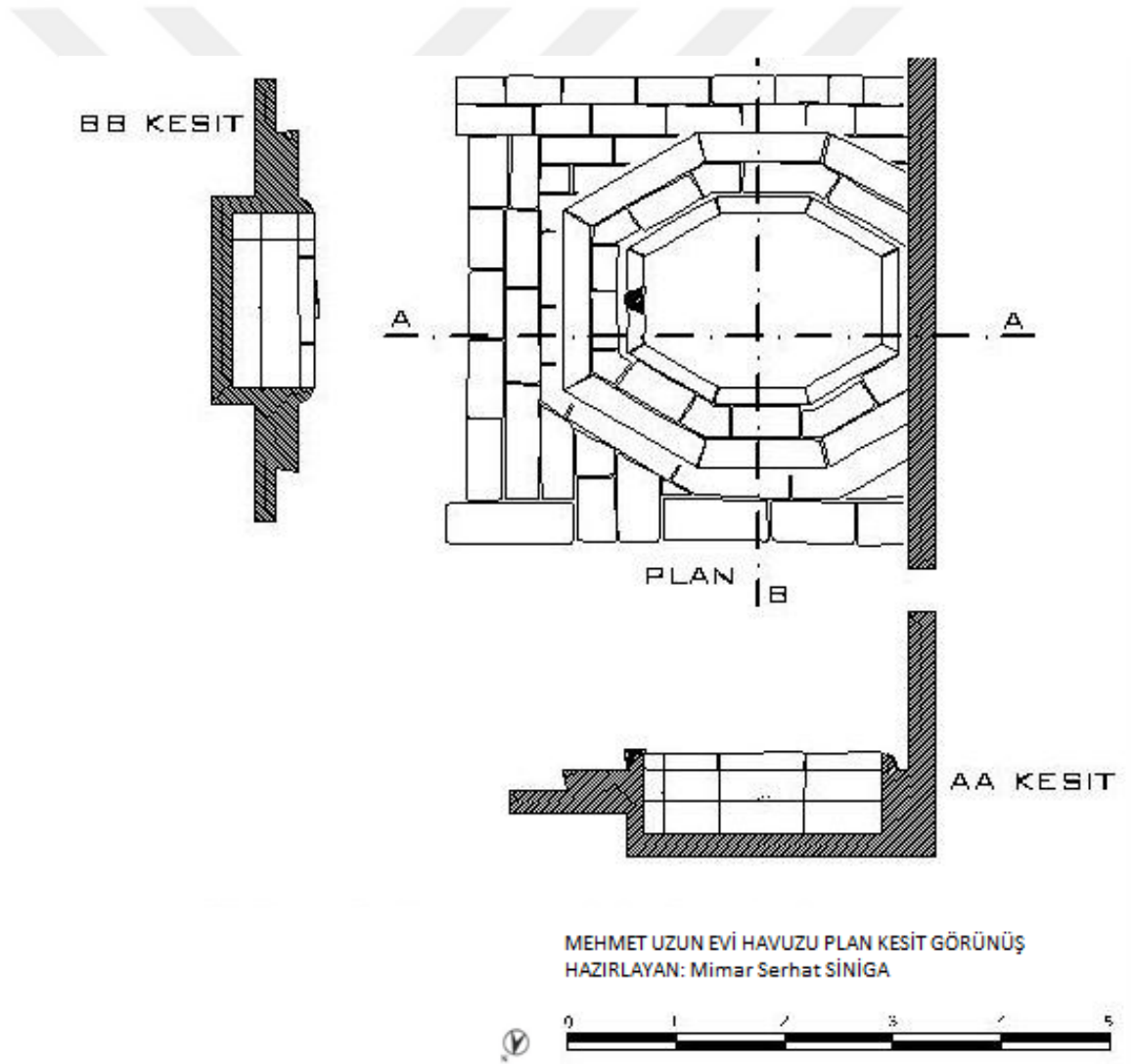
Çizim 49. Esmâ Ocak Evi Havuzu, 1999 (Orhan Cezmi Tuncer'den)

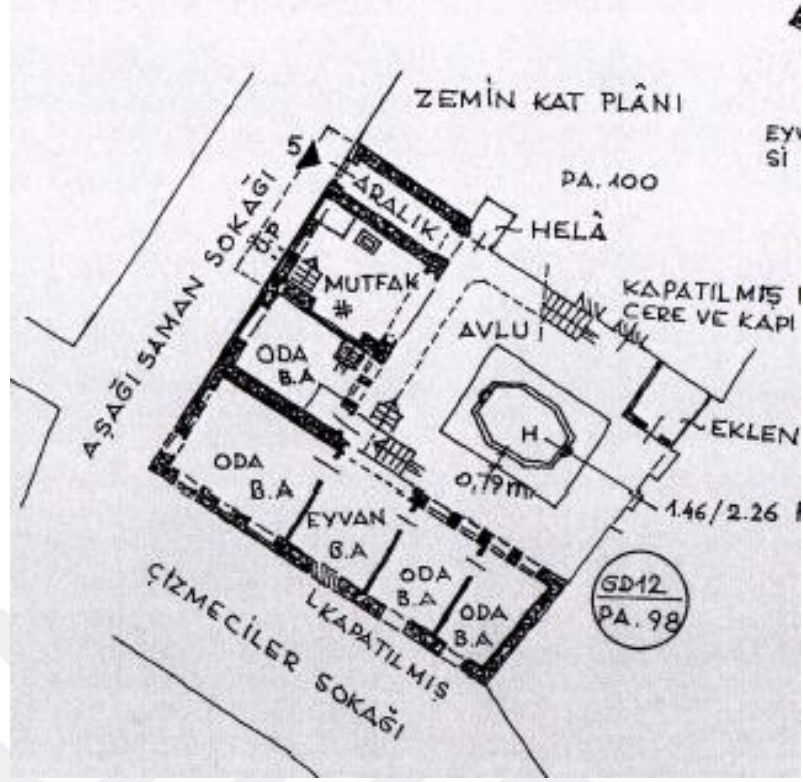
Çizim 50. Ziya Gökalp Müze Evi, 1999 (Orhan Cezmi Tuncer'den)

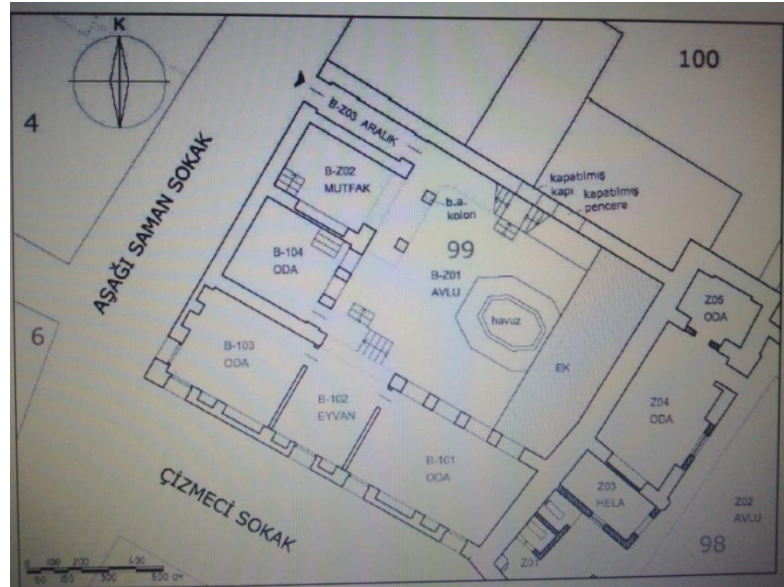
Çizim 51. Ziya Gökalp Müze Evi (Doğan Erginbaş'tan)

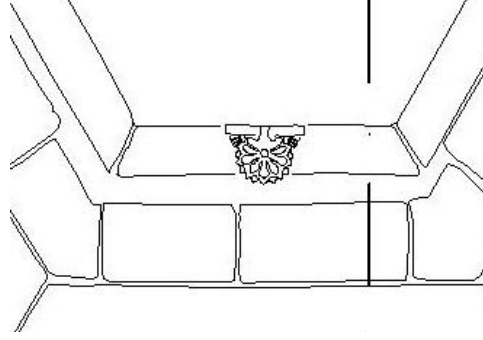
Çizim 52. Mehmet Uzun Evi Havuzu Plan ve Kesiti

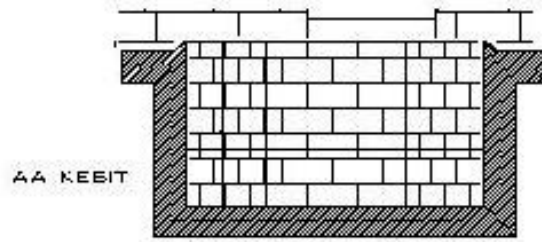
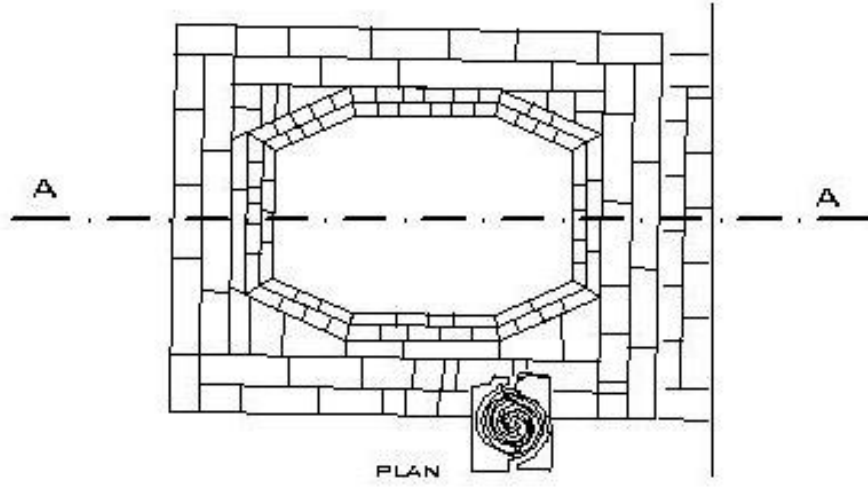
Çizim 53. Mehmet Uzun Evi Çizimi (Orhan Cezmi Tuncer'den)

Çizim 54. Mehmet Uzun Evi Çizimi

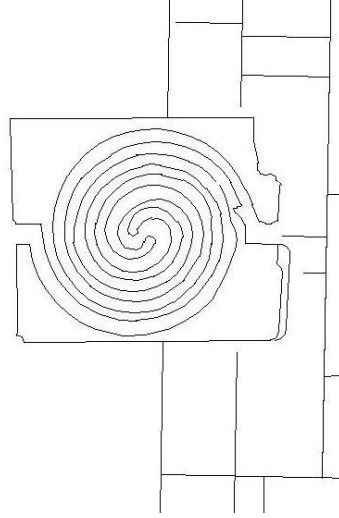
Çizim 55. Mehmet Uzun Evi Havuzu Su Kadehi Detayı

MAHMUT ARTIŞ EVİ HAVUZU PLAN KESİT GÖRÜNÜŞ
HAZIRLAYAN: Mimar Serhat SİNİGA

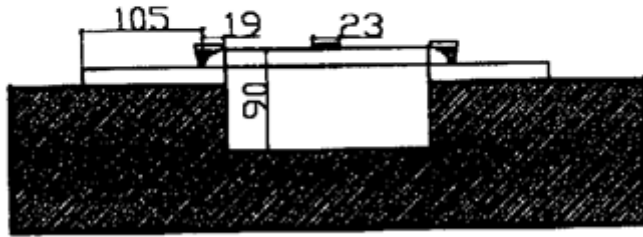
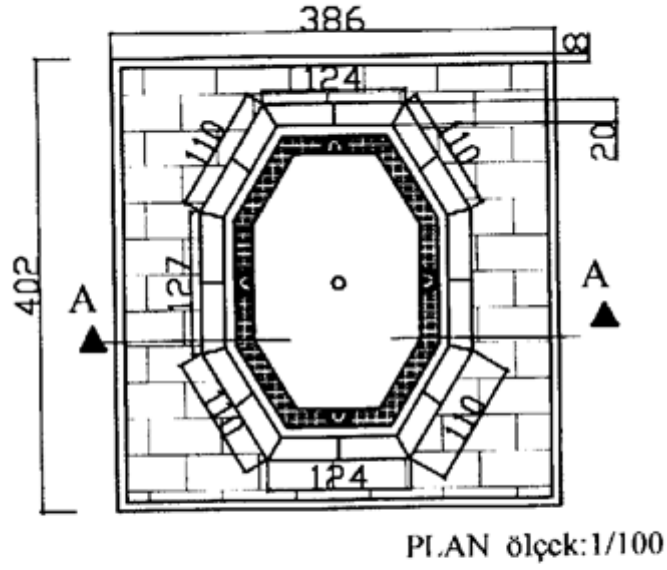

Çizim 56. Mahmut Artış Evi Havuz Çizimi

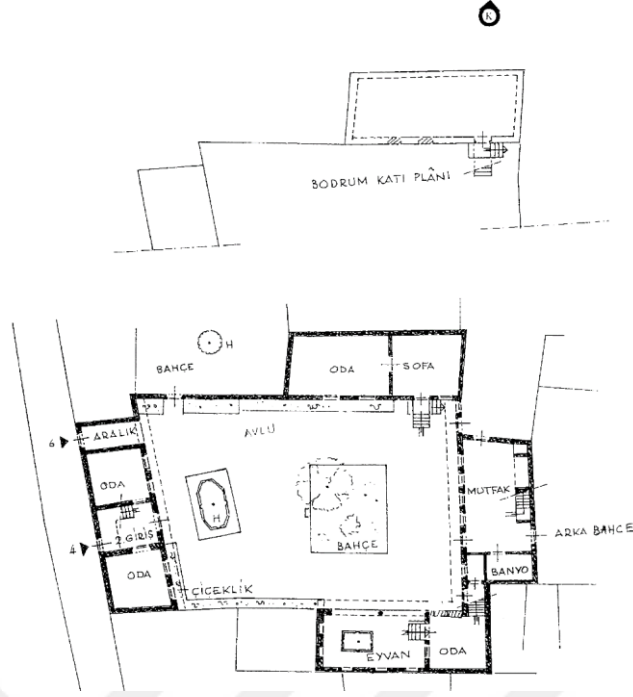

Çizim 57. Mahmut Artış Evi Havuz Boşaltma Haznesi Çizimi

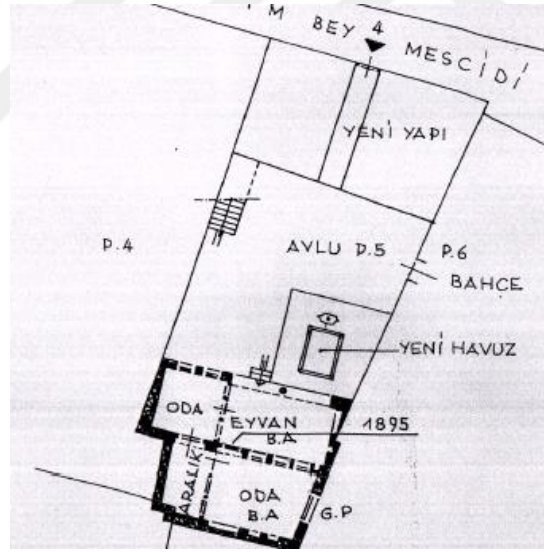
İNÖNÜ MAHALLESİ
KARA OZAN SOK. 4 NÖLÜ KONUT

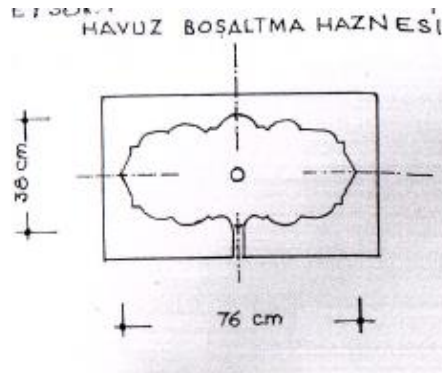
Çizim 58. İzzettin Damar Evi 1 Nolu Havuz (Hilmi Okutan'dan, 2003)

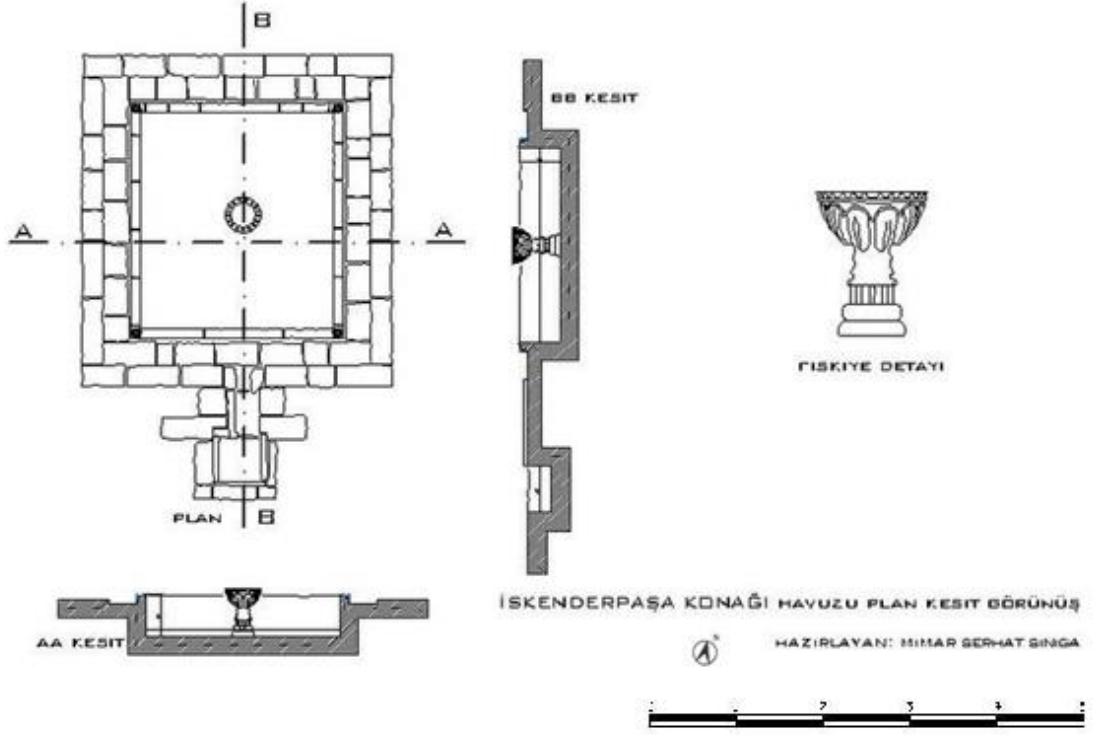
Çizim 59. İzzettin Damar Evi (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999)

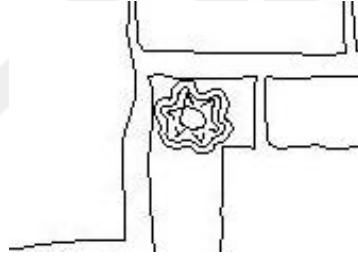
Çizim 60. Şirin Tunç Evi (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999)

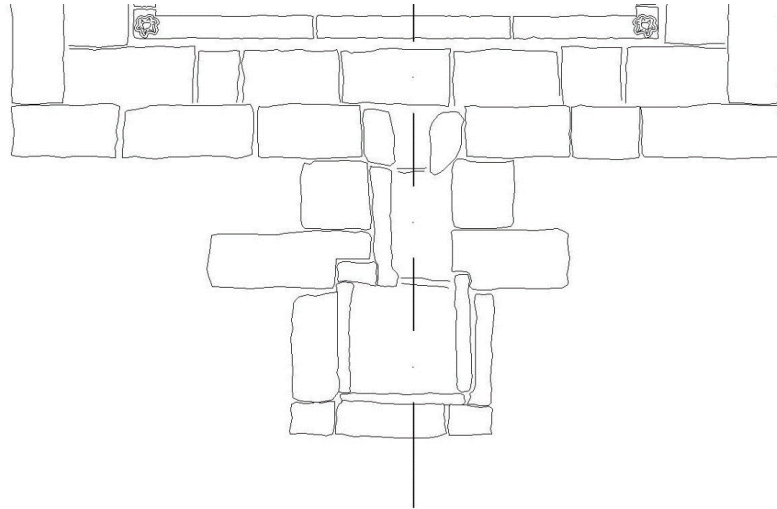
Çizim 61. Şirin Tunç Evi Boşaltma Haznesi (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999)

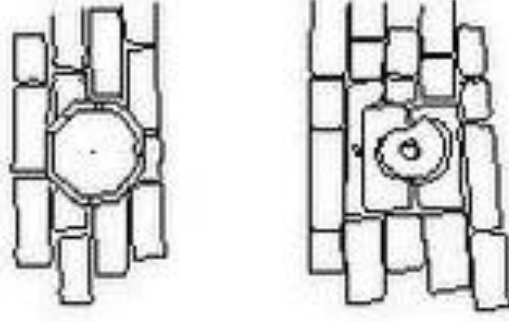
Çizim 62. İskender Paşa Konağı Havuzu

Çizim 63. İskender Paşa Konağı Havuzu Su Kadehi

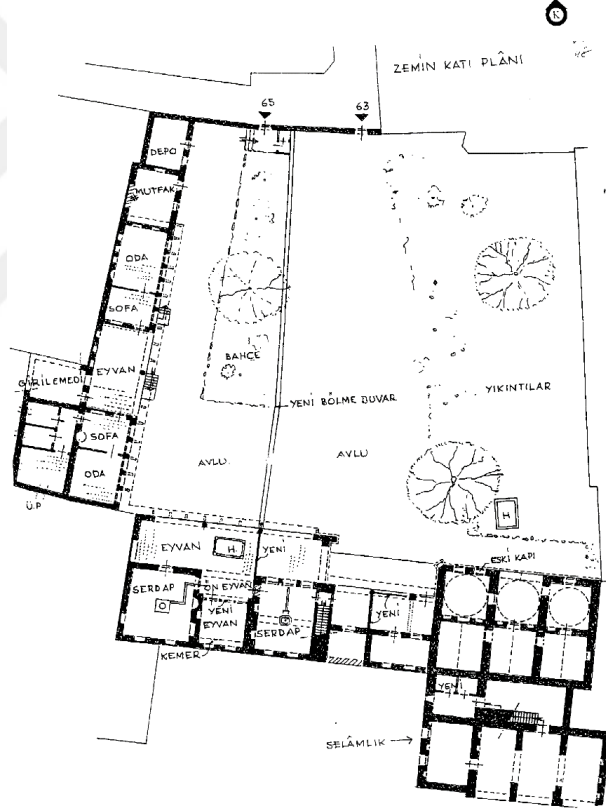

Çizim 64. İskender Paşa Konağı Havuz Taşma Çanağı

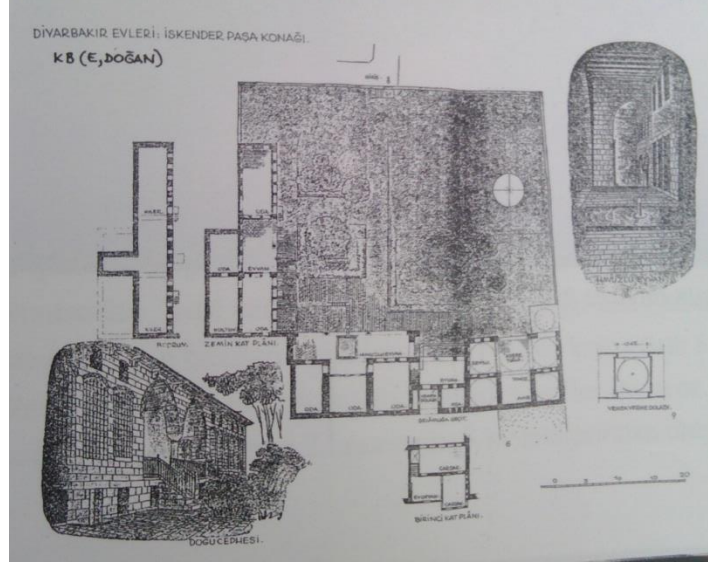

İSKENDER PAŞA KONAĞI 1 VE 2 NOLU SERDABLAR

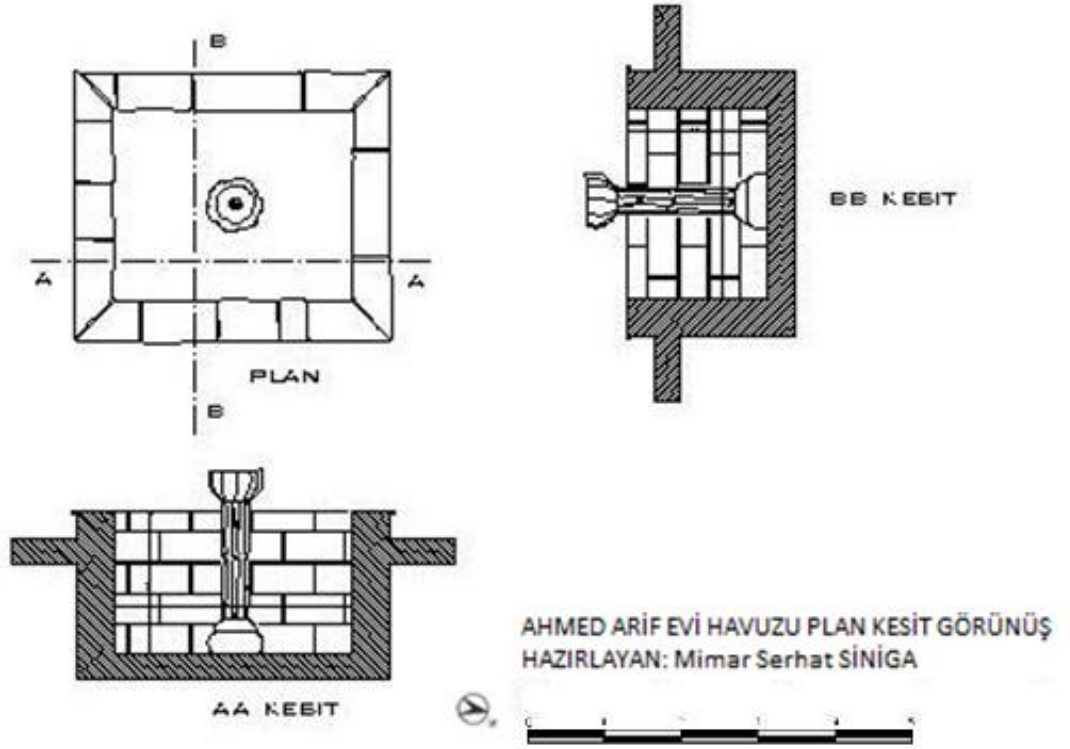
Çizim 65. İskender Paşa Konağı Serdab Çizimi

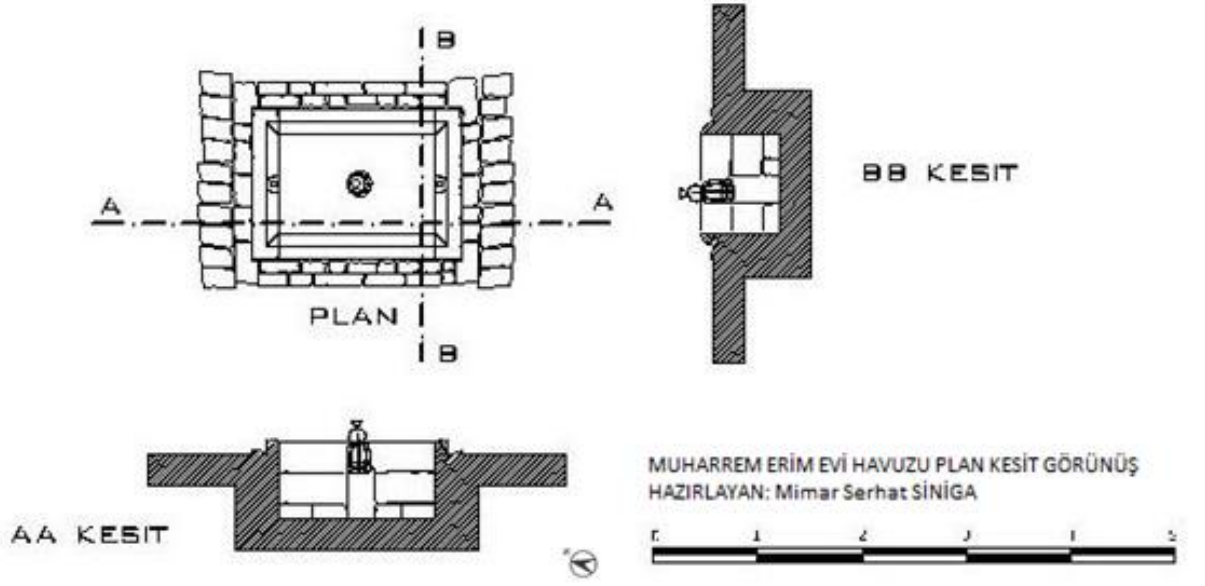
Çizim 66. İskender Paşa Konağı (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999)

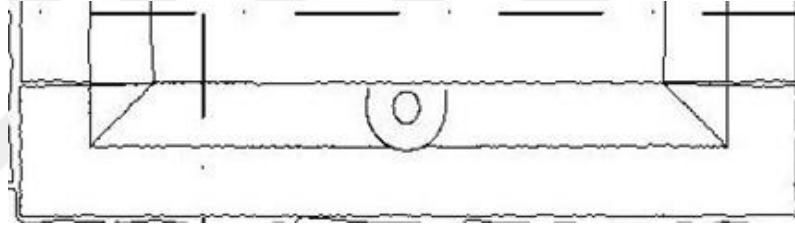
Çizim 67. İskender Paşa Konağı (Doğan Erginbaş'tan, 1953)

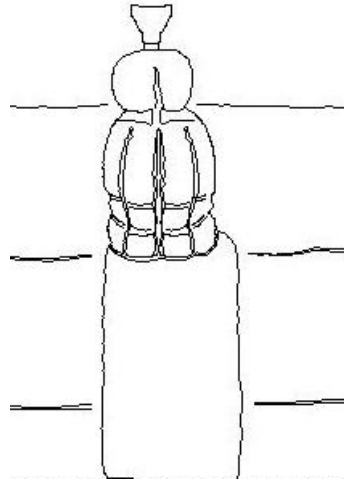
Çizim 68. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Havuz Çizimi

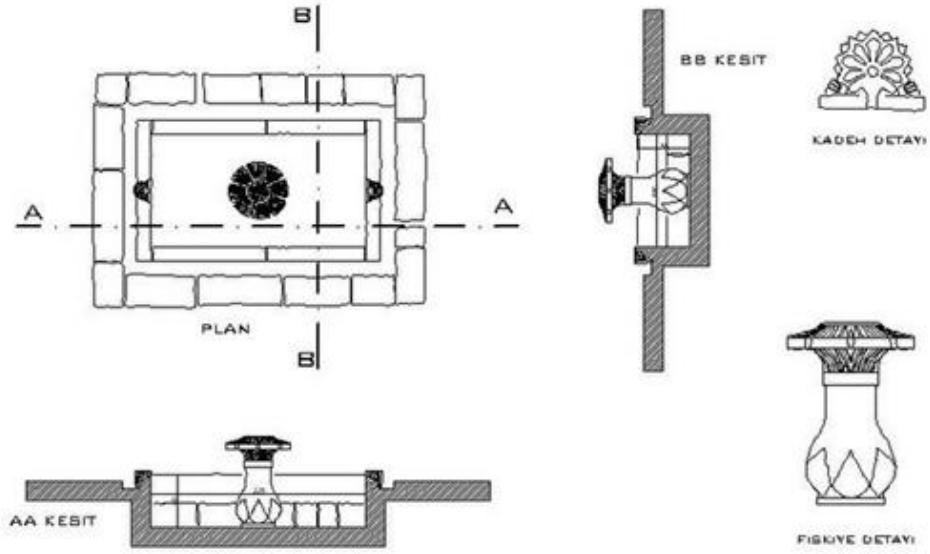
Çizim 69. Muharrem Erim Evi Havuz Çizimi

Çizim 70. Muharrem Erim Evi Havuzu Su Kadehi

Çizim 71. Muharrem Erim Evi Havuzu Su Fıskiyesi

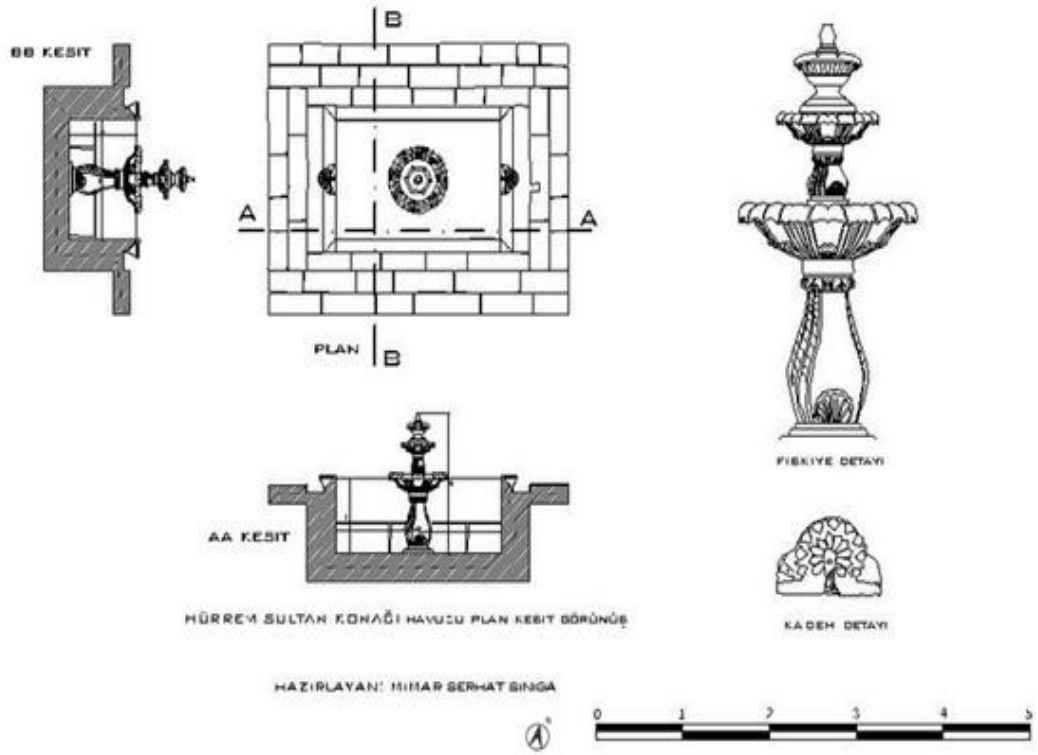

ZİNCİRİYE KONAĞI HAVUZU PLAN KESİT GÖRÜNÜŞ

HAZIRLAYAN: MİMAR SERHAT SİNCA

Çizim 72. Zinciriye Konağı Havuz Plan ve Kesiti

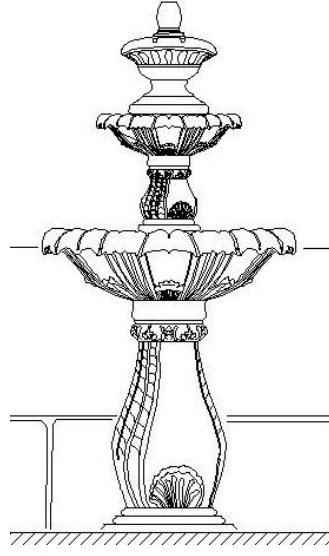

HÜRREM SULTAN KONAĞI HAVUZU PLAN KESİT GÖRÜNÜŞ

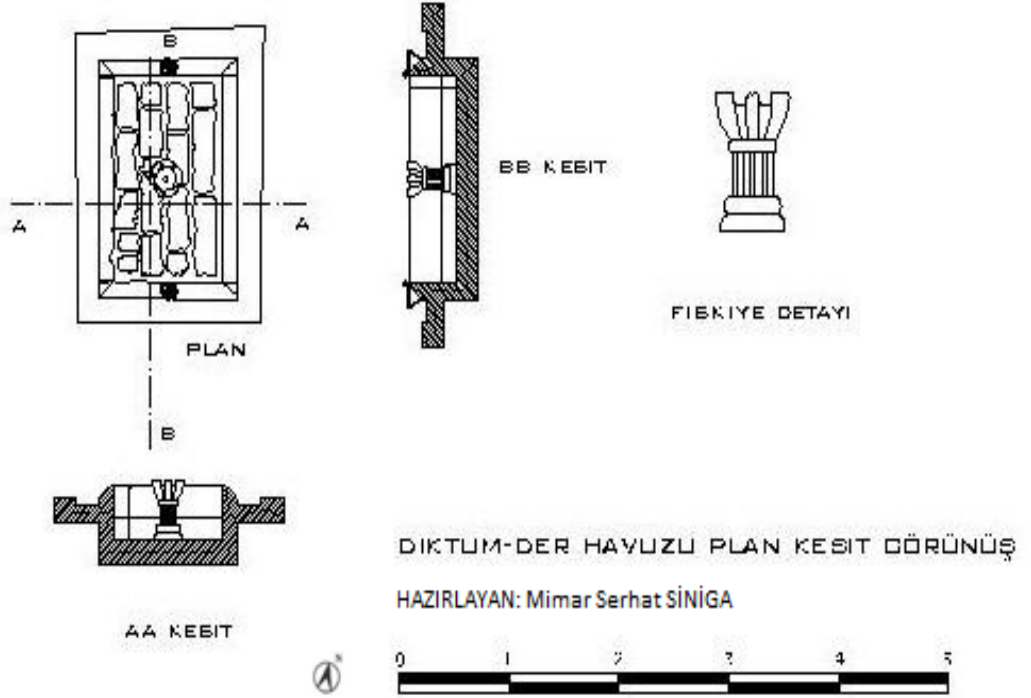
HAZIRLAYAN: MİMAR SERHAT SİNCA

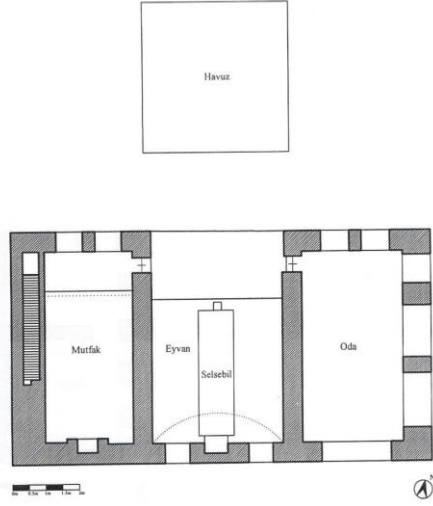
Çizim 73. Hürrem Sultan Konağı Havuz Plan ve Kesiti

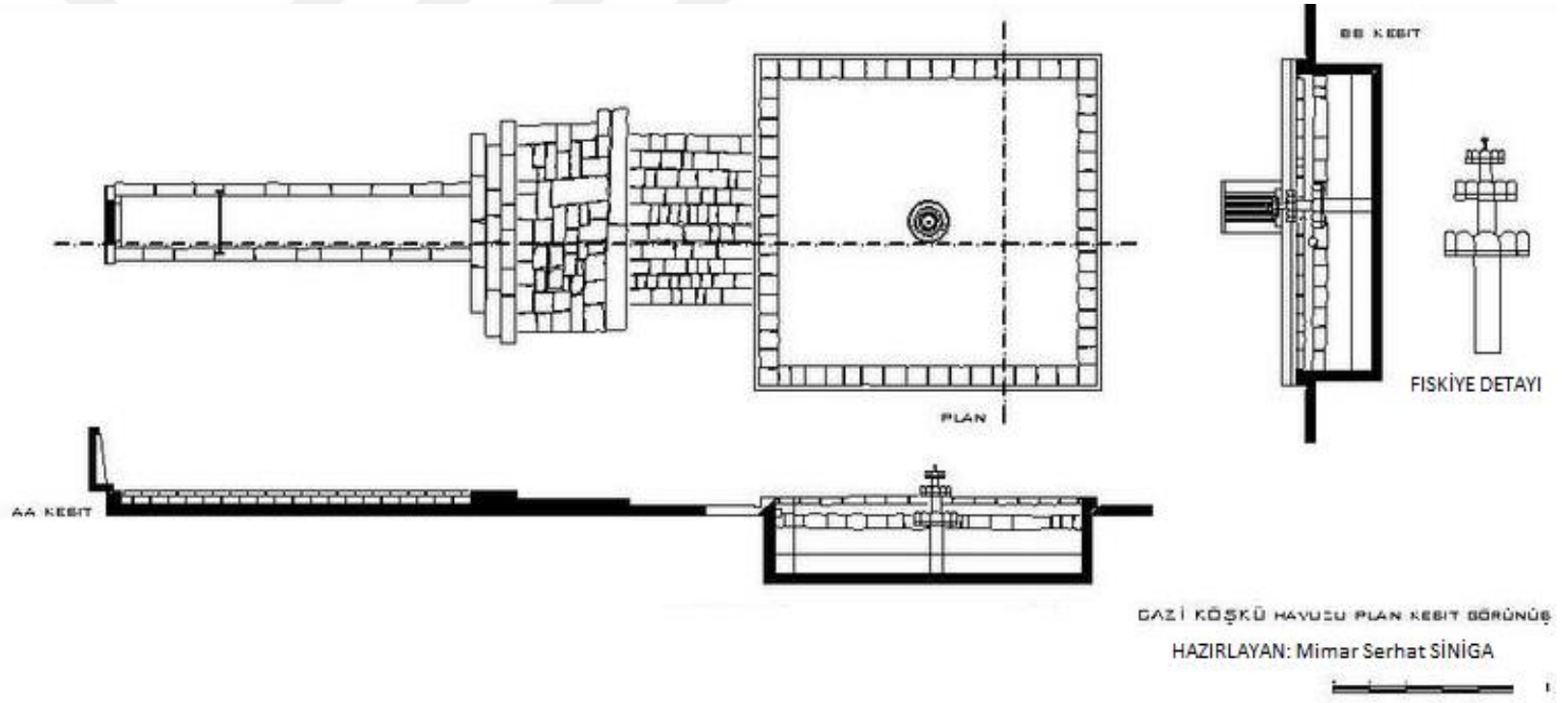
Çizim 74. Hürrem Sultan Konağı Havuzu Su Fıskiyesi Çizimi

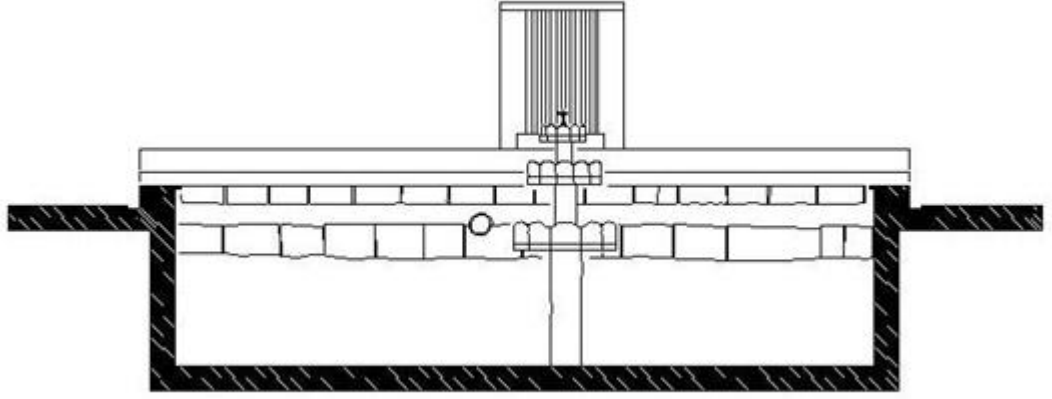
Çizim 75. DİKTUMDER Binası Havuz Plan ve Kesiti

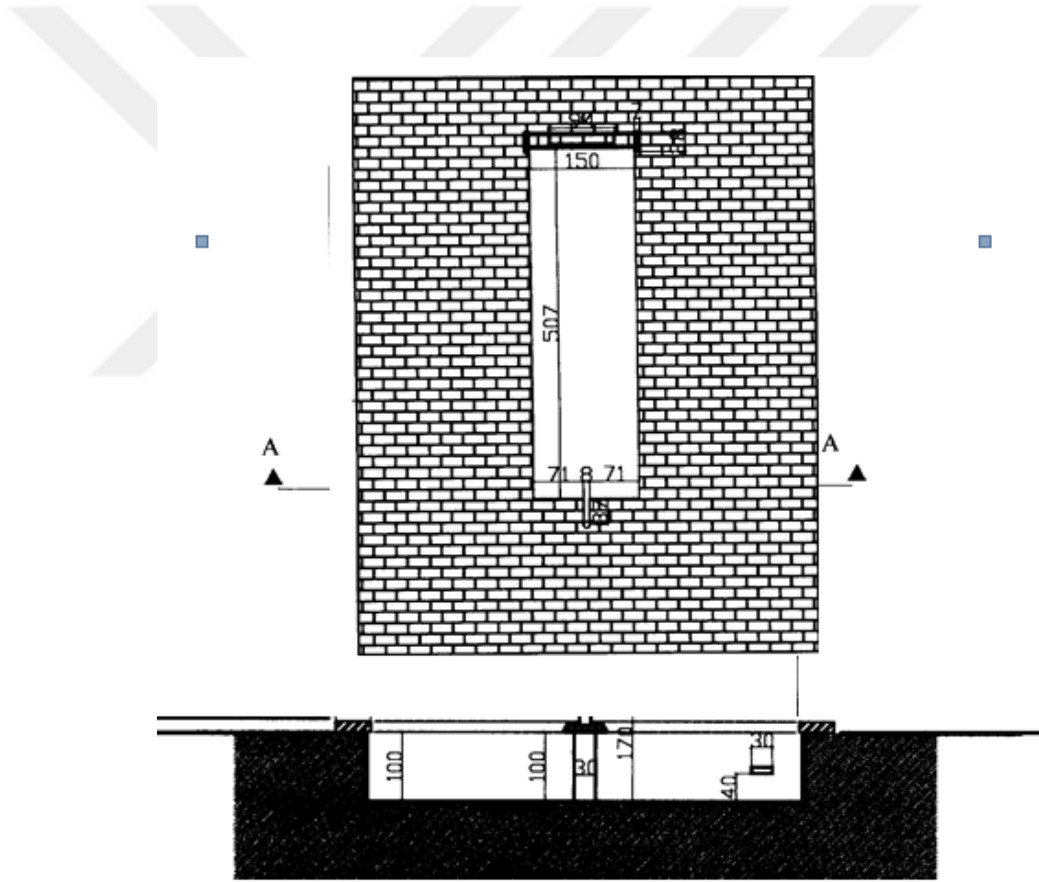
Çizim 76. Gazi Köşkü Planı (Pınar Çiftçi'den,2011)

Çizim 77. Gazi Köşkü Sebil Ve Havuz Plan ve Kesiti

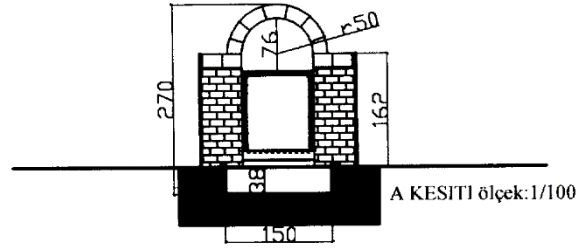

Çizim 78. Gazi Köşkü Sebil Ve Havuz Kesiti

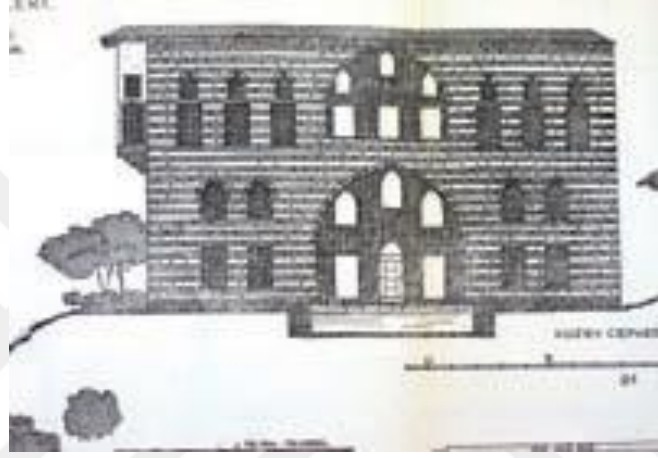

Çizim 79. Gazi Köşkü Havuz ve sebil Kesiti (Hilmi Okutan'dan,2003)

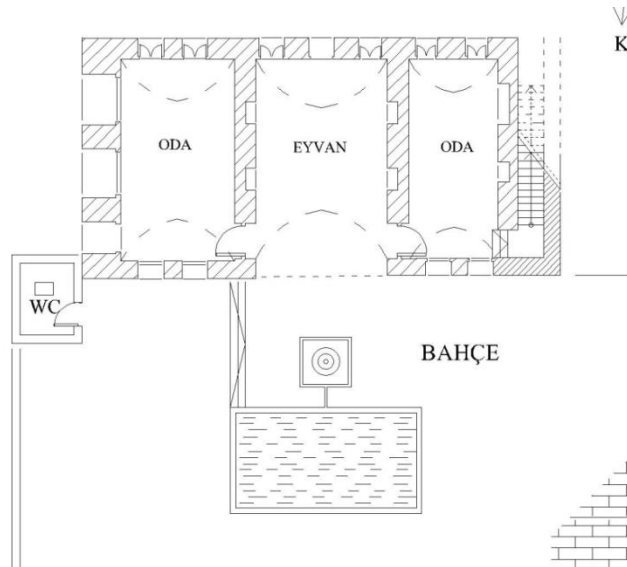
ATATÜRK (SEMAN) KÖSKÜ

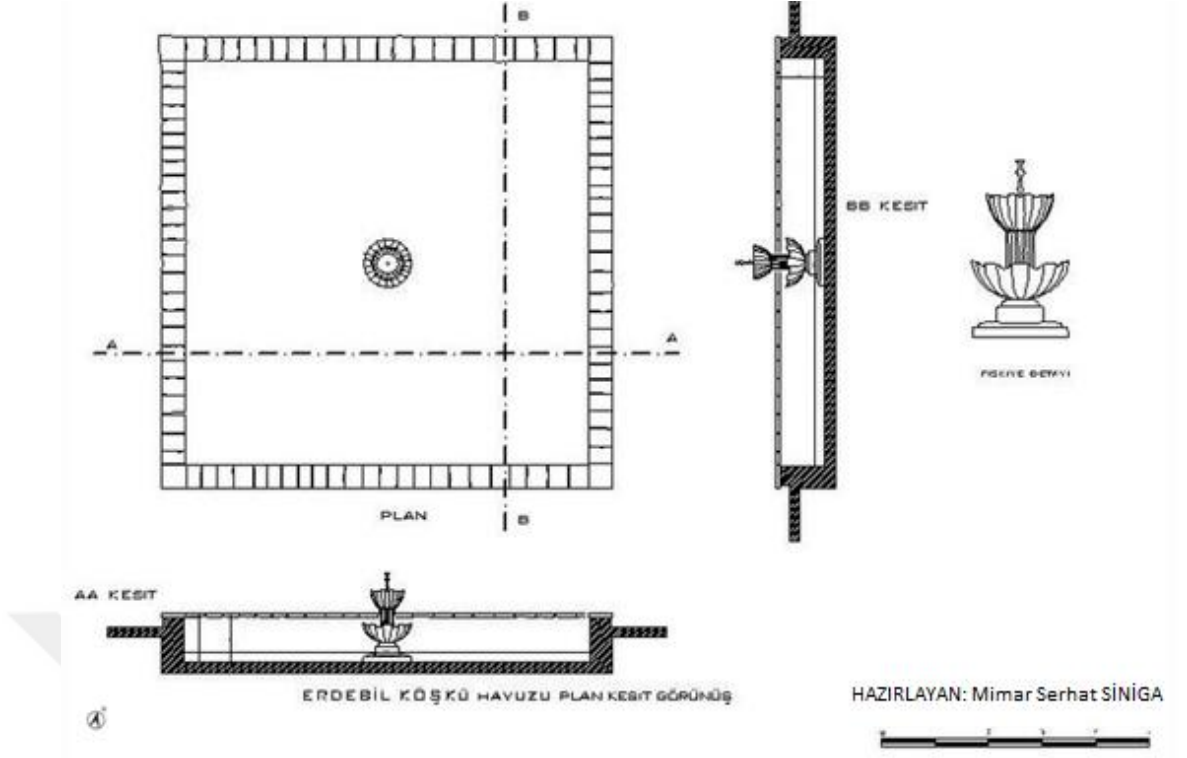
Çizim 80. Gazi Köşkü Selsebilin Görünümü, (Hilmi Okutan'dan)

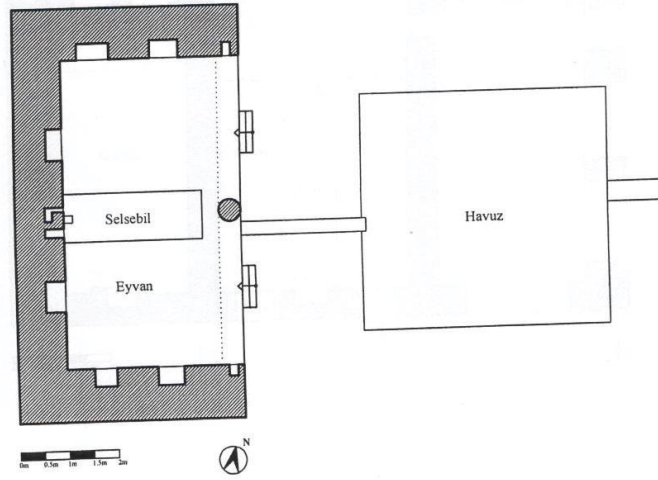
Çizim 81. Gazi Köşkü'nün Restitüsyon Çizimi

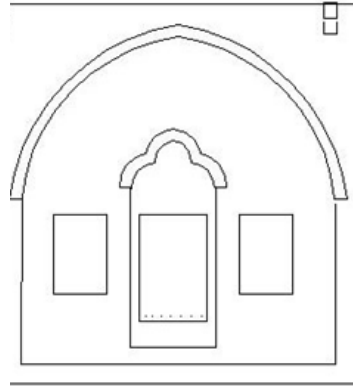
Çizim 82. Erdebil Köşkü Planı, 1991

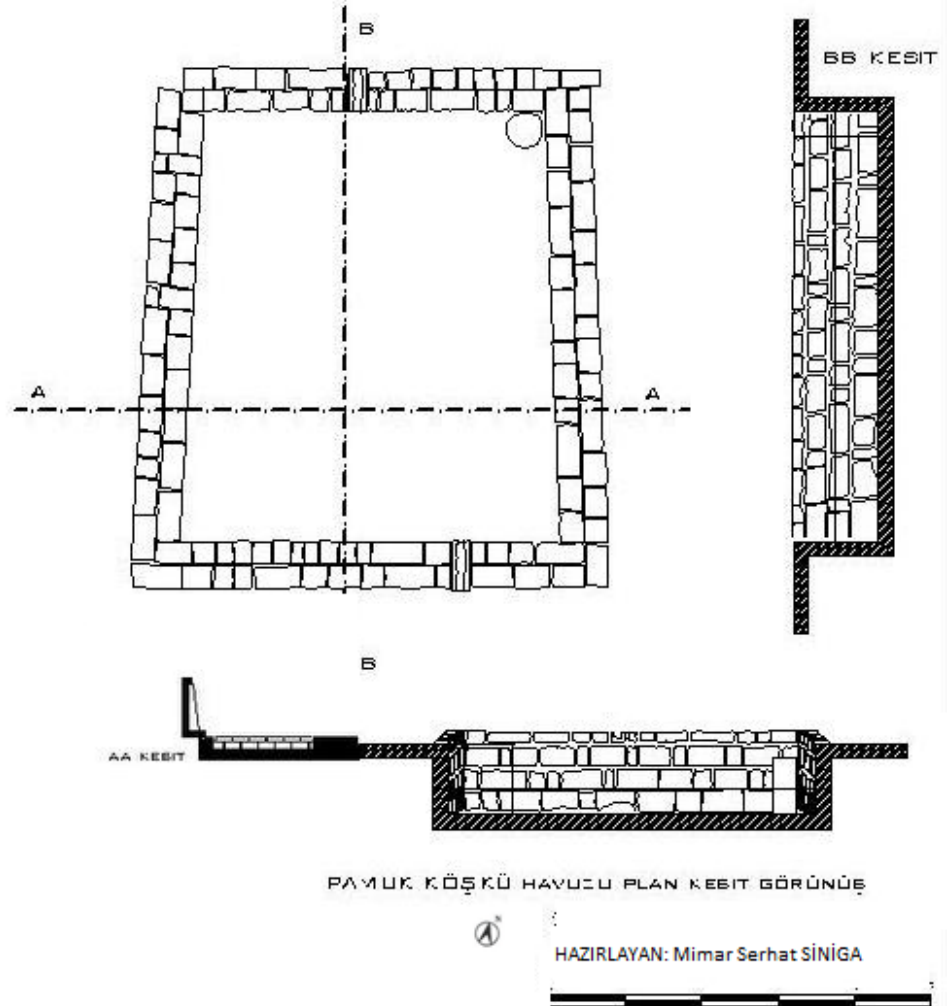
Çizim 83. Erdebil Köşkü Havuzu Plan ve Kesiti

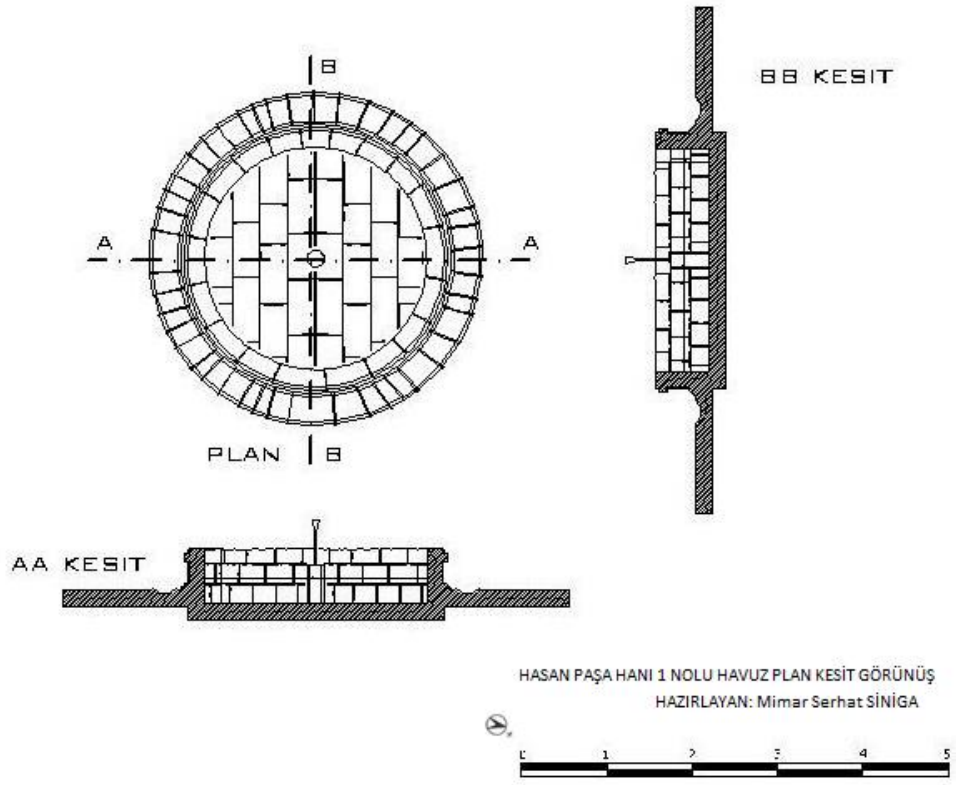
Çizim 84. Pamuk Köşkü Planı

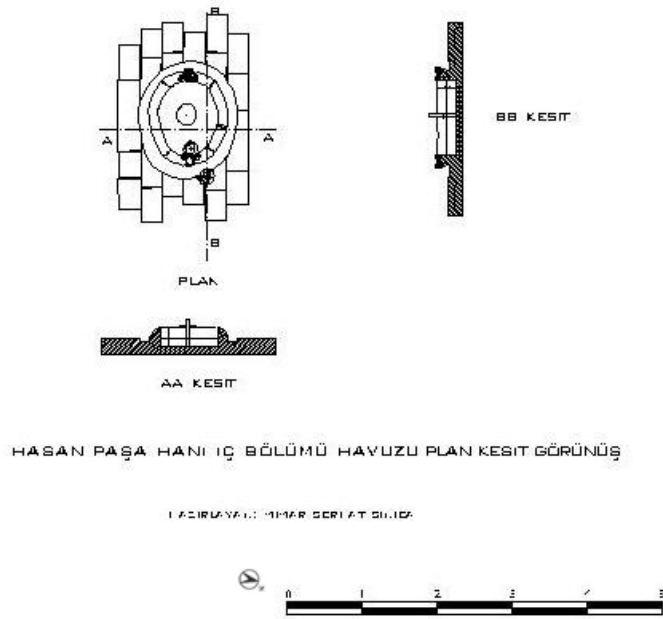
Çizim 85. Pamuk Köşkü Selsebilli Eyvan Kesiti

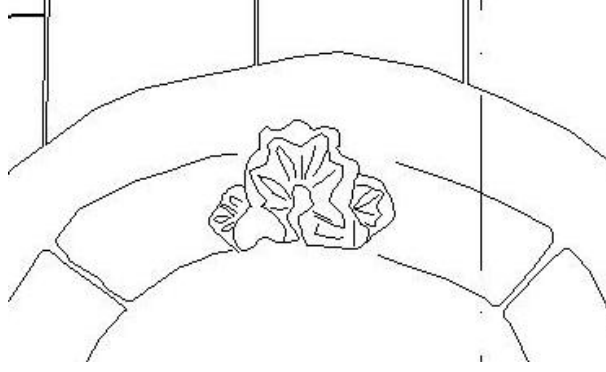
Çizim 86. Pamuk Köşkü Selsebilli Havuz Plan ve Kesiti

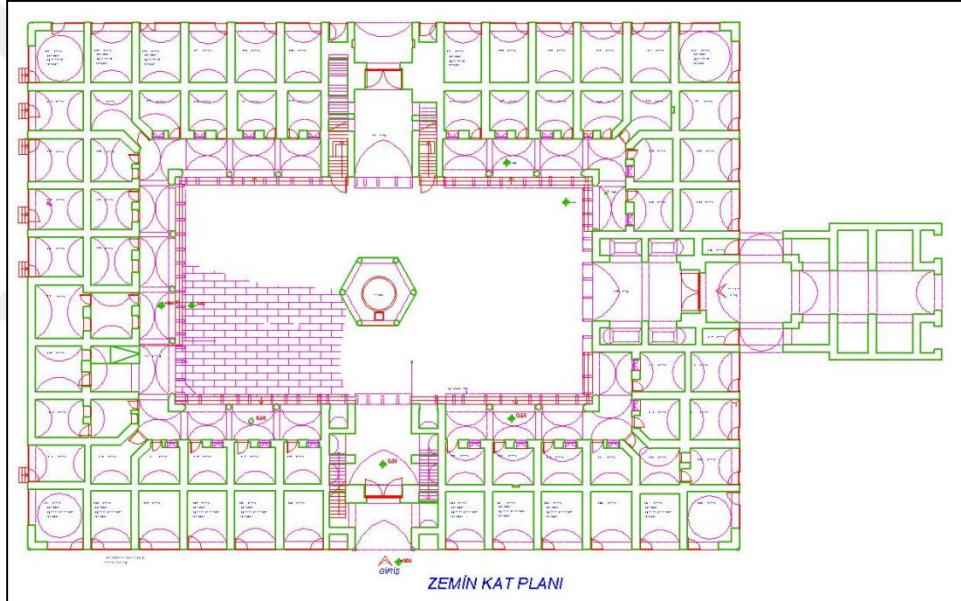
Çizim 87. Hasan Paşa Hanı Havuz Plan ve Kesiti

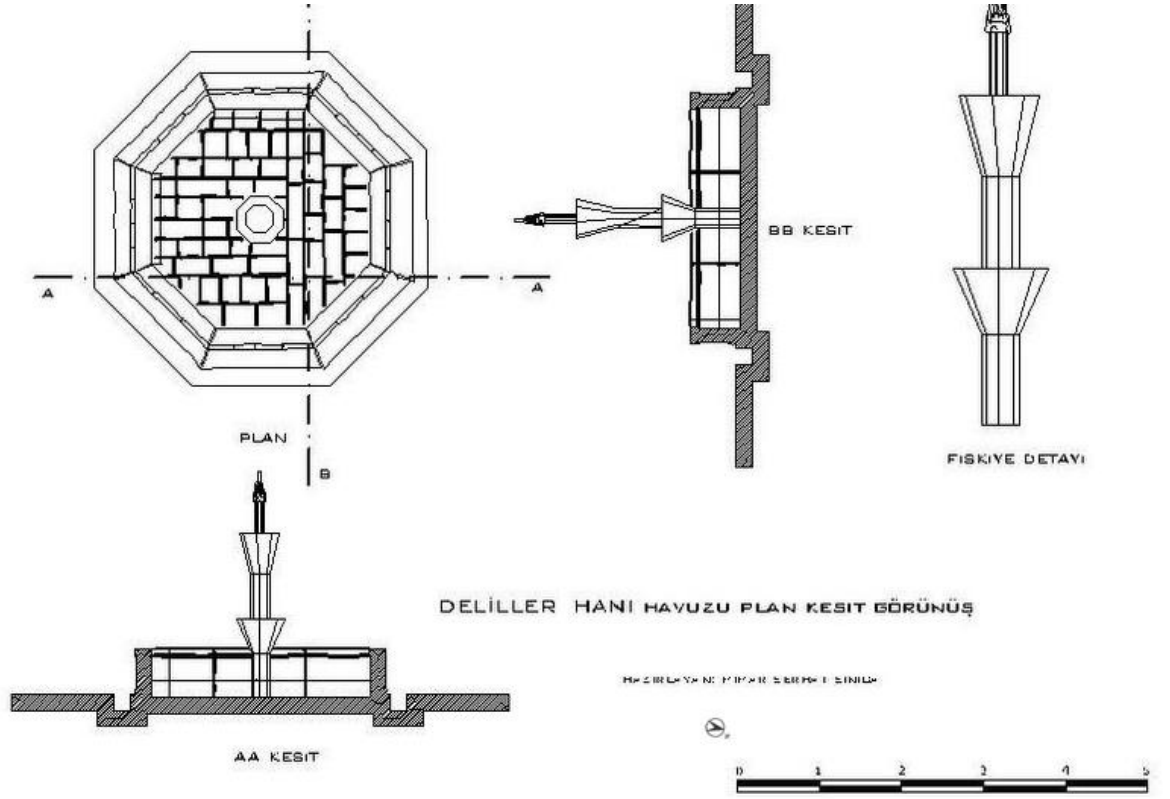
Çizim 88. Hasan Paşa Hanı Küçük Havuz Plan ve Kesiti

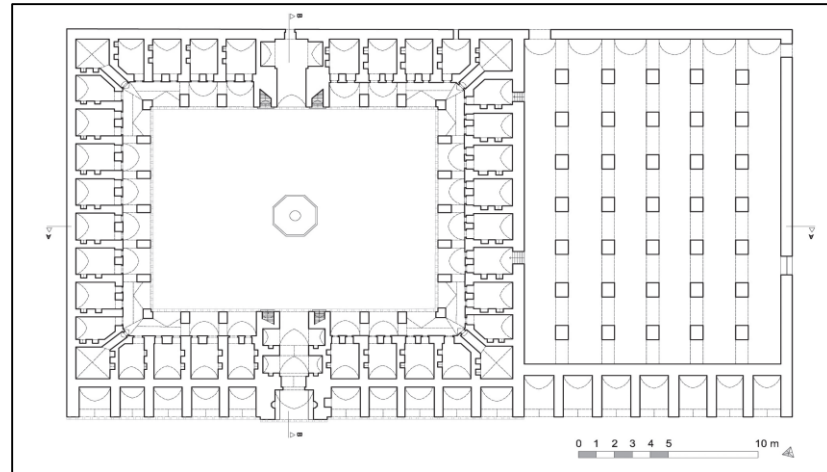
Çizim 89. Hasan Paşa Hanı Havuz Kadehi

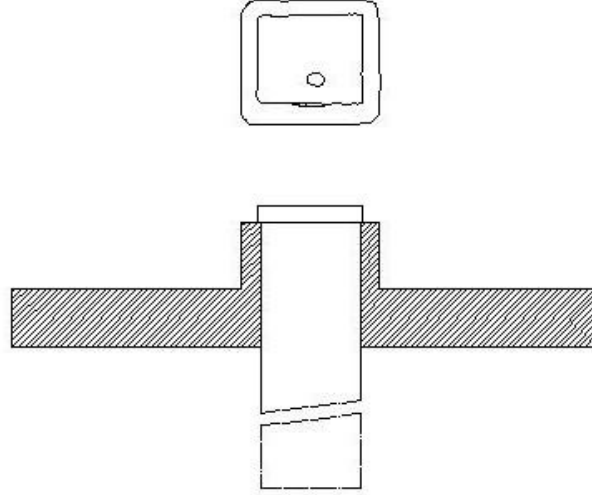
Çizim 90. Hasan Paşa Hanı Vaziyet Planı (Türkan Kejanlı,2011)

Çizim 91. Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı) Havuz Plan ve Kesiti

Çizim 92. Deliller Hanı Vaziyet Planı (Türkan Kejanlı'dan,2011)

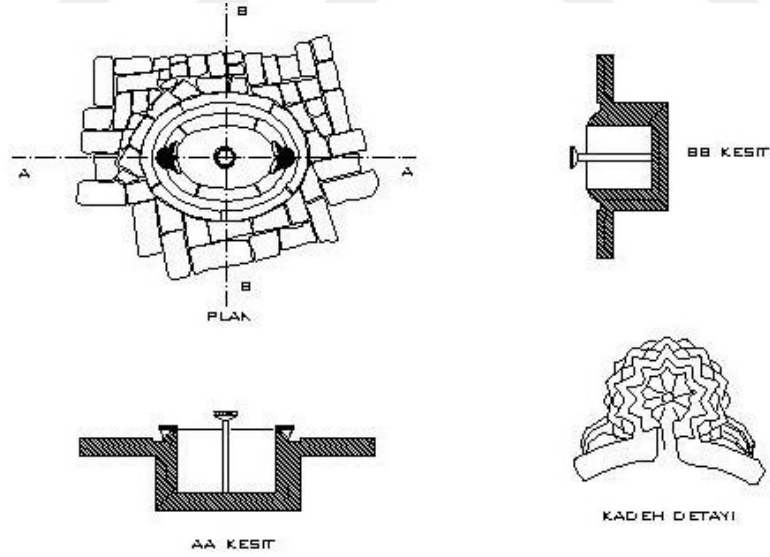

SÜLÜKLÜ HAN KUYU PLAN KESİT GÖRÜNÜŞÜ

HAZIRLAYAN: MİMAR SERHAT SİNİCA

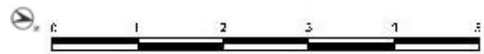

Çizim 93. Sülüklü Han Kuyu Kesiti

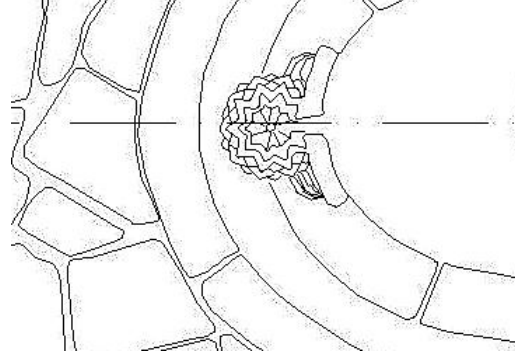

PTT BİNASI HAVUZU PLAN KESİT GÖRÜNÜŞÜ

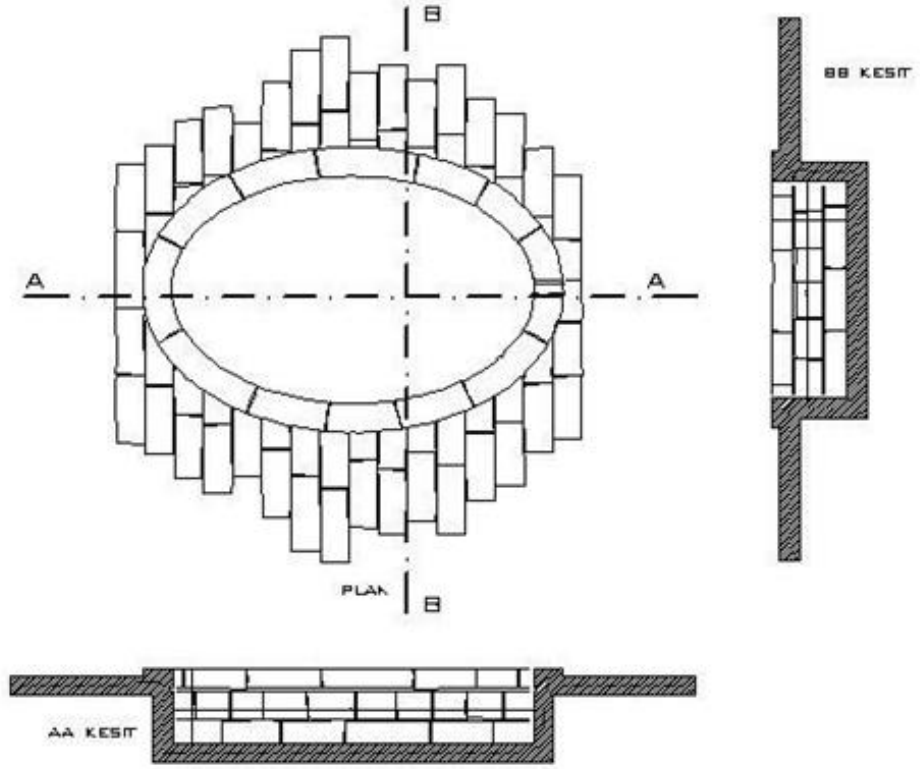
HAZIRLAYAN: MİMAR SERHAT SİNİCA

Çizim 94. PTT Binası Havuz Plan ve Kesiti

Çizim 95. PTT Binası Havuzu Su Kadehi

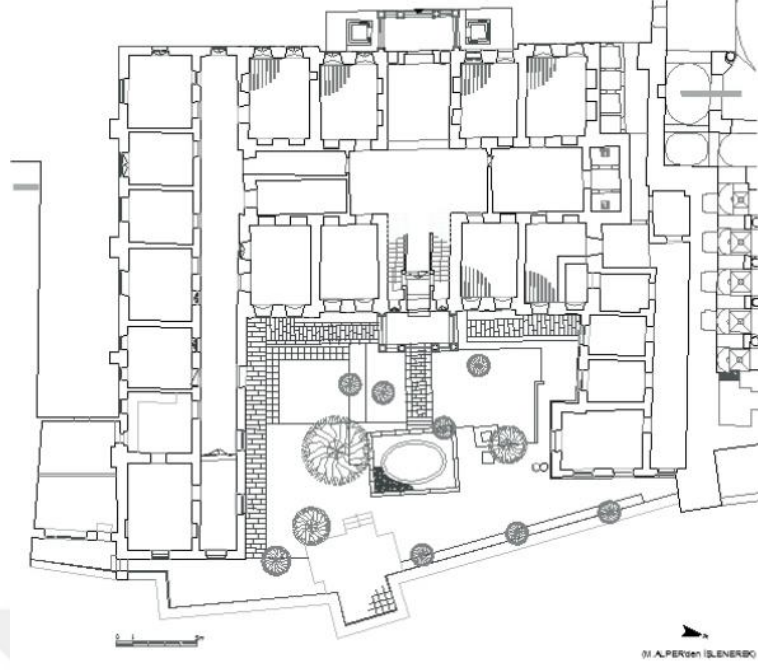

KOLORDU KOMUTANLIK BİNASI HAVUZU PLAN KESİT GÖRÜNÜŞÜ

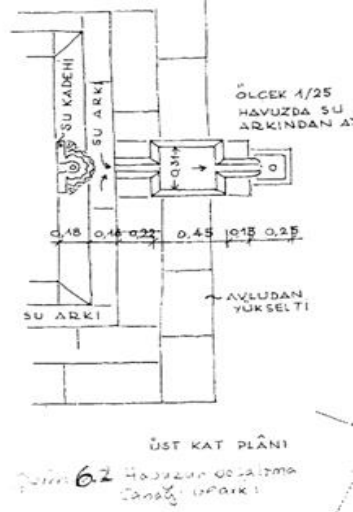
HAZIRLAYAN: MİMAR SERHAT SİNİGA

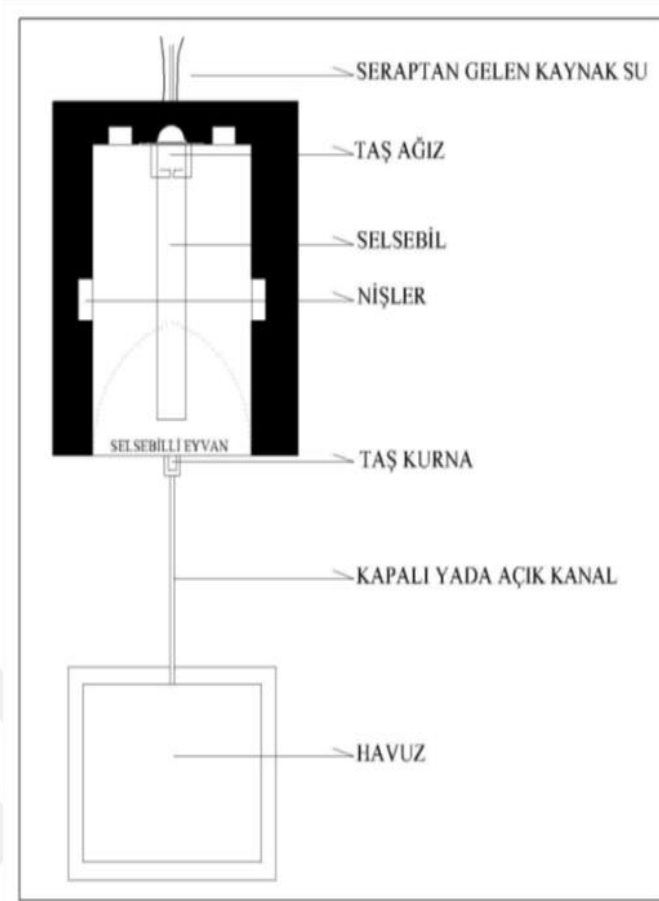
Çizim 96. Yedinci Kolordu Komutanlık Binası Havuzu Plan ve Kesiti

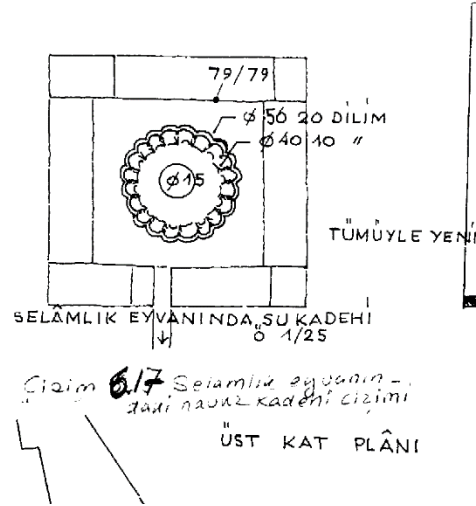
Çizim 97. Yedinci Kolordu Komutanlık Binası, Özden Gökhan Baydaş'tan)

Çizim 98. Şerife Dal Evi Havuz Taşma Çanağı (Hilmi Okutan'dan,2003)

Çizim 99. Selsebili Eyvanların Genel Çizimi (Çağlayan,2010)

Çizim 100. Ali Ank Evi Havuz Taşma Çanağı, (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999)

FOTOĞRAFLAR

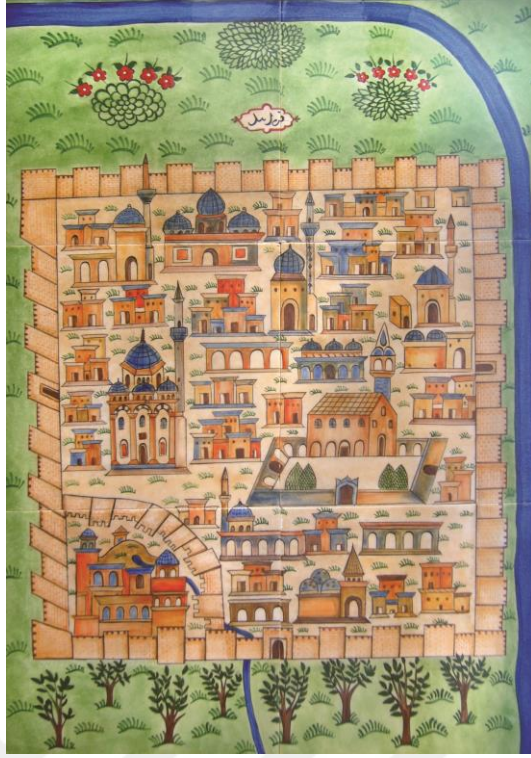
Fotoğraf 1. Sur İçi Havadan Görünüş, 2006 (Diyarbakir Büyükşehir Belediyesi'nden)

Fotoğraf 2. Körtik Tepe Kazı Alanı (<http://kortiktepe.com/>)

Fotoğraf 3. Çayönü Kazı Alanı, 2015

Fotoğraf 4.Matrakçı Nasuh Kara Amid Tablosu

Fotoğraf 5. Eflatunpınar Tapınağı Havuzu

Fotoğraf 6. Agra'da Taç Mahal

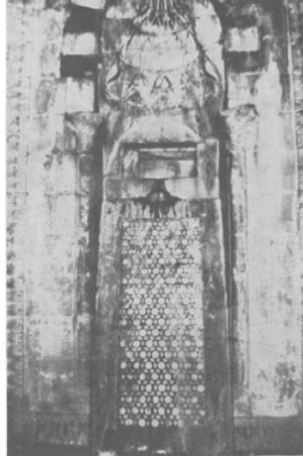
Fotoğraf 7. Hz. Mevlana (k.s.) ile Şemseddin-i Tebrizi'nin (k.s.) havuz başı
Minyatürü

Fotoğraf 8. Pompei'de Büyük Çeşmeli Ev'in Selsebili (Ünver-Önge'den)

Fotoğraf 9. Palermo Saray Kilisesinin Tavanındaki Selsebil Resmi

Fotoğraf 10. Mardin Marufiye Medresesi'ndeki selsebili (Ünver-Önge'den,1983:365)

Fotoğraf 11. Kâğıthane Sadabat Sarayının bahçesinde yer alan selsebil (Ünver-Önge'den,1983:363)

Fotoğraf 12. Mardin Kasımiye Medresesi Selsebili

Fotoğraf 13. Mardin Zinciriye Medresesi Selsebili

Fotoğraf 14. Mardin Firdevs Köşkü Selsebili

Fotoğraf 15. Konya Mevlana Müzesi Derg hindeki  anaklı Selsebil

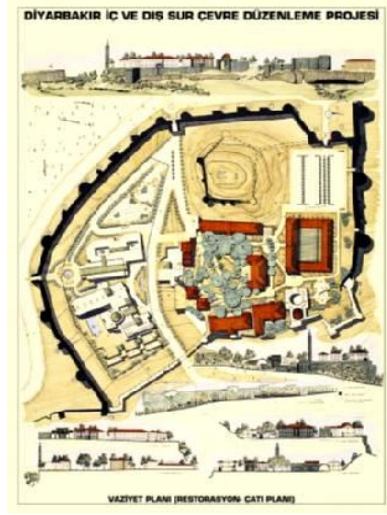
Fotoğraf 16.Aydın Cihanoğlu Mehmet Bey Konağı Çanaklı Selsebili

Fotoğraf 17. Hidiv Köşkü Meyve Soğutmak İçin Kullanılan Havuz

Fotoğraf 18.Dicle Nehrinden Görünüş

Fotoğraf 19. İç Kale Vaziyet Planı, (Diyarbakir Arkeoloji Müzesinden)

Fotoğraf 20. Amida Hüyükü

Fotoğraf 21. Arbedaş Suyu 1930 (Oruç Ejder Çetin Koleksiyonundan)

Fotoğraf 22.Arbedaş Suyu, 2015

Fotoğraf 23.Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Arbedaş Suyunun Onarıldığına Dair Kitabe

Fotoğraf 24. Aslanlı Çeşme 1930 (Oruç Ejder Çetin Koleksiyonundan)

Fotoğraf 25. Aslanlı Çeşme,1930 (Oruç Ejder Çetin Koleksiyonundan)

Fotoğraf 26. Aslanlı Çeşme, 2015,(Mesut Yavuz'dan)

Fotoğraf 27.Hz.Süleyman Camii Çeşmeleri

Fotoğraf 28.Hz.Süleyman Camii Çeşmeleri

Fotoğraf 29. Ayn Zeliha Suyu, 1930

Fotoğraf 30. Ayn Zeliha Suyu (Adil Tekin'den)

Fotoğraf 31. Ayn Zeliha Havuzu

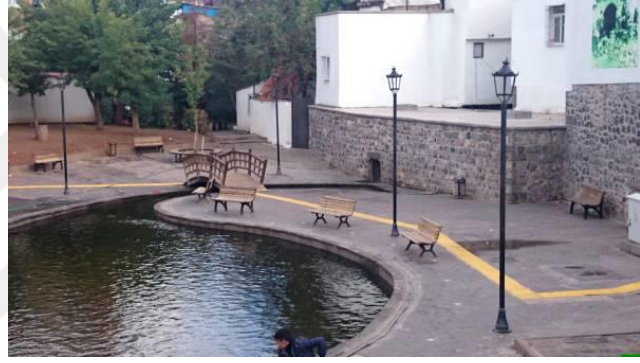
Fotoğraf 32. Ayn Zeliha Havuzu

Fotoğraf 33. Ayn Zeliha Havuzu

Fotoğraf 34. Tabakhane

Fotoğraf 35. Tabakhane

Mervani (Keçi) Burcu

Fotoğraf 36. Değirmenler

Fotoğraf 37. Hamravat Su Kemerini

Fotoğraf 38. Hamravat Su Kemerini

Fotoğraf 39. Hamravat Su Kemerini

Fotoğraf 40. Hamravat Su Kemerini Simülasyonu

Fotoğraf 41. Hamravat Su Kemerini Simülasyonu

Fotoğraf 42. Mardin Kapısından Eski Kervan Yolu Surlar Altında yer alan
Değirmenler

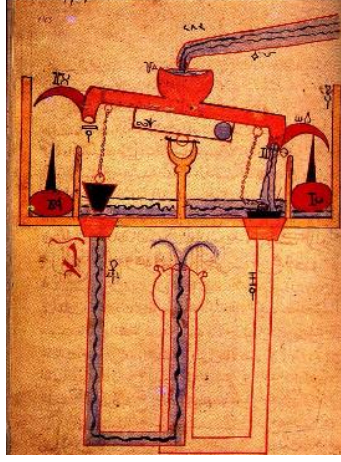
Fotoğraf 43. Mardin Kapısından Eski Kervan Yolu Surlar Altında yer alan
Değirmenlerden Biri

Fotoğraf 44. Havuz Başında Gündelik (Oruç Ejder Çetin Koleksiyonundan)

Fotoğraf 45.Havuz Başında Gündelik (Oruç Ejder Çetin Koleksiyonundan)

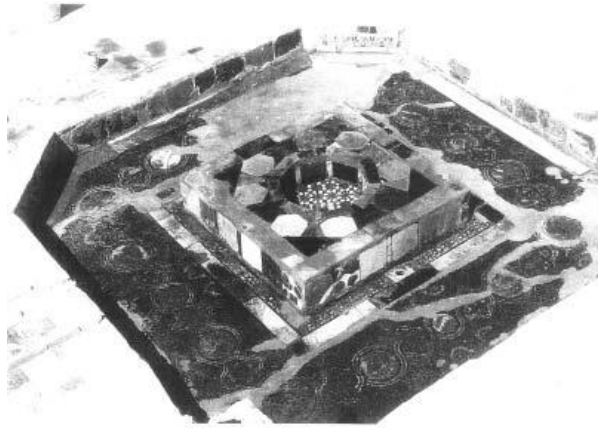
Fotoğraf 46.El Cezeri'ninİki Şamandıralı Fıskiye Robotu

Fotoğraf 47. El Cezeri'nin Tavus Kuşlu Su Saati Robotu

Fotoğraf 48. El Cezeri'nin Filli Su Saati Robotu

Fotoğraf 49. Diyarbakır Artuklu Sarayı Kalıntısı Sekiz Köşeli Havuz (Tekin, 1997)

Fotoğraf 50. Artuklu Sarayı Havuzu (Tekin,1997)

Fotoğraf 51. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdâb Havuzu

Fotoğraf 52. İskender Paşa Konağı 1 nolu Serdâb Havuzu

Fotoğraf 53. İskender Paşa Konağı 2 nolu Serdâb Havuzu

Fotoğraf 54. Lale Bey Mahallesi 2 Numaralı Evin Serdâb Havuzu

Fotoğraf 55.Cemil Paşa Konağından Genel Görünüş

Fotoğraf 56.Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü

Fotoğraf 57.Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü

Fotoğraf 58.Cemil Paşa Konağı Haremlik Bölümü

Fotoğraf 59.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü

Fotoğraf 60.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz

Fotoğraf 61.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz (Hilmi Okutan'dan, 1999)

Fotoğraf 62.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 2 Nolu Havuz Kadehi

Fotoğraf 63.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Boşaltma Haznesi

Fotoğraf 64.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Boşaltma Haznesi (Hilmi Okutan'dan, 1999)

Fotoğraf 65.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü Boşaltma Haznesi

Fotoğraf 66.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuz

Fotoğraf 67.Cemil Paşa Konağı Selamlık Bölümü 3 Nolu Havuz

Fotoğraf 68. Süleyman Nazif Evi Genel Görünüş

Fotoğraf 69.Süleyman Nazif Evi Genel Görünüş

Fotoğraf 70.Süleyman Nazif Evi 1 Nolu Havuz

Fotoğraf 71.Süleyman Nazif Evi 1 Nolu Havuz (3gen Mimarlık'tan)

Fotoğraf 72.Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Havuz

Fotoğraf 73.Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Havuz Kadehi

Fotoğraf 74.Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Havuz Kadehi

Fotoğraf 75.Süleyman Nazif Evi 3 Nolu Havuz

Fotoğraf 76. Süleyman Nazif Evi 2 Nolu Su Kuyusu

Fotoğraf 77.Süleyman Nazif Evi 3 Nolu Su Kuyusu

Fotoğraf 78. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Genel Görünüş

Fotoğraf 79. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu

Fotoğraf 80. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu Su Fıskiyesi

Fotoğraf 81. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuzu Su Fıskiyesi

Fotoğraf 82. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Taşma Çanağı

Fotoğraf 83. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Havuz Taşma Çanağı

Fotoğraf 84. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdabı

Fotoğraf 85. Cahit Sıtkı Tarancı Müze Evi Serdabı

Fotoğraf 86.DKVKK Hizmet Binası

Fotoğraf 87.DKVKK Hizmet Binası Havuzu

Fotoğraf 88.DKVKK Hizmet Binası

Fotoğraf 89.DKVKK Hizmet Binası

Fotoğraf 90.Behram Paşa Konağı Genel Görünüş,2011

Fotoğraf 91.Behram Paşa Konağı Havuzu

Fotoğraf 92.Behram Paşa Konağı Havuz Fıskiyesi

Fotoğraf 93.Behram Paşa Konağı Havuz Fıskiyesi

Fotoğraf 94. Behram Paşa Konağı Su Kuyusu

Fotoğraf 95.Dengbej Evi Genel Görünüş

Fotoğraf 96.Dengbej Evi Havuzu

Fotoğraf 97.Dengbej Evi Havuzu

Fotoğraf 98.Dengbej Evi Havuzu

Fotoğraf 99.Dengbej Evi Su Kuyusu

Fotoğraf 100. Dengbej Evi Su Kuyusu

Fotoğraf 101.Esmâ Ocak Evi Genel Görünüş

Fotoğraf 102. 1953 Yılında Esmâ Ocak Evinin Önceki Sahipleri Tarafından Havuz Sefası Fotosu

Fotoğraf 103. Esmâ Ocak Evi Havuzu

Fotoğraf 104. Esmâ Ocak Evi Havuzu

Fotoğraf 105.Esma Ocak Evi Havuz Kadehi

Fotoğraf 106.Esma Ocak Evi Havuz Kadehi

Fotoğraf 107.Esma Ocak Evi Su Kuyusu

Fotoğraf 108. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Öncesi Genel Görünüş, 2011

Fotoğraf 109. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Sonrası Durumu,2015

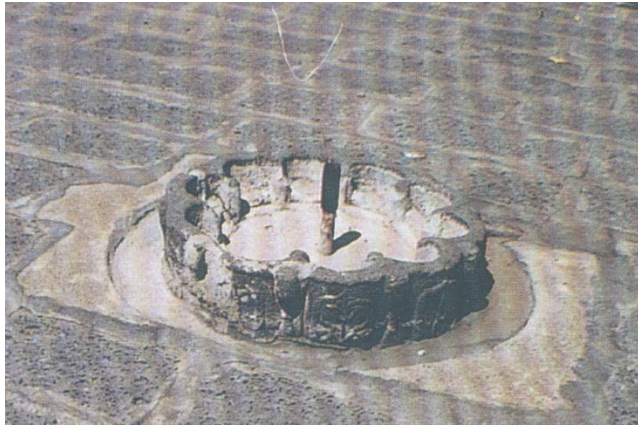
Fotoğraf 110. Ziya Gökalp Müze Yangın Öncesi Genel Görünüş, 2011
(<http://www.diyarbakirkulturturizm.org/FotoGaleri/Details/Muzeler/329>)

Fotoğraf 111. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Öncesi Havuzdan Görünüş, 2011

Fotoğraf 112. Ziya Gökalp Müze Evi (Hilmi Okutan'dan, 2003)

Fotoğraf 113. Ziya Gökalp Müze Evi (Hilmi Okutan'dan, 2003)

Fotoğraf 114. Ziya Gökalp Müze Evi Yangın Öncesi Su Kuyusu, 2011

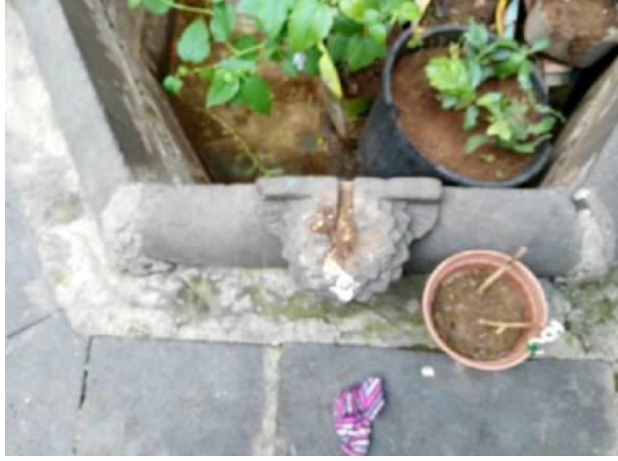

Güney kanat eyvanındaki havuz.

Fotoğraf 115. Mehmet Uzun Evi Havuzu (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999)

Fotoğraf 116. Mehmet Uzun Evi Havuzu, 2015

Fotoğraf 117.Mehmet Uzun Evi Havuzu, 2015

Fotoğraf 118.Mehmet Uzun Evi Havuzu, (Şenel Kaya'dan 2011)

Şekil 3.75 : Havuzun yıldız motifli su kadehlerinden

Fotoğraf 119.Mehmet Uzun Evi Havuzu, (Şenel Kaya'dan 2011)

Fotoğraf 120. Mahmut Artış Evi Havuzu

Fotoğraf 121. Mahmut Artış Evi Havuzu

Fotoğraf 122. Mahmut Artış Evi Havuzu

Fotoğraf 123. Mahmut Artış Evi (Orhan Cezmi Tuncer'den, 1999)

Fotoğraf 124. Mahmut Artış Evi Havuzu

Fotoğraf 125. İzzettin Damar Evi

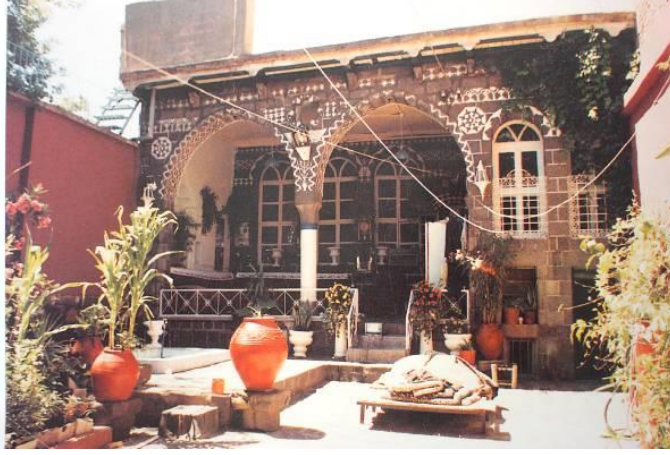
Fotoğraf 126. İzzettin Damar Evi 1 nolu Havuz

Fotoğraf 127. İzzettin Damar Evi 1 Nolu Havuzun Su Kadehi

Fotoğraf 128. İzzettin Damar Evi 2 Nolu Havuz

Fotoğraf 129.Şirin Tunç Evi Genel Görünüş, (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999)

Avluda havuzun taşma haznesi.

Fotoğraf 130.Şirin Tunç Evi Havuz Taşma Çanağı, (Orhan Cezmi Tuncer'den 1999)

Fotoğraf 131. İskender Paşa Konağı Genel Görünüş

Fotoğraf 132. İskender Paşa Konağı Eyvan Havuzundan Görünüş

Fotoğraf 133. İskender Paşa Konağı Eyvan Havuzundan Görünüş

Fotoğraf 134.İskender Paşa Konağı Havuz Kuzey Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş

Fotoğraf 135. İskender Paşa Konağı Havuz Kuzey Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş

Fotoğraf 136. İskender Paşa Konağı Havuz Güney Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş

Fotoğraf 137. İskender Paşa Konağı Havuz Güney Köşesinde Yer Alan Su Kadehlerinden Görünüş

Fotoğraf 138. İskender Paşa Konağı Havuz Fıskiyesi

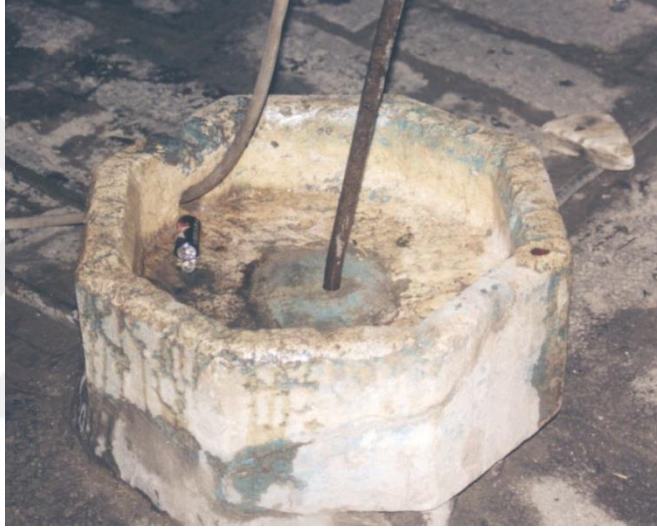
Fotoğraf 139. İskender Paşa Konağı Havuz Taşma Çanağı

Fotoğraf 140. İskender Paşa Konağı 1 Nolu Serdap, 2015

Fotoğraf 141. İskender Paşa Konağı 1 Nolu Serdab, 2015

Fotoğraf 142. İskender Paşa Konağı 1 Nolu Serdap (Hilmi Okutan'dan, 1999)

Fotoğraf 143. İskender Paşa Konağı 2 Nolu Serdab, 2015

Fotoğraf 144. İskender Paşa Konağı 2 NoluSerdab, 2015

Fotoğraf 145. İskender Paşa Konağı 2 Nolu Serdab, (Hilmi Okutan'dan, 1999)

Fotoğraf 146. İskender Paşa Konağı Su Kuyusu

Fotoğraf 147. İskender Paşa Konağı Su Kuyusu

Foto 148. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi

Foto 149. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi

Foto 150. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Su Fıskiyesi

Foto 151. Ahmed Arif Müze Kütüphanesi Su Fıskiyesinin Yukardan Görünüşü

Fotoğraf 152. Muharrem Erim Evi Genel Görünüş (Selim Kaplan'dan, 2015)

Fotoğraf 153. Muharrem Erim Evi Havuzundan Genel Görünüş (Selim Kaplan'dan)

Fotoğraf 154. Muharrem Erim Evi Havuzu

Fotoğraf 155. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi

Fotoğraf 156. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi

Fotoğraf 157. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi

Fotoğraf 158. Muharrem Erim Evi Havuz Su Kadehi

Fotoğraf 159.Zinciriye Konağı Avludan Görünüş

Fotoğraf 160.Zinciriye Konağı Avludan Görünüş

Fotoğraf 161.Zinciriye Konağı Su Kadehi

Fotoğraf 162.Zinciriye Konağı Su Kadehi

Fotoğraf 163.Zinciriye Konağı Su Fıskiyesi

Fotoğraf 164. Hürrem Sultan Konağı Genel Görünüş

Fotoğraf 165. Hürrem Sultan Konağı Havuzu

Fotoğraf 166. Hürrem Sultan Konağı Havuz Kadehi

Fotoğraf 167. Hürrem Sultan Konağı Havuzu Su Kadehi

Fotoğraf 168. DİKTUMDER Binası Genel Görünüş

Fotoğraf 169. DİKTUMDER Binası Havuzu

Fotoğraf 170. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fıskiyesi

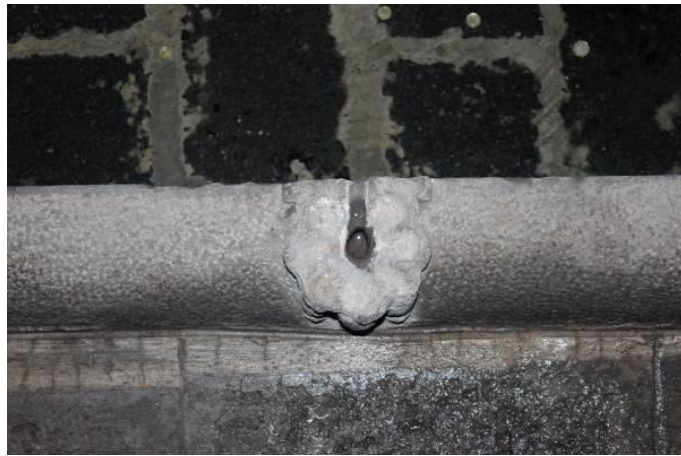
Fotoğraf 171. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fıskiyesi

Fotoğraf 172. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fiskiyesi

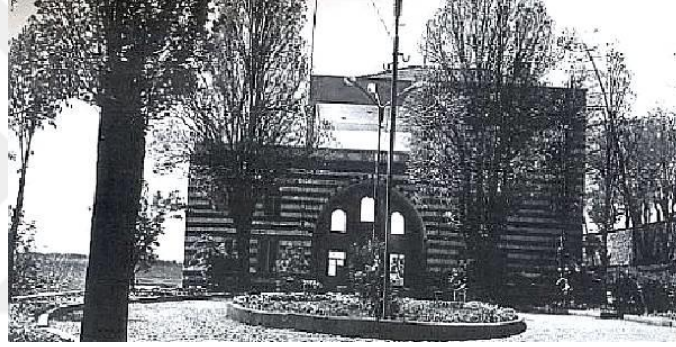
Fotoğraf 173. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Kadehi

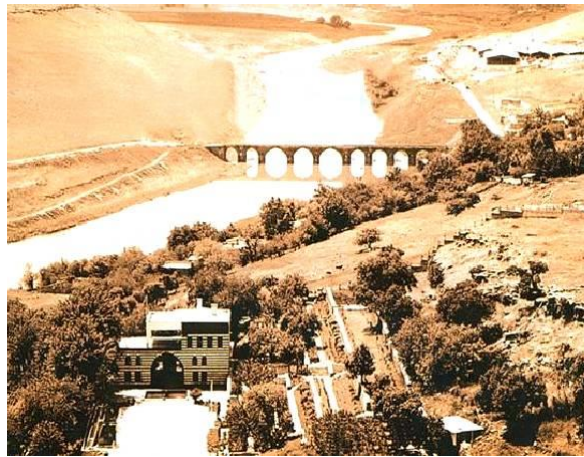
Fotoğraf 174. DİKTUMDER Binası Havuzu Su Fiskiyesi

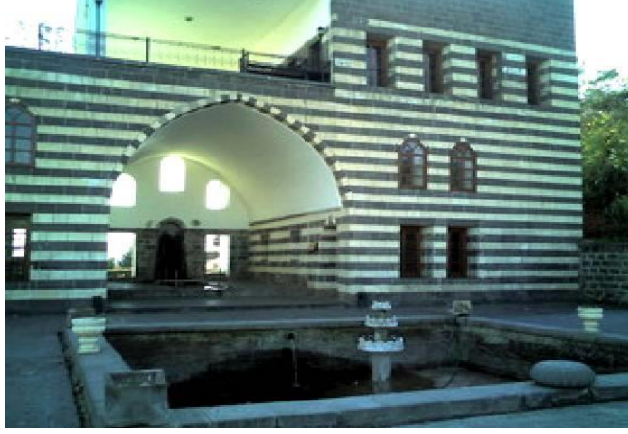
Fotoğraf 175. Gazi Köşkü 1937

Fotoğraf 176. Gazi Köşkü 1937

Fotoğraf 177. Gazi Köşkü 1937

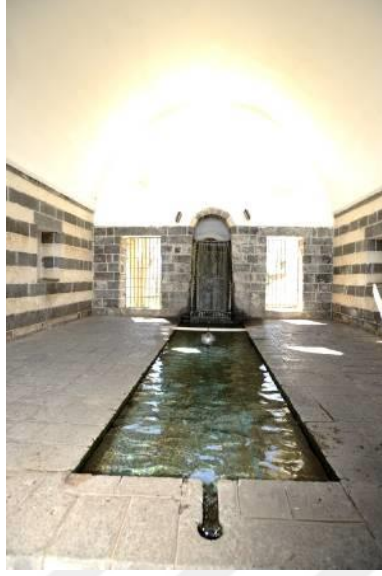
Fotoğraf 178. Gazi Köşkü 1995

Fotoğraf 179. Gazi Köşkü 2015

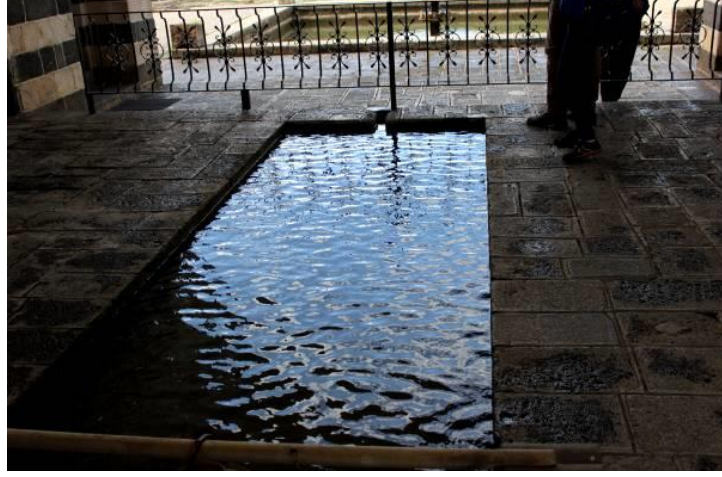
Fotoğraf 180. Gazi Köşkü Su Sebili, 2015

Fotoğraf 181. Gazi Köşkü Su Sebili, 2015

Fotoğraf 182. Gazi Köşkü Su Sebili, 2015

Fotoğraf 183. Gazi Köşkü Su Sebili, 2015

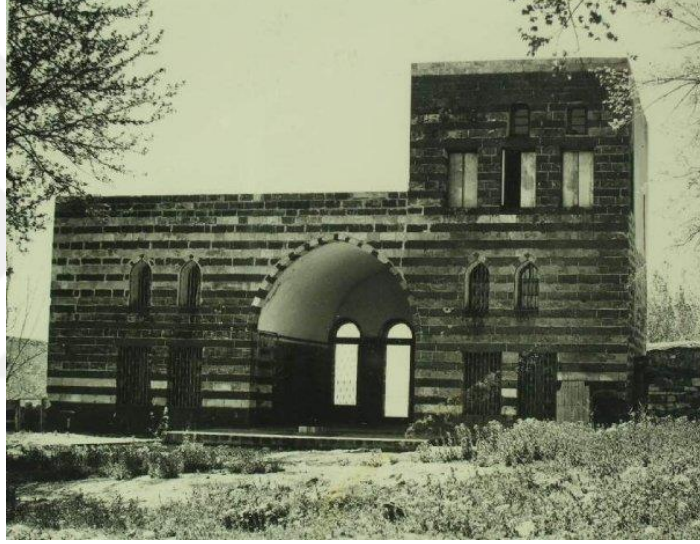
Fotoğraf 184. Gazi Köşkü Su Sebili, 2015

Fotoğraf 185. Gazi Köşkü Havuzu, 2015

Fotoğraf 186. Gazi Köşkü Havuz Fıskiyesi, 2015

Fotoğraf 187.Erdebil Köşkü, (Adil Tekin'den,1955)

Fotoğraf 188.Erdebil Köşkü, 1955, (Oruç Ejder Koleksiyonundan)

Fotoğraf 189.Erdebil Köşkü, 1983

Fotoğraf 190.Erdebil Köşkü, (Mesut Yavuz'dan, 2015)

Fotoğraf 191.Erdebil Köşkü Havuzu

Fotoğraf 192.Erdebil Koshku Havuzu

Fotoğraf 193.Erdebil Koshku Havuzu

Fotoğraf 194. Pamuk Köşkü Genel Görünüş

Fotoğraf 195.Pamuk Köşkü Genel Görünüş

Fotoğraf 196. Pamuk Köşkü Selsebili

Fotoğraf 197. Pamuk Köşkü Selsebil Kaynağı

Fotoğraf 198. Pamuk Köşkü Selsebili

Fotoğraf 199. Pamuk Köşkü Koç Başı Tasviri

Fotoğraf 200. Pamuk Köşkü Selsebil Su Oluğu

Fotoğraf 201. Pamuk Köşkü Selsebili Havuz

Fotoğraf 202. Diyarbakır, Hasan Paşa Hanı, 1954

Fotoğraf 203. Diyarbakır, Hasan Paşa Hanı, 1954

Fotoğraf 204. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuz

Fotoğraf 205. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuz

Fotoğraf 206. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuz

Fotoğraf 207. Hasan Paşa Hanı 1 Nolu Havuzun Su Gideri

Fotoğraf 208. Hasan Paşa Hanı 2 Nolu Havuz

Fotoğraf 209. Hasan Paşa Hanı 2 Nolu Havuz

Fotoğraf 210. Hasan Paşa Hanı 2 Nolu Havuz

Fotoğraf 211.Hüsrev Paşa Hanı, 1956, (Şefik Korkusuz'dan, 2007)

Fotoğraf 212. Hüsrev Paşa Hanı, 1989

Fotoğraf 213. Hüsrev Paşa Hanı, 2001

Fotoğraf 214. Hüsrev Paşa Hanı, 2015

Fotoğraf 215. Hüsrev Paşa Hanı, 2015

Fotoğraf 216. Hüsrev Paşa Hanı, 2015

Fotoğraf 217. Hüsrev Paşa Hanı, 2015

Fotoğraf 218.Sülüklü Han Genel Görünüş

Fotoğraf 219.Sülüklü Han Genel Görünüş

Fotoğraf 220.Sülüklü Han Kuyu Görünüşü

Fotoğraf 221. PTT Binası Genel Görünüş

Fotoğraf 222. PTT Binası Genel Görünüş, 2015

Fotoğraf 223. PTT Binası Havuzu, 2015

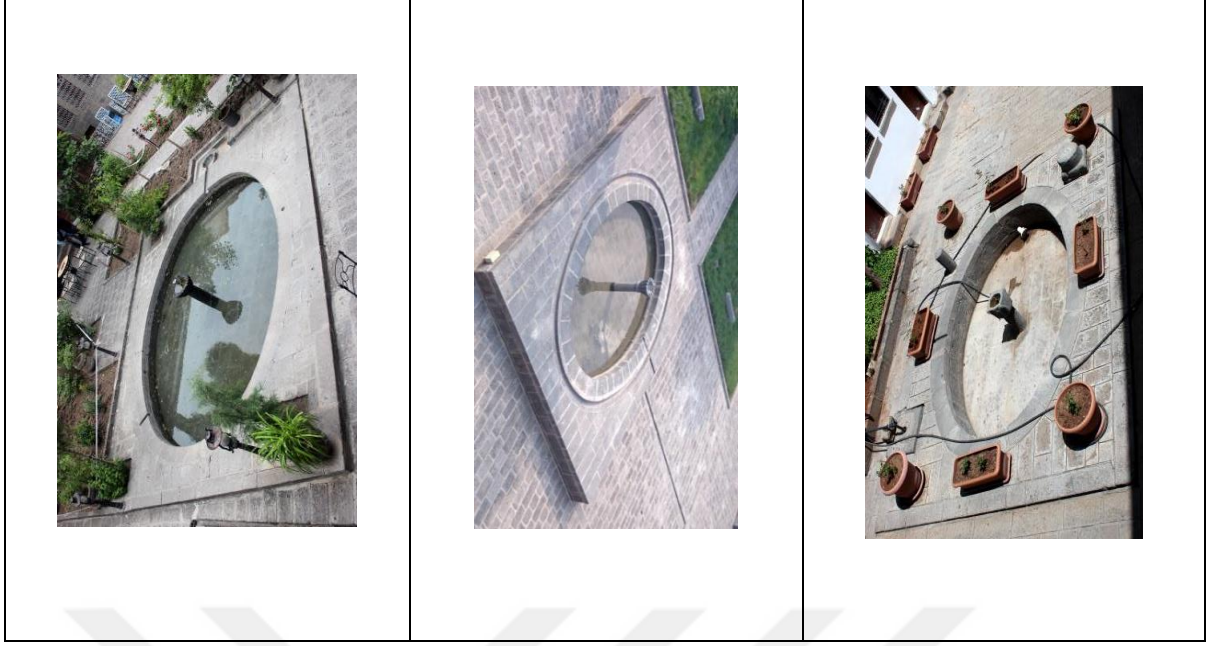
Fotoğraf 224.Yedinci Kolordu Binası Genel Görünüş, 2015

Fotoğraf 225.Yedinci Kolordu Binası Havuzu, 2015

Fotoğraf 226.Yedinci Kolordu Binası Havuzu, 2015

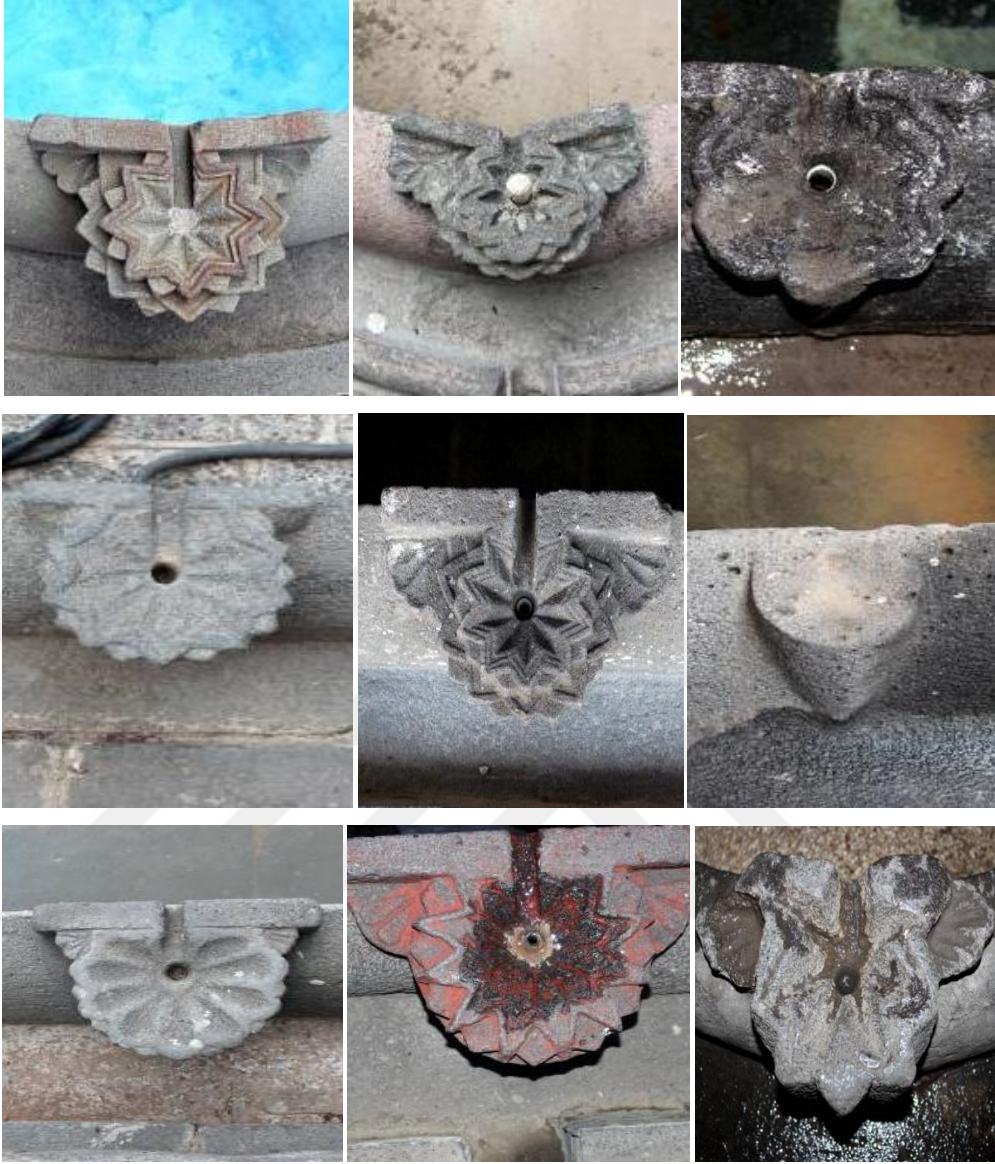
Fotoğraf 227.Geniş Elips Planlı Havuzlar

Fotoğraf 228.Dar Elips Planlı Havuzlar

Fotoğraf 229.Bazalt Taş Örneği

Fotoğraf 230 .Diyarbakir Havuzları Su Kadehleri

Fotoğraf 231. Diyarbakır Havuzları Su Fıskiyeleri

Fotoğraf 232. Diyarbakır Havuzlarında Su Boşaltma Hazneleri

Fotoğraf 233. Kayseri Güpgüpoğlu Konağı Havuz Boşaltma Haznesi

Fotoğraf 234. Divriği Ulu Cami Darüşşifası Havuzu

Fotoğraf 235. İstanbul Topkapı Sarayı Harem Dairesi Su Oyunu

Fotoğraf 236. Şirin Tunç Evi Havuz Taşma Çanağı

Fotoğraf 237.Bekir PaşaKöşkü Sebilli Eyvan

Fotoğraf 238. Hacıağa Köşkü Sebilli Eyvan

Fotoğraf 239. Hami Köşkü Sebilli Eyvan

Fotoğraf 240. Ağulludere Köşkü Sebilli Eyvan

Fotoğraf 241. Kuşdili Köşkü Sebilli Eyvan

Fotoğraf 242. Pamuk Köşkü Sebilli Eyvan

Fotoğraf 243. Hasankeyf Artuklu Köşkü Selsebili

Fotoğraf 244. Hasankeyf Artuklu Köşkü Selsebili

Fotoğraf 245. Mardin Selsebilli Köşklerden Örnekler (Murat Çağlayan'dan, 2010)

Fotoğraf 246. Havuz Fıskiye Örnekleri

Fotoğraf 247. Pamuk Köşkü Selsebili Koçbaşı Tasviri ve Gazi Köşkü Su Oluğu

Fotoğraf 248. Hacıağa Köşkü Taş Kase Örneği

Fotoğraf 249.Cahit Sıtkı Tarancı Evi Serdâb Havuzu Süslemeleri

Fotoğraf 250.Cahit Sıtkı Tarancı Evi Serdâb Havuzu Süslemeleri

HARİTALAR

Harita 1. Diyarbakır Haritası

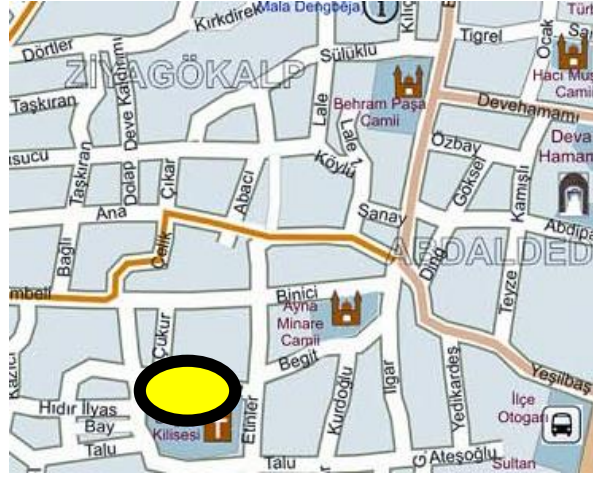
Harita 2. Diyarbakır Sur İçi, A.Gabriel,1930

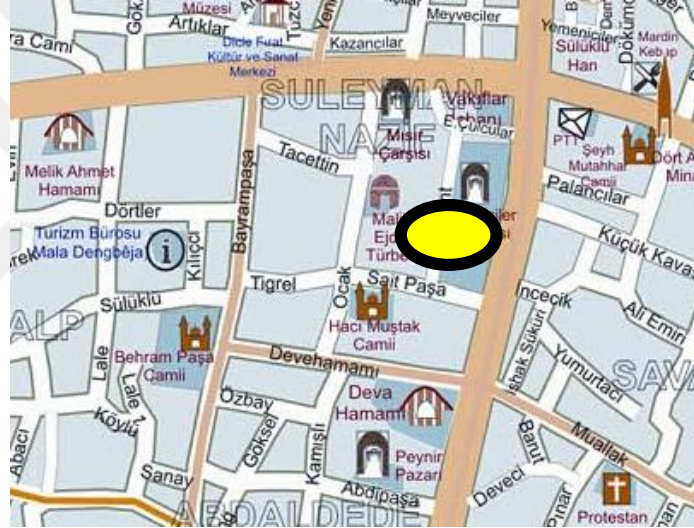
Harita 3. Diyarbakır Sur İçi Haritası (Diyarbakır Valiliği'nden)

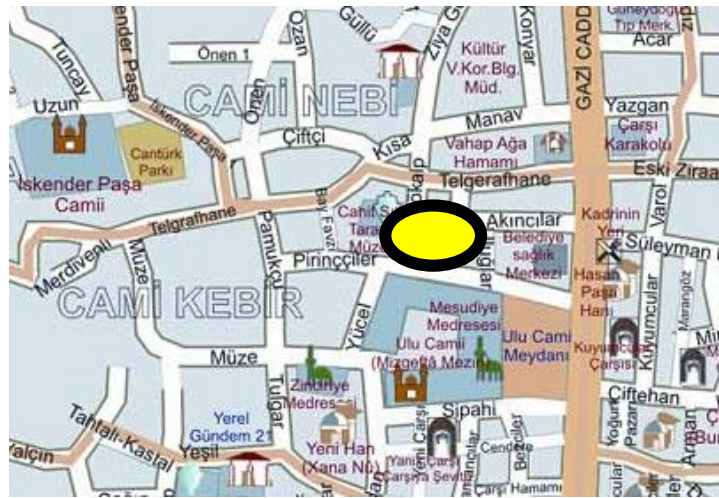
Harita 4. Diyarbakır Sur İçi Mahalleleri Haritası (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nden) 01-Abdaldede Mahallesi, 02- Ali Paşa Mahallesi, 03- Cami-i Kebir Mahallesi, 04- Cami-i Nebi Mahallesi, 05- Cemal Yılmaz Mahallesi, 06- Cevat Paşa Mahallesi, 07- Dabanoğlu Mahallesi, 08- Fatih Paşa Mahallesi, 09- Hasırlı Mahallesi, 10- İskender Paşa Mahallesi, 11- Lale Bey Mahallesi, 12-Melikahmet Paşa Mahallesi, 13- Savaş Mahallesi, 14- Süleyman Nazif Mahallesi, 15-Ziya Gökalp Mahallesi

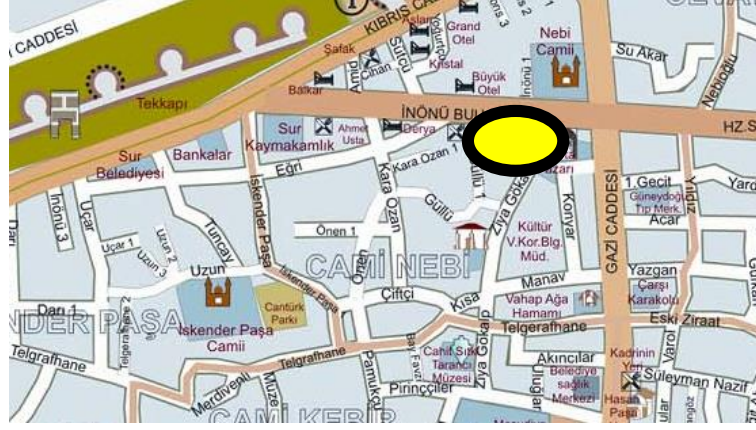
Harita 7. Cemil Paşa Konağı'nın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

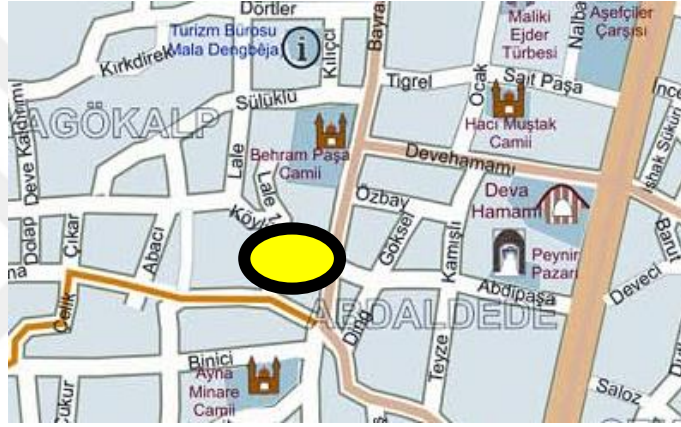
Harita 8. Süleyman Nazif Evi'nin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

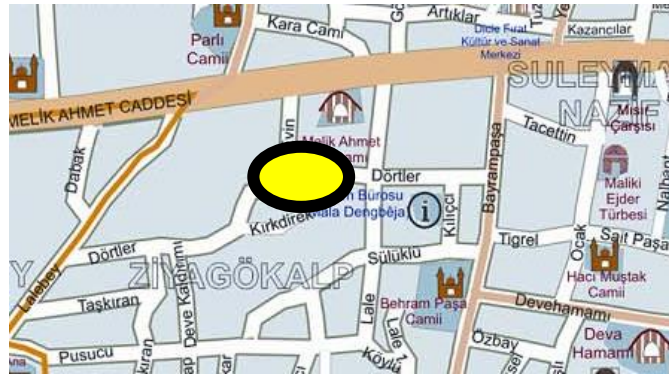
Harita 9. Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

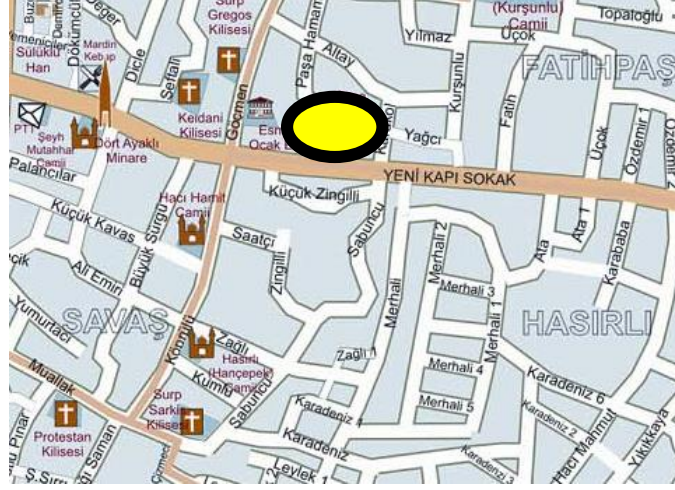
Harita 10. DKVKK Binasının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

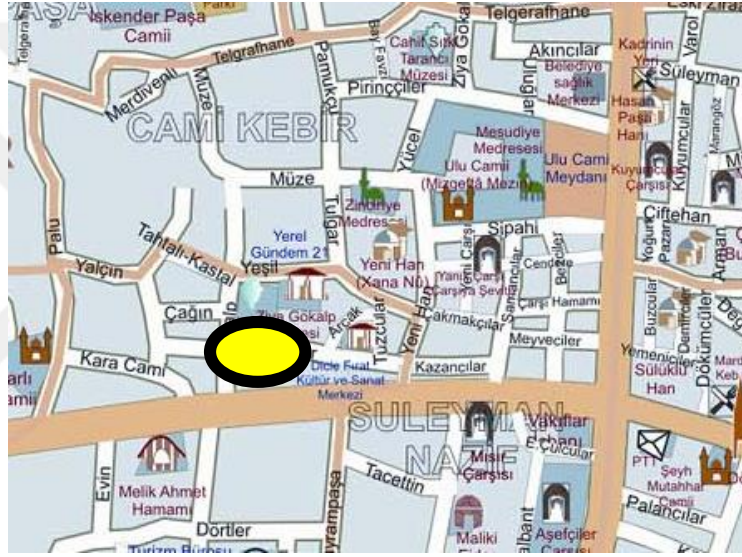
Harita 11. Behram Paşa Konağı'nın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

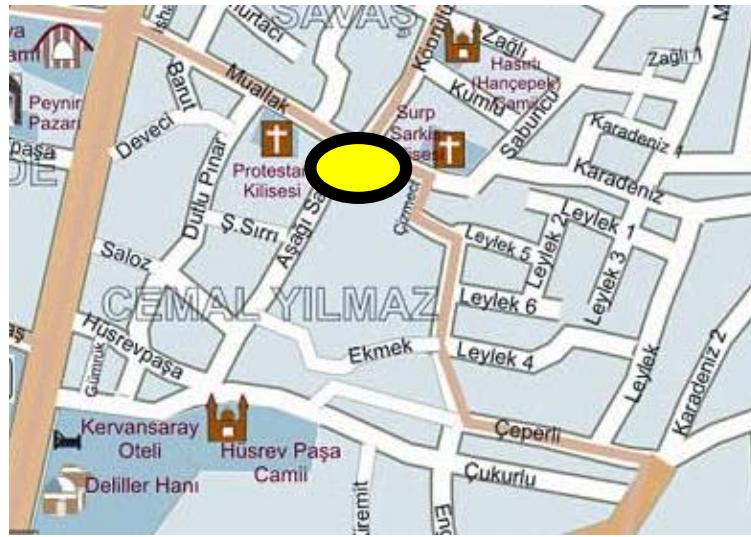
Harita 12. Dengbej Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

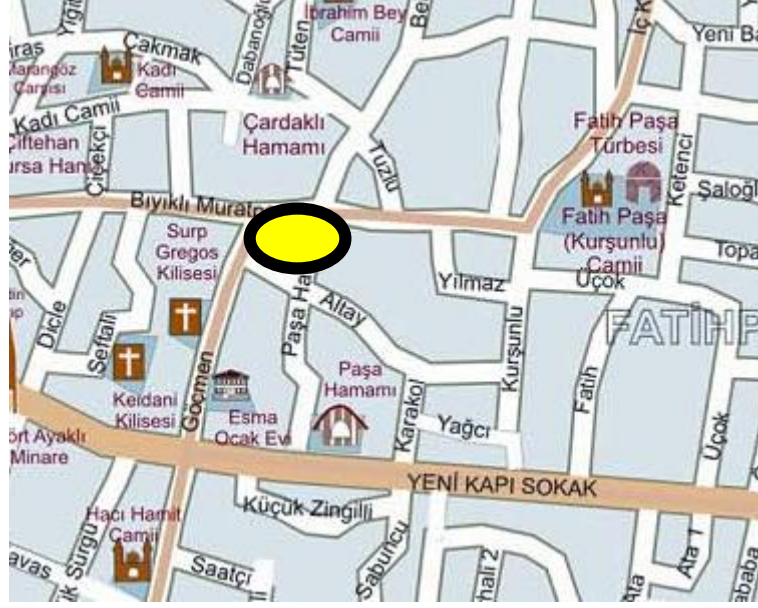
Harita 13. Esmâ Ocak Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 14. Ziya Gökalp Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 15. Mehmet Uzun Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

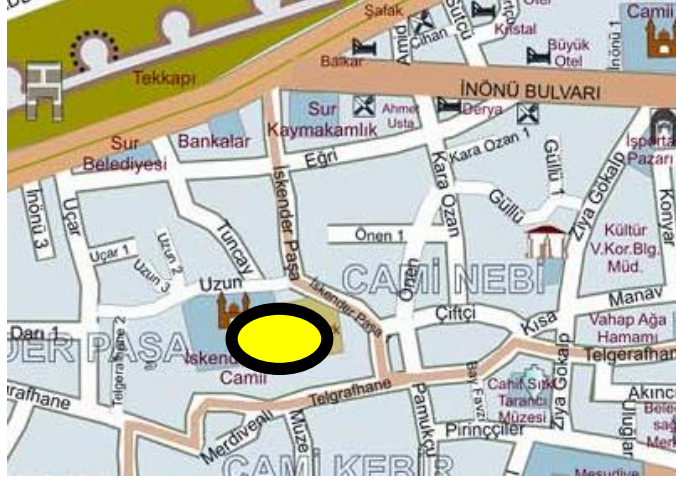
Harita 16. Mahmut Artış Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

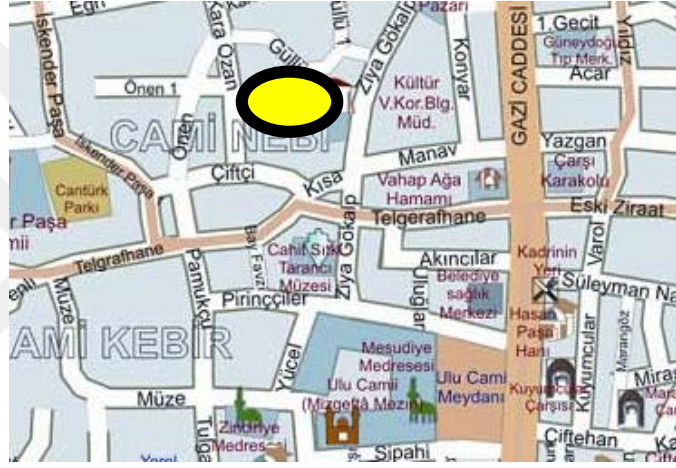
Harita 17. İzzettin Damar Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

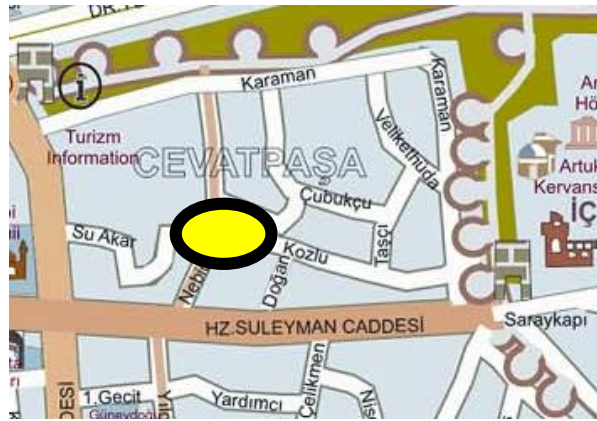
Harita 18. Şirin Tunç Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

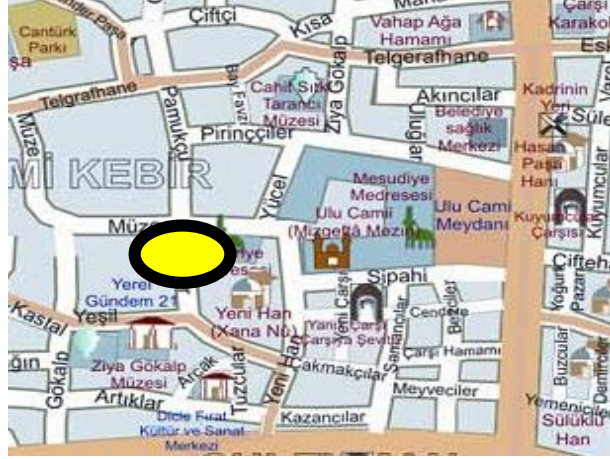
Harita 19. İskender Paşa Konağı'nın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

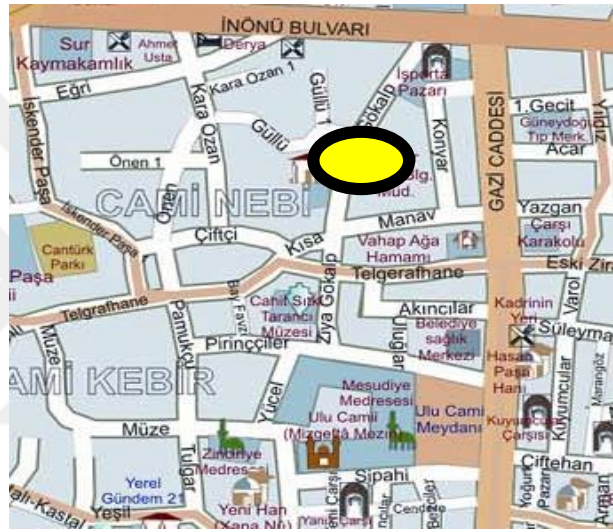
Harita 20. Ahmed Arif Müze Kütüphanesinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

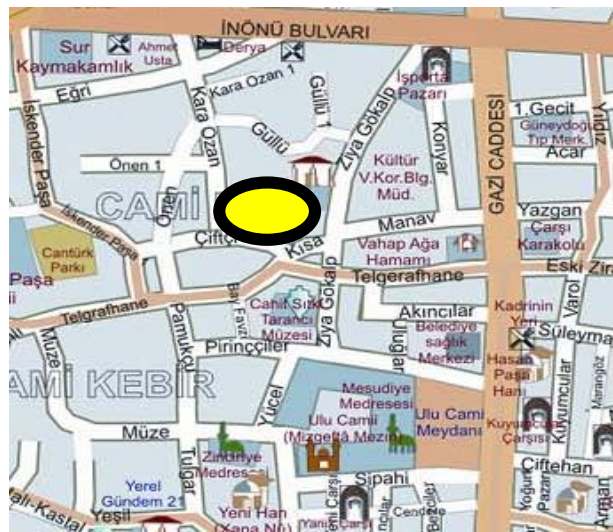
Harita 21. Muharrem Erim Evinin Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 22. Zinciriye Konağının Diyarbakir Sur İçi Haritasındaki Konumu

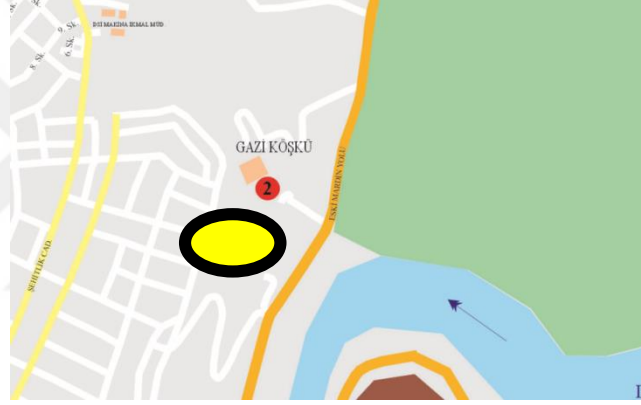
Harita 23. Hürrem Sultan Konağının Diyarbakir Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 24. DİKTUMDER Binasının Diyarbakir Sur İçi Haritasındaki Konumu

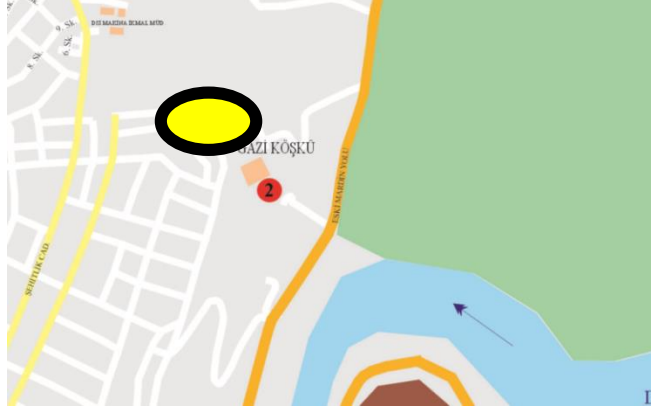
Harita 25. Diyarbakir Kent Haritası

Harita 26. Gazi Köşkünün Diyarbakir Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 27. Erdebil Köşkünün Diyarbakir Sur İçi Haritasındaki Konumu

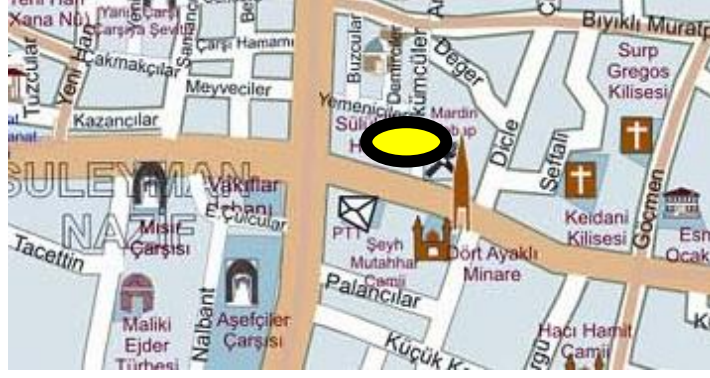
Harita 28. Pamuk Köşkünün Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

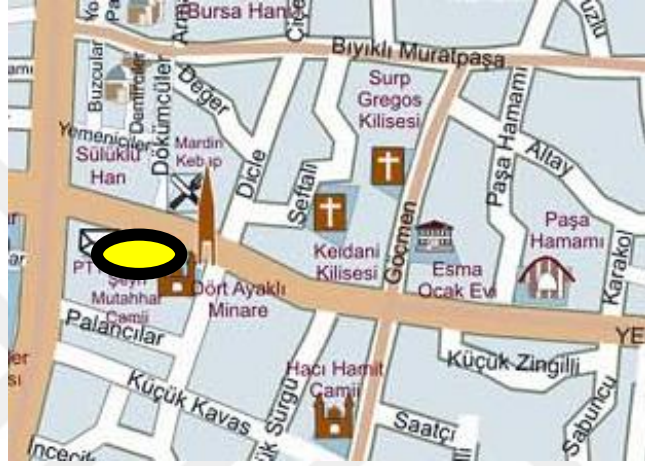
Harita 29. Hasan Paşa Hanının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 30. Hüsrev Paşa Hanının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 31. Sütlü Hanın Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 32. Eski PTT Binasının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

Harita 33. Yedinci Kolordu Binasının Diyarbakır Sur İçi Haritasındaki Konumu

KAYNAKÇA

- AKBULUT, İ., *Diyarbakır*, Tükemat Yayınevi, Diyarbakır, 1998.
- AĞARYILMAZ, İ., “Diyarbakır Kenti Tarihi Yapısı, Sorunları ve Korunması İçin Temel Yaklaşımlar”, *Diyarbakır’ı Tanıtan Adam Yazar Şevket Beysanoğlu’na 70. Yaş Armağanı*, Ankara, 1991, s.108.
- AKIN, G., *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam*, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1985, s.110-129.
- AKKAN, O., “Dış Mekanda Tasarım Ögesi Olarak Su.” (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1994, s.40-65.
- AKKOYUNLU, Z., *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1989
- AKTÜRE, S., *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1978
- AKMAYDALI, H.-SÖNMEZ, M., “Konya Çeşmeleri”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, S:6, Ankara, 1987, s.135-166.
- ALAKAŞ, A., *"593 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)"*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, 2012.
- ALPER, M., “Diyarbakır Surları ve İçkale /Diyarbakır, sa citadelle et ses remparts”, *Albert Gabriel (1883-1972) –Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, İstanbul, 2006, s.93-107.
- ALTUN, A., *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.
- ALTUN, A., “Diyarbakır İçkale / Kalehisar / Eski Van Ulu Camii Kazıları ve Türkiye’de İstanbul Üniversitesi’nin Ortaçağ Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, 2000, Ankara, s.273-275.
- _____, “Artuklular – Artuklu Sanatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul, 1991, s.418-419.
- AND, M., “Türk Hamamlarının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri Ve Önemi”, *Ulusal Kültür Dergisi*, S:5, Ankara, 1979, s.55-77.

- ARU, K., *Türk Hamamları Etüdü*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1949, s.23-29.
- ARSEVEN, C., E., “Çeşme Maddesi”, *Sanat Ansiklopedisi*, C:I, İstanbul, 1950, s.388-389.
- _____, “Selsebil Maddesi”, *Sanat Ansiklopedisi*, C:IV, İstanbul, 1952, s.1772-1773.
- _____, “Serdab Maddesi” *Sanat Ansiklopedisi*, C:X, İstanbul, 1993, s.1782.
- ASLANAPA, O., ‘Diyarbakır Saray Kazısından İlk Rapor’ *Türk arkeoloji Dergisi*, 1962, s.10-18.
- _____, “Diyarbakır’da Artuklu Sarayı”, III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (20 Mayıs 1993), Konya, 1994, s.7-9.
- AYTAÇ, İ., “Malatya-Harput Kervan Yolu Güzergahı ve Kervansaraylar”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri*, C:1, Elazığ, 1999, s.225-247.
- _____, “Selçuklu Kervansarayları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara, 2002, s.852-864.
- _____, “Harput Ticaret Yolları ve İpek Yolu İle Bağlantısı”, *Aksata Fuar Özel Sayısı*, Elazığ, 2003, s.69-71.
- _____, “Harput/Elazığ Evleri”, *Harvak*, S.2, Elazığ, 2004, s.22-24.
- _____, "Harput'ta Sunguroğlu Konağı", *Haşim Karpuz'a Armağan*, Editör: Denктаş, M., Eravşar, O., Konya, 2007, s.37-50.
- _____, *Geleneksel Malatya Evleri Envanteri*, Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Malatya, 2015.
- AYNUR, H.- KARATEKE, H., T., *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul, 1995.
- AYKUT, M., “*Türk Sivil Mimarlığında İç Mekanda Su Ögesi ve Değerlendirmesi.*” (İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1990.
- AYTÖRE, A., ‘Türkler’de Su Mimarisi’, *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1959, s.45–69.
- BALİN, R., ‘Tarih Boyunca Diyarbakır’ *Kara Amid Dergisi*, S.5, Ankara, 1970.
- BARAN, M. - YILMAZ, A., ‘Diyarbakır Köşkleri’, *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır, 2011.
- BARIŞTA, H. Ö., *İstanbul Çeşmeleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1991
- BAYRAKTAR, N., “Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları.” *Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, Ankara, Özel Sayı, 1980:531.

- BEKLEYEN, A., ‘Eski Diyarbakır Evlerinin Kitlemel Biçimlenmesini Etkileyen Asal Etmelerinin Belirlenmesi’, (Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 1993.
- BEKLEYEN, A. - YILDIRIM, M.- SARIGÖL, H., “Güneydoğu Anadolu’da Eyvanlı Ev Geleneği: Diyarbakır Köşkleri”, *Yapı Dergisi*, S. 275, Diyarbakır, 2004, s.84-98.
- BEKLEYEN, A., DALKILIÇ, N., “Modernite ile Yerelin Birleştirilmesi (Diyarbakır Örneği): Geçmişte İklimle Göre Biçimlendirilen Konutlardan Günümüz Konut Tasarımlarına Taşımalar Yapılabilir mi?” *19. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi*, Bursa, 2007.
- BEKTAŞ, C., “Türkiyenin Akdeniz Kıyılarında Sivil Mimarı.” *Peyzaj Mimarlığı Dergisi*, VII, sayı 2, 1976:25-30.
- BEYSANOĞLU, Ş., *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt I Ankara, 1997.
- _____, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt II Ankara, 1998.
- _____, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt III, Ankara, 2001.
- BİLDİRİCİ, M., *Tarihi Su Yapıları*, Ankara,1994.
- BULDUK, A., F., *Diyarbakır Valileri*, Ankara, 2007.
- CANTAY,G., "Doğu Anadolu'nun Aldığı Göçler ve Diyarbakır", *Uluslararası Oğuzlardan Günümüze Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 2004.
- ÇAĞLAYAN, M.,“Geleneksel Mardin Kasırlarının Mimari Özellikleri Ve Korunması Üzerine Bir Yöntem Araştırması”, (Dicle Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 1993
- CEBECİ, L., “Selsebil Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, 2009, s.447-448.
- CEZZAR, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1997.
- ÇETİNTAŞ, S., “Türkler’de, Su, Sebil, Çeşme”, *Güzel Sanatlar Dergisi*, C:V, İstanbul, 1944, s.125-147.
- ÇETİNOR, B., ‘Diyarbakır Evleri’, *İlgi Dergisi*, S.32, İstanbul, 1981.
- ÇİFTÇİ, P., ‘Diyarbakır Köşk Yapıları’, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- ÇULPAN, C.,*Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devrine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- DALKILIÇ, N.,*Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi*, (Dicle Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.
- DANIŞMAN, Z.,*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C:6, İstanbul, 1970,

- DALKILIÇ, N., - AKSULU, I., “Diyarbakır Kenti Geleneksel Konut Mimarisi”, *Gazi Üniversitesi Sanat Dergisi* 2/2, 2001.
- DEMİR, A., *İslam’ın Anadolu’ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri*, 2. Baskı, İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- DENKALBANT, A., ‘Su Maddesi’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:26 Ankara, 2002.
- ERGİNBAŞ, D., *Diyarbakır Evleri*, "(İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul, 1954.
- ERTÜRK, M., “Havuz Maddesi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, 1997, s. 546-549.
- ELDEM, S. H., *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.
- _____, *Türk Bahçeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s.290-295.
- _____, *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1991
- ELMALI H., *Kur’an-ı Kerim*, İstanbul, 2002.
- EYİCE, S., “Bozdoğan Kemerli Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VI, 1992, s.319-321.
- _____, “Çeşme Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, 1993, s.277-287.
- _____, “Bereketzade Çeşmesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:V, İstanbul, 1992, s.489.
- _____, “Hamam Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XV, 1997, s.402-430.
- GABRIEL, A., *Diyarbakır Surları*, (Çev. Kaya Özsezgin), İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Kültür Yardımlaşma Vakfı Yayını, 1993.
- GEYİK, G., *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2007.
- GÜNAY, R., *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.
- Ş. BEYSANOĞLU, M. KOZ, E. İŞLİ, *Diyarbakır: Müze Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 1999:227-232.
- GÜNKUT, B., *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Halk Evi, Diyarbakır, 1937.
- GÜNKUT, A., *Aşya Merkezi Mekan Geleneği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1990
- GÖYÜNÇ, N., "XVI. yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VII, S. 78.
- _____, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 23 Mart 1969.

- GÜLDOĞAN, V., *Diyarbakır Tarihi*, Ankara, 2011.
- HAMMAT, A., M. HAMMAT, *Arap-İslam Mimari Mirası ve Bunların Çevreleri ile Birlikte Korunması*, İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, İstanbul, 1985
- HASOL, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1985
- HASPOLAT, K., "Salnamelere Göre Diyarbakır'ın Manevi Envanteri", 2. *Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2009*", Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, 2010.
- İLHAN, M., "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa, *Atatürk ve Diyarbakır*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1981.
- İLTER, F., *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayını, No:244, Ankara, 1978, s.41.
- KARAKAYA, E., "Su Kemerli Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.IIIIVII, Ankara, 2009, s. 444-446.
- KARPUZ, H., *Türk Tarih Kurumu Kültür Envanteri Konya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- KARPUZ, H., *Türk İslam Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- KAYA, Ş., *Diyarbakır Mehmet Uzun Evi*, (İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 2011.
- KEJANLI, T., *Diyarbakır Hanları ve Kervansarayları*, *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*, Diyarbakır, 2011.
- KEZİBAN, F., *18. Yüzyıl İkinci Yarısında Yapılan, İstanbul Sebilleri (1754-1800)*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum, 1991.
- KIRMIZI, Z., "Amid-i Nur", *Diyarbakır'ın Kış Odaları; Tandır*, Diyarbakır, 2009.
- İLHAN, M., "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa, *Atatürk ve Diyarbakır*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1981.
- İLTER, F., *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayını, No:244, Ankara, 1978, s.41.
- KARAKAYA, E., "Su Kemerli Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.IIIIVII, Ankara, 2009, s. 444-446.
- _____, *Bir Zamanları Diyarbakır, Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, İstanbul, 2007.

- KUBAN, D., ‘Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler’, *Sanat Tarihimizin Sorunları, Çağdaş Yay.*, İstanbul, 1975, s.76-81.
- KUMBARACILAR, İ., *Türk Sebil ve Çeşmeleri*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1948
- KURAN, A., *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986.
- KURUL, A., *İstanbul’un Fatih İlçesinde Yer Alan Osmanlı Sebilleri*, (Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum, 2003, s.12.
- KURT, Y., ‘Diyarbakır Sancağı Yer Adları’, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 2010.
- KÜRKCÜOĞLU, A.C., *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Ankara, 1993.
- _____, “Serdab”, *İslam Ansiklopedisi*, C:XXXVI, İstanbul, 2009, s.550-551.
- KÜÇÜKERMEN, Ö., *Kendi Mekânının Arayışı içinde Türk Evi*, İstanbul, 1985.
- MERMUTLU, B., Ali Emiri Efendi’nin Mir’atü’l-Fevaid Notlarında Diyarbakır’ın Anıtsal Tarihi Yapıları, *Şarkiyat Dergisi*, Sayı: VIII, Diyarbakır, Kasım 2012.
- MUTLU, B., *Mimarlık Tarihi “Ders Notları”*, İstanbul, Mimarlık Vakfı Enstitüsü Yayınları, 1996
- OCAK, E., *Duvar İçindeki Diyar (Diyar-Be-Kir)*, C. I, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.
- ONUR, O., *Edirne Su Kültürü*, İstanbul, 1985, s.35-71
- ÖDEKAN, A., “Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”, *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları*, İstanbul, 1992, s.281-297
- _____, “Sebiller”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C:VI, İstanbul, 1994, s.481-482.
- _____, “Selsebil”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C:III, İstanbul, 1997, s.1631.
- _____, “Şadırvan”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C:VI, İstanbul, 1994, s.1719.
- ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi*, C.1, 1966.
- OKUTAN, H., *Konut İç Mekan ve Avlusunda Tasarım Ögesi Olarak Su Kullanımı – Diyarbakır Konut Örnekleri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı), Ankara, 2003.
- ÖNDER, Mehmet. *Konya Çeşme ve Şadırvanları*, Konya, Ülkü Basımevi, 1955
- ÖNEY, G., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1978

- ÖNGE, Y., “*Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*”, Ankara, 1997.
- _____, “Mimar Koca Sinan’ın Şadırvanları”, *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri (İstanbul 1991)*, C:II, Ankara,1995, s.189-197.
- _____, “Fıskiyeli Türk Çeşmeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.22, Ankara, 1991, s.99-103
- _____, “Türk Sebil Mimarisinin Bilinmeyen Örnekleri: Emzikli Sebiller”, *Lale Dergisi*, Cilt:I, Sayı: I, 1982.
- _____, “Türk Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler”, *SÜEFD*,S:I, 1981.
- _____, “Eski Türk Hamamlarında Su Tesisatı ile ilgili Bazı Detaylar” *I. Uluslararası Türk Ve İslam Bilim Ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül1981, Bildiriler*, Cilt: V. İstanbul, 1981.
- _____, “Anadolu Türk Hamamları Hakkında Bilgiler Ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ Ve Eserleri*, İstanbul,1988.
- ÖZİŞ, Ü., *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye’deki Eski Su Yapıları*, Ankara, 1994.
- PAMAY, Besalet. *Park Bahçe ve Peyzaj Mimarisi*, İstanbul, Orman Fakültesi Yayını, 1978
- PAKALIN, M. Z.,” Sebil”, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Cilt:III, İstanbul, 1993, s.135.
- PİLEHVARİAN, N., “Osmanlı Çeşme Mimarisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, 2002.
- SAVCI, S., “Diyarbakır Kitabeleri”, *Karacadağ*, Diyarbakır, 1938, S:8-9, s.5
- SEZGİN, T., “Üsküdar’daki Örnekleri ile Türbe-Mezar-Sebil-Çeşme İlişkisi”, *Üsküdar Sempozyumu*, C.2, İstanbul, 2004.
- SÖZEN, M., *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, No:21, İstanbul, 1971.
- _____, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayını, 1975
- _____, *Anadolu’da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1981
- SÖZEN, M.-TANYELİ U., *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994.
- ŞERİFOĞLU, Ö., F., *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul, 1995.
- TANIŞIK, H., *İstanbul Çeşmeleri 1*, İstanbul, 1943.
- TALAŞOĞLU, A., *İstanbul Meydan Çeşmeleri*, İstanbul, 1994.
- TANMAN, B., “Selsebil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:XXXVI, Ankara, 2009, s.448-451.

- TALİ, Ş., *Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar*, (Atatürk Üniversitesi SBE Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2009.
- _____, “İstanbul Beyoğlu Sebilleri”, *IX. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum, 2005, s. 415-423.
- TEKİN, A., *Diyarbakır*, İstanbul, 1971.
- _____, *Diyarbakır, Anadolu Tarihinin Taşlara Yazıldığı Kent*, Diyarbakır, 1997.
- TEVRAT, TEKVİN, 10/8-12.
- TOKAY, E., *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul, İ.T. Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1951
- TOMSU, L., *Bursa Evleri*, İstanbul, İ.T. Üniversitesi Yayını, 1950
- TUNCER, O. C., *Diyarbakır Evleri*, Ankara, 1999.
- _____, *Diyarbakır Hamamları, Su Yapıları, Köşkleri ve Bağ Evleri*, Diyarbakır, 2012.
- TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 1965.
- TÜİK VERİLERİ, 2015.
- UZUN, M., -ALBAYRAK, N., “Hamam Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XV, 1997, s.430-433.
- URFALIOĞLU, N., “Sebil Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, 2009, s.249-251.
- ÜÇLER, R., “Diyarbakır Evlerinin Mimari Bakımdan Tetkiki.” *Bayındırlık Dergisi*, VII, 1942:10.
- ÜLGEN, A. S., “Hamam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:V, İstanbul, 1964, s.174-182
- ÜLKÜ, O., *Gelibolu’da Türk Devri Mimarisi*, (Atatürk Üniversitesi SBE Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1998.
- ÜNAL, M, A., “XVI ve XVII Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancaklardan İdarî Statüleri”, *Ziya Gökalp Dergisi*, Sayı. 44, Ankara, Aralık 1986.
- ÜNSAL, B., *Mimarlık Tarihi*, İstanbul, 1949.
- ÜNSAL, E., “İstanbul Çeşmeleri”, *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı: VI-VII, İstanbul, 1969.
- ÜNVER, A.S., ÖNGE, Y., “Selsebillerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, C:XIII, Ankara, 1983,s.339-373.
- ÜNVER, A.S., “Selsebiller”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı:VII, İstanbul, 1967, s.8-9.
- YAŞAROĞLU, M., K., “Hamam Maddesi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XV, 1997, s.433-

- YAVUZ, A.T., (2011) ‘Osmanlı Döneminde Diyarbakır Hanları’, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi (Edt.İrfan Yıldız)*, Diyarbakır.
- YEŞİLBAŞ, E., Diyarbakır Su Yapıları, (Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.
- YILDIZ, İ., Mardin Su Mimarisi, ((Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2008.
- _____, *Mardin Çeşmeleri*, Mardin Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, Mardin, 2011.
- _____, “Diyarbakır Çeşmelerinden Farklı Bir Örnek Aslanlı Çeşmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl, 2011, Sayı, 24, Van, 2011, s.242-254.
- _____, “Mimari ve Süsleme Özellikleri Bakımından Sait Paşa Konağı (Süleyman Nazif Evi)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sait Paşa ve Süleyman Nazif Özel Sayısı*, Yıl-8, S.15, Nisan 2016, s.123-146.
- _____, “Mimari ve Süsleme Özellikleri Bakımından Cahit Sıtkı Tarancı Evi”, *Doğumunun 100. Yılında Uluslararası Cahit Sıtkı Tarancı Sempozyumu 07-09 Ekim 2010*, Ankara, 2013, s.153-180.
- _____, “Diyarbakır-Bitlis Karayolu Üzerinde Bulunan Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme” *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*”, Bursa, 2013.
- _____, Cizre’deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 194, Eylül-Ekim, 2011, İstanbul, 2011, s.37-54.
- _____, –KOÇ, E., “Mardin’deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mukaddime Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl, 2010, Sayı, 2, Mardin, 2010, s.97-118.
- _____, – ERDAL Z., – Erkan KOÇ, “Diyarbakır İli ve İlçeleri Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari ve Sanat Eserlerinin İncelenmesi Yüzey Araştırması-2010”, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı, III., (23-28 Mayıs 2011 Malatya)*, Ankara, 2011, s.341-371.
- YILMAZ, M., *Aydın İli Merkezindeki Tarihi Su Yapıları*, (Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2010.

YILMAZÇELİK, İ., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, 1790-1840 (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1991.

_____, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, 1790-1840 (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*, Ankara, 1995.

_____, XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Diyarbakır Kalesi ve Diyarbakır Surları, I. Bütün Yönleri ile Diyarbakır Sempozyumu, Ankara, 2000

ZEYNEL, A.Ç., *Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü, Diyarbakır: Diyarbakır Söz Matbaası, 2007.*

İNTERNET ERİŞİMLERİ

Diyarbakır Valiliği Cazibe Merkezlerini Destekleme Birimi. "Diyarbakır Surları Foto Galerisi".

<http://www.diyarbakirkulturturizm.org/FotoGaleri/Details/Diyarbakir-Surlari/330>

Son Erişim Tarihi: 17.06.2015.

Bilinmeyen Diyarbekir. "Diyarbakır Aynzele Suyu"

http://www.bilinmeyendiyarbekir.com/balikli_gol.html

Son Erişim Tarihi: 13.03.2015.

Bor Kaymakamlığı. "Değerlerimiz".

<http://www.bor.gov.tr/index.php/degerlerimiz/kemerhisar>

Son Erişim Tarihi: 02.04.2015

Buca Belediyesi. "Su Kemerleri".

<http://www.buca.bel.tr/Buca-Hakkinda/18/su-kemerleri/tarihi-yapilar.htm>

Son Erişim Tarihi: 05.05.2015

Selçuk Belediyesi. "Su Kemerleri"

<http://www.selcuk.bel.tr/icerik/34/3/yuvarlak-yapi-ve-pollio-sukemerleri.aspx>

Son Erişim Tarihi: 05.05.2015

İstanbulium.net. "İstanbul Su Kemerleri"

<http://www.istanbulium.net/2011/10/istanbulun-su-kemerlerini-gezelim.html>

Son Erişim Tarihi: 05.05.2015

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılı Diyarbakır doğumluyum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Diyarbakır'da Lisans eğitimimi ise Konya Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde 2007 yılında tamamladım. 2007-2009 yılları arasında ücretli öğretmenlik yaptım. 2009 Mart ayından beridir Diyarbakır Valiliği Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Uygulama Merkezinde Sanat Tarihi/Proje Uzmanı olarak görev yapmaktayım.

